



YOL – İQTİSADİYYAT, MƏDƏNİYYƏT, BİR SÖZLƏ,  
HƏYAT DEMƏKDİR.

Heydər ƏLİYEV

# Nəqliyyat hüququ

## ELMİ-NƏZƏRİ, TƏCRÜBİ JURNALI REDAKSIYA ŞURASININ TƏRKİBİ:

**Aytən MUSTAFAZADƏ** – *Redaksiya şurasının sədri, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun direktoru, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

**Əli HÜSEYNLİ** – *Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyasının sədri, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Milli Məclisin Sədrinin birinci müavini;*

**Fərhad ABDULLAYEV** – *Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin sədri, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

**Eminə YAZIÇIOĞLU** – *İstanbul Universiteti Hüquq fakültəsinin professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

**İrina SOPİLKO** – *Ukrayna Milli Aviasiya Universiteti Hüquq fakültəsinin dekani, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

**Leonid TİMÇENKO** – *Ukrayna Dövlət Vergi Xidməti Akademiyası Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin rəisi, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

**Revol VALEVEY** – *Kazan Dövlət Universitetinin professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

**Əmir ƏLİYEV** – *Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin dekani, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

**Lətif HÜSEYNOV** – *İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin hakimi, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

**Oktay ƏFƏNDİYEV** – *Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, “İqtisadiyyatın tənzimlənməsi” kafedrası, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

**İsaxan VƏLİYEV** – *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası “Hüquq” kafedrasının müdiri, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

**Arif QULİYEV** – *Ukrayna Milli Aviasiya Universiteti, Beynəlxalq Əlaqələr İnstitutunun Beynəlxalq hüquq kafedrası, akademik, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

**Aleksandr BIKOV** – *Ukrayna Ali Radası Qanunvericilik İnstitutu, elmi katib, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

**Yelena BAQREYEVA** – *Rusiya Federasiyası Hökumətinin yanında Maliyyə Universiteti, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

**Yesberqen ALAUXANOV** – *“Qazaxıstanın Elm və Həyatı” beynəlxalq elmi-kütləvi jurnalın baş redaktoru, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;*

**Qulu NOVRUZOV** – *Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyasının rəisi, gömrük xidməti general-mayoru, dosent, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru;*

**Etibar ƏLİYEV** – *Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin “İnsan hüquqları və informasiya hüququ” UNESCO kafedrası, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru.*

**№1(49)**

2004-cü ilin dekabr  
ayından çıxır.

**Təsisçilər:**

- Milli Aviasiya Akademiyası;
- Azərbaycan Beynəlxalq Avtomobil Daşıyıcıları Assosiasiyası (ABADA) İctimai Birliyi;
- Əliyev E.Ə.

*Müəlliflə redaksiyanın  
mövqeyi uyğun olmaya bilər.*

**Göndərilən əlyazmalar,  
fotolar geri qaytarılmır.**

**Redaksiyanın ünvanı:**

**Bakı şəhəri,  
Yasamal rayonu,  
Yeni Yasamal y/sahəsi,  
Ş.Bünyadzadə küçəsi, 12**

Tel.: +994124388789  
mob.: +994503225298  
+99450210-24-42

vebsayt:

www.intranslaw.org

www.intranslaw.az

Elektron poçt:

intranslaw@rambler.ru

transportlaw@intranslaw.com

**REDAKSİYA HEYƏTİ:**

**Elmi redaktor** — **MƏMMƏDOV R.F.** — Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi Beynəlxalq ümumi hüquq kafedrasının müdiri, professor, hüquq üzrə elmlər doktoru;

**Elmi məsləhətçi** — **MƏMMƏDOV Ə.Q.** — BDU Hüquq fakültəsi “Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ” kafedrasının müdiri, dosent, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.

**Məsul redaktor** — **ADİLOV N.A.** — Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi, sədrin müşaviri, dosent, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.

**Məsləhətçi redaktor** — **HÜSEYNOVA F.E.** — BDU Hüquq fakültəsinin “BXH və Avropa hüququ” kafedrası, dosent, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.

**İnzibatçı redaktor** — **HƏSƏNZADƏ S.B.** — AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, dosent, hüquq üzrə elmlər doktoru.

**Böyük redaktor:** — **Zümrüd TURABXANQIZI.**

**Redaktorlar:**

— **ABBASOV A.Q.** — BDU-nun «İngilis dili» kafedrasının müdiri, Əməkdar müəllim, professor, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

— **AĞAKİŞİYEV Ə.Y.** — BDU-nun dosenti, Əməkdar müəllim, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

— **HÜSEYNOV M.H.** — Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, əməkdaş, hüquqşünas.

**Kiçik redaktorlar:**

— **ƏLİYEV E.E.** — Azərbaycan Respublikasının Da-

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi Şəxslərin Dövlət Qeydiyyatı üzrə Bakı Bölgə Şöbəsinə 16 sentyabr 2004-cü il tarixdə dövlət qeydiyyatına alınmışdır (01 iyun 2006-cı il tarixli dəyişikliklərlə).

**ŞƏHADƏTNAMƏ: 0104-P72-40981**

8 yanvar 2021-ci il tarixdə 240 səhifə həcmində çap olunmuşdur.  
Tirajı 300 ədəd.

**2021**

I RÜB

## AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ƏRAZİ BÜTÖVLÜYÜ BƏRPA OLUNDU!

*Noyabrın 10-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti  
İlham Əliyev xalqa müraciət edib.*

– Əziz həmvətənlər.

Bu gün ölkəmiz üçün tarixi bir gündür. Bu gün Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə son qoyulur. Hesab edirəm ki, indicə imzalanmış üçtərəfli bəyanat məsələnin həlli istiqamətində son nöqtə olacaqdır. Bu bəyanatı Azərbaycan Prezidenti, Rusiya Prezidenti və Ermənistan baş naziri imzalamışlar. İstərdim ki, bəyanatın mətni ilə sizi tanış edim:

### **"Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının baş naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin bəyanatı**

Biz, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Ermənistan Respublikasının baş naziri Nikol Paşinyan və Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putin aşağıdakıları bəyan edirik:

1. 10 noyabr 2020-ci il tarixində Moskva vaxtı ilə saat 00.00-dan etibarən Dağlıq Qarabağ münaqişəsi zonasında atəşin və bütün hərbi əməliyyatların tam dayandırılması elan olunur. Bundan sonra Tərəflər adlandırılacaq Azərbaycan Respublikası və Ermənistan Respublikası hazırda tutduqları mövqelərdə qalacaqlar.

2. 20 noyabr 2020-ci il tarixində Ağdam rayonu Azərbaycan Respublikasına qaytarılır.

3. Dağlıq Qarabağda təmas xətti və Laçın dəhlizi boyu Rusiya Federasiyasının 1960 sayda odlu silahlı hərbi qulluqçusundan, 90 hərbi zirehli texnika, 380 ədəd avtomobil və xüsusi texnikadan ibarət sülhməramlı kontingenti yerləşdirilir.

4. Rusiya Federasiyasının sülhməramlı kontingenti erməni silahlı qüvvələrinin çıxarılması ilə paralel şəkildə yerləşdirilir. Rusiya Federasiyasının sülhməramlı kontingentinin qalma müddəti 5 ildir və müddətin bitməsinə 6 ay qalmış hazırkı müddəanın tətbiqinə xitam verilməsi niyyəti ilə bağlı Tərəflərdən hər hansı biri çıxış etməzsə, müddət avtomatik olaraq növbəti 5 ilə uzadılır.

5. Münaqişə tərəflərinin razılaşmalara əməl etməsinə nəzarətin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə atəşkəsə nəzarət üzrə sülhməramlı mərkəz yaradılır.

6. Ermənistan Respublikası 15 noyabr 2020-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasına Kəlbəcər rayonunu, 1 dekabr 2020-ci il tarixində isə Laçın rayonunu qaytarır. Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında əlaqəni təmin edəcək və bununla belə Şuşa şəhərinə toxunmayacaq Laçın dəhlizi 5 kilometr enliyində Rusiya sülhməramlı kontingentinin nəzarəti altına verilir. Tərəflərin razılığı əsasında növbəti üç il ərzində Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında əlaqəni təmin edən Laçın dəhlizi üzrə yeni hərəkət marşrutunun inşası planı müəyyən ediləcək və bununla



da həmin marşrutun mühafizəsi üçün Rusiya süllhəramlı kontingentinin gələcək yerləşməsi nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikası Laçın dəhlizi üzrə hər iki istiqamətdə vətəndaşların nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hərəkətinə təhlükəsizlik zəmanəti verir.

7. Daxili məcburi köçkünlər və qaçqınlar Dağlıq Qarabağın ərazisinə və ətraf rayonlara BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının ofisinin nəzarəti altında geri qayıdır.

8. Hərbi əsirlər, girovlar və digər saxlanılan şəxslərin, habelə cəsədlərin mübadiləsi həyata keçirilir.

9. Bölgədəki bütün iqtisadi və nəqliyyat əlaqələri bərpa edilir, Ermənistan Respublikası vətəndaşlarının nəqliyyat vasitələrinin və yüklərin hər iki istiqamətdə maneəsiz hərəkətinin təşkili məqsədilə Azərbaycan Respublikasının qərb rayonları və Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında nəqliyyat əlaqəsinin təhlükəsizliyinə zəmanət verilir. Nəqliyyat əlaqəsi üzrə nəzarəti Rusiyanın Federal Təhlükəsizlik Xidmətinin sərhəd xidmətinin orqanları həyata keçirir. Tərəflərin razılığı əsasında Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə Azərbaycanın qərb rayonlarını birləşdirən yeni nəqliyyat-kommunikasiyalarının inşası təmin ediləcək.

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti,  
Ermənistan Respublikasının baş naziri,  
Rusiya Federasiyasının Prezidenti”.*

\*\*\*

Əziz həmvətənlər, əziz bacılar və qardaşlar.

Bu bəyanatın tarixi əhəmiyyəti var. Bilməliyəm ki, bu bəyanat videokonfrans

şəklində imzalanmışdır və ilk mərhələdə 3 ölkənin başçısı bu videokonfrans vasitəsilə bəyanatı imzalamalı idilər. Ancaq son anda Ermənistan baş naziri bundan imtina edib. Bu, müəyyən dərəcədə başadüşüləndir. Çünki faktiki olaraq bu bəyanat Ermənistanın hərbi kapitulyasiyası deməkdir. Ona görə bu bəyanatı videokonfrans formatında Rusiya Prezidenti və mən imzalamışam və bu bəyanat rus dilində tərtib ediləndir. Mənim burada imzam var, bu sənəd bu imzalamadan sonra Rusiya səfirinə təqdim edilib və Rusiya və Ermənistan dövlət, hökumət başçıları bu sənədi imzalayacaqlar.

Bir daha demək istəyirəm ki, Ermənistan baş naziri Paşinyanın bu hərəkəti başadüşüləndir. Halbuki hesab edirəm ki, hər bir insan öz əməllərinə görə cavab verməlidir. Hər bir insan hətta onun üçün, ölkəsi üçün ən ağır, ən kritik vəziyyətdə özünə hörmət saxlamalıdır. Onsuz da Paşinyan bunu imzalayacaq. Biz onu məcbur etdik. Ancaq onu hansısa bağlı bir yerdə, qapalı bir yerdə, kəmərlərdən uzaq bir yerdə qorxaqcasına, namərdcəsinə imzalayacaq. Öz xoşu ilə bunu imzalamır. Bunun - dəmir yumruğun hesabına imzalayır!

Bu bəyanat bizim şanlı qələbəmizdir. Şadam ki, bu gün bu müjdəni Azərbaycan xalqına verirəm. Hesab edirəm ki, bu bəyanatın imzalanmasının səbəblərindən biri də dünən qeyd etdiyimiz parlaq qələbəmizdir, tarixi qələbəmizdir, Şuşanın işğaldan azad edilməsidir, Şuşa Qarabağın tacıdır! Şuşanın azad edilməsi həm böyük siyasi, həm böyük strateji, eyni zamanda, çox böyük mənəvi mənə daşıyır. Biz Şuşaya qayıtdıq, biz Şuşanı qayıtdıq, biz Şuşada yaşayacağıq və işğaldan azad edilmiş digər bütün torpaqlarda həyat



qaynayacaq. İnsanlar o torpaqlara qayıdacaq, orada yaşayacaq, insanlarımızın 30 illik həsrətinə son qoyulur.

Hesab edirəm ki, bu bəyanatın imzalanmasının səbəbi noyabrın 9-da - Dövlət Bayrağı Günündə bizim növbəti şanlı hərbi qələbəmiz olub. Çünki noyabrın 9-da 72 yaşayış məntəqəsini Azərbaycan Ordusu işğalçılardan azad edib. Şuşanın azad edilməsi, noyabrın 9-da 72 yaşayış məntəqəsinin azad edilməsi və sentyabrın 27-dən bu günə qədər 300-ə yaxın yaşayış məntəqəsinin azad edilməsi ilə Ermənistan ordusunun belini qırılmışıq. Paşinyan məcbur olub bu bəyanata öz imzasını atır. Amma çox miskin, çox acınacaqlı durumda. Mən isə böyük fəxarət və sevinc hissi ilə bu bəyanata öz imzamı atmışam. Çünki bu bəyanat uzun illər davam edən işğala son qoyur. Bu bəyanat imkan verir ki, hələ də işğal altında olan digər rayonlarımızı - Ağdam, Laçın, Kəlbəcər rayonlarını qan tökülmədən qaytararaq. Qısa bir müddət qoyulur, bu ayın sonuna qədər bu rayonlar bizə qaytarılır. Bu, böyük xoşbəxtlikdir. Mən fürsətdən istifadə edərək, Ağdam, Laçın, Kəlbəcər rayonlarının sakinlərini, bütün Azərbaycan xalqını bu münasibətlə təbrik edirəm. Hər dəfə işğal altında olan hansısa rayon, şəhər işğaldan azad ediləndə mən o şəhər və rayonların sakinlərini təbrik edirdim, təsəvvür edirəm ki, onların həyatında bu nə deməkdir. Onların bəziləri, bəlkə də bir çoxları görəndə ki, uzun illər ərzində məsələ öz həllini tapmır artıq ümidlərini itirmişdilər. Mən son 17 il ərzində köçkünlərlə çoxsaylı görüşlərimdə, onlar üçün yeni evlərin təqdimat mərasimlərində görürdüm ki, ildən-ilə onların ümidləri azalır. Görürdüm, ürək ağrısı ilə bunu görürdüm. Görürdüm ki, artıq onların

bəziləri ümidlərini itirib. Bəli, təşəkkürünü bildirirdilər, təbii ki, onlara yaxşı şərait yaradılırdı, onların problemləri həll olunurdu. Bilirsiniz ki, məcburi köçkünlər üçün Azərbaycanca görülən işlər heç bir başqa ölkədə görülmür. Dünyanın bir çox ölkələrində köçkünlər var, amma bizim köçkünlərimizin vəziyyəti o biri ölkələrdə yaşayan köçkünlərlə müqayisəedilməz dərəcədə müsbətdir. Amma onların əsas arzusu doğma torpaqlara qayıtmaqdır və məndən xahiş edirdilər, cənab Prezident, qaytar bizi. Mən də hər dəfə onlarla görüşəndə həm onlarda güclü iradə görürdüm, yenilməzlik görürdüm, dövlətə sədaqət görürdüm, eyni zamanda, onların gözələrində nısgil, həsrət görürdüm. Buna son qoyulub, əziz soydaşlarım, gözünüz aydın olsun, siz qayıdırsınız, biz qayıdırıq, Azərbaycan qayıdır! Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü bərpa edir. Bundan da böyük xoşbəxtlik ola bilərmi!

Məcburi köçkünlər yaxşı bilirlər ki, onların öz dədə-baba torpaqlarına qayıtması üçün biz əlimizdən gələni edəcəyik, işğaldan azad edilmiş bu torpaqları yenidən quracağıq. İndi bütün dünya görür ki, mənfur düşmən bu torpaqları hansı vəziyyətə salıb. Bizim bütün binalarımız dağıdılıb, tarixi abidələrimiz dağıdılıb, muzeylərimiz talan edilib, təbiətimizə böyük ziyan vurulub, məscidlərimiz dağıdılıb, təhqir edilib. Azad edilmiş torpaqlarda yarıdağılmış məscidlərdə vəhşi düşmən bizi təhqir etmək üçün, bizim qürurumuza toxunmaq üçün donuz saxlayırdı. Amma biz onların qisasını artıqlaması ilə aldığımız. Xocalı qurbanlarının da qisasını aldığımız, şəhidlərimizin də qisasını aldığımız.

Mən noyabrın 8-də Şuşanın azad edilməsi ilə əlaqədar xalqıma müjdə verərkən bildir-



mişdim ki, şəhidlərin ruhu qarşısında baş əyirəm. Birinci Qarabağ və İkinci Qarabağ müharibələrinin şəhidləri bizim qəlbimizdə əbədi yaşayacaq. Allah bütün şəhidlərimizə rəhmət eləsin. Onların qəhrəmanlığı, fədakarlığı nəticəsində biz torpaqlarımıza qayıdırıq. Allah bütün yaralı hərbiçilərimizə şəfa versin, onlar tezliklə sağalıb normal həyata dönsünlər, onların sağlması üçün də əlimizdən gələni edirik və edəcəyik. Hətta ən ağır vəziyyətdə olan yaralı əsgərimiz, zabitimiz bilməlidir, əlimizdən gələni edəcəyik ki, onu normal həyata qaytararaq. Biz bu Qələbəyə görə onlara borcluyuq. Onlar torpağımızı işğalçılardan qarış-qarış azad edib, onlar bizim bayrağımızı işğal edilmiş və işğaldan azad edilmiş torpaqlarda qaldıraraq, bayrağımızı orada dalğalandıraraq. Bu, bizim hamımızın qələbəsidir, bütün Azərbaycan xalqının. Azərbaycan xalqı bir daha göstərdi ki, nə qədər böyük xalqdır, nə qədər vətənpərvər xalqdır, nə qədər dəmir iradəyə malik olan xalqdır. 30 ilin əziyyəti, 30 ilin ümitsizliyi, 30 ilin əzabları xalqımızı sındırmadı, iradəmizə heç bir mənfi təsir göstərmədi. Əksinə, biz daha da bütövləşdik, daha da mətinləşdik, daha da gücləndik, özümüzü toparladığımızı dedik ki, artıq yetər, biz bu işğala dözməyəcəyik. Dedik ki, düşməni torpaqlarımızdan qovacağıq! Heç bir danışıqlar bizi maraqlandırmır. Siz də yaxşı bilirsiniz ki, son bir il ərzində mən danışıqlar haqqında, ümumiyyətlə, söhbət aparmıram. Xalqımı aldatmaq istəmirdim, heç vaxt aldatmamışam və aldatmayacağam. Azərbaycan xalqı bunu bilir. Mən müharibədən əvvəl deyəndə ki, mən bilirəm nəyi nə vaxt etmək lazımdır, əminəm ki, xalqımızın mütləq əksəriyyəti başa düşürdü mən nəyi nəzərdə tuturam və

səbirlə bu günü gözləyirdi, mənə inanırdı, Prezident kimi, Ali Baş Komandan kimi inanırdı, gözləyirdi və bu gün gəldi. Dedik yetər artıq, bu əsarət yetər! Bizim şəhərlərimiz əsarət altında nə qədər qalacaq?! Mənfur düşmən bizim təbiətimizi nə qədər murdarlayacaq, bizim torpağımızda gəzəcək, yeyəcək, içəcək, rəqs edəcək, bizi təhqir edəcək. Dedik ki, düşməni yerini göstərəcəyik, düşməni torpaqlarımızdan qovacağıq və qovduq da!

Sentyabrın 27-də nə baş verib, onu tarixçilər deyəcək. Necə başlayıb, onu hesab edirəm ki, bir çoxları bilir. Artıq Azərbaycan xalqının səbri tükənmişdi və mən Ermənistan baş nazirinə son görüşlərdə demişdim ki, siz odla oynamayın, Azərbaycan xalqının səbri ilə oynamayın. Siz Azərbaycan xalqını tanımırırsınız, siz tanıyacaqsınız bizi, amma gec olacaq. Düz yola gəlin, çıxın bu torpaqlardan, bu torpaqlar sizə mənsub deyil. Amma nə etdilər? Orada qanunsuz məskunlaşma aparmaq üçün beynəlxalq hüququ, beynəlxalq konvensiyaları, o cümlədən Cenevrə konvensiyalarını kobudcasına pozaraq nümayişkarənə şəkildə xaricdən erməniləri gətirib özü də məhz Şuşaya ki, bizi incitsin. Məhz Şuşada o dəstə başçısı hansı ki, indi dəşik axtarır gizlənməyə, xunta başçısı özünə and içmə mərasimi keçirmişdir və Ermənistan baş naziri gedib orada iştirak edib. Bu, bizə sataşmaq deyildimi? Bunun hesabını sizdən soruşan olmayacaqdımı?! Hesabını soruşduq, diz çökdürdük, diz üstə qoyduq! Onun-bunun ətəyindən yapışıb bu 40 gündən çox bir müddətdə adam qalmayıb ki, zəhləsini tökməsin, yardım istəməsin, özünü alçaltmasın. Biz alçaltmışıq onu, əcəb də etmişik. Bizim üçün müqəddəs olan Şuşa şəhərinin Cıdır düzündə sərxoş vəziyyətdə rəqs edəndə fi-



kirləşəydi ki, bu gün gələcək, cəzasını alacaq, siçan kimi gizlənilib bax bu sənədi götürüb ağlaya-ağlaya imzalayacaq. Yerini göstərdik, dərslərini verdik. Qovmuşuq onları torpaqlarımızdan, iti qovan kimi qovmuşuq. Demişdim ki, qovacağıq, iti qovan kimi qovacağıq və qovmuşuq, iti qovan kimi qovmuşuq. Qorxularından indi bu sənədə imza atır, bilir ki, biz Ağdama da, Kəlbəcərə də, Laçına da gələcəyik. Heç kim bizi saxlaya bilməz. Hər kəs bizim gücümüzü gördü, hər kəs bizim dəmir yumruğumuz nədir, anladı. Ona görə qovmuşuq onları, əcəb də etmişik.

Onların demək olar ki, bütün texnikasını məhv etmişik, darmadağın etmişik. Bu 30 il ərzində qurulmuş istehkamları keçmişik, əsgərlərimiz aslan kimi keçiblər, əziblər düşməni keçiblər, əcəb də ediblər, öz torpağında. Biz beynəlxalq hüquqa əməl edirik, biz beynəlxalq hüquqa hörmət göstəririk. Biz mülki vətəndaşlardan intiqam almamışıq, heç vaxt almayacağıq və məhz buna görə mülki vətəndaşlar arasında düşmən tərəfdə itkilər çox azdır. Onlar nə etdilər? Onlar döyüş meydanında duruş gətirə bilmədilər, qaçdılar, ondan sonra ballistik raketlərlə mülki vətəndaşlara atəş açdılar. Bu, hərbi cinayətdir. Onlar bu hərbi cinayətə görə cavab verəcəklər. Gəncə şəhərini Ermənistandan ballistik raketlərlə vurmaq alçaqlıqdır, alçaq hərəkətdir, cinayətdir. Bərdəni kasetli bombalarla atəşə tutmaq hərbi cinayətdir. Mən demişəm Tərtər şəhəri, İkinci Dünya müharibəsi dövründə dağılmış Stalinqrad şəhərinə bənzəyir. Gündə, - özü də böyük şəhər deyil, - yüzlərlə mərmi düşürdü, amma bir nəfər də tərpənmədi. Amma ermənilər qaçıb getdilər. Onların "yenilməz" ordusu məhv oldu, fərarilik başladı, xunta başçısı Dağlıq Qarabağda əmr verdi

ki, kim oradan qaçacaq, o, məsuliyyətə cəlb olunacaq. Bizdə BİR nəfər fərari oldumu? Olmadı! Bir nəfər də olmadı! Budur Azərbaycan xalqı! Mülki vətəndaşlar, evi dağılıb, malı batıb, yaxın insanını itirib, yenə də deyir ki, "Vətən sağ olsun". Ancaq irəli, irəli! Mənə yazılan məktublarda deyilir, Ali Baş Komandan, irəli! Dəstəkləyirik səni, get irəli, dayanma və getmişəm, dayanmamışam.

Bu müharibə dövründə 30-a yaxın müsahibə vermişəm. Ömrümdə bəlkə də bu qədər müsahibə verməmişəm və bəziləri deyirlər ki, İlham Əliyev nə üçün müsahibə vermir. Hesab edirdim ki, mən öz mövqeyimi ifadə etmək üçün kifayət qədər imkanlara malikəm, tez-tez bütün məsələlərlə bağlı öz fikirlərimi bildirirəm. Mənim bütün fəaliyyətim şəffafdır, keçirdiyim bütün iclaslar ictimaiyyətə təqdim edilir. Lüzum bilmirdim onda. Amma lazım olan vaxtda 30-a yaxın müsahibə vermişəm və o müsahibələrdə demişəm ki, biz beynəlxalq hüquqa hörmətlə yanaşırıq, biz beynəlxalq hüququ müdafiə edirik, biz ədaləti müdafiə edirik, biz BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini icra edirik. Demişdim ki, bizim bütün addımlarımız beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri əsasında, əxlaq əsasında görülüb və bütün addımlarımız bu istiqamətdə atılıb. İntiqamımızı düşməndən aldığımız, işğalçıdan aldığımız. Mülki vətəndaşlarla bizim işimiz olmayıb və olmayacaq. Düşmənin məskunlaşdığı, gizləndiyi şəhərlərdə böyük dağıntılar yoxdur. Çünki biz mülki obyektlərə atəş açmamışıq. Bax, bizim fərqi bundan ibarətdir.

Mən bu müharibə başlayandan sonra demişdim ki, bir çoxları, demək olar, bu məsələ



ilə məşğul olan siyasətçilərin hamısı deyirdi ki, bu münaqişənin hərbi həlli yoxdur. Mən nə deyirdim? Deyirdim ki, var! Məni tənqid edirdilər ki, İlham Əliyev nə danışır? Yoxdur hərbi həlli. Dedim yaxşı yoxdursa, onda bunu sülh yolu ilə həll edin. Sizin əlinizdə bu imkanlar var. Siz böyük dövlətlərsiniz, böyük nüfuzunuz var, böyük imkanlarınız var. Nədir ki, sizin qabağınızda Ermənistan, nədir ki, ona təsir edə bilmirsiniz? Bəlkə təsir etmək istəmirsiniz? Yox, deyirdilər ki, olmaz müharibə aparmaq, sülh yolu ilə. Sülh yolu ilə 1 il, 2 il, daha 30 il sülh yolu ilə? Bizim başımızı nə qədər aldatmaq olar? Amma biz sübut etdik ki hərbi həlli var. Və mən demişdim ki, mən istəyirəm və Paşinyan, deyirəm sənə, bəyanat ver, öhdəlik götür, qrafik ver, cədvəl ver. Müharibənin ilk günündən mən bunu deyirdim. Hər kəs də bunu görə bilər. Müsahibələrimdə, xalqa müraciətlərimdə açıq demişəm, qrafik ver, cədvəl ver, rədd ol, çıx get, mən dayanıram. Yoxsa oradan deyirlər dayanın, buradan deyirlər dayanın. Yaxşı, bizim torpaqlarımızı işğal edəndə niyə bunlara "dayanın!" deyən olmadı? Bizim torpağımızı 30 il əsarət altında saxlayan Ermənistanına nə üçün "buradan çıx get!" deyən olmadı! Bu, nədir? Yaxşı, biz indi öz gücümüzlə güvənərək bu torpaqları şəhid verə-verə, qan tökə-tökə azad edirik, bizə "dayanın" deyirsən, ona de ki, çıx. Demir. Bizə deyir dayan. Dedim dayanmayacağam mən. Heç kim məni dayandıra bilməz və dedim tələb edirəm səndən Paşinyan, şəxsən özün, sənənin xarici işlər nazirin, nə bilim o biri, bu biri yox, şəxsən özün öhdəlik götürməlisən, tarix verməlisən nə vaxt rədd olursan bizim torpaqlarımızdan. Bax bu bəyanatda o öhdəlik var. Məcbur edirik onu, məcbur etdik, zorla

məcbur etdik, başına vura-vura məcbur etdik, bütün bəd əməllərinə görə, o donuzları bizim məscidlərimizdə saxladığına görə. Bizim məscidlərimizdə donuz saxlayan özü donuzdur. İndi bu sənəddə öhdəlik var. Dekabrın 1-nə qədər rədd olacaq qalan işğal edilmiş torpaqlardan. Ona görə məsələnin hərbi yolu var. Amma mən deyirdim, istəyirəm ki, bu hərbi mərhələ də dayansın, keçək siyasi mərhələyə. Nə oldu? Mən deyən oldu. Bax, bu gün mən deyən oldu. Hərbi mərhələ başa çatır, keçirik siyasi məsələyə. Demək olar ki, bizə maksimum sərf edən sənəd imzalandı. Paşinyan onu imzaladı. Başqa yolu yox idi. Əslində, bu, məğlubiyyətin etirafıdır. Bu, hərbi kapitulyasiyadır. Prinsip etibarilə mən tələb edə bilərdim ki, gəlsin otursun orada, aşağıda, bax orada imzalasın onu. Amma mən belə adam deyiləm. Mən nə üçün kimisə alçaldım. O onsuz da özünü alçaldıb. Bu rəzil duruma özü-özünü salıb. Gərək orada qarnını qabağa verib, sərxoş vəziyyətdə Cıdır düzündə rəqs edəndə bu günü fikirləşərdi ki, gün gələcək hesabını verəcəksən, verirsən. Bax belə. Heç kim bizimlə zarafat edə bilməz. Heç kim Azərbaycan xalqının səbri ilə oynaya bilməz. Heç kim bizi təhqir edə bilməz. Edərsən, dərsini alarsan. Necə ki, dərsini vermişik.

Ona görə məsələnin həlli artıq təmin edilib. Əlbəttə, əgər Ermənistan atəşkəsə əməl etsə, - mən artıq bütün əmrlərimi vermişəm, - komandanlıqlara əmrimi vermişəm, biz dayanırıq. Biz imzamıza hörmətlə yanaşırıq. Qarşı tərəf də dayanmalıdır. Çünki dayanmasa, biz də dayanmayacağıq.

İndi beynəlxalq müşahidəçilər yaxşı bilirlər ki, kim atəşkəsi pozub. Birinci dəfə





kim pozub Gəncəni ballistik raketlə bomba-layanda, ikinci dəfə kim pozub beş dəqiqə atəşkəs vaxtından keçməmiş və üçüncü dəfə Bərdəni kasetli raketlərlə vurmaqla. İndi bu dəfə də pozsa, artıq mən hesab edirəm ki, özü lap peşman olacaq. Ona görə biz istədiyimizə nail ola bilmişik. Biz düşməni məcbur edə bilmişik. Mən faktiki olaraq onlara ultimatum vermişəm. Demişəm ki, çıxmalısən, çıxmasan sona qədər gedəcəyəm. Sona qədər! Ayın 8-də Şəhidlər xiyabanında demişəm ki, sona qədər gedəcəyəm və heç bir qüvvə məni dayandıra bilməz.

Biz bu qələbəni döyüş meydanında qazandıq. 300-ə yaxın yaşayış məntəqəsi, o cümlədən Füzuli şəhəri, Cəbrayıl şəhəri, Zəngilan şəhəri, Qubadlı şəhəri, Şuşa şəhəri, Hadrud qəsəbəsi, Suqovuşan qəsəbəsi, digər qəsəbələr döyüş meydanında azad edildi.

Bu qələbələr düşməni məcbur etdi ki, Ağdam, Laçın, Kəlbəcər rayonları bizə siyasi yollarla qayıdır. Amma burada Ermənistan tərəfinin xoş niyyətini axtarmaq yersizdir. Onlarda xoş niyyət deyilən anlayış bütövlükdə yoxdur. Sadəcə olaraq, məcbur olub. Çünki bildirdi ki, bu sənədə imza atmasa, özümüz alacağıq bu torpaqları. Hər kəs bunu bilirdi. Mən demişdim ki, qan tökmək istəmirəm, müharibəni dayandırmalıyıq, rədd olsun bizim torpaqlarımızdan! Belə də oldu.

Mən bir məsələni də qeyd etmək istərdim. Mən əziz xalqımı sənədin mətni ilə tanış etdim. Burada yeni nəzarət mexanizmi tətbiq edilir. Bəyanatın beşinci bəndində yazılıb: "Münaqişə tərəflərinin razılışmalara əməl etməsinə nəzarətin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə atəşkəsə nəzarət üzrə sülhməramlı mərkəz yaradılır". Mən deyə bilərəm ki, bu mərkəzdə Rusiya və Türkiyə hərbiçiləri fə-

liyyət göstərəcək. Beləliklə Türkiyə rəsmi qaydada bu münaqişənin gələcək həlli və atəşkəsə nəzarət etmək işində rol oynayacaqdır.

Mən videokonfrans formatında imzalama mərasimindəki çıxışında həm Türkiyə Prezidenti, əziz qardaşım Rəcəb Tayyib Ərdoğanın, həm Rusiya Prezidenti Vladimir Putinin söylərini yüksək qiymətləndirdim. Çünki onlar doğrudan da bu 44-45 gün ərzində böyük söylər göstərmişlər ki, məsələ sülh yolu ilə həll olunsun. Eyni zamanda, mən çox şadam ki, artıq münaqişənin dayandırılmasında bu iki lider öz müsbət rolunu oynayıb. Hesab edirəm ki, bu, eyni zamanda, bölgədə gələcək əməkdaşlıq formatını da böyük dərəcədə müəyyən edir. Çünki Türkiyə ilə Rusiya arasındakı əlaqələr bu gün tarixə baxsaq, hesab edirəm ki, ən yüksək səviyyədədir. Hər iki ölkə bizim üçün dost, qonşu ölkədir. Beləliklə, hesab edirəm ki, gələcəkdə bu əməkdaşlıq formatı daha da çoxşaxəli ola bilər.

Digər önəmli məsələ, xüsusilə qeyd etmək istəyirəm ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Azərbaycanın əsas hissəsi ilə əlaqəsi bu sənəddə təsbit edilir. Həm bütün kommunikasiyaların, yolların açılması, eyni zamanda, burada göstərilir ki, yeni nəqliyyat kommunikasiya infrastrukturunu yaradıla bilər və yaradılmalıdır. Biz bunu əlbəttə ki, çox dəstəkləmişik. Deyə bilərəm ki, mənim təkidimlə bu bənd bu bəyanata salındı. Çünki birbaşa Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə bu bəndin əlaqəsi yoxdur. Ancaq mənim təkidli tələblərim şadam ki, qəbul olundu. Beləliklə Naxçıvan Muxtar Respublikasını Azərbaycanla, Azərbaycanın əsas hissəsi ilə quru yollarla birləşdirmə is-



tiqamətində tarixi addım atıldı. Çünki mənfur düşmən 1990-cı illərin əvvəllərində və ondan da bir qədər əvvəl Naxçıvanı faktiki olaraq mühasirəyə almışdı. Bütün kommunikasiya xətləri kəsildi, - çünki o vaxt Azərbaycanın əsas hissəsindən oraya enerji resursları ötürülürdü, - faktiki olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikası çox ağır vəziyyətdə qalmışdı. Eyni zamanda, Ermənistan ərazisindən oraya hücumlar da edilirdi. Dəfələrlə demişəm, məhz ulu öndər Heydər Əliyevin cəsarəti və fəaliyyəti nəticəsində Naxçıvan işğal altına düşmədi. Erməni vandallarının belə planları da var idi.

Ona görə bu bəndi xüsusilə qeyd etmək istərdim və əziz naxçıvanlıları da bu hadisə münasibətilə təbrik etmək istərdim. Bildirməliyəm ki, naxçıvanlılar da ikinci Qarabağ müharibəsində digər bütün bölgələrdən olan vətəndaşlar kimi fəal iştirak ediblər. İndi müharibə başa çatır, bu günə qədər açıqlanmayan bəzi məsələlər də üzə çıxacaq və hər kəs biləcək ki, başqa bütün bölgələrdən olan hərbiçilərlə bərabər naxçıvanlılar da böyük qəhrəmanlıq göstəriblər və torpaqlarımızın azad edilməsi işində fədakarlıq göstəriblər, şəhidlər veriblər.

Mən bir məsələyə də toxunmaq istəyirəm. Bu günlərdə biz Azərbaycan xalqının birliyini gördük. Bütün bölgələrdən ordumuza dəstək gəldi. Bütün bölgələrdə hər bir vətəndaş böyük həyəcan hissi ilə bu günləri yaşayıb, hər gün televiziya önündə, radio qarşısında, internetdə cəbhədən gələn xəbərləri izləyib, uğurlarımıza sevinib. Bütün bölgələrdə biz bunu gördük. Bir daha gördük ki, ölkəmiz və xalqımız nə qədər gözəl ölkədir və gözəl xalqdır. Ölkəmizdə yaşayan bütün millətlərin nümayəndələri, bütün dini konfessiyaların

nümayəndələri cəsarət göstərərək, düşmənlə vuruşaraq Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa etdilər. Bu, bizim böyük sərvətimizdir, böyük dəyərimizdir. Mən bunu dəfələrlə demişəm. Ermənistan bu xoşbəxtlikdən məhrumdur. Çünki monodövlətdir, orada ermənilərdən başqa heç kim yaşamır. Avrasiyada, bizim bölgədə başqa belə ölkə tapmaq mümkün deyil. Çünki heç kim orada yaşaya bilmir. Ya onları qovurlar, azərbaycanlılar kimi etnik təmizləməyə məruz qoyurlar, ya da ki, başqa millətin nümayəndəsi orada yaşaya bilmir, sıxışdırırlar, sıxışdırırlar, sıxışdırırlar. Amma bizim üstünlüyümüz bax, bundadır, çoxmillətli, çoxkonfessiyalı Azərbaycan bu müharibədə də özünü göstərdi, bütün xalqların nümayəndələri birlik göstərdilər, qəhrəmanlıq göstərdilər. Bir daha demək istəyirəm ki, bu müharibə bir çox məsələlərə bir daha aydınlıq gətirmişdir.

Mən bir məsələni də bildirmək, əziz xalqımıza çatdırmaq istəyirəm. Yəqin siz fikir vermişiniz ki, bu bəyanatda Dağlıq Qarabağın statusu haqqında bir kəlmə də yoxdur, yoxdur! Bəs hanı Ermənistan tərəfinin tələbləri ki, Dağlıq Qarabağa müstəqillik verilməlidir? Mən onlara muxtariyyət təklif edəndə buna razı olmadılar, dedilər ki, yox, bu, "müstəqil dövlətdir". Bunlar uzun illərdir "müstəqil dövlət" kimi yaşayır və onlar Azərbaycandan müstəqillik almalıdırlar. Bir kəlmə də yoxdur, Paşinyan. Nə oldu bəs? Bu nə oldu, Paşinyan? Deyəsən, bir çox illər ərzində dillərdə qalacaq. Nə oldu Paşinyan, yol çəkirdin Cəbrayıla. Rəqs edirdin, nə oldu bəs status? Cəhənnəmə getdi status, gora getdi status, gorbəgər oldu status, yoxdur status və olmayacaq. Nə qədər ki, mən Prezidentəm, olmayacaq. Ona görə, bu sənədin çox böyük mənası var. Əminəm



ki, Azərbaycan xalqı bu sənədə böyük diqqət göstərərək onu dəqiq, böyük diqqətlə oxuyacaq və görəcək ki, biz nə qədər böyük siyasi qələbə qazanmışıq. Bu siyasi qələbənin qazanılmasında hərbi qələbəmiz müstəsna rol oynayır. Əlbəttə ki, son illər ərzində ölkəmizdə aparılan işlər, mövcud olan gözəl ab-hava, xalq-iqtidar birliyi, siyasi münasibətlərin müsbət səviyyəyə qalxması, beynəlxalq nüfuzumuz, beynəlxalq arenadakı fəaliyyətimiz - bütün bunlar, ordu quruculuğu təbii ki, bu qələbəmizi şərtləndirdi. Mən bu günlərdə bir şeyə də fikir verdim. Hətta fərqli siyasi baxışlara malik olan insanlar, bizim işimizə tənqidi yanaşan insanlar, hətta bir çox hallarda əsassız tənqidlər ifadə edən insanlar bu dövrdə hesab edirəm ki, yüksək şüur nümunəsi göstərdilər. Mən həmişə deyirdim ki, siyasi müstəvidə fərqli baxışlar var, olmalıdır, bu, normaldır. Müxalifət olmalıdır, bu, normaldır. Hər bir demokratik ölkədə olduğu kimi, bizdə də əlbəttə ki, bütün bu azadlıqlar var. Amma bir şey olmamalıdır – dövlətə müxalifətdə olmaq olmaz, dövlətçiliyə müxalifətdə olmaq olmaz. "İqtidara, dövlətə nə qədər pisdir, mənim üçün bir o qədər yaxşıdır" fikri ilə yaşamaq olmaz. Mən deyə bilərəm, bu günlər ərzində mən gördüm ki, milli məsələlərdə biz hamımız birləşə bilirik. Bu da bizim gələcəyimiz üçün çox önəmlidir. Çünki biz hamımız istəyirik ki, Azərbaycan inkişaf etsin, hamımız istəyirik ki, daha güclü ölkə olsun. Gücümüzü göstərmişik, döyüş meydanında, siyasi müstəvidə, istənilən formatda. Müstəqilliyimizi göstərmişik. İndi gün gələcək müharibə dövründə ictimaiyyətə açıqlana bilinməyən bəzi məqamları yəqin ki, açıqlayacaqlar. Ola bilsin ki, mən də hansısa məsələnin üstündən

o pərdəni götürə bilərəm. Onda hər kəs görəcək ki, biz nə qədər böyük sınaqlardan çıxdıq, nə qədər böyük təzyiqlərə məruz qaldıq. Demək olar ki, gündəlik rejimdə deyirdilər, dayanın, dayanın, dayanın, dayanın. Amma biz qabağa getdik. Çünki mən xalqın dəstəyini hiss edirdim, xalqın inamını görrüdü. Məni heç nə dayandıra bilməzdi. Çünki mən bilirdim ki, biz haqlıyıq. Biz öz ərazi bütövlüyümüzü bərpa edirik, öz torpaqlarımızı qaytarırıq. Bu müharibə bütün dünyaya Azərbaycan xalqının nə qədər böyük xalq olduğunu göstərdi - yenilməz xalq, dəmir iradəli xalq, müzəffər xalq, müzəffər ordumuz! Fəxr edirik xalqımızla, ordumuzla! Əminəm, hər bir Azərbaycan vətəndaşı hesab edir ki, onun həyatında bu günlər, bu dəqiqələr ən xoşbəxt günlər, dəqiqələrdir. Mən də xoşbəxtəm ki, bu xoş xəbərləri, bu müjdəni Azərbaycan xalqına verirəm. Xoşbəxtəm ki, bu tarixi sənədə imza atmışam. Xoşbəxtəm ki, biz öz Vətənimizə, doğma Qarabağımıza qayıdırıq, Qarabağımızın tacı olan Şuşaya qayıdırıq və bu torpaqlarda əbədi yaşayacağıq! Bundan sonra heç kim bizi o torpaqlardan tərpedə bilməz!

"Qarabağ Azərbaycandır və nida" ifadəsi artıq bizim qələbəmizin rəmzi idi, rəmzinə çevrildi. Bir il bundan əvvəl mən bunu demişəm. Mən fəxr edirəm ki, mənim dediyim ifadə artıq bir milli şüara çevrildi. Bu gün böyük qürur hissi ilə deyə bilərəm ki, Füzuli bizimdir, Cəbrayıl bizimdir, Zəngilan bizimdir, Qubadlı bizimdir, Ağdam bizimdir, Laçın bizimdir, Kəlbəcər bizimdir, Şuşa bizimdir, Qarabağ bizimdir, Qarabağ Azərbaycandır! Eşq olsun Azərbaycan xalqına! Yaşasın Azərbaycan!



## PREZİDENT İLHAM ƏLİYEV QARABAĞDA TARİXİ ƏDALƏTİ, QAFQAZDA İSƏ DAVAMLI SÜLH VƏ MÖHKƏM TƏHLÜKƏSİZLİK SİSTEMİ YARADIR

*Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Şurasının katibi, general-polkovnik Ramil USUBOV: "Qazanılan zəfərlər Ali Baş Komandanın regional rəhbərlik statusunun miqyasını daha da genişləndirərək, onu global platformada nüfuzlu dünya liderləri ilə bir sıraya çıxarır"*

*Ermənistanın işğalçılıq siyasəti bütün fəsadları ilə yanaşı, həm də Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinə qarşı ən böyük təhdidi yaratmışdı. Silahlı Qüvvələrimizin müzəffər hərbi əməliyyatları nəticəsində artıq bu təhlükənin aradan qaldırılması dövlətimizin və xalqımızın müqəddəratı baxımından müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.*

*Həmsöhbətimiz Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Şurasının katibi, general-polkovnik Ramil USUBOV da hesab edir ki, Vətən müharibəsinin uğurlu nəticələri Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının bütün istiqamətlər üzrə gerçəkləşməsinə təmin edəcək. Həmçinin Prezident İlham Əliyevin qətiyyətli liderliyi ilə ümumilikdə Qafqaza azadlıq, rifah, inkişaf gələcək, bölgədə munaqişə ocaqlarının sönməsinə, etnik separatizmin kökünün kəsilməsinə təkan olacaq, Ermənistanla əsl müstəqillik bəxş ediləcək, beynəlxalq terrorizmlə mübarizəyə növbəti mühüm töhfə veriləcək.*

**– Ramil müəllim, Silahlı Qüvvələrimizin apardığı hərbi əməliyyatların ilkin nəticəsini Təhlükəsizlik Şurasının katibi kimi necə qiymətləndirirsiniz?**

– Cənab Prezidentin rəhbərliyi altında ordumuzun apardığı rəşadətli əməliyyatların ilkin nəticələri çox uğurludur və indiyədək əldə edilən hərbi nailiyyətlər yekun nəticənin daha möhtəşəm olacağına tam əminlik yaradır.

Azərbaycan Ordusunun sentyabrın 27-dən etibarən başladığı əks-hücum əməliyyatı qısa müddətdə mühüm qələbələrlə müşayiət olunaraq, əsl Vətən savaşına çevrildi. 28 il müddətində aparılan danışıqlar nəticəsində əldə edilməyən tarixi ədalət məhz Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin qəhrəmanlığı sayəsində qısa zamanda bərpa olundu və bu proses inamla davam edir.

Cənab İlham Əliyev müdrik rəhbər və professional strateq kimi bu ədalətli savaşın hazırlığına, mübaliğəsiz dəyərdim ki, 17 il öncədən, Prezident fəaliyyətinin ilk günlərindən başlayıb. Mən 17 il ərzində görülən işlərin detalları

barədə danışmağa, prosesin geniş təfərrüatını açıqlamağa lüzum görmürəm. Bunların bir hissəsi məxfidir, əksər qismi isə xalqa məlumdur – hər şey göz önündə baş verib. Əsas nəticədir ki, bu nəticəni də elə hər gün Prezidentin qələbə "tvit"lərində görür, qürurlanıyıq.

Ordumuzun dəqiqliklə həyata keçirdiyi uğurlu əks-hücum əməliyyatları hər birimizdə həm də böyük minnətdarlıq hissi doğurur.



Məsələ burasındadır ki, xalqımız ən azından son iki yüzillikdə işğal olunmuş, zəbt edilmiş torpaqlarını belə geniş ərazidə, həm də bu qədər qısa zamanda geri qaytara, tarixi ədaləti öz gücü, iradəsi və öz imkanları ilə bərpa edə bilməyib. Azərbaycan heç vaxt bugünkü qədər güclü söz, nüfuz sahibi olmayıb, onilliklər boyu qüdrətli havadarlarına arxalanaraq təcavüzkar əməllərini arxayınqla, cəza almadan həyata keçirən, Xocalı qətliamı kimi bəşəri cinayətə imza atan, həm də bunu heç vaxt gizlətməyən düşməne belə şiddətli zərbə endirib yerində oturtmayıb.

Biz gücümüzü, xalqımızın iradəsini döyüş meydanında göstəririk və artıq işğalçı Ermənistan indiyədək törətdiyi cinayətlərə görə layiqli cavabını alır. İllər öncə Ümummilli Liderimizin vəd etdiyi Qələbə sevinci ilə xalqımızı bu gün qüdrətli Sərkərdəmiz, müzəffər Ali Baş Komandanımız müjdələyir.

**– Bugünkü hərbi uğurlardan danışarkən, şübhəsiz ki, tariximizin məğlubiyyətlər dövrünü də unutmamalıyıq. Ən azından gələcək nəsillər tariximizin hər iki mənzərəsini bilməli, xaosdan qurtuluşa keçidin məşəqqətlərini anlamalıdır. Bildiyimiz qədər Siz həmin dövrdə müharibə iştirakçısı da olmusunuz. İki mərhələ arasındakı tarixi dönüşi necə dəyərləndirərdiniz?**

– Təəssüf ki, bu həqiqəti bəzən elə müasirlərimiz də unudur, yaxud da buraxılan səhvləri etiraf etmək istəmirlər. Yəni gələcək nəsillərdən öncə müəyyən hallarda elə müasirlərimizə də məlum prosesləri xatırlatmaq gerek olur. Biz 28-30 il öncəki bu həqiqətləri bilməsək, yaxud unutsaq, bugünkü hərbi nailiyyətlərin mahiyyətini də, miqyasını da düzgün qiymətləndirə bilmərik.

Onu da daim xatırlamalıyıq ki, ovaxtkı döyüşdə məğlub olan Azərbaycan bu gün

elə bir qüdrətə sahibdir ki, indi tək Ermənistan qalib gəlmir, həm də təcavüzkarın cinayət hərəkətlərinə göz yuman, ona dəstək verənlərin təsirlərini, təzyiqlərini neytrallaşdırır. Bax, budur cənab İlham Əliyevin möhtəşəm liderliyi, hər bir azərbaycanlıya nümunə olacaq vətənpərvərliyi!

Qaldı ki, ötən əsrin 90-cı illərinin ilk dövrlərindəki məlum duruma, zənnimcə, bu barədə geniş məlumat ehtiyac yoxdur. Lakin onu da qeyd etməliyəm ki, Azərbaycanın minlərlə vətəndaşı daxili işlər orqanlarının əməkdaşları ilə birgə vətən üçün, xalq üçün, Qarabağ üçün döyüşür, şəhid olurdular. Yalnız silahlı qüvvələrimizin deyil, o cümlədən xalqımızın da ovqatını, döyüş ruhunu yaxşı xatırlayır və indi müfəssəl müqayisə etmək üçün yetərinəcə fakta maliklik.

Nə dəyişib? Xalq həmin xalqdır, vətəndaşlarımız və o cümlədən hərbi qüvvələrimiz o vaxt da döyüşkən ruhdaydı, vətən sevgisi hədsiz böyük idi, qələbə uğrunda sonadək getmək əzmi var idi. Çatışmayan yalnız lider qətiyyəti, rəhbər qeyrəti, sərkərdə qüdrəti, istedadı idi. Bunlar yox idi o dövrdə... Ancaq indi bunlar var və biz artıq real nəticəni görürük.

O illərdə siyasi rəhbərlərin göstərişi ilə tanklarımız Qarabağ cəbhəsində deyil, Bakı küçələrində irəliləyirdi. Batalyonlar Qarabağda yaşayış məntəqələrimizi müdafiə etmək, düşməne qarşı hücum keçmək əvəzinə burada siyasi partiyaların qərarqahlarını qoruyurdular, mərkəzi icra orqanlarının binalarını ələ keçirməyə çalışırdılar. İşğalçı ölkə isə bu xaosdan bəhrələnərək təcavüz siyasətini həyata keçirir, azərbaycanlısız Ermənistan, azərbaycanlısız Qarabağ planlarını icra edir, etnik təmizləmə, soyqırımını törədirdilər.



Ulu Öndər Heydər Əliyev dövlətçiliyimizi, xalqımızı məhvə sürükləyən bu gedişatın qarşısını aldı. Müzəffər Ali Baş Komandanımız İlham Əliyev isə 90-cı illərin məğlub ordusunu bu gün dünyanın ən güclü Silahlı Qüvvələrindən birinə çevirdi. Müqayisədə meydana çıxan ən böyük həqiqət məhz budur.

Bir sözlə, Azərbaycan Milli Qurtuluşdan ümummilli qələbəyədək çətin, həm də şərəfli yol keçir.

– **Mövcud hərbi zəfərləri də elə Milli Qurtuluşun nəticələri saymaq olarmı?**

– Şübhəsiz ki, belədir. Ancaq bir məsələ də var. Möhtərəm Prezident bütün proseslərdə inkişaf yolunu müəyyənləşdirərkən müasir çağırışlarla, dünyanın ən mükəmməl nümunələri ilə yanaşı, özünün müdrikiyindən, böyük təcrübəsindən irəli gələn tələbləri, istiqamətləri də tətbiq edir.

Prezident İlham Əliyev indiyədək iqtisadi, sosial, siyasi, mədəni-mənəvi, humanitar sahələrdə çox təkmil modellər yaradıb. İnkişafın Azərbaycan modeli, Tolerantlığın və multikulturalizmin Azərbaycan nümunəsi, Sivilizasiyalararası əməkdaşlığın Azərbaycan platforması, idmanın yüksəlişinin ən uğurlu nümayəndəsi və digər bu kimi nümunələr, həmçinin xaosun, terrorizmin məngənəsində olan qitədə sabitlik adası yaratmaq bacarığı indi dünyanın məşhur tədqiqat mərkəzlərində öyrənilir, qlobal təşkilatlar tərəfindən qəbul olunur. Həm də ölkəmizin, xalqımızın beynəlxalq məkanda nüfuzunun möhkəmlənməsinə əhəmiyyətli töhfələr verir.

Vətən savaşında müzəffər Silahlı Qüvvələrimizin göstərdiyi şücaət isə onu sübut etdi ki, Ali Baş Komandanımız həm də dünyada az rast gəlinən bir nümunənin - ordu quruculuğunun ən mükəmməl modelinin

müəllifidir. Müasir qalib ordumuz, rəşadətli şəxsi heyət birmənalı olaraq möhtərəm İlham Əliyevin müdrik və məqsədyönlü ordu quruculuğu konsepsiyasının real təzahürü, tən-tənəsidir.

Biz gələcəyə hesablanmış uzaqgörən, müdrik siyasətin bəhrələrini işğaldan azad edilmiş 200-dən çox yaşayış məntəqəmizdə Azərbaycan bayrağının dalğalanması ilə görürük. Hazırda hərbi əməliyyatlarda tətbiq olunan müasir yanaşmalar, silah növləri və texnika illər öncə qəbul edilmiş qərarlar əsasında əldə olunmuş və inkişaf etdirilmişdir. Bu sıraya müasir hərbi əməliyyatlarda tətbiqi əvəzsiz olan, yerli coğrafi relyef şəraitində düşmən üzərində üstünlüyü təmin edən xüsusi təyinatlı qüvvələrin yaradılması və hazırlığı, ən müasir PUA-ların, yüksək dəqiqlikli silahların, müasir döyüş texnikasının silahlanmaya daxil edilməsi, informasiya mübarizəsinin səmərəliliyinin gücləndirilməsi aiddir.

– **Ramil müəllim, hazırda davam edən Vətən müharibəsini Azərbaycanın Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının təmini baxımından necə qiymətləndirmək olar?**

– Vətən müharibəsi mahiyyətə Azərbaycanın Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının bütün sahələrinin və istiqamətlərinin təmin olunmasını şərtləndirir. Elə konsepsiyada da əsas müddə kimi "Beynəlxalq hüquqda təsbit olunmuş bütün vasitələrdən istifadə etməklə öz ərazi bütövlüyünü bərpa etmək Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin ən ümdə vəzifəsidir" bəndi təsbit olunub.

Bu kontekstdə bir məqamı yenidən vurğulamaq istərdim. Müsahibənin əvvəlində qeyd etdiyim kimi, cənab Prezident yeni mərhələdə Vətən müharibəsinə 2003-cü ildən



başlayıb. Sadəcə bu savaş sentyabrın 27-dən növbəti hərbi fazaya qədəm qoyub. 2016-cı ilin Aprel zəfərini də bu silsilədə xüsusi xatırlamalıyıq.

Möhtərəm İlham Əliyev Qarabağın işğalını milli təhlükəsizliyin əsas təhdidi kimi xarakterizə edərək, tarixi ərazilərimizin azadlığını da əsas hədəf – tarixi vəzifə kimi müəyyənləşdirib. Eyni zamanda milli təhlükəsizliyin təminatı olan bu başlıca vəzifənin həyata keçməsinə yalnız hərbi yönümdə nəzərə almayıb. Məsələn, hələ 2004-cü ildə Prezident sərəncamı ilə imzalanaraq qüvvəyə minən "Milli təhlükəsizlik haqqında" qanuna görə milli təhlükəsizliyin təmin olunması üçün hərbi istiqamətlə bərabər, siyasi, iqtisadi, sosial, informasiya, ekologiya, elm, o cümlədən mədəniyyət, mənəviyyat və digər sahələr əsas götürülürdü.

Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasında da milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri kimi – xarici siyasət; hərbi təhlükəsizlik; dövlət təhlükəsizliyi və ictimai təhlükəsizlik; iqtisadi təhlükəsizlik; sosial təhlükəsizlik; elm və təhsil; milli-mənəvi dəyərlər, tolerantlıq və multikulturalizm; informasiya təhlükəsizliyi; ekoloji təhlükəsizlik kimi yönümlər qruplaşdırılıb.

Möhtərəm Prezident bu istiqamətlərin hər biri üzrə ayrı-ayrılıqda xüsusi tədbirlər həyata keçirib, ardıcıl siyasət formalaşdırıb. Sonra isə onların hər birinin uğurlu nəticəsini birləşdirərək Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının təminini reallaşdırıb və Vətən müharibəsinin nəzərdə tutulan hədəflərə çatmasını müdrikliklə gerçəkləşdirib.

Fikrimi qısa olaraq belə ümumiləşdirmək istərdim. Xarici siyasətdə - Azərbaycanın diplomatiyada balanslaşdırmadan tam müs-

təqil siyasətə keçidi, ölkəmizin beynəlxalq birlikdə artan nüfuzu, BMT Təhlükəsizlik Şurasına üzvlüyü, Qoşulmama Hərəkatına sədrliyi, bölgədə maraqları kəşişən dövlətlərlə ikitərəfli və üçtərəfli əməkdaşlıq formatlarını yaratması və s.; hərbi təhlükəsizlik - müasir və peşəkar ordu quruculuğu, ən yüksək və modern səviyyədə hərbi təchizatın təmini, müdafiə sənayesinin yaradılması və davamlı təkmilləşdirilməsi, Vətən savaşında əldə olunan hərbi zəfərlər; dövlət təhlükəsizliyi və ictimai təhlükəsizlik - vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu, demokratikləşmə və insan hüquq və azadlıqlarının təmini sahəsində davamlı irəliləyişlər, ölkədə ictimai sabitliyin təmini, kriminogen duruma tam nəzarət, qlobal təlatümlər və sərhədlərimiz yaxınlığında cərrəyan edən təhdidlər fonunda ölkədə asayişin səmərəli qorunması, xalq-iqtidar birliyinin davamlılığı; iqtisadi təhlükəsizlik - səmərəli islahatlar nəticəsində Azərbaycanın bölgənin əsas iqtisadi gücünə çevrilməsi, Avropanın əsas enerji təminatçılarından biri olması, valyuta ehtiyatlarını davamlı artırması və s.; sosial təhlükəsizlik - effektiv sosial islahatlar, dünyada az rastlanan və vətəndaşlarımızın 70 faizdən artıq kəsimini əhatə edən davamlı sosial dəstək paketləri, əhalinin güzəranının yüksəldilməsi və s.; elm və təhsil - bu sahələrdə müasir trendlərə əsaslanan islahatların aparılması, dünyanın innovativ elm-təhsil yeniliklərinin ölkəyə cəlbi və s.; milli-mənəvi dəyərlər, tolerantlıq və multikulturalizm - tarixi irsin, mənəvi dəyərlərin və hərbi vətənpərvərlik hissinin kütləvi aşılınması, azərbaycançılıq ideyasının birləşdirici gücə çevrilməsi, Azərbaycanın fərqli dinlərə, etnik mənsubiyyətə malik insanların birgəyaşayının ən uğurlu təmin edildiyi ölkə kimi dünyada tanınması; informasiya təhlükəsizliyi - bu



sahənin texniki yönündən siyasi-iqtisadi, ən əsası isə hərbi mahiyyətli vacib sferaya çevrilməsi, qlobal və lokal məkanda informasiya yükünün obyektivliyinin, operativliyinin, milli maraqlara uyğunluğunun təmini və s.; ekoloji təhlükəsizlik - ekoloji təhlükələrdən, risklərdən, təhdidlərdən, təbii fəvqəladə hallardan etibarlı qorunma və onların nəticələrinin aradan qaldırılması, həmçinin böhranların idarə olunması sahəsində effektiv fəaliyyət mexanizminin yaradılması və s.

Yuxarıda qeyd etdiyim sahələrdə əldə olunan uğurların sayı çoxdur, mən onların yalnız ən əsaslarını, cüzi hissələrini xatırlatdım. Bu möhtəşəm nailiyyətlər Azərbaycanın müasir dövlət kimi inkişafının və möhkəmlənməsinin zəmini olduğu kimi, onun milli təhlükəsizliyinin etibarlı təminatını da ehtiva edir. Bu gün Qarabağ cəbhəsində əldə olunan hərbi zəfərlərin təməlini diplomatik nailiyyətlərimiz, iqtisadi-sosial inkişafımız, Azərbaycanın sabitlik adasına çevrilməsi, elmin və təhsilin müasirləşdirilməsi, mənəvi dəyərlərə sadiqlik əsasında çoxmillətli, çoxkonfessiyalı dövlətin təşəkkülü, güclü informasiya dəstəyi, sağlam mühit təşkil edir.

Ona görə də mən cəbhədə qazanılan zəfərlərin yalnız hərbi kontekstdə səciyyələndirilməsini tam dolğun qiymət saymıram. Bu həm də hərtərəfli, genişmiqyaslı quruculuq, inkişaf siyasətinin nəticəsidir. Cənab Prezident, etiraf edək ki, böyük çətinliklərə, maneələrə sinə gərərək, dövlətimizin düşmənlərini, xalqımızın bədxahlarını zərərsizləşdirərək yorulmadan bu nəticəyə doğru illər boyu irəliləyib. Və nəhayət, Ali Baş Komandan kimi qalib gəlib! Ədalət də, zəfər də birmənalı olaraq indi Azərbaycanımızın, Ali Baş Komandanımızın və Silahlı Qüvvələrimizin tərəfindədir.

**– Qazanılan qələbələr Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının əsas təhdid hədəflərini də tədricən aradan qaldırır. Demək, Azərbaycan artıq yeni təhlükəsizlik sistemi formalaşdırır?**

– Ali Baş Komandanımız indi tək Azərbaycanın deyil, ümumilikdə Qafqazın yeni təhlükəsizlik sistemini formalaşdırır. Yəni mən bu prosesə lokal müstəvidə - Azərbaycan miqyasında baxılması ilə razılaşmıram. Liderimizin fəaliyyətinin mühüm qlobal təsir gücü var ki, bu, Qafqaz bölgəsinə də təsirsiz ötürməyəcək və nəticə etibarilə hətta Avroatlantik məkanda yeni korreklərə, mühüm düzəlişlərə rəvac verəcək.

Əsrlər boyu çoxsaylı münaqişələrin, etnik çaxnaşmaların, dini təfriqələrin, separatçılıq savaqlarının hədəfi olan Qafqaz bölgəsi möhtərəm Prezidentimizin sayəsində sülhə, etibarlı təhlükəsizlik mühitinə qovuşacaq.

Cənab İlham Əliyevin Azərbaycanın təmsalında bütün Qafqazda yaradacağı yeni təhlükəsizlik konfigurasiyası bölgənin qədimdən indiyədək davam edən savaqlar və itkilər tarixini, mənzerəsini tamamilə dəyişdirmək gücündədir.

O, Qarabağa tarixi ədalət, Qafqaza isə davamlı sülh və möhkəm təhlükəsizlik gətirir. Möhtərəm cənab Prezidentin Qarabağ bölgəsində yaratdığı yeni durum əslində bütün bölgədə münaqişə ocaqlarının sönməsinə, etnik separatizmin cilovlanmasına təkan verəcək. Həm də yüzilliklər boyu fəvqəldövlətlərin toqquşan maraqları zəminində qaynar nöqtəyə çevrilən Qafqazda artıq məlum güclərin təsir və təzyiqləri də minimuma enəcək.

Azərbaycan Prezidenti dəfələrlə bəyan edib ki, bu münaqişənin ən böyük ziyanını erməni xalqı çəkir. Məhdud iqtisadi potensiala





malik bu ölkənin vətəndaşları cüzi büdcələrinin əsasən ədalətsiz savaşa yönəlməsi və dövlətlərinin bütün enerji və logistik layihələrdən kənarında saxlanılaraq tam təcrid edilməsi nəticəsində səfalətə məhkum olunub. Zamanla Ermənistanın zərəri daha da artacaq, ölkə tam iflasa sürüklənəcək. Bu baxımdan bu gün yaranmaqda olan status-kvo erməni xalqı üçün böyük bir şansa çevrilə bilər. Həm dövlətləri külli miqdarda savaş xərclərindən azad olunur, həm də Azərbaycanla imzalanacaq yeni müqavilələr onların, nəhayət ki, müstəqil dövlət quruculuğuna başlamalarına imkan yaradar. Bu baxımdan tam əsasla deyə bilərik ki, Prezident İlham Əliyevin Qarabağa gətirdiyi tarixi ədalət Ermənistanına da əsl müstəqillik gətirəcəkdir. Buna görə də erməni xalqı müdriklik göstərməli, öz hakimiyyətini yeni Qafqaz iqtisadi-siyasi-təhlükəsizlik konfigurasiyasında yaranmış yeni reallıqlarla hesablaşmağa məcbur etməlidir.

Qafqazın sülhə qovuşması və möhkəm təhlükəsizlik halqasına çevrilməsi bölgənin logistik və iqtisadi-ticari, enerji tərəfdaşlığı əhəmiyyətini də dəfələrlə artıracaq, yeni resursları üzə çıxaracaq. Prezident İlham Əliyevin müəllifi olduğu yeni təhlükəsizlik konfigurasiyası bölgənin bütün dövlətləri üçün faydalı, səmərəli fürsətdir, inkişafı üçün real zəmindir.

Silahlı Qüvvələrimizin müzəffər qələbələri nəticəsində müəyyən oluncuq yeni status-kvo Azərbaycanı artıq Qafqazın yalnız iqtisadi gücü kimi deyil, həm də bütün istiqamətlər üzrə şəriksiz lideri statusunu birdəfəlik möhkəmləndirəcək. İndi Azərbaycan Avroatlantik məkanda mühüm iqtisadi-siyasi amilə çevrilərək, beynəlxalq miqyasda mühüm faktor kimi qəbul ediləcək. Bu status-kvo eyni za-

manda cənab İlham Əliyevin regional rəhbərlik statusunun miqyasını daha da genişləndirərək onu qlobal platformada nüfuzlu dünya liderləri ilə bir sıraya çıxarır.

Həmçinin bundan sonra etnik separatizmlə üzləşən ölkələr problemlərini həll etmək üçün çox effektiv modelə – cənab İlham Əliyevin müəllifi olduğu "Qarabağa ədalət gətirən siyasət" nümunəsinə istinad edəcəklər. Yəni dövlət başçımız dünyanı bürüyən və getdikcə artan etnik separatizm təhlükəsinə güclü zərbə vuraraq ərazi bütövlüyü prinsipinin pozulmazlığını beynəlxalq miqyasda birmənalı təsbit etdi.

Cənab Prezidentin Dağlıq Qarabağ ərazisində onilliklər boyu formalaşan terrorçuluq, qanunsuz narkotik, silah qaçaqmalçılığı şəbəkəsini zərərsizləşdirməsi həm də Azərbaycanın beynəlxalq terrorizmlə mübarizəyə növbəti mühüm töhfəsidir.

**– Təəssüf ki, Vətən müharibəsinin zəfər salnaməsi ilə yanaşı, qanlı səhifələri də var. Rayon və şəhərlərimizin təcavüzkar tərəfindən ardıcıl bombalanması, onlarca mülki əhalinin həlak olması, dövlət və fərdi təsərrüfatlara külli miqdarda ziyanın dəyməsi erməni terrorunun yeni dəhşətləri kimi tarixə həkk olundu...**

– Əlləri Azərbaycan xalqının qanına bulamış, yüzlərlə günahsız körpəni, qadını, qocanı soyqırımına məruz qoymuş təcavüzkar Ermənistan rəhbərliyi beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə, elan edilmiş humanitar atəşkəs rejiminin tələblərinə məhəl qoymayaraq vandallıq aktlarını davam etdirir. Hərb meydanında darmadağın edilən Ermənistan məğlubiyyətin acığını mülki əhalidən, dinc vətəndaşlardan çıxır. Gəncə, Bərdə, Tərtər, Ağdam və digər yaşayış məntəqələrinin mülki əhalisinin sıx yaşadığı ərazilərin mütəmadi



olaraq atəşə tutulması ağır müharibə cinayətidir.

Gəncədəki dəhşətli qətlialmlardan sonra Bərdədə də bu müharibə cinayətlərinin daha amansız formada davam etdirilməsi xalqımızda böyük hiddət doğurur, onun döyüş əzmini daha da artırır.

Fürsətdən istifadə edərək bütün şəhidlərimizin, həlak olan günahsız həmvətənlərimizin ailələrinə dərin hüznə başsağlığı verir, onların kədərinə şərik oluram. Övladlarını, valideynlərini, əzizlərini bu terror nəticəsində itirən insanların amansız itkilər qarşısında sınımadıqlarını, "Təki Vətən sağ olsun, təki Qarabağ azad olunsun, Ali Baş Komandanımıza güvənirik" demələrinə bütün xalqımız kimi, mən də qürurla, onlara böyük minnətdarlıq hissi ilə qatılıram! Bəli, itkilərimiz nə qədər böyük olsa da, milli birliyimiz, Ali Baş Komandan ətrafında vəhdətimiz və Qarabağın azadlığı uğrunda mübarizliyimiz əsla sarsılmayacaq, əksinə, daha da güclənəcəkdir!

**– Prezidentin son dövrlərdəki fəaliyyətində Ermənistan tərəfindən törədilən müharibə cinayətləri barədə məlumatların müvafiq instansiyalara təqdim edilməsi xüsusi yer tutur. Bu prosesdə Təhlükəsizlik Şurası hansı işləri görür?**

– Bu mövzuda xüsusi məxfilik daşımayan yalnız bir neçə faktı deyə bilərəm. Xarici həmkarlarımızla mütəmadi əlaqələr qururam. Ali Baş Komandanın tapşırığı ilə onlarla telefon əlaqəsi saxlayıram, təcavüzkarın törətdiyi cinayətlər, Azərbaycanın ədalətli müharibəsi barədə informasiyaları onların diqqətinə çatdırıram.

Status-kvonun dəyişməsinin labüdlüyü ilə bağlı elə ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədri olan Rusiya, ABŞ və Fransa rəhbərlərinin birgə bəyanatındakı mövqeni söhbətlərdə

xüsusi vurğulayır, səmərəsiz danışıqlar prosesinin yaratdığı mənfi vəziyyəti – status-kvonu məhz bu əks-hücum əməliyyatlarının dəyişdirdiyini xatırladıram.

Rusiya Federasiyasının, Türkiyə Respublikasının, Gürcüstan Respublikasının, Belarus Respublikasının Təhlükəsizlik şuralarının katibləri, həmçinin Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının baş katibi ilə bu mövzuda danışıqlar aparmışam. Müsahiblərimin əksəriyyəti münafiqşənin masa arxasında həllinin vacibliyini vurğulayıblar.

**– Görünən odur ki, haqlı mövqeyimiz, təəssüf ki, müəyyən beynəlxalq müstəvirlərdə hələ də ikili standartlarla qarşılır...**

– Bu kimi yanlış yanaşmalar, əlbəttə ki, var. Lakin beynəlxalq ictimaiyyət artıq bütün həqiqətləri bilir. Cənab Prezident hərbi sahə ilə yanaşı, eyni əzmlə informasiya cəbhəsində də əsl sərkərdəlik nümayiş etdirir. Bir aydan artıqdır ki, dünyanın öndə gələn KİV-ə müsahibələrində Azərbaycan həqiqətlərini, tarixi ədaləti bərpa etməyimizi, "Qarabağ Azərbaycandır!" çağırışının mahiyyətini böyük vətənpərvərlik və diplomatik peşəkarlıqla bəyan edir. Dövlət başçımız bu müsahibələrdə göstərdiyi polad qətiyyəti, dəmir məntiqi, yüksək diskussiya və debat bacarığı, siyasi hazırlığı, fitri istedadı, ali diplomatik qabiliyyəti, hətta kəskin ironiyası ilə bəzi dövlət rəhbərlərinə, diplomatlara ustad dərsləri keçdi. Nə qədər qəribə görünsə də, ordumuzun əks-hücum əməliyyatlarını pisləyən bədxahlarımız Prezident İlham Əliyevin faktları, məntiqi qarşısında arqumentsiz qaldıqlarını açıq etiraf edib, susdular.

Beynəlxalq rəyi Azərbaycanın və ədalətli savaşıımızın xeyrinə dəyişdirən Ali Baş Komandanın bu fəaliyyətinin davamı kimi Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əli-



yevanın göstərdiyi fədakarlıq xüsusi qeyd edilməlidir. Mehriban xanım yalnız görkəmli dövlət xadimi kimi deyil, həm də bir ana kimi bu proseslərdə mərhəmətli, şəfqətli missiya yürüdür. Onun müharibədə yaralananlara göstərdiyi qayğı, şəhid ailələrinə himayədarlığı o insanlarla yanaşı, bütün xalqımıza böyük təsəlli, təskinlik və ruh yüksəkliyi verir. Mehriban xanım Əliyevanın vaxtaşırı xalqa müraciətləri, vətəndaşlarımızı müxtəlif sahələr üzrə fəallığa çağırması və düzgün istiqamət göstərməsi böyük səfərbəredici rol oynayır.

– **Ramil müəllim, əslən Qarabağdanasınız, Xocalıda doğulmusunuz. Müsahibəmizin sonunda o torpaqların yetirməsi kimi qazandığımız qələbələrə Sizin münasibətinizi bilmək istərdik?**

– Onilliklər sonrasında nəhayət ki, zəfər qürurunu, sevincini yaşamaq, doğulduğun, böyüdüğün, amma uzaq düşdüğün torpaqların artıq əlçatan olduğunu bilmək duyğusunu sözlə ifadə etmək çox çətindir. Qələbəmizin mahiyyəti bütün xalqımız kimi mənim üçün də misli görünməyən səviyyədə böyükdür.

Cənab Prezidentin "Mən çox xoşbəxtəm ki, bu qələbə sevincini bizim insanlara bəxş edə bildik" sözləri hər birimizin ürəyindən xəbər verir. Uğurlu hərbi əməliyyatları ilə qələbələrinin sayını gündən-günə artıran şanlı ordumuz, Ali Baş Komandanımız bu ədalət müharibəsində də məhz Azərbaycan insanını düşünür, onun yurd həsrətinə son qoyur, dünyadan bu arzuyla köçənlərin, şəhidlərimizin ruhunu şad edir.

Hər gün yeni yaşayış məntəqələrimizin azad olduğunu qürurla dinləyirik. Ancaq hər kəndin adı çəkiləndə sevinməklə yanaşı, mənim ürəyim həm də qövr edir. Çünki o kəndlərin, rayonların hər biriylə bağlı unu-

dulmaz xatirəm, təəssüratım var. İndi yeni torpaqlarımızın azad olunmasını oxuyarkən 90-cı illərin əvvəllərində bu yaşayış məntəqələrinin işğal xəbərlərini eşidərkən keçirdiyim mənəvi sarsıntıları, yaşadığım ruh düşkünlüyünü xatırlayıram. Cənab Prezident vaxtilə o mənəvi məşəqqətləri yaşamış mənim kimi yüz minlərlə insana indi bax, belə böyük sevinc, iftixar hissi bəxş edir.

Möhtərəm Prezident xarici KİV-ə verdiyi müsahibələrində, xalqa müraciətlərində Qarabağ ərazisinin onun üçün müqəddəs torpaq olduğunu hər dəfə bəyan edir.

Möhtərəm Prezidentimizin qazandığı misilsiz qələbələr həm də Ulu Öndərimizin "İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri İlham Əliyev başa çatdıra biləcək" məşhur fikrinin təntənəsi, təsdiqidir.

Cənab İlham Əliyev xalqımızın alternativsiz lideri, yeganə inam ünvanıdır, xilaskardır, mümkünsüzü mümkünə çevirən qəhrəmandır. Ali Baş Komandan ürəyimizdə sağalmaz yaraya çevrilən Xocalı soyqırımının və digər faciələrin qisasını düşməndən alan qüdrətli Sərkərdədir!

Bütün xalqımız inanır ki, cənab Prezidentimiz, Ali Baş Komandanımız Qarabağı yenidən quracaq, Qafqazın ən abad, ən gözəl, ən müasir, ən inkişaf etmiş mərkəzlərindən birinə çevirəcəkdir.

Prezident İlham Əliyevin adı xalqımız, dövlətimiz var olduqca, əsrlər boyu tarixdə ən böyük Xilaskar, Qəhrəman kimi anılacaqdır!

**Müsahibəni apardı:  
İxtiyar HÜSEYNLİ.**

www.azerbaijan-news.az



## AZƏRBAYCAN QARABAĞ QƏLƏBƏLƏRİ İLƏ ÖZ HƏQİQƏTİNİ ÇAĞDAŞ TARİXƏ YAZIR

**Bu gün qüdrətli, müstəqil dövlətimizin tarixinə parlaq, qürurverici, şanlı səhifələr yazılır. Prezident, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyevin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan Ordusu 30 il ərzində Ermənistan silahlı birləşmələrinin tapdığı altında qalan torpaqlarımızı hər gün addım-addım işğaldan azad edir. Ölkə rəhbərinin ətrafında yumruq kimi birləşərək apardığımız müqəddəs Vətən müharibəsi xalqımızı arzu və istəklərinə qovuşdurur.**

**S**entyabrın 27-dən etibarən Ermənistanın Azərbaycana qarşı törətdiyi növbəti hərbi təxribata cavab olaraq müzəffər Azərbaycan Ordusunun bütün cəbhəboyu başladığı əks-hücum əməliyyatları nəticəsində qısa müddət ərzində 4 rayonumuzun şəhər və qəsəbələri, yüzlərlə kəndi, strateji əhəmiyyət daşıyan yüksəkliklər düşməndən təmizlənmiş, həmin ərazilərimizdə üçrəngli bayrağımız əbədi olaraq dalğalandırılmışdır.

Rəşadətli ordumuz işğaldan azad etmə, sülhə məcburetmə əməliyyatlarını gündəngünə daha əzmlə, ruh yüksəkliyi ilə və peşəkarlıqla davam etdirir. Müzəffər Azərbaycan Ordusunun Ali Baş Komandanı, qüdrətli və yenilməz sərkərdəmiz cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə cəsur zabit və əsgərlərimiz dünya güclərinin uzun illər göz yumduğu, qulaqardına vurduğu tarixi ədaləti bərpa edir. Hər gün ölkə rəhbərinin böyük qürur, fəxr və sevinc hissi ilə xalqımıza verdiyi müjdələr, qələbə xəbərləri insanlarımızı hədsiz dərəcədə sevindirir, daha da ruhlandırır və hər kəsi böyük qələbənin çox yaxında olduğuna bir daha əmin edir.

Döyüş meydanında şanlı ordumuzun əldə etdiyi misilsiz qələbələrlə yanaşı, ölkə rəhbərinin bu həssas və taleyüklü günlərdə apardığı diplomatik mübarizə, dünyanın nüfuzlu nəşrlərinə verdiyi məntiqli, dolğun müsahibələr də Azərbaycanın haqq işinə zəruri dəstək qazandırır. Dövlətimizin yenilməz iqtisadi və hərbi potensialı, bu çətin günlərdə dünyaya nümunə olacaq xalq-iqtidar birliyi, başda qardaş Türkiyə olmaqla tərəfdaşlarımızın siyasi və mənəvi dəstəyi işğalçı Ermənistanın terrorçu dövlət olaraq mövqelərini daha da zəiflədir. Bu təcavüzkar dövlətin qüdrətli Azərbaycanla qətiyyətlə rəqabət aparmaq iqtidarında olmadığına və ən yaxın zamanda iflasa uğrayacağına bütün dünya da əmin olur.

Ermənistanın reallıq hissini itirən, bütün fəaliyyətini siyasi riyakarlıq, terror üzərində quran, məğlubiyətdən xilas edilmək üçün dünya liderlərinə yalvaran rəhbərliyi birmənalı və qəti şəkildə anlamalıdır ki, Azərbaycan Prezidenti, xalqımız, şanlı ordumuz əzəli torpaqlarımızın işğalı ilə heç zaman barışmadığı kimi, dünya birliyi tərəfindən tanınan ərazi bütövlüyümüzü də istənilən yolla bərpa ediləcəkdir.

Aparılan döyüş əməliyyatları bir daha sübut etdi ki, işğalçı Ermənistanın silahlı birləşmələri yenə də öz çirkin ənənələrinə, xislətlərinə sadıq qalaraq müharibə dövrünün qanunlarına, şərtlərinə əməl etmirlər. Düşmən qüvvələr beynəlxalq hüquq və beynəlxalq humanitar hüququn fundamental norma və prinsiplərini kobud şəkildə pozaraq məq-



sədyönlü şəkildə mülki əhalini və infrastrukturunu hədəfə alırlar. Qüdrətli və ədalətli Azərbaycan Ordusu isə səbr, təmkin və peşəkarlıq nümayiş etdirərək bütün döyüş əməliyyatlarını yalnız legitim hədəflər üzərində aparır.

Hərbi əsir və girovlarla beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində rəftar edilir, mülki əhali və infrastruktur heç bir halda hədəfə alınmır. Bu, sülhməramlı Azərbaycan Ordusunun ən böyük üstünlüyü və fərqi. Göründüyü kimi, ölkə başçımızın və xalqımızın beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə yanaşma tərzi kimi, ordumuzun da döyüş əməliyyatları zamanı sərgilədiyi mövqə tam fərqlidir, ədalətlidir.

Onu da təəssüf hissi ilə qeyd etməliyə ki, 30 ilə yaxındır davam edən Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində mühüm təsirə malik olan beynəlxalq təşkilatlar və siyasi güc mərkəzləri bu zaman kəsiyində mövcud problemə ikili standartlarla yanaşaraq, hər zaman öz qərəzli mövqelərini açıq şəkildə nümayiş etdirmişlər. Özünü bütün dünyada beynəlxalq hüququn, haqqın və ədalətin təminatçısı kimi tanıdan bəzi beynəlxalq təşkilatlar, təəssüf ki, bu illər ərzində Azərbaycanın üzləşdiyi hərbi təcavüzün və etnik separatizmin qarşısının alınması istiqamətində heç bir əməli addım atmamış, işğalçıya heç bir təzyiq göstərməmişlər. Münaqişə ilə bağlı BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qətnamələr, ATƏT, Avropa Şurası, Avropa İttifaqı kimi beynəlxalq təşkilatların qərarları və bəyannamələri indiyə qədər yerinə yetirilməmiş qalmışdır.

Bu gün Azərbaycan Prezident, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında uğurlu hərbi əməliyyatlar keçirməklə strateji yüksəklikləri, kənd, qəsəbə və şəhərləri işğaldan azad edir, bununla da haqq və əda-

lətin qələbəsinə imza atır. Döyüşkən Azərbaycan Ordusu ölkə başçısının qeyd etdiyi kimi, faktiki olaraq BMT Təhlükəsizlik Şurasının 27 il öncə qəbul etdiyi məlum qətnamələrin beynəlxalq hüquqa söykənən tələblərini inamla icra etməkdədir. Beləliklə, Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlara onların qəbul etdikləri rəsmi sənədlərin tələblərinin qeyd-şərtsiz icrasının tamamilə yeni və ən effektiv modelini təqdim edir.

Dünyanın 50 ən güclü silahlı qüvvəsi sırasındakı yer alan Azərbaycan Ordusunun qarşısında duruş gətirə bilməyən, sarsıdıcı zərbələr altında geri çəkilən işğalçı Ermənistanın müharibə cinayətləri törətməkdən çəkinmir.

Düşmən bir ay ərzində 3 dəfə elan edilmiş humanitar atəşkəs rejimini kobudcasına pozaraq, Azərbaycan əhalisinin sıx yaşadığı şəhər və kəndləri, mülki obyektləri, o cümlədən fərdi və çoxmənzilli yaşayış binalarını, təsərrüfatları ağır artilleriya qurğularından, raket sistemlərindən, qadağan olunmuş silahlardan istifadə edərək atəşə tutdu. Erməni vandalları dağıntı və yanğınlar törədərək öz məkrli niyyətlərini, vəhşi simalarını bir daha bütün dünyaya nümayiş etdirdilər.

İşğalçı dövlətin beynəlxalq hüquq normaları ilə qadağan edilmiş kütləvi qırğın silahlardan istifadə edərək cəbhədən kənar yerdə yerləşən Gəncə, Mingəçevir, Yevlax, Daşkəsən, Xızı və Siyəzəni, cəbhəyanı Tərtər, Bərdə, Goranboy, Beyləqan və Ağcabədi müxtəlif istiqamətlərdən atəşə tutması 100-ə qədər dinc sakinin həlak olması, 400-dən çox dinc sakinin isə ağır yaralanması ilə nəticələnmişdir. 2 azyaşlı uşaq, 9 məktəbli erməni terrorunun qurbanı olub. Düşmən hücumları 50-yə qədər təhsil müəssisəsinə ziyan vurub.



Hərbi əməliyyatlar keçirilən ərazidən uzaqda yerləşən yaşayış məntəqələrinə raket zərbələrinin endirilməsi və mülki şəxslərin vəhşicəsinə qətlə yetirilməsi erməni vandalizminin növbəti təzahürü, erməni xislətinin aşkar nümunəsidir. Bu terror aktları Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinin beynəlxalq humanitar hüquq normalarını, xüsusilə “Müharibə zamanı mülki şəxslərin müdafiəsi haqqında” 1949-cu il 12 avqust tarixli Cenevrə Konvensiyasını, BMT-nin Uşaq Hüquqları Konvensiyasını, habelə insan hüquqları sahəsində digər beynəlxalq sənədləri kobud şəkildə pozmaqla öz təcavüzkar siyasətindən əl çəkmədiyini, bəşəri dəyərlərə məhəl qoymadığını və insanlıq əleyhinə yönəlmiş iyrənc cinayətlərini məqsədli şəkildə davam etdirdiyini bir daha təsdiqləyir.

Amma bəlli bir həqiqət də var: bu hərbi cinayətlər və terror aktları Azərbaycan xalqının məğrurluğunu və iradəsini qıra bilməz. Öz ölkəsində əhalisinin diqqətini hökumətin yarıtmaz daxili və xarici siyasətinin ağır nəticələrindən, dərinləşməkdə olan sosial-iqtisadi və siyasi böhrandan yayındırmaq məqsədilə təxribatlara əl atan Ermənistanın xunta rəhbərliyi nəinki ölkəsinin və xalqının acınacaqlı vəziyyətini daha da çətinləşdirir, həm də bütün regionda sülhə və sabitliyə ciddi təhlükə yaradır. Paşinyan, onun sələfləri və havadarları törətdikləri cinayətlərə görə mütləq cavab verəcəklər.

Uzun illər işğal altında olan torpaqlarımızın azad edilməsi həm də şəhidlərimizin müqəddəs ruqları qarşısında borcumuzun yerinə yetirilməsi deməkdir. Ölkəmizin ərazi bütövlüyünün bərpası, əzəli torpaqlarımızın erməni işğalından azad olunması uğrunda canından-qanından keçən şəhidlərimizin qisasının yerdə qalmadığını dəfələrlə bəyan edən Ali Baş Komandanımız xalqımıza ün-

vanladığı hər bir müraciətində Azərbaycanın haqq yolunda olduğunu, böyük qələbənin hər gün, hər an yaxınlaşdığını qətiyyətlə və inamla bəyan edir.

Əminik ki, ana dilimizdə fikir və düşüncələrimizi xüsusi vurğu ilə təsdiqləyən nida işarəsi, nəhayət ki, gerçəklikdə böyük qələbənin rəmzi işarəsinə çevriləcəkdir. Ölkə rəhbərinin dilində israrla və inamla təkrarlanan, haqqı və ədaləti təsdiqləyən, dəyişməz reallığı əks etdirən nida işarəli “Qarabağ Azərbaycandır!” hökmü təkə mübariz Ordumuzun deyil, bütün xalqımızın Vətən eşqini ifadə edən şüara çevrilmişdir. Bu taleyüklü günlərdə hər birimiz həmin şüarın yaratdığı əhval-ruhiyyənin cazibəsindəyik.

Qürurla deyə bilərik ki, bu gün biz yeni reallıqların şahidiyik, daha böyük qələbələrə isə bir addımlığındayıq. Bu reallıqların müəllifi ümummilli lider, xalqımızın xilaskarı Heydər Əliyevin ləyaqətli davamçısı, Prezident İlham Əliyevdir, Ali Baş Komandan kimi onun rəhbərlik etdiyi müzəffər Azərbaycan Ordusudur. qədirbilən, qürurlu xalqımızdır.

Qələbində Vətən sevgisi yaşadan igidləri ilə daim zəfərə doğru irəliləyən ordumuz son bir ay ərzində Ermənistanın silahlı birləşmələri barədə süni şəkildə yaradılmış mifi darmadağın etdi, mənfur düşməni təkbaşına məhv etməyə qadir olduğunu bütün dünyaya nümayiş etdirdi. Silahlı Qüvvələrimizin irimiqyaslı hərbi əməliyyatlarda yüksək taktiki və strateji hazırlıq səviyyəsi və torpaqlarımızın erməni işğalından azad etmək əzmi dövlətimizin və xalqımızın haqq və ədalət, sülh və əmin-amanlıq uğrunda müqəddəs savaşının böyük zəfərlə bitəcəyini müjdələyir.

Azərbaycanın Vətən müharibəsi dövlətimizin və xalqımızın mövcud reallıqları dəyişmək iqtidarında, ordumuzun bütün bölgədə



sülhü və sabitliyi təmin etmək niyyətində və gücündə olduğunu bir daha göstərir. Bu savaşa özünü xüsusi məna kəsb edir. Ölkə Prezidenti xarici dövlətlərin media təmsilçiləri ilə hər görüşündə bu reallığın mahiyyətini yüksək məharətlə, peşəkarlıqla açıqlayır, savaşa məhz sülhə nail olmaq, tarixi ədaləti bərpa etmək naminə aparıldığını vurğulayır. Bu savaş xalqımızın həm hüquqi, həm də mənəvi haqqından doğan, beynəlxalq ədalətə söykənən və Vətən sevgisindən qaynaqlanan reallıqdır.

Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, ön cəbhə ilə bərabər, arxada və dünyada Qarabağ həqiqətlərinin beynəlxalq ictimaiyyətə çatdırılmasında hər birimiz üzərimizə düşən vəzifələrimizi məsuliyyətlə yerinə yetirməliyik. Bu gün Azərbaycana qarşı informasiya müharibəsi Ermənistan və onun havadarları tərəfindən müxtəlif informasiya resurslarından istifadə etməklə, bir sıra xarici televiziya kanalları və sosial media vasitəsilə aparılır. Sağlam, bilikli və vətənpərvər gənclərin yetişdirilməsinə daim öz töhfəsini verən Bakı Dövlət Universitetinin çoxminli professor-müəllim heyəti və tələbələri də informasiya müharibəsində, haqq səsimizin beynəlxalq aləmə çatdırılmasında önəmli mübarizə aparır, düşmən təcavüzünə dünyada qiymət verilməsinə köməyini göstərir.

Bakı Dövlət Universitetində bugünlərdə start verilmiş layihə də bu amala, Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması, öz doğma torpaqlarından məcburən didərgin salınmış insanlarımızın haqq səsinin eşidilməsinə xidmət edir. “İşğal altında olmuş Azərbaycan Respublikası ərazilərində məcburi köçkünlərin pozulmuş hüquqlarına dair” Kompleks Beynəlxalq Hesabat hazırlamaq üçün BDU-nun müəllim və tələbələrindən, magistr və doktorantlarından təşkil olunmuş, həmçinin müx-

təlif ölkələrin nüfuzlu hüquqşünas-alimlərinin cəlb olunduğu işçi qrup yaradılmışdır. Bu əhatəli hesabatın yazılmasında beynəlxalq təşkilatların təcrübəsinə, müqavilə və məhkəmə təcrübəsinə, nəhayət müxtəlif dövlətlərin milli qanunvericilik təcrübəsinə geniş istinad ediləcəkdir.

Bu hesabatın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikası ərazilərindən didərgin salınmış məcburi köçkünlərin işğala qədər, işğal dövründə və işğaldan sonra öz doğma yurdlarına təhlükəsiz və şəərəflə qayıtmaq hüquqları ilə əhatələnən və mühüm beynəlxalq sənədlərlə tanınaraq pozulmuş əsas hüquqları, işğalla əlaqədar vurulmuş ziyanların əhatə dairəsi, işğal dövründə törədilən beynəlxalq cinayətlər, Ermənistanın beynəlxalq-hüquqi məsuliyyətinin əsasları və s. kimi aktual problemlərin beynəlxalq-hüquqi həlli məsələləridir.

Bundan başqa, BDU-nun alimləri işğal altında olmuş Azərbaycan Respublikası ərazilərində ekoloji problemlərin öyrənilməsi, faydalı qazıntı yataqlarının, qiymətli metal mədənlərinin talanması və s. aktual mövzularda akademik layihələrin işlənilib hazırlanması üzərində də iş aparırlar.

Savaşın ilk günü, sentyabrın 27-də Ali Baş Komandan xalqa müraciətində bir daha qətiyyətlə bildirmişdir: “Biz haqq yolundayıq. Bizim işimiz haqq işidir. Biz zəfər çalacağıq! Qarabağ bizimdir, Qarabağ Azərbaycandır!”

Müstəqil, qüdrətli dövlətimizin, yurdsevər xalqımızın və yenilməz ordumuzun mövqeyini və haqq səsinə ifadə edən bu hökm Azərbaycan xalqını yeni reallığın təntənəsinə səfərbər etmişdir. Böyük Qələbənin mübarək addımlarının səsi eşidilməkdədir.

**Elçin BABAYEV,**  
**Bakı Dövlət Universitetinin rektoru.**

URL: [www.bsu.edu.az](http://www.bsu.edu.az)



## QARABAĞ SAVAŞINDA XALQIMIZIN BÖYÜK QƏLƏBƏSİ GÜNLƏRİNDƏ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KONSTITUSİYASININ QƏBUL EDİLMƏSİNİN 25 İLLİYİ TAMAM OLDU

*Bu Konstitusiya Azərbaycan xalqının keçdiyi tarixi inkişaf yolunun məntiqi nəticəsidir. Konstitusiya ölkəmizdə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi, müstəqil dövlətçiliyimizin qorunub saxlanması, möhkəmləndirilməsi və demokratik dəyişikliklərin həyata keçirilməsi üçün hərtərəfli zəmin və şərait yaradır. Azərbaycanın tarixi keçmişini, bugünkü reallıqlarını və gələcək inkişaf perspektivlərini əks etdirməsi, ümumbəşəri və milli dəyərlərə söykənməsi Konstitusiyamızı səciyyələndirən əsas cəhətlərdir.*

**Heydər Əliyev**  
Azərbaycan xalqının ümummillə lideri

*Universal dəyərlərə əsaslanan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası bu gün də böyük hüquqi, siyasi və ideoloji potensiala malikdir və Azərbaycan xalqının firavanlığına xidmət edir.*

**İlham Əliyev**  
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

**B**u gün Azərbaycan üçün tarixi bir gündür. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə 30 ilə yaxın davam edən Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi həm siyasi, həm də hərbi arenada Azərbaycanın şanlı qələbəsi ilə yekunlaşdı. Konstitusiyanın 25-ci ildönümünün Vətən Müharibəsində böyük qələbəmizə təsadüf etməsi bu tarixi daha da əlamətdar etdi.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin müstəsna xidmətləri sayəsində formalaşan və inkişaf yoluna qədəm qoyan Azərbaycan

Silahlı Qüvvələri bu gün Prezident, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə öz şərəfli missiyasını uğurla icra edərək böyük qələbəyə imza atmışdır.

Qırx dörd gün sürən zəfər yürüşü ərzində ölkəmiz döyüş meydanında hərbi tarixinə düşəcək böyük uğurlar əldə etmişdir. Bu müddət ərzində hər gün cəbhədən yaxşı xəbərlər gəlmişdir. Dağlıq Qarabağ bölgəsi və ona bitişik yeddi rayon üzərindəki beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərini bərpa etmək məqsədilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Nizamnaməsinin 51-ci maddəsinə tam uyğun olaraq özünümüdafiə hüququnun həyata keçirilməsi nəticəsində işğal olunmuş torpaqlarımızın böyük hissəsi bu müddət ərzində işğalçı-

lardan azad edilmişdir, 300-ə yaxın yaşayış məntəqəsi – şəhərlər, kəndlər işğalçılardan azad olunmuşdur. Bu gün böyük qürur və fəxarət hissi ilə deyə bilərik ki, Azərbaycanın şanlı bayrağı millətimizin mədəniyyət beşiyi olan Şuşa şəhərində dalğalanır.

Simvolik haldır ki, müstəqil dövlətimiz və xalqımız üçün taleyüklü əhəmiyyət kəsb edən Konstitusiyamızın qəbul edilməsinin 25 illik yubileyi Böyük Qələbəyə təsadüf edib. Çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrimizə, milli və ümumbəşəri dəyərlərə söykənərək yaradılan bu Konstitusiya Azərbaycan xal-





qının keçdiyi inkişaf yolunun məntiqi nəticəsidir.

Hələ 1918-ci ildə Azərbaycan xalqı müsəlman Şərqi ilk dəfə olaraq xalq cümhuriyyəti yaratmış, özünün demokratik dəyərlərə, insan hüquq və azadlıqlarına sadıqlığını bəyan etmişdi. Azərbaycanın indiki Konstitusiyası isə xalqımızın müstəqil, azad, demokratik dövlət qurmaq və dünya birliyində layiqli yer tutmaq istəyini, sülhə, tərəqqiyə, bəşəriyyətin sivil inkişafına öz töhfəsini vermək əzmini və iradəsini nümayiş etdirir. Konstitusiyamız ümumbəşəri dəyərlərə və mütərəqqi milli ənənələrə söykənərək, bu günün reallıqlarını, dövlətin, cəmiyyətin inkişaf perspektivlərini əks etdirir.

1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi – referendum yolu ilə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsi Azərbaycanın dövlətçilik tarixində mühüm hadisə olmuş, ölkəmizdə müasir dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu üçün böyük yol açmış, insan hüquqlarının və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə zəmin yaratmaqla ölkə həyatının bütün sahələrinin inkişafına təkan vermişdir.

Müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi ilə hazırlanaraq 25 il bundan əvvəl qəbul edilmiş bu ümumxalq əhəmiyyətli sənəd, sözün əsl mənasında, ölkənin Əsas Qanununa çevrilərək dövlət və cəmiyyət həyatının bütün sahələrini əhatə edən genişmiqyaslı qanunvericilik və institusional islahatların əsası kimi çıxış etmişdir.

Bir qayda olaraq, müstəqillik əldə edən və demokratik inkişaf yoluna qədəm qoyan dövlətlərdə yeni konstitusiyanın qəbulu zərurətə çevrilir. Belə ki, müasir demokratik dövlətlərdə konstitusiya dövlətin bütövlükdə hüquq sisteminin əsasını təşkil edir, cəmiyyətdə hüquq düşüncəsinə və hüquqi-siyasi münasibətlər sisteminə əhəmiyyətli təsir göstərir. Ölkədə siyasi sabitliyin, ictimai sülhün, bəzi hallarda hətta milli barışıqın qarantı kimi çıxış edən konstitusiyalar şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlət arasındakı münasibətlərin hüquqi çərçivələrini, dövlət quruluşunun əsaslarını, siyasi sistemin təşkili prinsiplərini, hakimiyyət orqanlarının təşkilini, səlahiyyətlərini və fəaliyyət qaydalarını müəyyənləşdirir, şəxsiyyətin statusunu, insan hüquqlarının və azadlıqlarının təminatı ilə bağlı mühüm məsələləri tənzimləyir. Dövlət quruluşunun başlıca prinsiplərini müəyyən etməklə yanaşı, konstitusiyalar həm də cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələrinə dövlətin müdaxiləsinin meyarlarını və belə müdaxilənin yol verilə bilən hədlərini dəqiqləşdirir, bu sahədə dövlət siyasətinin ümumi istiqamətlərini müəyyən edir.

Azərbaycan konstitusionalizminin tarixinə nəzər saldıqda, görürük ki, Azərbaycanın Konstitusiyasının ilk qəbulu məhz SSRİ dövrünə təsadüf edir. 1921-ci il may ayının 19-da I Ümumazərbaycan Qurultayı tərəfindən 1918-ci il RSFSR Konstitusiyasının əsasında hazırlanmış Azərbaycan SSR-in Konstitusiyası qəbul olunmuşdur. Bu, ümumilikdə, Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin bir mərhələsidir və burada bir çox hüquq və azadlıqlar da öz əksini tapmışdı, mərkəzi dövlət - hakimiyyət orqanlarının təşkili və fəaliyyətinin əsasları müəyyən olunmuşdu.

Azərbaycanın sayca ikinci Konstitusiyası 1927-ci ilin mart ayında qəbul olunmuşdur. Həmin Konstitusiyada 1921-ci ilin Əsas Qanunundan ciddi şəkildə fərqlənən məsələlər yox idi. Bu Konstitusiya daha çox sovet hakimiyyətinin əsaslarını təsbit edən Əsas Qanun kimi yadda qalmışdır.

Daha sonra 1936-cı ildə SSRİ Konstitusiyası qəbul edilmişdir.



siyasının qəbulu 1937-ci ildə Azərbaycan SSR-in sayca üçüncü Konstitusiyasının qəbul olunmasına gətirib çıxardı. SSRİ Konstitusiyasına müvafiq olaraq 1937-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan SSR-in Konstitusiyasında bir sıra yeniliklər nəzərə çarpırdı. İlk dəfə olaraq vətəndaşlıq hüququ, vətəndaşların sosial-iqtisadi hüquqları, Konstitusiya dəyişikliklərinin edilməsi ilə bağlı bir çox müddəalar öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan SSR-in sayca dördüncü Konstitusiyası 1978-ci il aprelin 21-də 1977-ci ilin SSRİ Konstitusiyası əsasında qəbul edilmişdir. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bu Konstitusiyanın qəbul olunmasında ulu öndər Heydər Əliyevin müstəsna rolu olmuşdu. Məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin tələbi ilə 1978-ci il Konstitusiyasında dövlət dili kimi Azərbaycan dili təsbit edildi. Bu Konstitusiyada, həmçinin Dağlıq Qarabağ və onun orqanlarının hüquqi statusu “Yerli dövlət hakimiyyəti orqanları” fəslinin içərisində verilmişdi, yəni ona ayrıca – xüsusi önəm verilmirdi. Hansı ki, əvvəlki konstitusiyalarda buna ayrıca fəsil həsr olunmuşdu. Bu da, təbii ki, Ulu Öndərin Azərbaycan xalqı və dövləti qarşısındakı tarixi xidmətlərindən biri idi.

Müasir dövrə nəzər saldıqda isə görürük ki, 1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılması nəticəsində dövlət müstəqilliyini elan edən Azərbaycan Respublikasının qarşısında bu müstəqilliyi qoruyub saxlamaq, dövlətçiliyimizi inkişaf etdirmək, demokratik islahatlar aparmaq kimi mühüm vəzifələr dururdu. Lakin ölkədə hökm sürən ictimai-siyasi qeyri-sabitlik nəticəsində Azərbaycan vətəndaş qarşিদurması astanasına gəlmiş, milli dövlətçiliyimiz məhv olmaq təhlükəsi ilə qarşılaşmışdı. Məhz belə bir çətin məqamda xalqın təkidi ilə ümummilli liderimiz Heydər

Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin əsasını qoydu. Ulu Öndər xalqı müstəqil Azərbaycan və azərbaycançılıq ideyaları ətrafında birləşdirməklə özünün tarixi missiyasını yerinə yetirdi və dövlətçiliyimizin tarixi səhifələrini yazdı.

Belə ki, qeyd olunduğu kimi, həmin illərdə ölkədə yaşanan siyasi destabilillik, dövlət idarəçiliyindəki kaos və dərəbəylik, Konstitusiya yaradıcılığı sahəsindəki çalışmalara da təsir edərək bu mühüm prosesə ətalət və durğunluq gətirmişdi. 1991-ci il fevralın 19-da Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin qərarı ilə yeni Konstitusiyanın hazırlanması məqsədilə yaradılmış 74 nəfərdən ibarət işçi komissiyasının fəaliyyəti gözlənilən nəticəni vermədi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra məhz onun təşəbbüsü ilə müstəqil Azərbaycanın yeni Konstitusiya layihəsinin hazırlanmasına başlandı. İşçi komissiyasının tərkibi Prezident tərəfindən parlamentə təqdim olunmuş və Milli Məclis 1995-ci il mayın 2-də müvafiq qərar qəbul etmişdi. Bu dəfə komissiya 33 nəfərdən ibarət idi və onun tərkibinə qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətinin nümayəndələri ilə yanaşı, ölkənin hüquq ictimaiyyətinin tanınmış simaları da daxil idilər. Layihənin işlənilib hazırlanmasına şəxsən dövlət başçısının özü rəhbərlik edirdi ki, bu da prosesin sürət və keyfiyyətinə müsbət təsirinə göstərməyə bilməzdi.

Ölkədə ictimai-siyasi sabitlik bərqərar olunandan sonra həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət nəticəsində qanunçuluq və hüquq qaydası bərpa olundu. Bütün bunlar isə Azərbaycan xalqının və dövlətinin tarixində ilk milli Konstitusiyanın qəbul edilməsi üçün lazımı ictimai-siyasi şəraitin yaradılması ilə nəticələndi.



Nəhayət, Konstitusiyanın layihəsi ümumxalq müzakirəsi üçün 1995-ci il oktyabrın 15-də dərc edilmiş və 1995-ci il noyabrın 12-də keçirilmiş referendumda seçicilərin 94,8 faizi Konstitusiyanın qəbul edilməsinin lehinə səs vermişdir. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası 1995-ci il noyabrın 27-dən qüvvəyə minmişdir.

Ümummillə Liderin dərin zəkası sayəsində, ilk növbədə, dövlət idarəçiliyinin bütün sahələrinin mütərəqqi standartlara uyğunlaşdırılmasına, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması ilə bağlı davamlı demokratik islahatların həyata keçirilməsinə başlanılmışdır. Müdrik şəxsiyyətin rəhbərliyi ilə hazırlanaraq ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası ölkənin gələcək inkişaf prioritetlərini müəyyənləşdirməklə yanaşı, insan hüquq və azadlıqlarının təminatını dövlətin ali məqsədi kimi ön plana çıxarmışdır.

Konstitusiyanın 12-ci maddəsinin I hissəsinə əsasən, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi dövlətin ali məqsədidir. Əsas Qanunda əksini tapmış müddəaların üçdə birinin insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı olması da Ulu Öndərin ümumbəşəri dəyərlərə sadıqlılığının, onun daxili demokratizminin bariz təəcəssümüdür.

Ölkədə demokratik quruluşun və hüquqi dövlətin sarsılmaz təməlini qoyan, hüquqi islahatların aparılmasına zəmin yaradan Azərbaycanın yeni Əsas Qanunu humanizm və demokratiya prinsiplərini özündə ehtiva edərək dövlətçiliyimizin tərəqqisi üçün hərtərəfli özül yaratdı. Bu ali hüquqi sənəd dövlət və cəmiyyət həyatının bütün sahələrini əhatə edərək hüquqi dövlət ideyalarının inkişaf istiqamətlərini milli dəyərlərlə və müasir

yanaşmalarla zəngin hala gətirmişdir. Burada hakimiyyətin yeganə mənbəyi kimi xalqın tanınması, ölkənin bütövlüyünün qorunması, hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipinə ciddi riayət olunması, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi Azərbaycan dövlətinin ali məqsədi kimi bəyan edilmişdir.

Konstitusiyaya dövlətin əsas vəzifələrini, Azərbaycan dövlətinin başqa dövlətlərlə münasibətini tənzimləyən prinsipləri özündə əks etdirməklə yanaşı, ali hakimiyyətin xalqa məxsus olduğunu göstərir, bu isə, öz növbəsində, Azərbaycanın məhz demokratik yolla inkişafını nəzərdə tutur. Əsas Qanunda öz müqəddəratını sərbəst və müstəqil şəkildə müəyyənləşdirmək xalqımızın suveren hüququ kimi təsbit olunur.

Əsas Qanunun ən böyük fəslə olan üçüncü fəslə bütünlüklə əsas insan və vətəndaş hüquqlarına və azadlıqlarına həsr edilmiş, həmin fəsildə demokratik, hüquqi dövlətdə təmin edilməsi zəruri olan hüquq və azadlıqlar, onların reallaşdırılması mexanizmləri, habelə ayrı-ayrı hüquqların beynəlxalq standartlara müvafiq olaraq qanuni məhdudlaşdırılmasının yol verilən hədləri nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, Konstitusiyanın özündə nəzərdə tutulmuşdur ki, hüquqlar və azadlıqlar hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir, digər tərəfdən hər kəsin hüquq və azadlıqları Konstitusiyada və qanunlarda müəyyən edilmiş əsaslarla, habelə digərlərinin hüquq və azadlıqları ilə məhdudlaşır. Şübhəsiz ki, demokratik cəmiyyətdə zəruri, qanunla müəyyən edilmiş və dövlətin beynəlxalq öhdəliklərinə uyğun tətbiq edilən məhdudiyətlər insan hüquqlarının daha səmərəli təmin olunmasına, cəmiyyətin və millətin təhlükəsizliyinin qorunmasına xidmət edir.



Bununla yanaşı, Konstitusiyada təsbit olunmuş hüquqların real həyata keçirilməsinin mühüm mexanizmlərindən biri kimi çıxış edən, eyni zamanda, ayrıca hüquq və ya təminat kimi nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı Əsas Qanunda kifayət qədər geniş mənada ifadə olunmuşdur. Bu konstitusiya təminatı Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq hüquq sənədlərində əks olunan “ədalətli məhkəmə araşdırılması hüququ”nun bütün zəruri elementlərini özündə ehtiva edir. Sözügedən hüquq yalnız məhkəməyə müraciətlə məhdudlaşmır, habelə pozulmuş hüquqları və azadlıqları səmərəli bərpa etmək iqtidarında olan ədalət mühakiməsini də nəzərdə tutur.

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən, əminliklə qeyd etmək olar ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, onun bütün normalarının və müddələrinin özəyini məhz demokratik dəyərlərə əsaslanan hüquqi, sosial dövlət konsepsiyası, insan şəxsiyyətinə hörmət amili təşkil edir. Bu mənada, ölkə Konstitusiyası müstəqil dövlətimizin inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirən hüquqi prinsipləri özündə ehtiva edən tarixi sənəd olaraq, Azərbaycan xalqının rifahına xidmət göstərən dövlət idarəetmə mexanizminin təməlinə çevrilmişdir.

Konstitusiya quruluşunun xüsusiyyətlərindən biri kimi iqtisadi fəaliyyət azadlığı, mülkiyyət növlərinin müxtəlifliyi və onların bərabər müdafiəsinə verilən təminat, hər bir şəxs üçün layiqli həyat şəraitinin və azad inkişafın təmin olunmasına istiqamətlənmiş sosial dövlət konsepsiyası ölkə Konstitusiyasında geniş əksini tapıb. Konstitusiya xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsini, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalmağı dövlətin üzünə vəzifə olaraq qoyur.

Konstitusiyada insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinin, ölkə vətəndaşlarına layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsinin Azərbaycan dövlətinin ali məqsədi kimi müəyyənləşdirilməsi, dövlətin üzünə hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat vermək vəzifəsinin qoyulması müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu o deməkdir ki, ölkə Konstitusiyası dövlətin hər hansı abstrakt maraqlara deyil, məhz vətəndaşların mənafelərinə, azad cəmiyyətin aparıcı qüvvəsi olan insanın maraqlarına xidmət etdiyini ən yüksək səviyyədə bəyan edir.

Konstitusiyanın normalarından irəli gələrək, respublikamızda beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri əsasında mükəmməl normativ hüquqi baza yaradılmış, milli qanunvericiliyimiz təkmilləşdirilmiş, ölkəmiz insan hüquqları ilə bağlı çoxsaylı beynəlxalq hüquq müqavilələrinə qoşulmuşdur. Həmin hüquqların səmərəli təminatı üçün mövcud qanunvericilik bazası beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmış, beynəlxalq müqavilələrin müddələrinin milli səviyyədə implementasiyası təmin olunmuşdur.

Konstitusiya normalarının həyata keçirilməsinin məntiqi nəticəsi kimi qısa müddət ərzində ölkədə demokratik, hüquqi dövlətin möhkəm təməli qoyulmuş, hüquq sistemində köklü dəyişikliklər həyata keçirilmişdir. Beynəlxalq təşkilatlar və ekspertlər tərəfindən yüksək qiymətləndirilən, insan hüquqlarının daha etibarlı təminatına xidmət edən, müasir tələblərə uyğun yeni qanunlar, o cümlədən “Konstitusiya Məhkəməsi haqqında”, “Məhkəmələr və hakimlər haqqında”, “Prokurorluq haqqında”, “Polis haqqında” qanunlar, Mülki, Mülki-Prosesual, Cinayət, Cinayət-Prosesual və digər qanunlar və məcəllələr qəbul edilmişdir.



Qeyd olunduğu kimi, Konstitusiyaya prinsiplərinin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədilə ölkəmizdə genişmiqyaslı qanunvericilik və məhkəmə-hüquq islahatları aparılmış, həmin islahatlar nəticəsində müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin yaradılması üçün zəruri qanunvericilik bazası formalaşdırılmış, məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin və hakimlərin statusunun əsasları qanunvericilikdə təsbit edilməklə onların fəaliyyəti üçün zəruri şərait yaradılmış, məhkəmə icraatında demokratik prinsiplərin həyata keçirilməsini təmin etmək mümkün olmuşdur.

Məhkəmə-hüquq islahatları nəticəsində qanunun aliliyi, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması, cinayətkarlıqla mübarizənin səmərəsinin artırılması, hüquq-mühafizə orqanlarında xidmətin saf mənəviyyət əsasında qurulması təmin edilir.

Əsas Qanunda, həmçinin dövlətçilik tariximiz üçün səciyyəvi olmayan yeni institutun – konstitusiyaya ədalət mühakiməsi orqanının yaradılması nəzərdə tutulmuşdu. Qeyd ediləndir ki, hüquqi mədəniyyətin mühüm ünsürü olan konstitusiyaya nəzarəti konstitusiyaların mövcudluğu ilə əlaqədar olub, konstitusiyaya ilə təsbit olunmuş norma və prinsiplərin qorunması, o cümlədən insan və vətəndaşların konstitusiyaya hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədi daşıyır və bütövlükdə cəmiyyətə və onun inkişafı prosesinə keyfiyyət baxımından əhəmiyyətli təsir göstərir. Başqa sözlə desək, konstitusiyaya nəzarəti Konstitusiyanın aliliyinin təmin edilməsi və Konstitusiyada təsbit olunmuş insan hüquq və azadlıqlarının müdafiə olunması, qanunvericilik normalarının təfsiri vasitəsilə hüququn inkişafı və hüququn tətbiqi təcrübəsinin istiqamətləndirilməsi kimi əhəmiyyətli səlahiyyətləri ehtiva edir.

1995-ci il Konstitusiyasının digər mütərəqqi xüsusiyyətlərindən biri konstitusiyaya ədalət mühakiməsi institutu – Konstitusiyaya Məhkəməsinin yaradılması olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, Konstitusiyaya Məhkəməsi dövlət hakimiyyəti mexanizmində xüsusi yerə malikdir, hakimiyyətin digər qolları ilə qarşılıqlı əlaqə və təsirdə nüfuz etmək imkanları daha çoxdur, hətta hakimiyyət qolları arasında yaranan mübahisələrin həlli Konstitusiyaya Məhkəməsinin səlahiyyətinə aiddir. Bu onu ifadə edir ki, hakimiyyət bölgüsündə çəkindirmə və tarazlaşdırma mexanizmi və sistemində Konstitusiyaya Məhkəməsinin önəmli yeri var. Digər tərəfdən, bu qurum qanunların Konstitusiyaya uyğunluğunu yoxlamaqla, qanunlara şərh verməklə, hətta vətəndaşların birbaşa müraciəti əsasında bunu yerinə yetirməklə, bütövlükdə, Konstitusiyanın özünün aliliyini qoruyur.

Məlum olduğu kimi, konstitusiyaların başlıca hüquqi əlaməti onların stabilliyidir, başqa sözlə, Konstitusiyaya – məzmununun sabitliyi olan, uzunmüddətli fəaliyyət üçün nəzərdə tutulmuş aktdır. Konstitusiyanın stabilliyi qanunçuluq rejiminin sabitliyinin, dövlət hakimiyyətinin təşkili və həyata keçirilməsinin, şəxs, dövlət və cəmiyyət arasındakı münasibətlərin əsas şərtlərindəndir. Bununla belə, Konstitusiyanın stabilliyi heç də onun tamamilə dəyişilməzliyi demək deyildir, ictimai münasibətlərin inkişafı prosesi konstitusiyaların zərurət yarandıqda təkmilləşdirilməsini, onlara müəyyən əlavə və dəyişikliklərin edilməsini labüd edir. Belə ki, Konstitusiyanın qəbulu zamanı onun tənqizmə predmetini təşkil edən ictimai münasibətlər və bu münasibətlərin tərkib hissəsi olan hüquqi, siyasi, sosial və iqtisadi vəziyyət zaman keçdikcə dəyişə bilər.



Bu baxımdan, hüququn müasir inkişaf tendensiyaları və ölkəmizin inkişaf etmiş və müasir ölkələrin ailəsinə fəal inteqrasiyası Azərbaycanda konstitusiyaya islahatlarının aparılmasını, Əsas Qanunun daha da təkmilləşdirilməsini zəruri etmişdi. Bu zərurətdən irəli gələrək 2002-ci il avqustun 24-də, 2009-cu il martın 18-də və 2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş referendumlar nəticəsində Konstitusiyanın mətninə müvafiq dəyişikliklər edilmiş, bu dəyişikliklər Azərbaycanın hüquq sisteminin inkişaf etmiş dövlətlərin hüquq sistemində və beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılması, ölkəmizdə demokratikləşmə proseslərinin dərinləşməsi, insan hüquqlarının və azadlıqlarının daha səmərəli müdafiə edilməsi məqsədlərinə xidmət etmişdir.

Belə ki, 2002-ci il avqustun 24-də Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi haqqında referendum aktına uyğun olaraq Konstitusiyanın 24 maddəsində 29 əlavə və dəyişikliklər edilmişdir. Bu əlavə və dəyişikliklər, ilk növbədə, cəmiyyətimizin inkişafından doğan və Konstitusiyamızın, bütövlükdə hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsi, demokratikləşdirmə proseslərinin dərinləşdirilməsi və insan hüquqlarının daha səmərəli müdafiə edilməsi zərurətindən irəli gəlir. Bütövlükdə isə dəyişikliklər ölkəmizin İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasına qoşulmasından, dövlətimizdə məhkəmə islahatlarının həyata keçirilməsindən irəli gələn öhdəliklərə əməl edilməsi, seçki sisteminin təkmilləşdirilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli müdafiəsi məqsədinə xidmət etmişdir.

Bu referendumla Konstitusiyaya Məhkəməsinin səlahiyyətlərinə də dəyişikliklər edilmiş və məhkəməyə müraciət etmək hü-

ququ olan subyektlərin dairəsi xeyli genişlənmişdir. Referendumla təsbit edilmiş bu yeniliklə bütün məhkəmələrə, vətəndaşlara və Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinə (Ombudsmana) Konstitusiyaya Məhkəməsinə birbaşa müraciət etmək hüququ verilmişdir. Dəyişikliyin məzmununa görə hər kəs onun hüquq və azadlıqlarını pozan qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarından, bələdiyyə və məhkəmə aktlarından qanunla müəyyən edilmiş qaydada pozulmuş insan hüquq və azadlıqlarını bərpa etmək məqsədilə Konstitusiyaya Məhkəməsinə şikayət verə bilər.

Bu şikayətlər məhkəmə qərarlarından verilən apellyasiya və kassasiya şikayətlərindən fərqli olaraq konkret işlər üzrə qərarların ləğv edilməsi və ya dəyişdirilməsi məqsədilə deyil, yalnız insan hüquq və azadlıqlarını pozan aktların Konstitusiyaya və qanunlara zidd hesab olunması məqsədilə verilir. Ombudsman insan hüquq və azadlıqlarını pozan aktlardan Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu verir, məhkəmələr isə Konstitusiyaya Məhkəməsinə insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi məsələləri ilə bağlı Konstitusiyaya və qanunların şərh edilməsi haqqında müraciət edirlər.

Yeri gəlmişkən qeyd edilməlidir ki, hazırda İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkil institutu ölkəmizdə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi istiqamətində mühüm yer tutmaqdadır. Məlum olduğu kimi, Ombudsman şikayətlərə baxdıqdan sonra dövlət və ya yerli özünüidarəetmə orqanının, vəzifəli şəxsin qərarı və ya hərəkəti (hərəkətsizliyi) nəticəsində pozulmuş hüquqların bərpası üçün ümumi məhkəmələrə müraciət etmək, həmçinin insan hüquq və azadlıqlarını pozan normativ hüquqi aktlardan, məhkəmə və bə-



lədiyyə aktlarından Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu vermək hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsi ilə Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili arasında formalaşmış ikitərəfli əməkdaşlıq ümumi işimizə öz töhfəsini verməkdədir. Xüsusilə də qeyd olunan konstitusiyaya islahatlarından sonra Ombudsmana insan hüquq və azadlıqlarını pozan müvafiq aktlarla bağlı Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu vermək səlahiyyətinin təqdim olunması əməkdaşlığımızın yeni mərhələsi üçün əlverişli zəmin yaratmışdır. Bunun nəticəsidir ki, ötən dövr ərzində Müvəkkilin sorğuları əsasında Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun 19 qərarı və 4 qərarı qəbul edilmiş, həmin sorğularda qaldırılan məsələlər ətrafında insan hüquqlarının daha səmərəli təminatına yönəlmiş mühüm hüquqi mövqelər formalaşmışdır.

Konstitusiyaya əlavə və dəyişikliklərin ikinci mərhələsi 2009-cu il martın 18-də Azərbaycan Konstitusiyasının 25 maddəsinə 30-dan artıq əlavə və dəyişiklik edilməsi ilə başlamışdır. Bu dəyişikliklərin özü də Konstitusiyanın bir çox müddələrinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edirdi. Azərbaycan dövlətinin sosial-iqtisadi bazası daha da güclənmiş, onun vətəndaşların hüquq və azadlıqlarına bu sferada təminat vermək, sosial dövlət prinsiplərini təsbit etmək imkanları daha da genişlənməmişdi. Bütün bunların həm də Əsas Qanunda təsbit olunması məsələsi ortaya çıxmışdı. Bu isə nəticə etibarilə, cəmiyyətin inkişafı demək idi. Məhz belə bir şəraitdə Konstitusiyaya əlavə və dəyişikliklər edilməklə insan hüquq və azadlıqlarının təminatının daha da gücləndirilməsi, bu hüquqların məzmununun genişləndirilməsi və

digər məsələlər vasitəsilə Əsas Qanun daha da təkmilləşdirildi.

Referendumda ciddi ictimai dəstək almış yeniliklər hüquqi baxımdan Konstitusiyanın bir çox normalarını yeni dövrün tələblərinə uyğunlaşdırmaq məqsədi daşıyaraq, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmini sahəsində dövlətin məsuliyyətini artırmış, onun üzərinə bir sıra yeni hüquqi öhdəliklər qoymuşdur.

2009-cu ildən keçən 7 il ərzində Azərbaycanın sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi və mədəni həyatında genişmiqyaslı inkişaf özü-nü göstərirdi. Ölkə iqtisadiyyatı dinamik inkişaf edir, genişmiqyaslı infrastruktur və quruculuq layihələri həyata keçirilir, sosialyönlü siyasət və əsaslı iqtisadi islahatlar konsepsiyası uğurla davam etdirilir. Bütün bu proseslər ölkəmizin siyasi idarəetmə sisteminin daha da müasirləşdirilməsini, iqtisadi idarəetmə mexanizmlərinin çevik fəaliyyətinin təmin edilməsini, vətəndaşların hüquqlarının daha təsirli müdafiə olunmasını və bu məqsədlə növbəti dəfə Konstitusiyaya islahatlarının aparılmasını zərurətə çevirmişdi. Buna görə də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 2016-cı il iyulun 18-də "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktının layihəsinin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinə göndərilməsi barədə" Sərəncam imzalamışdı. İyulun 25-də Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun xüsusi iclası keçirilmiş və Referendum Aktı layihəsinin Konstitusiyanın tələblərinə uyğun olması barədə rəy verilmişdi.

Referendum Aktında Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 23 maddəsində dəyişiklik edilməsi və 6 maddədə əlavə olunması nəzərdə tutulmuşdu. Əlavə və də-



yişikliklər insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasına təminat verən əsasların təkmilləşdirilməsini; səmərəli və çevik dövlət idarəçiliyi mexanizminin formalaşdırılmasını, icra hakimiyyəti şaqulisinin və icra intizamının möhkəmləndirilməsini; həyata keçirilən iqtisadi islahatların effektivliyini və ardıcılığını təmin etmək üçün iqtisadi idarəetmə mexanizminin təkmilləşdirilməsini; qanunvericilik hakimiyyətinin fəaliyyəti ilə bağlı yeni tələblərin müəyyən edilməsini; dövlətin təhlükəsizliyinə, cəmiyyətdə sabitliyə əlavə təminatın yaradılmasını nəzərdə tutur. Ümumiyyətlə, dəyişikliklər ölkədə baş vermiş əsaslı inkişafdən irəli gələrək müasir dövrdə cəmiyyət həyatının əsas sahələrini əhatə etmişdir.

Bu mənada Konstitusiyanın 24-cü maddəsinə insan ləyaqətinin qorunması və ona hörmət edilməsi, hüquqlardan sui-istifadəyə yol verilməməsi prinsiplərinin əlavə edilməsi; 25-ci maddəsinə sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin hüquqlarının qorunması ilə bağlı müddəanın əlavə olunması; 32-ci maddəsində şəxsi toxunulmazlıq hüququ, yəni fərdi məlumatların qorunmasına etibarlı təminat yaradılması; 36-cı maddəsində əmək müqaviləsi əsasında işləyən şəxslərin hüquqlarının müdafiəsi məqsədilə lokautun qadağan edilməsi (qanunla müəyyən edilmiş hallar istisna olmaqla); 60-cı maddəsində hüquq və azadlıqların inzibati və məhkəmə təminatının gücləndirilməsi və digər mütərəqqi əlavə və dəyişikliklər xüsusilə qeyd olunmalıdır.

Dövlət orqanlarının vətəndaşlara, onların hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsinə münasibətdə məsuliyyətinin artırılması, hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasının dövlət tərəfindən gözlənilən nəticəyə mütənəsibliyi prinsipinin Konstitusiyaya normaları qismində

təsbit edilməsi ölkəmizdə insan hüquqlarına və onların təmin olunmasına göstərilən yüksək diqqətin təzahürüdür.

Hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı ilə bağlı Konstitusiyanın 60-cı maddəsinin yeni redaksiyada verilməsi, hüquq və azadlıqların məhkəmə müdafiəsi ilə yanaşı, inzibati qaydada da müdafiəsinə təminat verilməsi, hər kəsin işinə qərəzsiz yanaşılması və həmin işə inzibati icraat və məhkəmə prosesində ağılabatan müddətdə baxılması hüququnun, hər kəsin inzibati icraat və məhkəmə prosesində dinlənilmək hüququnun təsbit edilməsi olduqca mütərəqqi əlavələrdir. Bu, ölkəmizdə insan hüquqları və azadlıqlarının daha səmərəli və təsirli müdafiəsini, bütövlükdə məhkəmə hakimiyyətinin daha effektiv fəaliyyətini təmin edən, mümkün süründürməçilik hallarının qarşısını alan əhəmiyyətli Konstitusiyaya normalarından biridir.

Bununla da dövlət başçısı İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Respublikasının Əsas Qanununa - Konstitusiyaya əlavə və dəyişikliklərin edilməsi məqsədilə 2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilən ümumxalq səsverməsi (referendum) ölkədə insan hüquq və azadlıqlarının konstitusiyaya təminatının daha da gücləndirilməsi, demokratik təsisatların fəaliyyətinin və bütövlükdə idarəetmə sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədlərinə xidmət göstərmişdir. Konstitusiyaya təklif olunmuş və ölkə vətəndaşları tərəfindən dəstəklənmiş dəyişikliklər Azərbaycan Respublikasının bəyan etdiyi demokratiyanın inkişafı konsepsiyasının daha da möhkəmləndirilməsinə xidmət etmişdir.

Beləliklə, hazırda Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası müasir dövrün ən demokratik prinsiplərini, müddəalarını təsbit edən ən təkmil konstitusiyalardan biridir.





Bu Konstitusiya hüquqi, demokratik, konstitusion dövləti inkişaf etdirmək üçün yetərinə hüquqi bazanı təsbit edib.

Qeyd etdiyimiz kimi, Konstitusiyanın Azərbaycanın dövlət və hüquq sisteminə gətirdiyi mühüm yeniliklərdən biri də ölkəmizdə konstitusiya nəzarəti orqanının yaradılması olub. Bu baxımdan, məhz ulu öndər Heydər Əliyevin müəllifliyi ilə 1998-ci il iyulun 14-də Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyətə başlaması olduqca mütərəqqi və əhəmiyyətli hadisə olmuşdur. Demokratik dəyərlərə əsaslanan, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsini ali məqsəd kimi bəyan edən Azərbaycan Konstitusiyası konstitusiya nəzarəti mexanizmini və Konstitusiyanın aliliyini təmin edən Konstitusiya Məhkəməsinin dövlət hakimiyyəti sistemində mühüm rolunu və yerini müəyyən etmişdir.

Ali konstitusiya ədalət mühakiməsi orqanı olan Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin əsas məqsədi Konstitusiyanın aliliyini təmin etmək, hər kəsin Əsas Qanunda təsbit edilmiş hüquq və azadlıqlarını müdafiə etməkdir. Konstitusiya Məhkəməsi Konstitusiyanın və qanunların ona verdiyi səlahiyyətlər çərçivəsində qəbul etdiyi qərarlarla bu məqsədləri həyata keçirir və ölkəmizin milli hüquq sisteminin inkişafına öz töhfəsini verir.

Konstitusiya Məhkəməsinin əsas səlahiyyətləri sırasında qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarının, bələdiyyə və məhkəmə aktlarının Konstitusiyaya və hüquqi qüvvəsinə görə daha üstün olan aktlara uyğunluğunun yoxlanılması, Azərbaycan Respublikasının qüvvəyə minməmiş dövlətlərarası və hökumətlərarası müqavilələrinin Konstitusiyaya və qanunlara uyğunluğunun yoxlanılması, Konstitusiyanın

və qanunların şərh, qanunvericilik, icra və məhkəmə hakimiyyətləri arasında səlahiyyətlər bölgüsü ilə bağlı mübahisələrin həll edilməsi xüsusi yer tutur.

Konstitusiya Məhkəməsi məhkəmə hakimiyyətinə daxil olan digər məhkəmə orqanlarından fərqli təbiətə malikdir, ümumi məhkəmə orqanlarının davamı, növbəti məhkəmə instansiyası deyil. Konstitusiya Məhkəməsinin qərarları ilə əlaqədar olaraq isə bu fərqlilik özünü daha aydın şəkildə büruzə verir. Qəbul edilən qərarlar vasitəsilə Konstitusiya Məhkəməsi Konstitusiyanın birbaşa hüquqi qüvvəsini təmin edir, Konstitusiyaya uyğun olmayan aktları ləğv edir, hüquq sistemində və hüquq tətbiqetmə təcrübəsində mövcud olan boşluqları aradan qaldırır.

Qeyd edilməlidir ki, normativ hüquqi aktların Konstitusiyaya və hüquqi qüvvəsinə görə daha üstün olan aktlara uyğunluğunun yoxlanılması səlahiyyəti vasitəsilə Konstitusiya Məhkəməsi Konstitusiyanın və qanunların aliliyini təmin etmiş olur. Belə ki, Konstitusiya Məhkəməsi yoxlanılan normanın və ya onun hər hansı bir hissəsinin Konstitusiyaya, yaxud özündən üstün hüquqi qüvvəyə malik akta uyğun olmadığını müəyyənləşdirdikdə, onu qüvvədən düşmüş elan edir. Burada mühüm məqam ondan ibarətdir ki, yoxlanılan norma Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən Konstitusiyanın hərfinə və ruhuna, onun prinsiplərinə uyğunluq baxımından qiymətləndirilir və Konstitusiya ilə uyğunsuzluq təşkil etdiyinə görə qüvvədən salınmış normalar qanunvericilik sistemindən kənarlaşdırılır.

Konstitusiya Məhkəməsinin başqa bir mühüm səlahiyyəti olan Konstitusiyanın və qanunların şərh Məhkəməyə bu və ya digər normanın məzmununu aydınlaşdırmaqla, onun real konstitusion hüquqi predmetini



hüquq tətbiqedicilərin nəzərinə çatdırmağa və həmin normanın məhz bu mənaya uyğun dəqiq və eyni cür tətbiqi təcrübəsini formalaşdırmağa imkan verir. Konstitusiya Məhkəməsinin verdiyi rəsmi şərhə hüquq norması müasir dəyərlər baxımından dolğunlaşdırılaraq daha təkmil forma alır və həmin normanın hər hansı digər qeyri-konstitusion formada tətbiqi mümkünsüz olur. Beləliklə də, normanın tətbiqi qaydası dəqiqləşdirilməklə onun məhdudlaşdırıcı və ya genişləndirici formada olan qeyri-konstitusion tətbiqi təcrübəsi dəyişdirilmiş olur. Bu isə geniş mənada hüququn tətbiqi təcrübəsinin konstitusiya hüququna müvafiq inkişaf etdirilməsi məqsədinə xidmət edir.

Məhz ulu öndər Heydər Əliyevin tövsiyələrinə uyğun olaraq, Konstitusiya Məhkəməsi bu gün Konstitusiyanın aliliyini qoruyur.

Konstitusiya Məhkəməsi zamanın tələbindən çıxış edərək yarandığı gündən beynəlxalq əlaqələrə, xarici ölkələrin Konstitusiya Məhkəmələri və digər beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə və genişlənməsinə böyük diqqət yetirir.

Bu ilin avqust ayında hazırda Qazaxıstan Respublikasının Konstitusiya Şurasının sədrlik etdiyi Asiya Konstitusiya Məhkəmələri və Ekvivalent İnstitutlar Assosiasiyasının “XXI əsrin Konstitusiyası – hüququn aliliyi, insan dəyəri və dövlətin effektivliyi” mövzusunda təşkil olunan onlayn formatda keçirilmiş IV Konqresində iştirakımız zamanı qanunun aliliyinin təmin olunmasında konstitusiya nəzarəti orqanlarının rolu; COVID-19 pandemiyası şəraitində insan hüquqlarının müdafiəsi; rəqəmsal transformasiya dövründə demokratik dəyərlərin və insan hüquqlarının müdafiəsi; müasir dövlətin inkişafı və digər

mövzular üzrə məruzələr səsləndirilmiş və müzakirələr aparılmışdır. Tədbirin sonunda Konqresdə iştirak edən dövlətlər Bəyannamə qəbul etmişlər. Xüsusilə qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin təklifi ilə ölkələrin ərazi bütövlüyü və sərhədlərin pozulmaması kimi beynəlxalq hüququn fundamental prinsipləri Assosiasiyaya üzv olan ölkələrin Konstitusiya Məhkəmələri tərəfindən dəstəklənərək yekdilliklə Bəyannamənin mətninə daxil edilmişdir.

Bu gün demokratik dövlətlərin konstitusiya nəzarəti orqanları qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri də konstitusiya ədalət mühakiməsinin müasir meyillərinin davamlı olaraq izlənməsi və bu orqanların fəaliyyətində tətbiq edilməsidir. Nəzərə alınmalıdır ki, insan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi ilə bağlı beynəlxalq-hüquqi aktların məhz məhkəmə təcrübəsində geniş tətbiq edilməsi insan hüquqlarının müdafiəsinin mühüm mexanizmlərindən biri kimi çıxış edir.

Fəaliyyəti müddətində Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu tərəfindən qəbul edilmiş qərarlarda Konstitusiyanın əsasları, onun aliliyi və birbaşa qüvvəsi, respublikamızın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq hüquq müqavilələrinin müddəaları, habelə insan hüquqlarının və azadlıqlarının prioriteti prinsipi nəzərə alınmaqla mühüm hüquqi mövqelər formalaşdırılıb.

Ötən illər ərzində Konstitusiya Məhkəməsi ümumilikdə 443 qərar və 123 qərardad qəbul etmiş və bu qərarların böyük bir hissəsi birbaşa və ya dolaylı yol ilə məhz insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı olmuşdur. Qəbul edilmiş qərarlardan 179-u, qərardadlardan isə 94-ü fərdi şikayətlər əsa-



sında qəbul edilmişdir ki, bu da ümumilikdə Konstitusiyaya Məhkəməsinin qəbul etdiyi qərarların 40,4 faizini təşkil edir.

Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2.1.2.6-cı maddəsinin “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 47 və 48-ci maddələri baxımından şərh edilməsinə dair” 2020-ci il 10 avqust tarixli Qərarında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin sorğusu əsasında qorunan əmanətlərin cəlb olunma tarixlərinin dəyişdirilməsi yolu ilə qorunmayan əmanət (depozit) statusuna aid edilmiş əmanətlərin və Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı və Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası tərəfindən təshih tədbirinin tətbiqindən sonra fiziki şəxslərdən müddətli əmanətlərin qəbulunun qadağan edildiyi dövrdə qəbul olunmuş, həmçinin qorunan əmanətlərin həcmnin artımı, habelə mövcud əmanətlərin (depozitlərin) şərtlərinin dəyişdirilməsinə dair əməliyyatların həyata keçirilməsi və ya əqdlərin bağlanması yolu ilə qorunan əmanət (depozit) statusuna aid edilmiş əmanətlərin qorunan əmanət hesab edilib-edilməməsinə münasibətdə “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2.1.2.6-cı maddəsi şərh edilmişdir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu sorğu ilə bağlı belə nəticəyə gəlmişdir ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinə nəzərə alaraq, “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2.1.2.6-cı maddəsinə, “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 47 və 48-ci maddələrinə əsasən təshih tədbirinin tətbiqindən sonra qəbul edilmiş, həcmi artırılmış və şərtləri dəyişdi-

rilmiş əmanətlər qorunan əmanətlər hesab edilir. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 944.1-ci maddəsinə uyğun olaraq, bank əmanəti müqaviləsi əmanətçinin əmanəti banka verdiyi andan bağlanmış sayılır və ilkin (əsas) müqavilə kimi qəbul olunmalıdır. Əmanət müqaviləsinin miqراسiya olunduğu tarix əmanət müqaviləsinin bağlanma vaxtı hesab edilə bilməz.

Bununla yanaşı, Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu bir sıra qərarlarında Konstitusiyada təsbit olunmuş hüquqların real həyata keçirilməsinin mühüm mexanizmlərindən biri kimi çıxış edən, eyni zamanda, ayrıca hüquq və ya təminat kimi nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqların məhkəmə təminatı ilə əlaqədar qeyd edib ki, bu hüquq əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları sırasında olmaqla yanaşı, Konstitusiyada təsbit edilmiş digər hüquq və azadlıqların təminatı qismində çıxış edir. Həmin hüquq yalnız məhkəməyə müraciətlə məhdudlaşmır, habelə pozulmuş hüquqları və azadlıqları səmərəli bərpa etmək iqtidarında olan ədalət mühakiməsini də nəzərdə tutur.

Ümumiyyətlə, mövcud normativ hüquqi aktlara əsaslanan fəaliyyəti və qəbul etdiyi qərarları ilə Konstitusiyaya Məhkəməsi insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsində qanunvericilik və məhkəmə təcrübəsinin birliyini mühafizə edir. Bu isə bir daha göstərir ki, Konstitusiyanın aliliyinin təmin olunması hüquq və azadlıqların müdafiə olunması ilə ayrılmaz və sıx əlaqədədir.

Göründüyü kimi, Konstitusiyanın qəbul edilməsindən ötən 25 il ərzində dövlət və cəmiyyət həyatının bütün sahələrini əhatə edən genişmiqyaslı islahatlar öz mənbəyini məhz Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından götürmüş, Əsas Qanunda təsbit



edilmiş ümumi prinsip və istiqamətlər ölkəmizdə siyasi, hüquqi, iqtisadi, sosial və digər sahələrdə davamlı inkişafın əldə olunmasına zəmin yaratmışdır.

Əsas Qanuna ciddi riayət edilməsi dövlətin uğurlu inkişafının və cəmiyyətdə vətəndaş həmrəyliyinin əsasıdır. Qarşımızda duran əsas vəzifələrdən biri Konstitusiyamızın təbliği, onun prinsip və müddəalarının bütün Azərbaycan vətəndaşları tərəfindən öyrənilməsidir. Konstitusiyaya hamı tərəfindən ardıcıl və dönmədən əməl olunması, dövlət və cəmiyyət həyatının bütün sahələrinin Əsas Qanunumuzun tələblərinə uyğunlaşdırılması hər birimizin müqəddəs vətəndaşlıq borcudur.

Bu gün Azərbaycan xalqı gələcəyə daha inamla addımlayır, çünki dövlətimizin sükani müstəqil Azərbaycan Respublikasının memarı, ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunun layiqli davamçısı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin əlindədir və onun müdrik siyasəti ilə idarə olunur.

Respublikamız son illərdə inkişafının elə uğurlu mərhələsindədir ki, qazanılmış makroiqtisadi nailiyyətlər cəmiyyət həyatının ən müxtəlif sahələrində sosial rifaha, iqtisadi azadlığa və səmərəli təşəbbüskarlığa yönələn, hər bir vətəndaşın taleyində mühüm dəyişikliklərlə müşayiət olunan, demokratik islahatların dərinləşdirilməsi yolu ilə insan amilinin inkişafına xidmət edən islahatları gerçəkləşdirmək imkanı yaradır. Vətəndaşların yaşayış tərzində, sosial rifah halında özünü qabarıq göstərməyə başlayan dəyişikliklər ümumbəşəri səciyyə daşıyan demokratik-hüquqi idealların ictimai şüurda adekvat dərkinə, qanunçuluğun, hüquq qaydalarının, insan hüquq və azadlıqlarının təminatına geniş imkanlar açır. Bütün bunları nəzərə

alan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev çıxışlarında dəfələrlə bildirmişdir ki, müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin formalaşdırılması, ədalət mühakiməsinin tamamilə şəffaf, demokratik, obyektiv şəraitdə həyata keçirilməsi, bu zaman insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının maksimum səviyyədə qorunması baxımından hakimlər korpusunun sağlamlaşdırılması vacib şərtlərdən biridir.

Son illər dövlətimizin başçısının rəhbərliyi ilə ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinin artırılması üzrə aparılan islahatlar nəticəsində məhkəmə sistemi daha da təkmilləşib, yeni məhkəmələr təsis olunub, hakimlərin ən şəffaf seçim qaydası müəyyən edilib, bu sahədə potensialın və infrastrukturun müasirləşdirilməsi üzrə xeyli işlər görülüb.

2019-cu il aprelin 3-də Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən imzalanmış “Məhkəmə-hüquq sistemində islahatların dərinləşdirilməsi haqqında” Fərman bu islahatların məntiqi davamıdır. Həmin Fərmanda məhkəmələrin işinin müasir tələblərə uyğun qurulması, onların fəaliyyətində şəffaflıq və açıqlıq prinsiplərinin rəhbər tutulması, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, məhkəmə qərarlarının icra mexanizmlərinin müasirləşdirilməsi, hakim və məhkəmə aparatı işçilərinin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılması istiqamətində verilən tövsiyə və tapşırıqlar məhkəmə-hüquq sistemində institusional potensialın gücləndirilməsinə yönəlmiş ardıcıl tədbirlərin davamı olmuşdur.

Fərmanın imzalanmasından bir ildən artıq vaxt keçir. Bu gün geriyə nəzər saldıqda ölkəmizin məhkəmə-hüquq sistemi üçün müstəsna əhəmiyyət daşıyan dövlət sənədinin icrası çərçivəsində həyata keçirilmiş mühüm dəyişikliklərin, eləcə də yeni müstəvidə də-



yişən hüquqi konfiqurasiyanın şahidi oluruq. Demokratik idarəetmə meyarlarının cəmiyyət həyatının ən müxtəlif sahələrində bərqərar olmasının çevik hüquqi mexanizmlərin yaradılmasından bilavasitə asılı olduğuna diqqət yetirən dövlətimizin başçısı siyasi, sosial, iqtisadi tərəqqiyə paralel olaraq dövrün tələblərinə müvafiq qaydada hüquq sistemində də əsaslı dəyişikliklər və yeniləşmələri özündə ehtiva edən siyasət yürüdü.

Bu yeniliklərin və islahatların məntiqi davamı olaraq, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin buraxılması barədə Yeni Azərbaycan Partiyasının Siyasi Şurası tərəfindən irəli sürülmüş müraciətlə bağlı Prezident İlham Əliyev Konstitusiyaya Məhkəməsinə sorğu göndərmişdir. Dövlətimizin başçısı sorğuda parlamenti buraxmaqla bağlı son qərarı vermək üçün “hazırkı şəraitdə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin buraxılmasının” Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olub-olmadığı məsələsini qaldırmışdır. Dekabrın 4-də Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun iclasında Milli Məclisin buraxılmasının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğu barədə cənab Prezidentin sorğusuna baxılmış və qərar qəbul edilmişdir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu 2019-cu il 4 dekabr tarixli Qərarında belə nəticəyə gəlmişdir ki, “Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə növbədənəknar seçkilərin təyin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinə müraciət edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2019-cu il 2 dekabr tarixli Qərarı əsasında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən buraxılması Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 981-ci mad-

dəsinə uyğun hesab edilsin.

Məlumdur ki, ölkədə aparılan siyasi və iqtisadi islahatlarla yanaşı, Azərbaycanın beynəlxalq arenada da nüfuzu artmaqda davam edir. Həyata keçirilən xarici siyasət sayəsində ölkəmiz ikitərəfli münasibətlər, həmçinin beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində səmərəli və qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlıq əlaqələri formalaşdırıb. Bütövlükdə isə müstəqil milli inkişaf Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemində nüfuzunu artıran əhəmiyyətli amildir. Cənubi Qafqaz regionunun lider dövləti olan Azərbaycanın iştirakı ilə regional miqyaslı, qlobal xarakterli strateji layihələrin reallaşdırılması, eləcə də ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunun daha da artması, ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrin möhkəmlənməsi həyata keçirilən milli maraqların müdafiəsinə yönəlmiş xarici siyasətin pozitiv nəticələridir.

Bundan başqa, ölkəmiz qlobal xarakterli tələyüklü məsələlərin həllində aktiv iştirak edir. Bu məqamda ölkəmizin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Təhlükəsizlik Şurasına, o cümlədən Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinə və Qoşulmama Hərəkatına uğurla sədrlik etməsini qeyd etmək lazımdır. Xüsusi olaraq vurğulanmalıdır ki, Qoşulmama Hərəkatı özündə 120 ölkəni birləşdirən, BMT Baş Assambleyasından sonra dünya dövlətlərinin təmsil olunduğu ən böyük siyasi platformadır. Məhz bu amilin özü Hərəkatın müasir beynəlxalq münasibətlərin tənzimlənməsi prosesində tutduğu yerindən və rolundan xəbər verir. Dünya dövlətlərinin üçdə ikisini əhatə edən bir təsisatın mühüm toplantılarında müzakirəyə çıxarılan məsələlər BMT Baş Assambleyasının gündəliyinin formalaşmasına da ciddi şəkildə təsir edir.

Qoşulmama Hərəkatı bizim üçün mövcud beynəlxalq əlaqələrimizin möhkəmləndiril-



məsi, habelə yeni ikitərəfli münasibətlərin qurulması və təbii ki, ilk növbədə, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin reallıqlarının dünya ictimaiyyətinə çatdırılması baxımından bir növ siyasi arenadır. Qoşulmama Hərəkatının əsaslandığı, dövlətlərin ərazi bütövlüyünə və suverenliyinə hörməti, bir-birinin daxili işlərinə qarışmamağı ehtiva edən Bandunq prinsipləri Azərbaycanın xarici siyasət prinsipləri ilə üst-üstə düşür. Bakıda keçirilən Zirvə görüşünün Yekun Sənədinə ilk dəfə olaraq çox mühüm yeni bənd daxil edilmişdir. Bu bənddə dövlət və hökumət başçıları güc yolu ilə ərazilərin zəbt edilməsinin yolverilməzliyini vurğulayır və təsdiq edirlər ki, heç bir dövlət Azərbaycan Respublikasının ərazilərinin işğal edilməsi nəticəsində yaranmış vəziyyətin qanuniliyini tanımayacaq, bu ərazilərdə iqtisadi fəaliyyətlər də daxil olmaqla, bu cür vəziyyətin saxlanması üçün hər hansı kömək göstərməyəcək. Burada bilavasitə işğalçı ifadəsi işlədilir ki, bu da Ermənistanın 120 dünya dövləti tərəfindən işğalçı kimi tanınması deməkdir.

Şübhəsiz ki, Müstəqil Azərbaycanın həm daxili, həm xarici uğurlu siyasəti, o cümlədən beynəlxalq arenada əldə etdiyi nailiyyətlər Ermənistanı öz əhalisinin diqqətini ölkə daxilində olan problemlərdən yayındırmaq üçün mütəmadi olaraq Azərbaycanla sərhəddə və işğal altında olan torpaqlarımızdan dövlətimizə qarşı təxribatlara əl atmağa vadar edirdi. Zaman ötdükcə, Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təxribatları müntəzəm xarakter almış, bu ilin iyul ayında Ermənistanın dövlət sərhədi istiqamətində növbəti təxribatı nəticəsində hərbcilərimiz və bir mülki şəxs həlak olmuşdur. Avqust ayında isə erməni diversiya dəstəsi təmas xəttini keçməyə cəhd etmişdir. Bu təxribatlar Er-

mənistanın avantürüst və təcavüzkar hərbi-siyasi rəhbərliyinin bəyan etdiyi yeni ərazilər uğrunda yeni işğal siyasətinin davamı olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Ermənistanla Azərbaycan arasında sərhəddə, Tovuz istiqamətində baş verən hadisələr zamanı və həmin vaxtdan başlayaraq Ermənistanın geniş miqyasda daha böyük plan hazırladığı bəlli idi və Tovuz hadisələri sentyabrın 27-də baş verən hücumu hazırlıq rolunu oynayırdı. Məlum olduğu kimi, sentyabrın 27-də Ermənistan silahlı qüvvələri atəşkəs rejimini kobud şəkildə pozaraq cəbhə zonasında yerləşən Azərbaycanın silahlı qüvvələrinin mövqelərini və dinc insanların yaşadığı bir sıra məntəqələri qəsdən və hədəflənmiş şəkildə intensiv atəşə tutmuşdur. Bu hücum Azərbaycanı özünümüdafiə hüququndan istifadə edərək Ermənistanı sülhə məcbur etmək, onun təxribatlarının, hərbi avantüralarının və dövlətimizə qarşı işğalçı siyasətinin qarşısını almaq məqsədilə əks-hücum əməliyyatı həyata keçirmək məcburiyyətində qoydu.

Azərbaycan Ordusunun endirdiyi zərbələr nəticəsində Ermənistan silahlı qüvvələrinin bölmələri geri çəkilməyə məcbur edilmişdir. Düşmən xeyli itki vermiş, onun döyüş texnikası sıradan çıxarılmışdır. Cəbhədə məğlubiyyətə düşər olan Ermənistan silahlı qüvvələri beynəlxalq humanitar hüquq normalarını kobudcasına pozaraq dinc sakinləri və mülki infrastrukturunu hədəf almışdır. Belə ki, Ermənistan silahlı birləşmələri hərbi hədəfli obyektlərin vurulması adı ilə döyüş bölgəsindən xeyli uzaqda yerləşən, mülki əhalinin sıx yaşadığı əraziləri və məntəqələri ağır artilleriyadan atəşə tutaraq dinc əhaliyə qarşı cinayətlər törətməkdə davam etmişdir. Vətən müharibəsi başlanan vaxtdan Gəncə,



Mingəçevir, Bərdə, Tərtər, Ağcabədi, Goranboy şəhərləri və digər yaşayış məntəqələri raket hücumuna məruz qalmışdır.

İstifadəsi qadağan olunan xüsusi raket sistemlərindən istifadə etməklə mülki əhalini hədəf seçən işğalçı Ermənistan dövləti BMT Nizamnaməsini, beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərini, beynəlxalq humanitar hüququn normalarını, Cenevrə konvensiyalarını, xüsusilə “Müharibə zamanı mülki əhalinin müdafiəsi haqqında” 1949-cu il 12 avqust tarixli Konvensiyanın, “Silahlı münaqişə zamanı mədəni sərvətlərin mühafizəsi haqqında” 1954-cü il 14 may tarixli Haaqa Konvensiyasının və insan hüquqları sahəsində digər sənədlərin müddəalarını kobud şəkildə pozmaqla öz təcavüzkar siyasətini, müharibə cinayətlərini davam etdirmişdir. Bu əməllər Ermənistan silahlı qüvvələrinin döyüş hazırlığına daxil edilmiş taktikadır ki, 1992-ci ilin fevral ayında törədilmiş Xocalı soyqırımı zamanı xalqımız bu vəhşiliyin şahidi olmuşdu.

Düşmənin silahlı qüvvələrinin çirkin əməlləri və Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri növbəti dəhşətli və insanlıqdan uzaq cinayətin nəticəsində 94 dinc sakin həlak olmuş, 407 nəfər yaralanıb və mülki infrastrukturaya çox sayda ziyan vurulmuşdur.

Ermənistan dövlətinin törətdiyi hərbi cinayətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması ilə bağlı Konstitusiya Məhkəməsi də öz növbəsində səy göstərməkdədir. Belə ki, Gəncə şəhərində Ermənistan tərəfindən törədilən hərbi cinayətlə bağlı Məhkəməmiz bütün dünya ölkələrinin Konstitusiya ədalət mühakiməsi orqanlarına müraciət edərək Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin ölkəmizin beynəlxalq səviyyədə tanınmış dövlət sərhədləri daxilində ərazi bütövlüyünü bərpa etmək, işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ

və onun ətrafındakı yeddi rayonu düşməndən azad etmək məqsədilə Azərbaycan ərazisində keçirdiyi uğurlu əməliyyatlara cavab olaraq Ermənistan silahlı qüvvələrinin beynəlxalq və humanitar hüququ pozaraq dinc sakinlərə istifadəsi qadağa olunmuş raketlərlə zərbələr endirməsi diqqətə çatdırılmışdır.

Müraciətdə, həmçinin qeyd edilmişdir ki, Azərbaycanın Gəncə, Mingəçevir, Tərtər, Bərdə, Ağcabədi və digər şəhər və yaşayış məntəqələrində yerləşən mülki obyektlər və yaşayış binaları Ermənistan ərazisindən raket atəsinə məruz qalmışdır. Dəymiş ziyan və həlak olanlarla bağlı məlumatlar qeyd edilərək, bu faktlar Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinin mülki əhaliyə qarşı apardığı terror və faşist siyasətinin növbəti təzahürü kimi qiymətləndirilmişdir.

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi Konstitusiya Ədalət Mühakiməsi üzrə Dünya Konfransı, Avropa Konstitusiya Məhkəmələrinin Konfransı, habelə Asiya Konstitusiya Məhkəmələri və Ekvivalent İnstitutlar Assosiasiyası təşkilatları çərçivəsində dünyanın bütün Konstitusiya məhkəmələrinə bəyanatla müraciət edərək Azərbaycan həqiqətlərini diqqətə çatdırmışdır.

Konstitusiya məhkəmələrinin nəzərinə çatdırılıb ki, BMT, Avropa Şurası, ATƏT, Avropa İttifaqı və digər beynəlxalq təşkilatların qəbul etdikləri qərar və qətnamələrdə Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olduğu açıq şəkildə təsdiq edilir. Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən erməni qoşunlarının dərhal çıxarılmasına dair BMT Təhlükəsizlik Şurası 1993-cü ildə 4 qətnamə (822, 853, 874, 884 sayılı) qəbul edib. Lakin həmin qətnamələr Ermənistan tərəfindən könüllü olaraq icra edilməyib.



Həmçinin İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin “Çıraqov və başqaları Ermənistanına qarşı” 2015-ci il 16 iyun tarixli qərarında Dağlıq Qarabağdakı proseslərin Ermənistanın nəzarəti altında həyata keçirildiyi Strasburq Məhkəməsi tərəfindən qeyd edilib. Xüsusilə qeyd olunub ki, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin hərbi əməliyyatları mülki əhali və mülki infrastruktura qarşı yönəlməyib. Həyata keçirilən əməliyyatlarda beynəlxalq humanitar hüququn prinsiplərinə və Cenevrə Konvensiyasından irəli gələn öhdəliklərə əməl olunub.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın rəşadətli ordusunun öz ərazi bütövlüyünü bərpa etməsi uğrunda apardığı əməliyyatların başlanğıcından daim öz mənəvi dəstəyini əsirgəməyən Türkiyə dövlətinin Konstitusiyaya Məhkəməsinin sədrinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin sədrinə zəng edərək Ermənistanın Azərbaycana qarşı növbəti hərbi təxribatını pisləməsi, Türkiyə Konstitusiyaya Məhkəməsinin kollektivi adından qardaş Azərbaycanın Vətən uğrunda şəhid olmuş əsgərlərinin, dinc əhalinin erməni işğalçıları tərəfindən qətlə yetirilməsindən kədərləndiyini bildirərək xalqımıza dərin hüznə və başsağlığı verməsi bir daha Türkiyənin daim Azərbaycan xalqının yanında olduğunu vurğulamışdır.

Erməni vandalizminin davamı olaraq, düşmənin silahlı birləşmələri tərəfindən Bərdə şəhərinə beynəlxalq hüquqla qadağan olunmuş böyük dağıdıcı qüvvəyə malik ballistik “cluster” tipli raketlərdən istifadə edilməklə iki dəfə zərbə endirilməsi nəticəsində 21 nəfər həlak olmuş, 70-ə yaxın şəxs isə yaralanmış, şəhərdə yerləşən mülki infrastruktur obyektlərinə və nəqliyyat vasitələrinə külli miqdarda ziyan dəymişdir.

Konstitusiyaya Məhkəməsi Bərdə şəhərində mülki əhaliyə qarşı Ermənistanın hərbi-siyasi rəhbərliyinin törətdiyi terror aktları ilə bağlı dünya ölkələrinin Konstitusiyaya ədalət mühakiməsi orqanlarına müraciət edərək həqiqətləri bəyan etmişdir. Ermənistan rəhbərliyinin vətəndaşlarımızda ruh düşkünlüyü yaratmağa yönəlmiş bu çirkin əməllərinə cavab olaraq, Azərbaycan xalqı birlik nümayiş etdirmişdir. Bu birlik isə öz növbəsində, ön cəbhədə vuruşan ordumuzu ruhlandırmışdır.

Azərbaycanın rəşadətli ordusu dünya miqyasında güclü ordular sırasındadır. Müzəffər Ali Baş Komandanın uğurla həyata keçirdiyi ordu quruculuğu siyasəti nəticəsində silahlı qüvvələrimiz ən müasir silahlar, döyüş texnikası ilə təchiz olunmuşdur. İstər hərbi texnika, istərsə də canlı qüvvə baxımından Azərbaycan Ordusu düşmən ordusunu dəfələrlə üstələyir, öz güc və qüdrətini ərazi bütövlüyümüz uğrunda aparılan haqlı mübarizəmizdə düşmənin tapdağından azad olunmuş torpaqlarımızda sübut etmişdir.

Azərbaycan xalqının apardığı mübarizə haqq işidir, haqq mübarizəsidir. Bu barədə cənab Prezident qeyd etmişdir: “Mən bunu bütün beynəlxalq kürsülərdən dəfələrlə demişəm, bu gün də deyirəm ki, biz haqq yolundayıq. Ərazi bütövlüyümüzü bərpa etməliyik və edəcəyik”.

Beləliklə, Azərbaycan Silahlı Qüvvələri öz doğma torpağında ölkəmizin ərazi bütövlüyünü müdafiə etmişdir. Beynəlxalq ictimaiyyət Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi, bizim əzəli tarixi torpağımız olduğunu tanıyır. BMT, Qoşulmama Hərəkatı, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, ATƏT, Avropa Parlamenti və digər aparıcı beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi çoxsaylı qərar və qətnamələr Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tanıyaraq Dağlıq Qarabağın Azərbaycana





məxsus olduğunu açıq-aydın təsbit edir. BMT Təhlükəsizlik Şurasının 4 qətnaməsi erməni silahlı qüvvələrinin işğal edilmiş torpaqlarımızdan dərhal, tam və qeyd-şərtsiz çıxarılmasını tələb edir. Lakin bütün qeyd olunan bu beynəlxalq aktların kağız üzərində qalmasına baxmayaraq, Azərbaycan Ordusu öz şücaəti ilə bu qətnamələri icra edərək öz ərazi bütövlüyünü bərpa etdi.

Düşünülmüş mahir hərbi strategiyaya əsaslanan əməliyyatlar nəticəsində Azərbaycanın şanlı Ordusu Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə əzəli torpaqlarımızı zəbt edən düşməne sarsıdıcı zərbələr endirərək ərazilərimizi 30 illik işğaldan azad etmiş və tarixi zəfərə imza atmışdır.

Azərbaycanın beynəlxalq hüquq çərçivəsində apardığı haqlı müharibənin tarixi nəticəsi olaraq noyabrın 10-da Ermənistan faktiki olaraq hərbi kapitulyasiyanı imzaladı. Dövlətimizin başçısının sərgilədiyi siyasi qətiyyəti nəticəsində ilk olaraq Ağdam, Kəlbəcər və Laçın rayonları, sonradan isə işğal altındaki bütün torpaqlarımız heç bir itki olmadan işğaldan azad edilməkdədir. Bu tarixi zəfərdir və bu zəfəri müzəffər Azərbaycan Ordusu qazandı. Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyev rəşadətli Azərbaycan Ordusu ilə Vətənin müdafiəsi kimi şərəfli və məsuliyyətli bir vəzifəni yerinə yetirdi.

İşğal olunmuş torpaqların azad edilməsi və ərazi bütövlüyümüzün bərpa olunması həm də vətəndaşların konstitusion hüquqlarının bərpası və dövlətin əsasını bərqərar edir. Belə ki, Azərbaycan xalqı özünün çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək, "Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyi haqqında" Konstitusiyaya Aktında əks olunan prinsipləri əsas götürərək, bütün cəmiyyətin və hər kəsin firavanlığının təmin edilməsini arzulayaraq, ədalətin, azadlığın

və təhlükəsizliyin bərqərar edilməsini istəyərək, keçmiş, indiki və gələcək nəsillər qarşısında öz məsuliyyətini anlayaraq, suveren hüququndan istifadə edərək, Konstitusiyanın qəbul edilməsində bəyan etdiyi ülvi niyyətlərdən birini - Azərbaycan dövlətinin müstəqilliyini, suverenliyini və ərazi bütövlüyünü qorumaqdadır.

Konstitusiyamıza əsasən Azərbaycan Respublikasının ərazisi vahiddir, toxunulmazdır və bölünməzdir. Bundan əlavə 30 ilə yaxındır öz yurdlarından məcburi köçürülmüş vətəndaşlarımızın öz torpaqlarına qayıtması onların pozulmuş mülkiyyət hüquqlarının bərpasına da şərait yaradacaq. Rəşadətli Azərbaycan Ordusunun apardığı uğurlu əməliyyatlar xalqımızın əsas konstitusion hüquqlarından biri olan təhlükəsiz yaşamaq hüququnun da bərpa olunmasının əsasını qoydu.

Bu gün ərazi bütövlüyümüzün bərpası uğrunda Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə əzəli torpaqlarımızın geri qaytarılması istiqamətində qazanılan tarixi qələbə hər birimizi qürurlandırır, çalışdığımız sahə üzrə fəaliyyətimizdə daha əzmlə işləməyə ruhlandırır.

Bütün Azərbaycan xalqı Müzəffər Ali Baş Komandanımız İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşərək düşmən üzərində şanlı zəfərə doğru birgə addımlayaraq, işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızda dövlət bayrağımızın ucaldılmasına və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının hüquqi qüvvəsinin bərpasına nail oldu.

**Fərhad Abdullayev,**  
**Azərbaycan Respublikası**  
**Konstitusiyaya Məhkəməsinin Sədri,**  
**hüquq üzrə elmlər doktoru.**  
e-mail: xalqqazeti@gmail.com



## «КРОВАВАЯ РАНА» НА КАРТЕ МИРА: КАРАБАХ АЗЕРБАЙДЖАН!

**Ариф Джамиль оглу Гулиев,**  
доктор юридических наук, профессор  
кафедры международного права и  
сравнительного правоведения На-  
ционального авиационного универ-  
ситета, Заслуженный работник об-  
разования Украины, Академик На-  
циональной Академии наук высшего  
образования Украины, Глава обще-  
ственной организации «Ученый со-  
вет азербайджанцев Украины».

URL: Strategiya.az

e-mail: arifguliyev@ukr.net

*При описании армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта необходимо хотя бы в общих чертах раскрыть сущность и характер событий, дать им общую характеристику, исходные понятия о правовом статусе данного противостояния.*

**Ключевые слова:** противостояние , правовой статус, Южный Кавказ, конфликт, оккупация, территориальная целостность, Карабах - это Азербайджан!

### Аналитика и предистория

Для того чтобы уяснить смысл армяно-азербайджанский нагорно-карабахского конфликта, достаточно обратить внимание на последние два столетия в истории возникновения предпосылок, создания и развития нагорно-карабахской автономии, иначе говоря, на весь период с момента

присоединения Южного Кавказа к России и до нынешних времен.

О частичной этнической ассимиляции григорианизированного и в значительной степени арменизированного населения горных районов Карабаха и о многих других известных истинах того времени очень много писали информированные и образованные люди еще в XIX веке. В. Л. Величко утверждал: «Исключение составляли неправильно называемые армянами жители Карабаха... и обарменившиеся лишь три — четыре века тому назад».

В своей книге «Народности Кавказа», выпущенной в Петрограде в 1916 году, армянский автор Б. Ишхаян писал: «Армяне, проживающие в Нагорном Карабахе, частью являются аборигенами, потомками древних албанцев..., а частью беженцами из Турции и Ирана, для которых азербайджанская земля стала убежищем от преследований и гонений». Об этом — о частичной целенаправленной арменизации — писали такие ученые, как академик И.А.Орбели, С.Т.Еремян и др.

А Армения, помогая Российской империи закрепиться на Южном Кавказе, пользуясь ее покровительством, желала захватить исконные азербайджанские земли и построить на них «великую Армению». Еще в 1721 году, во время похода на Кавказ и завоевания прикаспийских территорий Азербайджана, в том числе и Баку, Петр I столкнулся с жестким со-



противлением местного населения и запустил в действие «армянскую карту», то есть дал указание разместить в Баку и Дербенте представителей вероломной нации. В продолжение этой политики в 1768 году Екатерина II издала указ о взятии армян под защиту империи, а в 1802 году император Александр I дал конкретные инструкции кавказскому наместнику А.Цицианову: «Во что бы то ни стало надо использовать армян для захвата азербайджанских ханств».

Между тем демографическая ситуация с армянскими населенными пунктами методично конструировалась на протяжении почти двух веков. Как в ходе русско-иранских войн 1804—1813 гг. и 1826—1828 гг. и после них, в результате переселения больших масс армян из Ирана и Южного Азербайджана, расселения их на Южном Кавказе, в том числе и в Карабахе, число их с каждым годом увеличивалось. Только в ходе русско-иранской войны 1826—1828 гг. из Ирана на Южный Кавказ, в том числе в Карабах, переселилось 18 тыс. армянских семей.

С начала XIX века десятки тысяч армян переехали из Ирана и Турции в горную часть карабахского региона Азербайджана. Ученый-историк Туркан Гасимова рассказала, что после подписания Туркменчайского соглашения между Россией и Ираном 10 февраля 1828 года начался массовый перевод армян в Азербайджан. Статья 15 Туркменчайского договора предусматривает, что армяне, проживающие в Иране, могут переехать из Араза на север в течение одного года после заключения соглашения.

В 1978 году армяне провели торжественную церемонию по случаю открытия памятника. Востоковед и историк академик Зия Буньядов в своей статье «Мифы и те, кто придумали мифы» заявляет, что открытие памятника Марага-150 к концу 1978 и началу 1979 года осветили все карабахские СМИ. (<https://versii.com/news/406284/>). После победы России в этой войне, как известно, был заключен двумя воюющими державами Туркменчайский договор (1828 г.), по которому разрешалось беспрепятственное переселение армян с территории Ирана на Южный Кавказ, в том числе в Карабах. Сразу же после подписания Туркменчайского договора, Николай I своим указом от 21 марта 1828 года на территориях Иреванского и Нахчыванского ханств создает «Армянскую область», в состав которой вошел город Иреван, в котором жили 7331 азербайджанец и всего 2369 армян. В то время началось массовое переселение армян из Ирана в Иреван, Карабах и Нахчыван, откуда впоследствии и изгоняли коренное население. Были разгромлены 200 азербайджанских сел, губернии Иреван и Гянджа, 75 сел в уездах Шуша, Джебраил, Зангезур. В течение двух лет, «с 1828 по 1830 гг.,... переселили в Закавказье свыше 40 тыс. персидских и турецких армян и водворили их на лучших коренных землях Елизаветпольской (ныне Гянджа, Азербайджан) и Эриванской губерний, где армянское население было ничтожно и им было отведено более 200 тыс. десятин казенных земель». Переселение армян в Закавказье, в том числе в Карабах, продолжалось и в последующие годы. «Насколько велико число пересе-



лившихся к нам за последние 13 лет армян, видно из сопоставления следующих цифр: в 1896 г. ...армян, проживающих в Закавказье, около 900 000 человек, а в 1908 г. их было уже 1 300 000 душ обоюго пола, т. е. за это время (с 1896 по 1908 г.) они увеличились не менее как на 400 000 человек».

Еще 22 мая 1919 года А. И. Микоян в своем докладе В.И. Ленину сообщал: «Дашнаки — агенты армянского правительства — добиваются присоединения Карабаха к Армении, но это для населения Карабаха значило бы лишиться источни-ка своей жизни в Баку и связаться с Эри-ванью, с которой никогда и ничем не были связаны. Армянское крестьянство на пятом съезде решило признать и при-мкнуть тоже к Советскому Азербайджану»...

#### **Без прошлого нет настоящего ...**

...Новое обращение армян последовало в начале 1964 года. Как писал об этом в своей книге «Кровавый омут Карабаха» Юрий Помпеев, «...и тот же А. Микоян, став председателем Президиума Верховного Совета СССР, предложил Н. С. Хрущеву в начале 1964 года присоединить НКАО к Армении, учитывая успешную передачу Крыма Украине десять лет назад. Н.С. Хрущев, по достоверным сведениям, не без раздражения сказал: «Я готов предоставить 12 тысяч военных грузовиков для переселения армян НКАО в Армению в течение одних суток». Далее автор отмечал: «Горбачев к подобному ответу не был готов, и, надо полагать, манипулирование национализмом, великой чело-

веческой слабостью, входило в план не только Збигнева Бжезинского».

...Вот каковы исторические корни ситуации, «БЛАГОДАРЯ» личная поддержка М. Горбачова его жена получившихся большой подарок участвовала и дала добра проходившем в Париже в 1987 г. очередном Армянском национальном конгрессе было принято решение использовать начавшиеся в СССР демократические преобразования для удовлетворения «законных требований армянского народа» о «воссоединении» НКАО с Арменией.

В Париже тогдашний экономический советник Горбачева А. Г. Аганбегян встретился с представителями армянской диаспоры во Франции, после чего поспешил дать французским газетам интервью, в котором заявил, что Карабах, расположенный на северо-востоке республики, стал армянским. А. Г. Аганбегян говорил: «Как экономист я считаю, что он более связан с Арменией, чем с Азербайджаном. Я представил одно предложение по этому поводу. Я надеюсь, что в условиях перестройки и демократии эта проблема найдет свое решение». Одновременно в армянской и всесоюзной прессе одна за другой появились статьи армянских публицистов, в которых проводится мысль о том, что азербайджанцы — пришлый народ в Закавказье, не имеющий исторических корней и собственной культуры, а вся его нынешняя территория, является якобы исконно армянской. Некоторые из этих авторов доходили до того, что «пытались объявить величайшего азербайджанского поэта Низами Гянджеви армянином».

...После этих благословение Горбачева Армяно-азербайджанский нагорно-кара-



бахский конфликт вошел в историю, как один из самых кровавых и трагических конфликтов XX века. Начавшийся в 1987 году, он отразился на судьбах миллионов людей. Противостояние сохраняется и сегодня, поскольку армянская сторона не желает идти ни на какие компромиссы, нагло игнорируя мнение мировой общественности. Сам конфликт начался задолго до его открытого развертывания, он уходит корнями еще во времена существования Советского Союза и связан с многолетней деятельностью определенной части армянской общественности. Армянская сторона годами наращивала конфликтную ситуацию, преследуя цель присоединения НКАО Азербайджанской ССР. Длившаяся годами скрытая агрессивная политика армян, вышла на поверхность осенью 1987 года, когда на митингах в Ереване были выдвинуты публичные требования передачи Нагорного Карабаха Армении.

Далее, 1 декабря 1989 года, Верховный Совет Армянской ССР инициировал ряд последующих событий: выбор депутатов Верховного Совета Армянской ССР от Нагорно-Карабахской автономной области, победа в 1990 году в парламентских выборах армянского общенационального движения и в результате приход к власти сепаратистов, привело к агрессивным действиям со стороны армян под лозунгами «воссоединения» и «права нации на самоопределение».

Решение о воссоединении Армянской ССР и Нагорного Карабаха вызвало накал в отношениях между армянским и азербайджанским народами. Фактически это обозначало расширение зоны конфликта и его усугубление. После известных ян-

варских событий 1990 г. в Баку авторитет Кремля и непосредственно президента Горбачева стал отрицательным. Не смотря чуть позже он стал лауреатом Нобельской премии, чтобы разрушить Советский Союз. Тогда же, 21 января, в Москве прозвучала обличительная речь Гейдара Алиева, обвинившего кремлевскую власть в кровавой трагедии. Тогдашние руководители Азербайджана запаздывали с переходом к новой политике построения государства, совершали многочисленные политические промахи. В результате агрессии Армении захвачено семь азербайджанских районов: Кельбаджарский, Лачинский, Кубатлинский, Джабраильский, Зангиланский, Агдамский и Физулинский. Около миллиона человек стали беженцами и вынужденными переселенцами.

### **Слово Лидера - закон!**

И только возвращение во власть Гейдара Алиева 15 июня 1993 года открыло новую страницу в Нагорно-Карабахском конфликте. В 1993 году Гейдар Алиев создал новую азербайджанскую государственность. С тех пор нагорно-карабахская проблема стала рассматриваться в реальном ее свете: Азербайджан должен сохранить свою целостность и ни на шаг не отступит от этой позиции. То есть в вопросе территориальной целостности Азербайджана не может и не должно быть никаких других решений.

В 1993 года Совет Безопасности ООН принял четыре резолюции (822, 853, 874 и 884), относительно урегулирования нагорно-карабахского конфликта. В этих резолюциях была однозначно подтвер-



ждена территориальная целостность Азербайджанской Республики и принята формулировка: «Нагорно-Карабахский регион Азербайджанской Республики». Но, к сожалению, эти резолюции были полностью проигнорированы армянской стороной.

Что касается Азербайджана — Нагорного Карабаха, ситуация трагически проста. Был вооруженный конфликт, который повлек более 30 тысяч погибших с той и другой стороны. Конфликтная ситуация сохраняется. Необходимо выйти из этого состояния.

Как найти решение? Но путь-то намечен международным сообществом, в частности Лиссабонская декларация указала, что необходимо уважать территориальную целостность Азербайджана, предоставить значительную автономию Нагорному Карабаху и соответствующие международные гарантии. Но до сих пор стороны не смогли это конкретизировать и воплотить в жизнь...

В целом же, используя этот документ, азербайджанская дипломатия получила еще одну возможность, уже в рамках Пражского процесса, более успешно выступать на международной арене, защищая территориальную целостность страны. Однако следует отметить, что и в начале XXI века, когда все более обостряется геополитическая борьба конкурирующих мировых и региональных держав на Южном Кавказе, все еще актуальными продолжают оставаться мысли великих политических и военных деятелей позапрошлого века — Наполеона Бонапарта о том, что «большие батальоны всегда правы», и Отто Бисмарка — что «граница государства это его армия».

Армянский терроризм, на счету которого миллионы безвинных жертв, имеет почти двух вековую историю. Его кровавые следы тянутся не только по Южному Кавказу и Турции, где в основном совершались злодеяния армянских преступников, но и по Европе, Азии и даже Америке.

Азербайджан страдает от армянского террора с начала XX века. Многочисленные кровавые акты, совершенные в Азербайджане в конце 1980-х годов, жестокие убийства 613 мирных граждан в Ходжалы в 1992 году, нападения на азербайджанских гражданских лиц военнослужащих армянской армии сегодня - все это хроника армянского терроризма. В основе агрессивной политики этой страны издавна заложены террористические тенденции. А любое оправдание терроризма есть не что иное, как путь к самоуничтожению»

В недавнем интервью телеканалу «Гордон» экс-президент Грузии Михаил Саакашвили напомнил о покушении на президента США Джорджа Буша, предпринятом 27-летним жителем Тбилиси Владимиром Арутюняном. 10 мая 2005 года Арутюнян метнул гранату РГД-5 на трибуну площади Свободы, где были президент США Джордж Буш, находившийся в те дни с визитом в Тбилиси, и сам Саакашвили, тогдашний глава Грузии. Граната была приведена в боевое состояние, но не взорвалась, хотя и попала в голову 10-летней девочки, ранив ее. Преступнику удалось скрыться.

Задержали нового армянского террориста лишь через месяц благодаря фотографиям польского репортера, который снимал в тот день площадь как раз в том



квадрате, откуда полетела граната. При задержании Арутюнян оказал вооруженное сопротивление, убив начальника отдела контрразведки МВД Грузии. В подвале его дома были найдены отравляющие вещества и взрывчатка.

Врачи признали его вменяемым. А в ходе следствия Арутюнян заявил, что намеревался убить именно Буша. Более того, неудавшийся убийца утверждал, что совершил бы покушение на американского лидера еще раз, если бы ему представилась такая возможность.

В ходе расследования этого преступления американское ФБР выдвинуло версию, что злоумышленник действовал не в одиночку. И в принципе, в дальнейшем стало ясно, что Арутюнян входил в армянскую террористическую группировку, и граната была изготовлена в Армении. Однако грузинские следователи больше упирали на российский след... Арутюняну присудили максимально возможный срок заключения – пожизненный, однако его армянские «друзья» делали все возможное, чтобы террорист поскорее вышел на свободу...

Еще один миф о «карабахском народе, который добивается реализации своего права на самоопределение» выдуман Республикой Армения для прикрытия своих территориальных претензий и оправдания акта агрессии. Следует отметить, что мы, опираясь на нормы международного права, категорически исключаем с самого начала возможность применения принципа «самоопределения народов» к проблеме Нагорного Карабаха по целому ряду известных всем аргументов.

### **Нагорный Карабах — это территориальный регион Азербайджана**

В Република Молдова международных конференции «Право народов на самоопределение и территориальная целостность государств» профессор Намик Алиев сказал: «Азербайджанская Республика как суверенное государство является результатом выражения воли самоопределения всего азербайджанского народа (в том числе и этнических армян), проживающего на всей территории Азербайджанской Республики, а никак не его части. Часть народа не может принимать решения, имеющие судьбоносное значение для всего народа».

Можно согласиться с грузинским экспертом, президентом Кавказского международного центра исследований геоистории и геополитики, историком Гурамом Мархулия, в том, что «История народов Южного Кавказа богата захватами территорий и изменением географических границ государств. Республика Армения, в частности, открыто или скрыто претендует на земли всех соседних государств. Часть земель, на которых сегодня существует Армения, являются историческими грузинскими территориями. Вообще, самосуществование Армении является исторической ошибкой».

Когда в 1992 году армянские вооруженные подразделения расширили масштабы оккупации территорий Азербайджана, то ни одна международная организация не дала объективной оценки действиям, грубо нарушающим нормы международного права.



В разные периоды были подписаны различные документы и резолюции ООН, ОБСЕ и Совета Европы, но эти документы не отражали истинных причин возникновения конфликта — не делали различий между оккупантом и оккупированным.

Следует отметить, что все резолюции, принятые по Нагорно Карабахскому конфликту, не содержали конкретных механизмов. Тогда как организация ООН, имеющая определенный опыт в области урегулирования конфликтов, обладает достаточно широкими возможностями для того, чтобы положить конец вершащейся несправедливости, остановить политику Армении против Азербайджана и восстановить мир в регионе. ОБСЕ, как организация служащая сохранению мира и расширению межгосударственных отношений в Европе, и в частности Минская группа, которая выполняла посредническую миссию в разрешении армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта, по его урегулированию не достигла ничего конкретного. Четыре резолюции, принятые Советом Безопасности ООН по освобождению оккупированного Нагорного Карабаха и прилегающих ему территорий, не выполнены армянской стороной, несмотря на то, что ОБСЕ имеет возможности оказания определенного давления на страну-оккупанта и привлечения мировой общественности к данному процессу.

Подобный формат — Минской группы ОБСЕ под сопредседательством России, Франции и США возник в 1994 году с целью добиться прекращения огня и начать переговоры по статусу Карабаха.

Программой максимум считалось достижение мира.

Только вот как возможно говорить о мире, когда не устранена главная и единственная причина конфликта. А никаких усилий для устранения факта оккупации азербайджанских территорий посредники не предпринимали. Минская группа сегодня — это скорее оружие против справедливого разрешения карабахского конфликта и установления реального мира в регионе, чем институт, ускоряющий его достижение.

### **Правдивая история написана кровью**

Международные организации, многократно выражая поддержку территориальной целостности, суверенитету и неприкосновенности границ Азербайджана, понимают свою ответственность за происходящее, однако больше два прошедших десятилетия ничего не изменили. Конфликт остается открытым, неурегулированным, пятая часть азербайджанских земель находятся под оккупацией армянских захватчиков (ущерб окружающей среде и природным ресурсам в течение 22 лет установлен в размере больше 265 миллиардов 281 миллиона 198 тысяч 203 долларов США), более миллиона азербайджанских беженцев и вынужденных переселенцев не могут вернуться к родным очагам, они лишены своих прав. Никто из полномочных представителей в международных кругах не старается сделать то, что необходимо, руководствуясь прецедентами двойными стандартами.





Понятно, что сопредседатели Минской группы всего лишь чиновники – «туристы» среднего уровня соответствующих внешнеполитических ведомств, но государства, которые они представляют, являются самыми могущественными в мире и им давно пора сказать свое веское слово в соответствии с нормами международного права, резолюциями Совбеза и Генассамблеи ООН, документами ОБСЕ, ПАСЕ. Без оказания эффективного давления сдвинуть процесс с мертвой точки не удастся. Однако оказывать давление на Азербайджан не представляется логичным из-за того, что все вышеуказанные международные документы фактически признают Азербайджан пострадавшей от агрессии стороной. То есть на стороне Баку международное право. Азербайджан, на языке международного права, старается быть более открытым миру и осведомить мир по этим вопросам. А за Арменией стоит многочисленная диаспора, вследствие влияния которой страны-сопредседатели не склонны к давлению на Ереван.

Слова президента Азербайджана Ильхама Алиева, посвящен пятилетию программы Европейского Союза «Восточное партнерство»: «Азербайджанский народ спрашивает, почему в отношении Армении не применяются санкции? Почему делегацию Армении в Совете Европы не лишают права голоса и слова? Они оккупировали территории другой страны, нарушают нормы международного права, грубо нарушают резолюции Совета Безопасности ООН, при этом не применяются никакие санкции, никакое наказание. Самозванные представители незаконного, криминального нагорно-карабахского ре-

жима получают визы в европейские столицы. Это невыносимо, и этому должен быть положен конец».

Создается ощущение, что закрепление украденного за воров является на сегодня задачей Минской группы. Излишне говорить, что это полностью отвечает интересам и расчетам Армении. До сих пор не было сделано ни одного шага в направлении освобождения оккупированных земель. Пустые заявления, ничего не значащие мониторинги — все это не более чем затягивание времени, которое, как считают в Ереване, играет на руку армянской стороне.

Очень сожалею, что сопредседатели Минской группы, которым надлежит непосредственно заниматься данным вопросом, стремятся не к урегулированию, а к замораживанию конфликта. Их сегодняшняя деятельность абсолютно бессмысленна. Они не только не оказывают давления на Армению, но и защищают ее от возможных проблем. Посмотрите, к чему привела их провокационная деятельность на последних слушаниях в Совете Европы.

В то же время следует учитывать и тот немаловажный фактор, что этот документ не имел обязательного характера и не предполагал применения санкций против Армении в случае его невыполнения.

В целом же, используя этот документ, азербайджанская дипломатия получила еще одну возможность, уже в рамках Пражского процесса, более успешно выступать на международной арене, защищая территориальную целостность страны.



**Факты и только факты....**

Армянской агрессии против Азербайджана, в том числе на продолжающейся более 27 лет незаконной оккупации Арменией Нагорного Карабаха и семи прилегающих районов Азербайджана, что последняя военная провокация и нападение со стороны Армении следует рассматривать в более широком контексте армянской стратегии по консолидации неприемлемого для всего мирового сообщества статус-кво, образованного в зоне конфликта в результате незаконной оккупации, этнической чистки и многочисленных грубых нарушений международного гуманитарного права.

В целую серию провокаций, совершенных в последнее время Арменией, как: интенсивные поставки вооружения в течение июля и августа, объявление планов правительства Армении мобилизовать до 100 000 ополченцев, усиленное заселение этническими армянами и другая незаконная деятельность на оккупированных территориях, переброска туда наемников и террористов из стран Ближнего Востока, запланированные на октябрь в Армении совместные учения в рамках ОДКБ и т.д.

Подобное поведение имело своей целью спровоцировать Азербайджан на ответные действия, заново развязать активную фазу конфликта, попытаться вовлечь в конфликт на своей стороне третьи силы и таким образом окончательно сорвать мирный процесс, сохранив еще надолго контроль над оккупированными территориями.

**Азербайджан вынужден был дать адекватный ответ агрессору - решение патриотов**

Азербайджан, в настоящее время проводит контрнаступление на своей суверенной территории, осуществляя предусмотренное ст. 51 Устава ООН право на индивидуальную самооборону и защищая свою территорию от незаконного иностранного военного присутствия.

Не так давно, выступая с трибуны Генассамблеи ООН, Президент Азербайджана Ильхам Алиев открыто говорил, что Армения готовится к войне и необходимо ее остановить. В июле они предприняли вооруженное нападение на наши населенные пункты на государственной границе. Это находится далеко от зоны конфликта. Тогда погиб один мирный житель и несколько военнослужащих. Столкновения длились четыре дня, и поскольку у нас не было и нет никаких военных целей на территории Армении, то как только армянские вооруженные силы были отброшены от нашей территории, по обоюдной договоренности огонь был прекращен.

В результате армянской военной провокации, которая началась утром 27 сентября, были подвергнуты массированному артиллерийскому обстрелу населенные пункты Азербайджана и боевые позиции. В этой агрессии 11 мирных жителей Азербайджана, включая 2 детей, погибли, также есть жертвы среди военнослужащих. Азербайджан вынужден был дать адекватный ответ агрессору и таким образом защитить свой народ, своих людей и свою землю.



### Восстановление исторической справедливости

Потому что Армения грубо нарушает международное право, оккупируя территорию Азербайджана на протяжении около 30 лет. К сожалению ни какой полномочный представители мировых сообществ и государств признавшихся территориальных целостность Азербайджана не задают вопрос: «Что делает армянский солдат на землях Азербайджана?»

Азербайджан сегодня воюет на своей земле. Наши офицеры и солдаты погибают на своей земле, получают ранения и мы освобождаем свои территории. В боях, которые идут вот уже несколько дней, азербайджанская армия, проведя успешную операцию, освободила от оккупантов стратегические высоты, освободила от оккупации несколько населенных пунктов, после долгого перерыва вернулись на свои земли. На этих землях они водрузили свои флаги и с этих земель нас никто никогда не сможет согнать, они восстановит свою территориальную целостность.

Армянский народ должен это понять, что их действия преступление – держать под оккупацией землю другого государства около 30 лет, разрушить там все здания и исторические памятники, изгнать более 1 миллиона человек с их родины, совершить геноцид против азербайджанского народа. Мы восстанавливаем историческую справедливость! «Карабах - Азербайджанская родная, древняя, историческая земля». Азербайджанская армия достаточно подготовлена для того, чтобы обеспечить защиту своего народа и своей территории.

Однако, это справедливая борьба. Поэтому можно сказать, что Азербайджанская дело правое, историческая правда, международное право, справедливость на 100 процентов на его стороне.

Но что происходило за последние годы, после Соросовского переворота, который совершила нынешняя власть в Армении. Армянский премьер-министр публично заявляет, что Карабах – это Армения, и точка. В таком случае как можно реализовать «о каком переговорном процессе» может идти речь?

Ведь суть выработанных Минской группой ОБСЕ принципов заключается в том, что территории вокруг бывшей Нагорно-Карабахской автономной области должны быть переданы Азербайджану. А если он говорит, что Карабах – это Армения и вдобавок к тому, что Азербайджан должны вести переговоры с так называемым марионеточным режимом Нагорного Карабаха, тем самым пытается поломать формат переговоров, который уже существует более 20 лет, так значит Армения сознательно выдвигая неприемлемые требования, нарушает переговорный процесс – несмотря просит телефонными звонками лидеров мировых общественности и государств, и когда Минская группа уже в последнее время начинает более активно говорить о том, кто же все-таки является препятствием для урегулирования, вот делают такие провокации, как 27 сентября. А до этого 12 июля наши позиции были атакованы на государственной границе. А после этого - 23 августа, когда диверсионная группа Армении была захвачена, ее главарь был захвачен на линии соприкосновения. Все делается для того, обви-



нить Азербайджан, потом вовлечь третьи стороны и тем самым сорвать переговорный процесс. Потому что армянская сторона хочет сохранить статус-кво. А сопредседатели Минской группы ОБСЕ в лице глав государств России, Франции и США делали неоднократные заявления о том, что статус-кво неприемлем. А это значит, что территории под оккупацией должны быть возвращены Азербайджану. Азербайджан привержен переговорам, но с армянской стороны видим совершенно противоположные действия.

Затем армянская сторона публично, демонстративно объявляет о переселении на оккупированные территории и в древний азербайджанский город Шушу армян-выходцев из Ливана, что является военным преступлением. Это является нарушением Женевской конвенции. Делается это демонстративно. До этого они проводят так называемую «инаугурацию» так называемого главаря преступного Нагорно-Карабахского режима в Шуше – в древней жемчужине азербайджанской культуры. Все это сознательные провокации против втягивание в конфликт и провоцирование на ответные действия. Азербайджан проявляли сдержанность, конструктивность и здравый смысл, но, когда у них не получилось, они предприняли эту попытку. Более того, еще одна причина во внутривосточном кризисе, который в Армении существует. Ведь сегодня в Армении существует режим Сороса. Переворот, который не удался в Беларуси, удался два года назад в Ереване. И сегодня руководитель Армении в лице Пашиняна – это ставленник Сороса, это человек, который сделал очень много обе-

щаний и который не может их выполнить, и по существу страна находится в кризисе.

Таким образом, ему нужен был внешний фактор, какая-то заваруха, если можно так сказать, с тем, чтобы отвлечь внимание населения, что ему и удалось. Более того, буквально за два дня до того, как они напали в очередной раз лидера главной оппозиционной партии Армении и арестовали. То есть, диктаторский, деспотичный режим Пашиняна ликвидировал все оппозиционное поле у себя в стране и сейчас демонстрирует агрессию вновь по отношению к азербайджанскому народу.

Армения должна осознать, что нынешний статус-кво неприемлем и потому должен быть изменен. Во избежание дальнейших тяжелых последствий армянское руководство должно признать бесперспективность продолжения своей деструктивной политики, прекратить военную агрессию и сесть за стол нацеленных на результат переговоров без предварительных условий.

Именно чувство безнаказанности как результат бездействия международного сообщества подвигло армянское руководство на последнюю военную авантюру, являющуюся логическим продолжением деструктивной и провокационной политики.

Будучи союзником и ближайшим другом Азербайджана, Турция, Пакистан и Украина выступает за восстановление справедливого мира на Южном Кавказе путем устранения последствий агрессии Армении, в первую очередь прекращения незаконной оккупации азербайджанских земель. На фоне продолжающихся по-



пытках Армении привлечь на свою сторону и заручиться поддержкой внешних игроков, таких как ОДКБ.

И с самого первого часа как мировая общественность узнала о том, что Армения напала на Азербайджан, Турция на уровне главы государства и других руководителей высказалась однозначно в поддержку Азербайджана, в поддержку международного права.

Братские страны: Турция, Пакистан и Украина оказывают солидарность и моральную поддержку Азербайджану. Позиция Турции и ее солидарность с Азербайджаном следует рассматривать как стабилизирующий и уравнивающий фактор в контексте региональной безопасности. И все слухи о том, что Турция участвует как сторона конфликта, которые распространяются с армянской стороны,

носят провокационный характер. Нет ни одного необходимости и свидетельства участия в конфликте Турции и других дружественных стран. Азербайджанская армия достаточно подготовлена для того, чтобы обеспечить защиту своего народа и своей территории.

У Азербайджана профессиональная подготовленная армия, очень большой мобилизационный резерв. Буквально на днях Президент Ильхам Алиев объявил о частичной мобилизации, призывает под ружье десятки тысяч резервистов, и с населением 10 миллионов против 2 миллионов у Армении; у Азербайджана нет необходимости в человеческих ресурсах. Поэтому он способен сами за себя постоять и наказать агрессора так, чтобы ему было неповадно больше даже смотреть в Азербайджанскую сторону.

### DÜNYA XƏRİTƏSİNDƏ "QANLI YARA": QARABAĞ AZƏRBAYCANDIR!

**Arif Cəmil oğlu Quliyev,**

**hüquq elmləri doktoru, Ukrayna Milli Aviasiya Universitetinin beynəlxalq hüquq və müqayisəli hüquq kafedrasının professoru, Ukraynanın əməkdar təhsil işçisi, Ukrayna Milli Ali Təhsil Akademiyasının akademiki, Ukrayna Azərbaycanlıları Elmi Şurasının rəhbəri.**

URL: [Strategiya.az](http://Strategiya.az)

elektron poçtu: [arifguliyev@ukr.net](mailto:arifguliyev@ukr.net)

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsini təsvir edərkən, ən azından ümumi mənada hadisələrin mahiyyətini və xarakterini açmaq, onlara dair publik formada elmi-ictimai səciyyələndirmə və bu qarşıdurmanın hüquqi statusunun ilkin konseptual anlayışlarını vermək lazımdır.

**Açar sözlər:** qarşıdurma, hüquqi status, Cənubi Qafqaz, münaqişə, işğal, ərazi bütövlüyü, Qarabağ Azərbaycanıdır!



**"BLOODY WOUND" ON THE WORLD MAP:  
KARABAKH IS AZERBAIJAN!**

**Arif Jamil oğlu Guliyev,**

**Doctor of Law, Professor of International Law and Comparative Law at the National Aviation University of Ukraine, Honored Educator of Ukraine, Academician of the National Academy of Higher Education of Ukraine, Head of the Scientific Council of Azerbaijanis in Ukraine.**

URL: [Strategiya.az](http://Strategiya.az)

e-mail: [arifguliyev@ukr.net](mailto:arifguliyev@ukr.net)

When describing the Armenian-Azerbaijani Nagorno-Karabakh conflict, it is necessary to reveal the essence and nature of the events, at least in a general sense, to give a public scientific and social characterization of them and to give preliminary conceptual understanding of the legal status of this conflict.

**Key words:** confrontation, legal status, South Caucasus, conflict, occupation, territorial integrity, Karabakh is Azerbaijan!

**DÜNYA HARITASINDA "KANLI YARA":  
KARABAĞ AZERBAJCAN'DIR!**

**Arif Jamil oğlu Guliyev,**

**Hukuk Doktoru, Uluslararası Hukuk ve Karşılaştırmalı Hukuk Profesörü, Ukrayna Ulusal Havacılık Üniversitesi, Ukrayna Onursal Eğitimcisi, Ukrayna Ulusal Yüksek Öğretim Akademisi Akademisyeni, Ukrayna Azerbaycanlılar Bilim Kurulu Başkanı.**

URL: [Strategiya.az](http://Strategiya.az)

e-posta: [arifguliyev@ukr.net](mailto:arifguliyev@ukr.net)

Ermenistan-Azərbaycan Dağlık Karabağ ihtilafını anlatırken, olayların özünü ve mahiyetini en azından genel anlamda ortaya çıkarmak, kamuya açık bir bilimsel ve sosyal karakterizasyonunu vermek ve bu çatışmanın hukuki statüsüne ilişkin kavramsal bir ön anlayış vermek gerekir.

**Anahtar Kelimeler:** çatışma, hukuki statü, Güney Kafkasya, tartışma, işgal, toprak bütünlüğü, Karabağ Azerbaycan'dır!



## GENİŞ BEYNƏLXALQ CİNAYƏTLƏR SİYASƏTİ YERİDƏN ERMƏNİSTANA BEYNƏLXALQ HÜQUQ DA LAYİQLİ CƏZASINI VERƏCƏKDİR

**Əmir Əliyev,**  
**Bakı Dövlət Universiteti Hüquq**  
**fakültəsinin dekani, hüquq üzrə**  
**elmlər doktoru, professor.**  
e-mail: al.amir.ib@mail.ru

**Açar sözlər:** beynəlxalq cinayət, hərbi münaqişə, təcavüz, soyqırımı, müharibə cinayətləri, insanlıq əleyhinə cinayətlər, terrorizm, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq-hüquqi məsuliyyət, insan hüquqları, beynəlxalq əməkdaşlıq.

*Məqalədə müəllif tərəfindən Azərbaycan Respublikasına və Azərbaycan xalqına qarşı Ermənistanın törətdiyi beynəlxalq cinayətlərə – təcavüz, soyqırımı, müharibə cinayətləri, insanlıq əleyhinə cinayətlər, o cümlədən terrorizmə görə beynəlxalq-hüquqi məsuliyyət məsələlərinin hüquqi həlli iki kontekstdə nəzərdən keçirilir.*

*Birincisi, Ermənistanın məsuliyyəti məsələsi qeyd edilmişdir. Beynəlxalq hüququn jus cogens və adət normalarının pozulması, beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi Ermənistanın bir dövlət kimi məsuliyyətini əsaslandırır əsas şərtidir.*

*İkincisi, beynəlxalq cinayətlərin törədilməsinə görə fərdi məsuliyyət prinsipinin tətbiqinə diqqət yetirilməlidir. Bu məqsədlə, habelə BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrində (822, 853, 874, 884 sayılı) Ermənistanın Azərbaycan Respublikasının ərazilərinə hücumu və işğal faktlarının regional sülh və təhlükəsizliyə təhdid kimi qiymətləndirilməsini nəzərə alaraq, BMT Nizamnaməsinin VII fəslinə uyğun olaraq, ad hoc Beynəlxalq Cinayət Tribunalının yaradılması zəruridir. Həmin ad hoc Beynəlxalq Cinayət Tribunalında sözügedən xüsusilə ağır beynəlxalq cinayətlərin törədilməsində təqsirləndirilən şəxslərin mühakimə olunması təmin edilməli, baş verən beynəlxalq cinayətlərin həm də insan hüquqlarının pozuntusu kimi qiymətləndirilməsi həyata keçirilməlidir.*

*Beləliklə, beynəlxalq cəmiyyət Ermənistanı beynəlxalq hüquq normalarına riayət etməklə öz qanunsuz əməllərindən əl çəkməsinə ciddi təsir edəcək, bu işdə məsuliyyətli olanlar beynəlxalq müstəvidə ciddi cəzalanacaq və regionda sülhün bərqərar olmasına dəstək verəcəkdir.*

**B**eynəlxalq əməkdaşlığı və insan hüquqlarını təmin etməyi, elm, təhsil və mədəniyyətlərarası dialoqun daha da inkişafını əsas məqsəd kimi qarşıya qoyan beynəlxalq cəmiyyət əhatəli beynəlxalq münasibətlər sistemini idarə edən geniş beynəlxalq hüquq normaları qəbul etmişdir. Hər bir istiqamətdə qəbul edilən beynəlxalq sənədlərə hörmətlə yanaşmaq isə hər bir dövlətin mühüm öhdəliklərindəndir. Bəs onda nə üçün təcavüzkarlıq, soyqırımı və digər beynəlxalq cinayətlər siyasəti daha da aktivləşir, adi elementar insan hüquqları ayaqlar altına salınır? Başqa sözlə, Ermənistanın və bir qrup ermənilərin Azərbaycana və Azərbaycan xalqına qarşı hazırda da davam edən təcavüzkarlıq, soyqırımı, müharibə cinayətləri, insanlıq əleyhinə



cinayətlər və digər beynəlxalq cinayətlər siyasəti dünya ictimaiyyəti tərəfindən hələ də cavabsız qalır. Bütövlükdə, Ermənistanın Azərbaycana qarşı törətdiyi beynəlxalq cinayətlər isə beynəlxalq hüququn əsas, ümumtənzim prinsiplərinin ciddi şəkildə pozulması ilə müşayiət edilir.

Məlumdur ki, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü ilə əlaqədar BMT Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən 4 qətnamə (822, 853, 874, 884 nömrəli) qəbul edilmişdir. Lakin hələ də həmin qətnamələr yerinə yetirilməmişdir. ATƏT çərçivəsində 30 ilə yaxın müddətdə danışıqlar prosesi isə hələlik heç bir nəticə verməmiş və həmin qətnamələr yalnız kağız üzərində qalmışdır.

BMT Baş Məclisinin "Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində vəziyyət haqqında" 15 mart 2008-ci il tarixli Qətnaməsində ciddi narahatlıq ifadə edilərək qeyd edilir ki, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionunda və onun ətrafındakı hərbi münaqişə beynəlxalq sülh və təhlükəsizliyə təhlükə yaratmaqda davam etməklə Cənubi Qafqaz ölkələrində humanitar vəziyyətə mənfi təsir edir. BMT Baş Məclisi üzv-dövlətləri Azərbaycanın beynəlxalq qaydada tanınmış sərhədləri çərçivəsində suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmət etməyə çağırır. Qəbul edilən sənəddə BMT Baş Məclisi bir daha bəyan edir ki, Azərbaycanın ərazisinin işğalı nəticəsində yaranmış vəziyyəti heç bir dövlət qanuni saymamalı və bu vəziyyətin qalmasını təşviq etməməlidir.

Avropa Şurası Parlament Assambleyası tərəfindən qəbul olunmuş "ATƏT-in Minsk Konfransının məşğul olduğu Dağlıq Qarabağ bölgəsi üzərində münaqişə"yə dair 1416 (2005) sayılı Qətnamənin 1-ci bəndində qeyd edilir ki, Azərbaycan ərazisinin əhəmiyyətli hissələri hələ də erməni qüvvələri tərəfindən işğal altındadır və separatist qüvvələr hələ

də Dağlıq Qarabağ bölgəsinə nəzarət edirlər. Eyni zamanda, Qətnamənin 3-cü bəndində Assambleya BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrini xatırladır və əlaqədar tərəflərin, xüsusilə silahlı əməliyyatlardan çəkinməklə və istənilən işğal olunmuş ərazilərdən silahlı qüvvələri çıxarmaqla onlara riayət etməsini təkid edir.

1988-1993-cü illər ərzində Ermənistanın Azərbaycan ərazisinin iyirmi faizini işğal etməsi nəticəsində 900 yaşayış məntəqəsi, 6 minə yaxın kənd təsərrüfatı və sənaye obyekti, 150 000 ev, 7000 ictimai birlik, 693 məktəb, 855 uşaq bağçası, 85 musiqi məktəbi, 695 tibb müəssisəsi, 927 kitabxana, 44 məbəd, 473 tarixi abidə, saray və muzey, 40000 muzey eskponatı, 2670 km. avtomobil yolu, 160 körpü, 2300 km. su kommunikasiyası, 2000 km. qaz kommunikasiyası, 15000 km. elektrik xətti, 280000 hektar meşə, 1 milyon hektar kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaq, 1200 km. irriqasiya sistemi və s. dağıdılmış və məhv edilmişdir. Ümumilikdə, 2018-ci il hesablamlarına görə, Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycana dəymiş ziyan təxminən 800 milyard ABŞ dollarından çox (bu rəqəm Beynəlxalq Qiymətləndiricilər Assosiasiyası tərəfindən dəqiqləşdirilir) qiymətləndirilir. Hazırda ölkəmizdə 1 milyon 200 min nəfərdən çox qaçqın və məcburi köçkün vardır. Həmçinin təcavüz nəticəsində iyirmi mindən çox şəxs həlak, əlli mindən çox şəxs isə əlil olmuşdur. Bütövlükdə, münaqişə müddətində altı mindən çox Azərbaycan Respublikası vətəndaşı itkin düşmüş, əsir və girov götürülmüşdür.

2020-ci ilin sentyabr ayından 27-dən isə yeni istiqamətdə başlanan və bu gün də davam edən Ermənistanın növbəti beynəlxalq cinayətlər siyasətinin ən ağır nəticəsi isə mülki əhaliyə qarşı edilən cinayətlərdir. Burada isə ən ağır forma kimi 11 oktyabr 2020-





ci il tarixdə Rusiya Federasiyasının təşəbbüsü ilə Azərbaycanla razılaşdırılmış humanitar məqsədlərlə atəşkəs imzalanandan sonra Ermənistan nəinki buna əməl etməmiş, əksinə Sazişi ciddi pozaraq öz ərazisindən heç bir hərbi təyinatə və məqsədlərə aid olmayan, yalnız dinc insanların yaşadığı Gəncə, Mingəçevir və digər böyük şəhərlərimizi “Toçka-U” raket kompleksindən atəşə tutmuşdur. Bilavasitə Gəncəyə atılan “Toçka-U” raket nəticəsində 10 mülki şəxs həyatını itirmiş, 40-a yaxın mülki şəxs isə yaralanmışdır. Onlardan 6-sı uşaq, 16-sı isə qadındır.

Oktyabr ayının 16-dan 17-nə keçən gecə isə Ermənistan Azərbaycanın Gəncə şəhərini yenidən ballistik raket atəşinə tutmuşdur. Gəncə şəhərinə sayca üçüncü dəhşətli hücum nəticəsində 12 şəxs, o cümlədən 2 uşaq həyatını itirmiş, 40 dan çox insan ağır yaralanmışdır.

Son iyirmi gündə isə Ermənistanın Azərbaycanın mülki əhalisinə qarşı hücumları nəticəsində 50-dən yaxın mülki şəxs həlak olmuş, 400-ə yaxın mülki şəxs isə yaralanmışdır. Onların əksəriyyəti uşaqlar və qadınlardır.

Azərbaycana qarşı Ermənistanın təcavüzünün davamlılığını göstərən bu təxribat, beynəlxalq cinayət hesab edilən müharibə cinayətləri olmaqla, Ermənistanın, ilk növbədə, BMT Nizamnaməsini, Müharibə aparılmasının adət və qaydalarını müəyyən edən 1907-ci il Haaqa Konvensiyalarını, Müharibə qurbanlarının müdafiəsi haqqında 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarını və həmin konvensiyalara edilən 1977-ci il tarixli Əlavə Protokolları, Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Statutunu, o cümlədən çoxsaylı beynəlxalq hüquq normalarını kobud şəkildə pozur. Belə ki, Quru müharibəsinin qanun və adətləri haqqında 1907-ci il Haaqa Konvensiyasına Əlavənin 25-ci maddəsinə əsasən,

müdafiə olunmayan şəhərin, kəndin, yaşayış yerinin və ya tikilinin hücumə məruz qalması və ya bombalanması birmənalı olaraq qadağandır. 1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarına əlavə 1977-ci il I Protokolunun 51-ci maddəsinə müvafiq olaraq, mülki əhali hücum obyektinə ola bilməz. 85-ci maddəyə müvafiq olaraq isə, mülki əhalini hücum obyektinə çevirmək, mülki şəxslər arasında hədsiz tələfata, yaralanmaya və ya mülki obyektlərə ziyan dəyməsinə səbəb olacağını bilə-bilə mülki əhaliyə və ya mülki obyektlərə toxunan hücumlar etmək ciddi beynəlxalq hüquq pozuntusu sayılır.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı törətdiyi mühüm beynəlxalq cinayətlərdən biri də işğal edilmiş Azərbaycan ərazilərində dini, təhsil, incəsənət və elmi müəssisələrin, habelə tarixi abidələrin, incəsənət və elmi əsərlərin, bir sözlə mədəni mülkiyyətin ələ keçirilməsi, məhv edilməsi, yaxud onlara qəsdən zərər vurulmasıdır. Bunlar Azərbaycan ərazisi olan Xankəndi və Şuşa şəhərlərində, o cümlədən digər işğal edilmiş ərazilərdə vəhşicəsinə edilmişdir. UNESCO tərəfindən qəbul edilmiş Silahlı münaqişə zamanı mədəni mülkiyyətin qorunması haqqında 1954-cü il Konvensiyası, Mədəni mülkiyyətin qanunsuz olaraq ölkəyə gətirilməsi, ölkədən çıxarılması və mülkiyyət hüququnun qanunsuz olaraq başqasına verilməsinin qadağan olunması və qarşısının alınmasına yönəlmiş tədbirlər haqqında 1970-ci il Konvensiyası və digər beynəlxalq sənədlər Ermənistan tərəfindən kobud şəkildə pozulmuşdur.

Azərbaycan dövləti öz ərazisində yaşayan bütün milli azlıqların, o cümlədən ermənilərin hüquqlarının qorunması istiqamətində mühüm addımlar atmışdır. 3 milyon əhalisi olan Ermənistan monoetnik bir ölkədir (98% erməni, azərbaycanlılar yaşamır). 10 milyonluq Azərbaycan isə multi-etnik bir ölkədir (91,6%



azərbaycanlı və ərazisində 16 milli azlıq (ruslar, yəhudilər, talışlar, ləzgi, erməni və s.) tolerantlıq və hörmət ruhunda yaşayır). Azərbaycan dini tolerantlıq səviyyəsi çox yüksək olan bir ölkədir və bu, bütün aparıcı beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən BMT tərəfindən dəfələrlə qeyd olunmuşdur.

Bu gün də Azərbaycan öz ərazisində yaşayan digər xalqların, o cümlədən erməni xalqının insan hüquqlarının təminatına tam zəmanət verir. Lakin Qarabağda olan cinayətkar və Ermənistan da daxil olmaqla heç bir dövlət, o cümlədən beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən tanınmayan qondarma rejim Ermənistanın bilavasitə dəstəyi ilə erməni və azərbaycan xalqlarının dinc yanaşı yaşamasına imkan vermir. Bu rejimin Ermənistanın müvafiq rəhbərliyi, o cümlədən terrorist qruplarla etdiyi cinayətlərin isə sayı-hesabı yoxdur. Bu günlərdə Ermənistan Respublikası və Dağlıq Qarabağda olan qondarma rejim dünya ermənilərinə müraciət edərək onları Azərbaycana və azərbaycanlılara qarşı vuruşmağa çağırır. Bu isə açıq-aşkar muzdluların cəlb edilməsi deməkdir, nəhayət beynəlxalq hüququn ən ciddi və kobud şəkildə pozulmasıdır.

Azərbaycana və azərbaycanlılara qarşı nifrət Ermənistan tərəfindən daim təbliğ edilir. Belə ki, 21 iyul 2020-ci il tarixdə ABŞ-ın Kaliforniya ştatının Los-Anceles şəhərində yaşayan çoxsaylı ermənilərin daha az sayda yaşayan azərbaycanlılara zorakı hücumu nəticəsində 20-yə yaxın azərbaycanlı fiziki zorakılığa məruz qalmış, o cümlədən yeddi azərbaycanlı (bir qadın da daxil olmaqla) və bir polis məmuru bədən xəsarətləri almışdır, onlardan dördü tibbi müalicə almışdır. Bir nəfər ikinci dərəcəli beyin silkələnməsi ilə evdə üç həftə qalmaqla və müalicə almaqla məcburiyyətində qalmışdır. Gözü zədələnən başqa bir zərərçəkən sağalmaqla üçün dörd gün müalicə almaqla evdə qalmalı olmuşdur. 8-10 kişi tərəfindən döyülən bir qadın zərər

çəkmiş şəxsə baş və bel ağrıları, ağır stress və depressiya müşahidə olunur, nəticədə o, hələ də yuxusuz-luqdan əziyyət çəkir və ciddi müalicə alır. Bununla bağlı Beynəlxalq işçi qrupunun hesabatında ermənilər tərəfindən zorakı Los-Anceles hücumunun Kaliforniya qanunları ilə və beynəlxalq-hüquqi müstəvidə nifrət cinayəti hesab edilməsi barədə mülahizələr də yer almışdır.

Göründüyü kimi, Ermənistan özünün işğalçılıq və hələ də davam edən beynəlxalq cinayətlər törətmək siyasətindən əl çəkmir, münafiqənin həlli ilə əlaqədar beynəlxalq təşkilatların qərarlarını yerinə yetirməkdən açıq-aşkar şəkildə imtina edir, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü və beynəlxalq hüquqla tanınmış sərhədləri çərçivəsində Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə bağlı ATƏT-in Minsk Qrupu tərəfindən irəli sürülən bütün təklifləri beynəlxalq-hüquqi baxımdan əsaslandırılmadan bu və ya digər formada müxtəlif bəhanələrlə rədd edir. Bununla da dünya və region üçün çox ciddi təhlükə olan belə bir problem hələ də həll edilməmiş qalır. Bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, Ermənistan tərəfindən güc tətbiq etməklə Azərbaycan Respublikası ərazilərinin işğalı, dəniz qolları prosesinin süni şəkildə uzadılaraq işğal vəziyyətinin davamı, o cümlədən işğala məruz qalmış Azərbaycan Respublikasını öz əraziləri ilə bağlı güzəştə getməyə məcbur etmə beynəlxalq hüququn kobud və ciddi şəkildə pozulmasıdır.

Bəs, törədilən bu saysız-hesabsız beynəlxalq cinayətlərə görə beynəlxalq-hüquqi məsuliyyət məsələləri necə həll edilməlidir. Bu zaman Azərbaycan Respublikasına və dövlətçiliyinə, o cümlədən azərbaycan xalqına qarşı Ermənistanın törətdiyi beynəlxalq cinayətlərlə bağlı məsuliyyət məsələlərinin hüquqi həlli iki kontekstdə nəzərdən keçirilməlidir:



Birinci, Ermənistanın məsuliyyəti məsələsi qeyd edilməlidir. Beynəlxalq hüququn jus cogens və adət normalarının pozulması, beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi Ermənistanın bir dövlət kimi məsuliyyətini əsaslandıran əsas şərtidir.

İkinci, beynəlxalq cinayətlərin törədilməsinə görə fərdi məsuliyyət prinsipinin tətbiqinə diqqət yetirilməlidir. Bu məqsədlə, habelə BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrində (822, 853, 874, 884 sayılı) Ermənistanın Azərbaycan Respublikasının ərazilərinə hücumu və işğalı faktlarının regional sülh və təhlükəsizliyə təhdid kimi qiymətləndirilməsini nəzərə alaraq, BMT Nizamnaməsinin VII fəslinə uyğun olaraq, ad hoc Beynəlxalq Cinayət Tribunalının yaradılması zəruridir. Həmin ad hoc Beynəlxalq Cinayət Tribunalında Azərbaycan Respublikasına və Azərbaycan xalqına qarşı beynəlxalq cinayətlərin törədilməsində təqsirləndirilən şəxslərin mühakimə olunması təmin edilməli, baş verən beynəlxalq cinayətlərin həm də insan hüquqlarının pozuntusu kimi qiymətləndirilməsi həyata keçirilməlidir.

Beləliklə, Ermənistanın Azərbaycana və Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi beynəlxalq cinayətlər – təcavüz, soyqırımı, müharibə cinayətləri, insanlıq əleyhinə cinayətlər, o cümlədən terrorizmə yox deməyin vaxtı artıq gəlib çatmışdır. Dünya buna son qoymalıdır. Hesab edirik ki, beynəlxalq cəmiyyət Ermənistanı beynəlxalq hüquq normalarına riayət etməklə öz qanunsuz əməllərindən əl çəkməyə ciddi təsir edəcək, bu işdə məsuliyyətli olanlar beynəlxalq müstəvidə ciddi cəzalanacaq və regionda sülhün bərqərar olmasına dəstək verəcəkdir.

### İstifadə edilən mənbələr

1. Əliyev Ə.L İnsan hüquqları. Dərslük. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı", 2019, 352 s.
2. Əliyev Ə.İ. Azərbaycan beynəlxalq cinayətlər hədəfində: hüquqi təhlil. (Azərbaycan, fransız, ingilis, rus və türk dillərində). Bakı, "NURLAR" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2018, 176 s.
3. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Dərslük. Bakı, 2008, 240 s.
4. Pikte J. Beynəlxalq humanitar hüququn inkişafı və prinsipləri. Beynəlxalq Qızıl Xaç Komitəsi. Bakı, 1999, 129 s.
5. Валеев Р.М. Контроль в современном международном праве. Казань, Издательство Центр инновационных технологий, 2001, 300 с.
6. Гроций Г. О праве войны и мира. Три книги. Книга 2, глава II, XXII. Пер. с латин. А.Л.Саккетти. Под общ. Ред. С.Б.Крылова, Москва, 1994, 868 с.
7. Крюгер Х. Нагорно-Карабахский конфликт. Правовой анализ. Перевод с английского издания. Баку, Издательство Баку Университети, 2012, 228 с.
8. Севдималиев Р.М. Международный терроризм и политико-правовые проблемы борьбы с ним. Баку, INDIGO, 2011, 504 с.
9. Basic Facts about the United Nations. Department of Public Information United Nations. New-York, 1992, 291 p.
10. Guy S. Goodwin-Gill. The International Law of Refugee Protection. In The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies. Edited by Elena Fiddian-Qasmiyeh, Gil Loescher, Katy Long, and Nando Sigona. Oxford, Oxford University Press, 2014, 747 p.
11. Ian Brownlie. Principles of Public International Law. Fifth Edition. Published by Oxford University Press Inc., New York, 1998, 743 p.
12. Moeddi D, Sangeeta Sh., Sandesh S. International Human Rights Law. Second edition. Oxford University Press, 2014, 630 p.
13. Beynəlxalq (publik) hüquq kursu. Dərslük / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı: «Günəş-B» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2018, I cild, ümumi hissə, 752 s.; II cild, xüsusi hissə, 704 c.



**МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО ОБЕСПЕЧИТ СПРАВЕДЛИВОЕ  
НАКАЗАНИЕ АРМЕНИИ ЗА ПРОВЕДЕНИЕ ШИРОКОЙ  
МЕЖДУНАРОДНОЙ УГОЛОВНОЙ ПОЛИТИКИ**

**Амир Алиев, декан юридического факультета Бакинского государственного университета, доктор юридических наук, профессор.**  
e-mail: al.amir.ib@mail.ru

В статье рассматривается правовое решение международных преступлений, совершенных Арменией против Азербайджанской Республики и азербайджанского народа - агрессии, геноцида, военных преступлений, преступлений против человечности, а также международной ответственности за терроризм в двух контекстах.

Во-первых, стоит упомянуть вопрос об ответственности Армении. Нарушение *jus cogens* и обычных норм международного права, невыполнение обязательств по международным соглашениям - основные условия, оправдывающие ответственность Армении как государства.

Во-вторых, следует обратить внимание на применение принципа индивидуальной ответственности за совершение международных преступлений. С этой целью, а также принимая во внимание резолюции Совета Безопасности ООН (822, 853, 874, 884), оценивающие армянскую агрессию и оккупацию территорий Азербайджанской Республики как угрозу региональному миру и безопасности, необходимо создать специальный Международный уголовный трибунал *ad hoc* в соответствии с главой VII Устава ООН. Международный уголовный трибунал *ad hoc* должен обеспечить, чтобы обвиняемые в совершении особо серьезных международных преступлений были привлечены к ответственности и чтобы международные преступления рассматривались как нарушения прав человека.

Таким образом, международное сообщество будет серьезно влиять на Армению, чтобы она отказалась от своих незаконных действий в соответствии с международным правом, виновные будут строго наказаны на международном уровне и будут поддерживать установление мира в регионе.

**Ключевые слова:** международная преступность, военный конфликт, агрессия, геноцид, военные преступления, преступления против человечности, терроризм, международное право, международно-правовая ответственность, права человека, международное сотрудничество.

**INTERNATIONAL LAW WILL ENSURE FAIR PUNISHMENT FOR ARMENIA  
FOR PERFORMING A BROAD INTERNATIONAL CRIMINAL**

**Amir Aliyev,**  
**Dean of the Faculty of Law, Baku State University, Doctor of Law, Professor.**  
e-mail: al.amir.ib@mail.ru

The article considers the legal solution of the international crimes committed by Armenia against the Republic of Azerbaijan and the Azerbaijani people - aggression, genocide, war crimes, crimes against humanity, as well as international liability for terrorism in two contexts.



First, the issue of Armenia's responsibility should be mentioned. Violation of jus cogens and customary norms of international law, non-fulfillment of obligations under international agreements are the main conditions justifying the responsibility of Armenia as a state.

Second, attention should be paid to the application of the principle of individual responsibility for the commission of international crimes. To this end, as well as taking into account the UN Security Council resolutions (822, 853, 874, 884) assessing the Armenian aggression and occupation of the territories of the Republic of Azerbaijan as a threat to regional peace and security, it is necessary to establish an ad hoc International Criminal Tribunal in accordance with Chapter VII of the UN Charter. The International Criminal Tribunal ad hoc should ensure that those accused of committing particularly serious international crimes are brought to justice, and that international crimes are also assessed as human rights violations.

Thus, the international community will seriously influence Armenia to renounce its illegal actions in accordance with international law, those responsible will be severely punished at the international level and will support the establishment of peace in the region.

**Key words:** international crime, military conflict, aggression, genocide, war crimes, crimes against humanity, terrorism, international law, international legal responsibility, human rights, international cooperation.

### ULUSLARARASI HUKUK, GENİŞ BİR ULUSLARARASI CEZA POLİTİKASI UYGULAMASI İÇİN ERMENİSTAN'A ADİL CEZA SAĞLAYACAK

**Amir Aliyev,**

**Bakü Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı, Hukuk Doktoru, Profesör.**

e-posta: al.amir.ib@mail.ru

Makale, Ermenistan'ın Azerbaycan Cumhuriyeti'ne ve Azerbaycan halkına karşı işlediği uluslararası suçların - saldırganlık, soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve iki bağlamda terörizm için uluslararası sorumluluk - hukuksal çözümünü ele alıyor.

Öncelikle Ermenistan'ın sorumluluğu konusuna değinmek gerekiyor. Jus cogens'in ve uluslararası hukukun geleneksel normlarının ihlali, uluslararası anlaşmalar kapsamındaki yükümlülüklerin yerine getirilmemesi, Ermenistan'ın bir devlet olarak sorumluluğunu haklı kılan temel koşullardır.

İkinci olarak, uluslararası suçların işlenmesi için bireysel sorumluluk ilkesinin uygulanmasına dikkat edilmelidir. Bu amaçla, Ermeni saldırganlığını ve Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarını işgalini bölgesel barış ve güvenliğe tehdit olarak değerlendiren BM Güvenlik Konseyi kararlarını (822, 853, 874, 884) dikkate alarak, BM Şartı'nın VII. Bölümü uyarınca, ad hoc bir Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulması gerekmektedir. Ad hoc Uluslararası Ceza Mahkemesi, özellikle ciddi uluslararası suçlar işlemekle suçlananların adalete teslim edilmesini ve uluslararası suçların insan hakları ihlali olarak değerlendirilmesini sağlamalıdır.

Böylelikle uluslararası toplum, Ermenistan'ı uluslararası hukuka uygun yasadışı eylemlerinden vazgeçmesi için ciddi şekilde etkileyecek, sorumlular uluslararası düzeyde ağır cezalandırılacak ve bölgede barışın tesisini destekleyecektir.

**Anahtar Kelimeler:** uluslararası suç, askeri çatışma, saldırganlık, soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar, terörizm, uluslararası hukuk, uluslararası yasal sorumluluk, insan hakları, uluslararası işbirliği.



## КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ РЕФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ УКРАИНЫ КАК ИНСТИТУТА ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ

**Владимир Дорошенко,**  
академик Украинской академии  
наук.

э-почта: arifguliyev@ukr.net

### Анализ научных исследований.

*Данная тема рассматривается в работах таких авторов как: Д. Скворонский, В. Дубровский, О. Гайдей, О. Гомоляко, Л. Эрхард и др. Цель статьи – показать значение теоретико-методологических основ реформирования социальной политики как института публичного управления в условиях евроинтеграции.*

**Ключевые слова:** публичное управление, реформирование, децентрализация, модернизация, социальная модель.

### Постановка проблемы

Важно концептуализовать евроинтеграционную составляющую современной социальной политики Украины в качестве ведущего направления реформирования современной социальной политики Украины, определить устойчивое социальное, прежде всего демографическое развитие, наметить приоритетные направления перестройки социальной политики в условиях дальнейшей децентрализации си-

стемы публичного управления Украины, осуществить теоретико методологическое обоснование концептуальных основ формирования новой социальной политики Украины.

Изложение основного материала.

Задача в том чтобы, прежде всего, раскрыть противоречивый характер влияния евроинтеграционных процессов на определение направлений и содержания модернизации социальной политики Украины.

В частности, следует отметить, что недостаточно реализуется практический потенциал Европейской политики соседства (ЕПС), Европейского инструмента соседства и партнерства, режима Восточного партнерства, в рамках которых действуют соответствующие социальные программы и проекты.

С целью определения целостной картины проблем и перспектив модернизации социальной политики Украины необходимо проанализировать динамику изменений в сфере оплаты труда, определить и обосновать направления развития трудового потенциала страны на длительную перспективу, следует также оценить перспективы перехода от солидарной к накопительной пенсионной системы, кото-



рые обусловлены, в частности, неоднородностью его восприятия населением страны. Целесообразно выявить противоречия в сфере медицинской реформы, констатировать, что позитивный характер этих мер, как показывает анализ, еще не подтвержден практикой. В связи с этим нужно отметить, что решающим фактором сохранения острого социального неравенства в Украине остается олигархически ориентированная экономика и производственные отношений, которые в свою очередь обуславливают характер политической системы.

Требуется анализа осуществляемая в последние годы политика децентрализации системы органов власти, ее влияние на социальные отношения в обществе. Децентрализация идентифицируется как реорганизация государственной власти и системы публичного управления, и передача значительных полномочий и ресурсов, возможностей от государственных органов органам местного самоуправления. Практические меры в этом направлении достаточно действенны.

Политика украинского государства сегодня базируется на экономической парадигме, в рамках которой решение проблем социальной сферы откладываются «на потом», когда произойдет рост общественного производства, ВВП и национального дохода. Но время господства подобной идеологии давно прошло. Возникла острая необходимость немедленного и глубокого социального поворота в сто-

рону конкретного человека, изменения условий его жизни, обеспечение достойного уровня и возможностей социального и профессионального развития путем результативных действий. В условиях трансформационного периода, когда необходимо достижение баланса между социальной интеграцией и мобильностью, ориентация только на одну из классических моделей социальной политики приведет к усилению перекосов социального развития и ухудшит общественный кризис.

Разработка новой доктрины социальной политики требует применения новых подходов, прежде всего:

1. Дальнейшего внедрения в деятельность государства механизмов публичной политики.
2. Оптимального сочетания либерализма и социальных гарантий.
3. Радикального усиления трудовой мотивации, ориентированной на все группы и слои населения.
4. Активизации местного самоуправления, благотворительных организаций, социальных инициатив, которые оказывают позитивное влияние на формирование гражданского общества.
5. Дальнейшей децентрализации государственной политики и системы публичного управления.

Кроме того, следует принимать во внимание, что социальное реформирование предусматривает большой комплекс разнородных общественных отношений и поэтому оно, с одной стороны, не может



быть осуществлено одновременно, в течение короткого периода времени, а с другой - отдельные компоненты социальной сферы должны реализовываться не столько в определенной последовательности друг за другом, сколько в тесной взаимосвязи определенных элементов и временных границ.

Принятие этой доктрины предполагает и формирование новой модели социальной

политики, которая по своей направленности остается гуманистической и даже в большей степени антропоцентрической, чем действующая ныне - поскольку в ее основе должны находиться жизненные интересы не столько определенной социальной группы, сколько каждого конкретного человека. В свою очередь, построение этой модели предполагает оптимальное сочетание апробированных

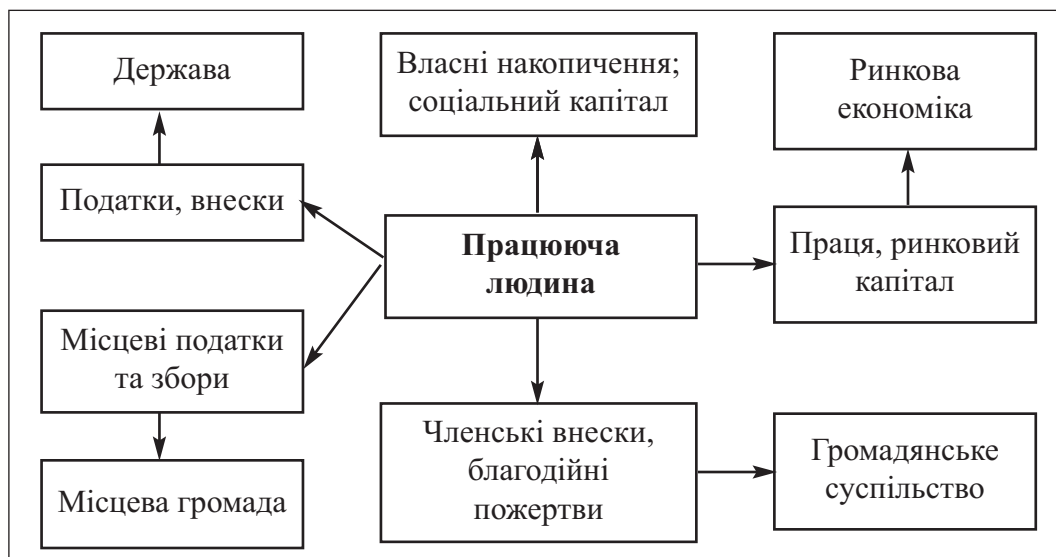


Рис.1. Модель социального участия работающего человека.

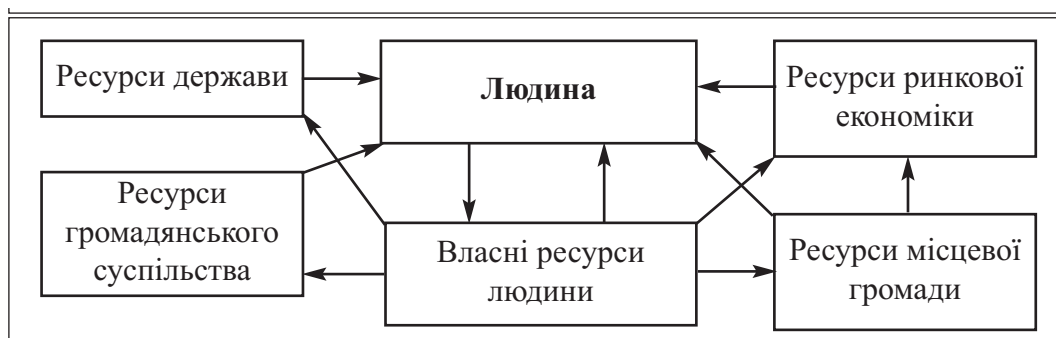


Рис. 2. Антропоцентрическая парадигма мобилизации ресурсов публичной социальной политики.





элементов патриархальной, патерналистской и либертарианской моделей. Но такое сочетание не должно быть чисто эклектичным. С этой целью автором разработана антропоцентрическая модель социального участия работающего человека:

В данном случае цель публичной социальной политики заключается в том, чтобы совместными усилиями активных субъектов публичной социальной политики обеспечить каждому человеку, как участнику социума, достаточные условия жизнедеятельности и совершенствования личности на уровне обоснованных социальных стандартов. Такая постановка

цели требует четкого определения источников и механизмов ресурсного обеспечения публичной социальной политики:

В рамках этой модели, взаимодействуя с другими субъектами публичной социальной политики через собственные ресурсы, человек берет солидарное участие в формировании ресурсов, которые в случае необходимости или в договорной форме, могут быть направлены на индивидуальные потребности человека и / или потребности членов ее семьи. Эту модель представлена в более детальном концептуально-методологическом изложении:

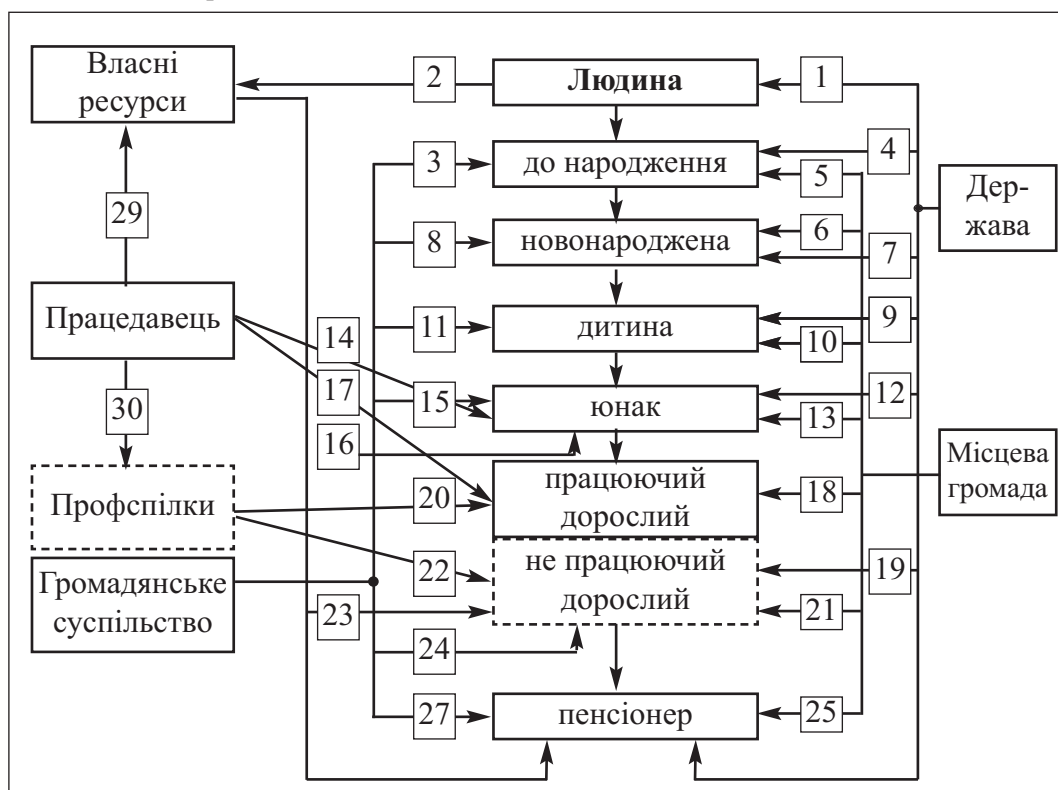


Рис. 3. Концептуально-методологическая модель публичной социальной политики.



<ol style="list-style-type: none"> <li>1. Правовые гарантии. Социальные стандарты.</li> <li>2. Накопление. Капитал. Имущество.</li> <li>3. Благотворительная помощь *.</li> <li>4. Затраты на перинатальный сопровождение матери *.</li> <li>5. Расходы на роды *.</li> <li>6. Одноразовая материальная помощь *.</li> <li>7. Материальная помощь *.</li> <li>8. Благотворительная помощь *.</li> <li>9. Материальная помощь *.</li> <li>10. Расходы на дошкольное и среднее образование *.</li> <li>11. Благотворительная помощь *.</li> <li>12. Материальная помощь "стипендия".</li> <li>13. Стипендия на обучение.</li> <li>14. Стипендия на обучение.</li> <li>15. Грант на обучение.</li> <li>16. Оплата за обучение.</li> <li>17. Обязательный социальный пакет работающего (выходные, отпуска, премии, доплаты за особые условия, медицинское страхование и т.д.).</li> <li>18. Коммунальные льготы и дотации *.</li> <li>19. Помощь в трудоустройстве.</li> </ol> <p>Социальный пакет не работающего</p>	<p>(Материальная помощь *, медицинское страхование).</p> <ol style="list-style-type: none"> <li>20. Социальный пакет профсоюза.</li> <li>21. Материальная помощь людям с особыми потребностями.</li> <li>22. Материальная помощь временно работающему члену профсоюза. Помощь в трудоустройстве.</li> <li>23. Персональные страховые полисы.</li> <li>24. Благотворительная помощь людям с особыми потребностями.</li> <li>25. Коммунальные льготы и дотации для людей с особыми потребностями. Медицинское страхование пенсионеров.</li> <li>26. Пенсия по возрасту (в размере прожиточного минимума).</li> <li>27. Благотворительная помощь.</li> <li>28. Персональная пенсия. Персональная медицинская страховка.</li> <li>29. Дотации работодателя к персональным социальным фондам работника.</li> <li>30. Дотации работодателя профсоюзам.</li> </ol> <p>* В случае, если совокупный доход на каждого члена семьи по объективным причинам не превышает прожиточного минимума</p>
---	--

### Выводы

По нашему мнению, формирование и внедрение этой модели требует разработки стратегии, задачами которой являются:

1. Постепенное сокращение солидарной пенсионной системы. Переход к смешанной системе социального обеспечения.

2. Постепенное уменьшение государственного финансирования здравоохранения. Внедрение различных форм страховой медицины.

3. Переход к смешанной системе финансирования высшего образования.

4. Перевод системы дошкольного вос-

питания и обязательного среднего образования в сферу компетенции местных общин. Введение смешанной системы финансирования в этой сфере.

5. Усиление роли рыночных рычагов в профессиональном образовании.

6. Диверсификация системы социальной опеки детей-сирот и инвалидов.

7. Общая диверсификация социальной политики, ее переход в публичную плоскость с максимальным привлечением ресурсов рыночной экономики, гражданского общества, местных общин и самих граждан.



## Литература

1. Бонгард-Левин Г. М. Древнеиндийская цивилизация. - К., с. 54.
2. Антична культура і вітчизняна філософська думка. - К., 1990, с. 12.
3. Гофф Ж. Ле. Цивилизация средневекового Запада. - М., 1992, с. 54.
4. Моця О., Ричка В. Київська Русь: від язичництва до християнства. - К., 1996, с.73.
5. Acemoglu D., Robinson J. (2006) Economic Origins of Dictatorship and Democracy (Cambridge University Press, New York, p. 7. 324.153, с. 41.
6. Ліндсен Дж. Коротка історія культури: у 2 т. - К., 1995, с. 67. Деборин А. М., Социально-политические учения нового и новейшего времени, Т. 1-2, М., 1958-67, с. 25.
7. Волгин В. П. Развитие общественной жизни во Франции в XVIII в. М., 1958.
8. Европейское просвещение и Французская революция XVIII в.: Сборник статей / под ред. Г. С. Кучеренко. - М., 1988, с.

**CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR REFORMING SOCIAL POLICY OF UKRAINE AS AN INSTITUTE OF PUBLIC GOVERNANCE**

**Vladimir Doroshenko, academician of the Ukrainian Academy of Sciences.**  
e-mail: arifgulyev@ukr.net

This topic is considered in the works of such authors as: D. Skovronsky, V. Dubrovsky, O. Gaidey, O. Gomolyako, L. Erhard and others. The purpose of the article is to show the importance of the theoretical and methodological foundations of reforming social policy as an institution of public administration in the context of European integration.

**Key words:** public administration, reformation, decentralization, modernization, social model.

**PUBLİK İDARƏETMƏ İNSTİTUTU KİMİ UKRAYNANIN SOSIAL SİYASƏTİNİN İSLAHATI ÜÇÜN KONSEPTUAL BAZA**

**Vladimir Doroshenko, Ukrayna Elmlər Akademiyasının akademiki.**  
e-mail: arifgulyev@ukr.net

Bu mövzuya dair məsələ D.Skovronsky, V.Dubrovski, O.Gaidey, O.Gomolyako, L.Erhard və başqa müəlliflərin əsərlərində də nəzərdən keçirilir. Məqalənin məqsədi Avropaya inteqrasiya şəraitində dövlət idarəçiliyi institutu kimi sosial siyasətin islahatının nəzəri və metodoloji əsaslarının əhəmiyyətini göstərməkdir.

**Açar sözlər:** dövlət idarəetməsi, islahatlar, mərkəzsizləşdirmə, modernləşmə, sosial model.

**BİR KAMU YÖNETİM ENSTİTÜSÜ OLARAK UKRAYNA'NIN SOSYAL POLİTİKASININ YENİDEN OLUŞTURULMASINA İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVƏ**

**Vladimir Doroshenko, Ukrayna Bilimler Akademisi akademisyeni.**  
e-posta: arifgulyev@ukr.net

Bu konu şu yazarların eserlerinde dikkate alınır: D. Skovronsky, V. Dubrovsky, O. Gaidey, O. Gomolyako, L. Erhard ve diğerleri. Makalenin amacı, Avrupa entegrasyonu bağlamında bir kamu yönetimi kurumu olarak sosyal politika reformunun teorik ve metodolojik temellerinin önemini göstermektir.

**Anahtar sözcükler:** kamu yönetimi, reform, ademi merkezizetçilik, modernleşme, sosyal model.



## MƏNİMSƏMƏ VƏ YA İSRAFETMƏ YOLU İLƏ TALAMA CİNAYƏT TƏRKİBİNİN HÜQUQİ TƏHLİLİ

**Qurbanov Habil Surxay oğlu,**  
**Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası**  
**Azad Həmkarlar İttifaqının sədri,**  
**hüquq üzrə elmlər doktoru, professor.**  
e-mail:professorqurbanov@yandex.ru

keçirir, digər tərəfdən isə belə münasibətləri qoruyur. Cinayət hüququ xüsusi xarakterli münasibətləri – dövlətlə cinayət törətməkdə təqsirli olan şəxs arasında kriminal əməlin törədilməsilə bağlı yaranan münasibətləri tənzim edir [1, s.135].

*Məqalədə qeyd edilir ki, hər bir ictimai təhlükəli əməl fəal hərəkətdə, yaxud passiv hərəkətsizlikdə ifadə olunur. Cinayətin hərəkət və hərəkətsizlikdə ifadə edilməsindən asılı olmayaraq, o, hər bir halda cinayət qanunu ilə qorunan sosial dəyərlərə, fərdin, yaxud cəmiyyətin mənafeələrinə qəsd edir. Cinayət heç bir halda zərərsiz ötürşür. Belə zərərin yalnız az və ya çox dərəcədə olması haqqında mülahizə yürütmək olar.*

Deməli, törədilmiş əməl yalnız o halda cinayət hesab edilə bilər ki, cinayət qanunu ilə qorunan obyektə qəsd edilmiş olsun. Cinayətin obyekt qismində, həmçinin də cinayətqar qəsdlərdən mühafizə edilən ictimai münasibətlər çıxış edir.

**Aşar sözlər:** mənimsəmə, əməl, ictimai münasibətlər, israfetmə, cinayət qanunu, mülkiyyət, şəxsi maraq, oğurluq.

### Talamanın obyektı

Hər hansı cinayətin obyektı qanunla mühafizə olunan, qorunan və xüsusi təyinatla malik olan hədəfdir (obyektidir). F.Y.Səməndərov yazır ki, “əməl qanunla qorunan obyektə ziyan yetirdikdə sosial təhlükəli xarakter alır və cinayətə çevrilir. Cinayətin obyektı cinayət hüquq normaları ilə kriminal qəsdlərdən qorunan ictimai münasibətlərdir. Cinayət hüququ bir tərəfdən ictimai münasibətləri tənzimləmə funksiyasını həyata

Məlumdur ki, hər bir ictimai təhlükəli əməl fəal hərəkətdə, yaxud passiv hərəkətsizlikdə ifadə olunur. Cinayətin hərəkət və hərəkətsizlikdə ifadə edilməsindən asılı olmayaraq, o, hər bir halda cinayət qanunu ilə qorunan sosial dəyərlərə, fərdin, yaxud cəmiyyətin mənafeələrinə qəsd edir ki, biz artıq bunun cinayətin obyektı olduğunu yuxarıda qeyd etdik. Cinayət heç bir halda zərərsiz ötürşür. Belə zərərin yalnız az və ya çox dərəcədə olması haqqında mülahizə yürütmək olar.

Cinayətin obyekt ilə əlaqədar tədqiqatçı İ.B.Ağayevin aşağıdakı ifadə edilən mülahizəsi maraq doğur. Müəllif yazır: “Törədilmiş cinayət əməlinin ictimai təhlükə-



liliyini sübut edən, şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlət üçün mənfi xarakter daşıyan dəyişikliklər məhz cinayətin obyekt sahəsində baş verir. Ümu-miləşdirilmiş şəkildə demək olar ki, cinayətin obyektini cinayət törədən şəxsin fəaliyyətinin qəsd etdiyi bir şeydir. Hər bir insan fəaliyyətinin öz tətbiq obyektini olduğu kimi, cinayət də özünün obyektini olmadan mövcud ola bilməz. Yəni hər hansı bir hərəkətin hansısa bir obyektə yönəlmiş olduğu, lakin obyektin cinayət qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş əlamətlərə uyğun gəlmədiyi halda hərəkət cinayət hesab edilmir. Məhz bu səbəbdən də cinayətin obyektini cinayət tərkibinin dörd zəruri elementlərindən biridir” [2, s.72]. Deməli, cinayət tərkibinin digər elementləri kimi, obyektin də mövcud olmadığı halda törədilmiş hərəkət və ya hərəkətsizliyin cinayət sayılması qeyri-mümkündür.

Hər bir cinayətin obyektinə xas olan əlamət və xüsusiyyətlər cinayət qanunvericiliyinin Xüsusi hissəsinin müvafiq normalarında, ilk növbədə, özündə konkret maddələri birləşdirən bölmə və fəsillərində ehtiva olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, cinayət qanunvericiliyinin Xüsusi hissəsi cinayətlərin məhz cinsi obyektləri üzrə formalaşdırılmışdır. Hüquq ədəbiyyatında deyildiyi kimi, cinayətin obyektinin... tərfi hələlik yalnız cinayətin obyektinin cinayət nəticəsində zərərin vurulduğu hər hansı bir fenomen olması qənaətinə gəlməyə əsas verir. Buna görə də ilkin bilgilərin konkretləşdirilməsinə və cinayətin obyektinin mahiyyətinin daha dərinə və ...dəqiq başa düşülməsinə kifayət qədər diqqət yetirmək lazımdır [2, s.74].

Sosial əhəmiyyətli dəyər, maraq və sərvətlər özlüyündə istənilən sosial-iqtisadi formasiyanın mövcud olması prosesində yaranır. Onlar qanunla yaradılmır, qanun yalnız onların dövlətin maraqlarına uyğun yaranmalarına, inkişaf etmələrinə və möhkəmlənmələrinə kömək edə bilər və kömək edir. Qanun onların hüquqi təbiətlərinin ümumi ifadəçisidir. Sosial əhəmiyyətli dəyər, maraq və sərvətlərin təbiəti qanunda nə qədər dərinədən açıqlanmış və dərk edilmiş olarsa, konkret hüquq norması da bir o qədər əsaslandırılmış olar və buna görə də onların qorunmasına bir o qədər səmərəli xidmət edir. Cinayət qanunvericiliyinin təkamülünün indiki mərhələsində bu müddəə hər bir hüquqyaratma fəaliyyəti üçün zəruri və vacib olmalıdır [3, s.64].

Hər hansı cinayət obyektinin mövcudluğu hüquqyaratma ilə bağlı deyil, lakin hüquqyaratma prosesində cinayətlərin obyektlərinin məhz qanunla qorunan hədəflər qismində nəzərdə tutulması həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Həm də nəzərə almaq lazımdır ki, obyekt kimi ictimai münasibətlər də çıxış edir və buna görə də hüquqyaratmada ictimai münasibətlər tədqiqatçıların daim görüş dairəsində olur.

Yuxarıda qeyd edilənlərə istinadən gös-tərmək lazımdır ki, mənimsəmə və ya israf etmə yolu ilə talama cinayətinin obyektini mülkiyyət, yəni hüquqi cəhətdən əmlak sahiblik, əmlakdan istifadə və əmlak üzərində sərəncam vermək səlahiyyətlərində ifadə olunan mülkiyyət münasibətləri təşkil edir. Belə səlahiyyətlərə ancaq əmlakın qanuni mülkiyyətçisi malikdir və əmlakın qeyri-mülkiyyətçilərinin vəzifəsi həmin



səlahiyyətlərin həyata keçirilməsinə, habelə mülkiyyətçinin sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqlarının gerçəkləşməsinə mane olmamaqdan ibarətdir.

Mülkiyyət iqtisadi kateqoriya olmaqla yanaşı, həm də hüquqi kateqoriyadır. Mülkiyyətin hüquqi izahının mahiyyətini onun cinayət-hüquqi mühafizənin obyektı olması təşkil edir. Mülkiyyət, həmçinin də ona görə hüquqi kateqoriyadır ki, o, hər bir vətəndaşın konstitusiyası hüququdur.

Hüquqi kateqoriya kimi, mülkiyyət nəinki yuridik, həm də iqtisadi sferada iqtisadi münasibətlərin zəruri forması qismində çıxış edir. Əslində, həmin sferada mülkiyyət hüquq münasibətləri vacib forma kimi çıxış edirlər. İnkişaf etmiş vətəndaş cəmiyyətində başqa cür ola da bilməz. Çünki mülkiyyət münasibətləri tarixboyu hüquqi cəhətdən möhkəmləndirilməyə ehtiyac duymuşdur, daha dəqiq desək, həmin münasibətlər buna təbiətən möhtacdır. Vətəndaş cəmiyyəti isə sərbəst iqtisadi münasibətlərin, bazar iqtisadiyyatının və firavan sosial-iqtisadi həyat şəraiti yaratmaq istəyənlərin cəmiyyətidir. Vətəndaş cəmiyyətinin üzvləri dövlətdən asılılığa ehtiyac hiss etməsələr də, onlar öz varlıqlarını, iqtisadi fəaliyyətlərinin qanuniliyini və öz sahibkarlıqlarının legitimliyini qoruyub saxlamaq üçün həmişə hüququn qüvvəsindən istifadə edirlər. Unutmaq olmaz ki, vətəndaş cəmiyyəti, eyni zamanda da hüquq və qanunun sıx qarşılıqlı əlaqəsinin mövcud olduğu solumdur.

Bəs, əmlak hər hansı konkret cinayətqarşılıqlı obyektı qismində çıxış edə bilərmi? Bu sualın dürüst cavabını mülki hüquq el-

mi verir. Hüquq ədəbiyyatında deyilir: “Əmlakın mülkiyyət anlayışı ilə sıx surətdə bağlı olmasına baxmayaraq, o, əmlak qəsdinin obyektı deyil, predmetidir [4, s.325]. Müəyyən əmlakın cinayətqarşılıqlı predmeti olduğunun müəyyənləşdirilməsi üçün onun mühüm əlamətlərinin, həmin əlamətlərin spesifikliyinin aydınlaşdırılması son dərəcə vacibdir. Bu ondan ötrü zəruridir ki, bu əlamətlərin öz təbiətinə görə əmlakın talamanın predmeti ola bilməsi xassəsi dürüst müəyyən edilsin. Əks təqdirdə, qəsdin obyektı ilə predmeti arasında fərqlərin müəyyənləşdirilməsi mürəkkəb və xeyli çətin xarakter alar. Nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir əmlak özünəməxsus müəyyən ada, spesifik əlamətlərə, xüsusi təbiətə və mülki-hüquqi baxımdan əlahiddəliyə malikdir. Hətta bir-birinə yaxınlığı ilə seçilən eyni əmlakların da onları bir-birindən fərqləndirən xüsusi əlamətləri vardır.

Deməli, talamanın predmetini, ilk növbədə, bilavasitə əmlakın özü təşkil edir. Başqa cür də ola bilməz, çünki talanan əmlakdır. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 135.2-ci maddəsinə uyğun olaraq əmlak istənilən əşyaların və qeyri-maddi əmlak nemətlərinin məcmusudur. Həmin Məcəllənin 135.1-ci maddəsinə görə, əşyalara yalnız fiziki obyektlər deyil, habelə pul və qiymətli kağızlar da aiddir. Mülki Məcəllənin 137-ci maddəsinə uyğun olaraq qeyri-maddi əmlak nemətlərinə başqa şəxslərə verilə bilən və ya sahibinə maddi fayda və ya başqa şəxslərdən nəyi isə tələb etmək hüququ vermək üçün nəzərdə tutulan tələblər və hüquqlar aiddir.



Talama cinayətləri çox vaxt əşyalara, yəni maddi aləmin müəyyən fiziki ölçülərə malik obyektlərinə qarşı yönəldilməli olur. Ona görə də belə fiziki ölçülərə (çəkiyə, miqdara, həcmə və s.-ə) malik olmayan dəyərlər (məsələn, intellektual mülkiyyət məlumat, istilik enerjisi və s.) talamanın predmeti deyil və belə dəyərləri tamah məqsədi ilə ələ keçirmə digər zəruri əlamətlər də mövcud olduqda və ya etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə əmlaka ziyan vurmağı, məlumat ələ keçirmə kommersiya və ya bank sirri olan məlumatları qanunsuz yolla əldə etmə və ya yaymanı, yaxud cəsusluğu, intellektual mülkiyyətin mənimsənilməsilə isə müəlliflik hüquqlarını və ya əlaqəli hüquqları pozmanı yarada bilər [5, s.410].

Bir sıra xarici ölkələrin də cinayət hüququnda əmlak anlayışına yanaşma bir-mənəli deyildir. Əmlak adı altında nəyin başa düşülməsindən asılı olaraq, talamanın çərçivəsi müvafiq surətdə ya genişlənir, ya da məhdudlaşır. Məsələn, əgər ABŞ-ın Nümunəvi Cinayət Məcəlləsində əmlak dedikdə, bütün sərvətlər (daşınmaz əmlak, şəxsi maddi və şəxsi qeyri-maddi əmlak, müqavilələrdən irəli gələn hüquqlar, öhdəliklər, əmlaka dair tələblər və digər maraqlar, mədaxil və ya tədarük biletləri, ev heyvanları, elektrik enerjisi və sair enerji) başa düşülürsə, həmin Məcəllədə istifadə edilən talama anlayışı ümumiləşdirici səciyyə daşıyır. Həmin anlayışa əmlakı talama, əmlakı israf etmə, dələduzluq, hədə-qorxu ilə tələb etmə, şantaj, etibar edilmiş əmlakı öz xeyri üçün götürmə, oğurlanmış əmlakı ələ keçirmə və s. daxildir [6, s.147-148].

Böyük Britaniyanın oğurluq haqqında 1968-ci il Qanununun 4-cü maddəsində deyilir ki, “əmlak” anlayışı özündə pulları və daşınar, daşınmaz olan bütün digər əmlakı, o cümlədən tələb hüququnu və digər maddi əmlakları ehtiva edir [7, s.98].

İngilis qanunvericiliyində əmlaka verilən belə məzmunlu tərif talamaya görə borc öhdəliklərini, habelə müəyyən maddi ifadəyə malik olmayan sərvətlərdən ibarət digər əmlak növlərini mənimsəyən şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə imkan verir. Fikrimizcə, bu, ingilis hüququnun ingilis-sakson (ingilis-amerikan) hüquq sistemində daxil olması ilə bağlıdır.

Belə ki, Böyük Britaniyanın, ABŞ-ın, Kanadanın və eləcə də bir sıra Avropa ölkələrinin daxil olduğu ingilis-amerikan hüquq ailəsində məhkəmə presedenti hüququn ilkin mənbəyi qismində qəbul olunur.

Roman-german hüquq sistemində isə vəziyyət başqadır. O cümlədən Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi həm daşınar, həm də daşınmaz əmlakı talama əməllərinin predmetinə aid edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 135.4-cü maddəsinə uyğun olaraq daşınmaz əmlaka torpaq sahələri, yerin tək sahələri, ayrıca su obyektləri, meşələr, çoxillik əkinlər, binalar, qurğular və torpaqla möhkəm bağlı olan və təyinatına tənəsüzsüz zərər vurulmadan yerinin dəyişdirilməsi mümkün olmayan obyektlər aiddir. Bu növ əmlak içərisində mənzillər, təsərrüfat qurğuları, bağ evləri, habelə azad sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün istifadə edilən vahid əmlak kompleksi şəklində



özəl müəssisələr daha tez-tez talamanın predmeti olur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında intellektual mülkiyyət hüququnun məzmunu açılır. Ölkənin Əsas Qanunu intellektual mülkiyyət hüququnu yalnız təsbit edir. Belə ki, Konstitusiyanın 30-cu maddəsində deyilir: “Hər kəsin əqli mülkiyyət hüququ vardır. Müəlliflik hüququ, ixtirachılıq hüququ və əqli mülkiyyət hüququnun başqa növləri qanunla qorunur”. Deməli, Əsas Qanunun 30-cu maddəsi blankət xarakterə malikdir. Əqli mülkiyyət hüququnun məzmununun başa düşülməsi üçün ölkənin digər müvafiq qanunvericilik aktlarına müraciət etmək lazım gəlir.

Göstərmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında əqli mülkiyyət hüququ Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi (əqli mülkiyyət hüququna dair konkret maddələr müəyyən edilməmişdir), Azərbaycan Respublikasının “Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” 5 iyun 1996-cı il tarixli Qanunu, habelə Azərbaycan Respublikasının “Patent haqqında” 10 iyun 1996-cı il tarixli Qanunu ilə tənzim edilir.

### **Talamanın obyektiv cəhəti**

Hər bir ictimai təhlükəli əməl insan davranışının qanunla qadağan olunmuş növüdür. Fərdin, hətta hərəkətsizliyi (məhz belə hərəkətsizlik cinayətin törədilməsinə və onun nəticələrinin meydana çıxmasına səbəb olur) cəmiyyətə və onun əxlaqına zidd olan cinayət kimi qiymətləndirilir.

Məlumdur ki, insanın davranışı mücərrəd

deyil, real gerçəkliyin konkret hadisə və ya prosesində, fəal hərəkətlərin məcmusunda ifadə olunmaqla insanı əhatə edən ətraf mühitdə obyektivləşir. Məhz buna görə də cinayət birmənalı şəkildə obyektiv sosial hadisə kimi qiymətləndirilir.

F.Y.Səməndərov yazır ki, cinayətin obyektiv cəhəti müəyyən zamanda və məkanda, müəyyən şəraitdə baş verən, mövcud ictimai münasibətlərə ziyan vuran ictimai təhlükəli qəsdin zahiri cəhətidir. Cinayətin obyektiv cəhəti konkretləşdirən əlamətlərdən biridir. Obyektiv cəhət subyektin ictimai təhlükəli əməlini, yetirdiyi zərəri xarakterizə edir [1, s.151].

Cinayətin obyektiv cəhətinin məzmunu cinayət qanununun dispozişiyasında təsvir edilir. Buna görə də ayrı-ayrı cinayətlər qanunda daha çox özünün obyektiv cəhətinə görə fərqləndirilir. Cinayətin obyektiv cəhəti cinayətin aşağıdakı xüsusiyyətlərini müəyyən edir:

1. Cinayətin vurduğu zərərin xarakteri, yəni törədilmiş əməlin ictimai təhlükəliliyinin nədə ifadə edilməsi;
2. Qəsdin hansı əməllə törədilməsi;
3. Cinayət əməlinin hansı nəticələrə gətirib çıxarması;
4. Əməllə meydana çıxmış nəticə (nəticələr) arasında səbəbli əlaqənin olub-olmaması;
5. Cinayətin törədildiyi və zərərin vurduğu halların necə olması (şərait, məkan, zaman, cinayətin törədilməsi üsulu, törədilmiş cinayətin alət və vasitələri və s.) [2, s.91].

Mənimsəmə və ya israfetmə yolu ilə talamanın obyektiv cəhəti belə bir halı





müəyyənləşdirir ki, həmin zaman təqsirkarın qanuni ixtiyarında olan əmlak onun tərəfindən götürülür və öz mülkiyyətinə qatılır. Bu zaman təqsirkar etibardan sui-istifadə edir. Təqsirkar mənimsəmə və ya israf etmə yolu ilə talama əməlini törədərkən öz cinayətkar niyyətinə özünün qulluq mövqeyi, müqavilə münasibətləri, yaxud xüsusi tapşırıq (mülkiyyətin qanuni sahibi tərəfindən verilən tapşırıq) sayəsində nail olur. O, mülkiyyətinin əmlakla əlaqədar ona verdiyi səlahiyyətləri həyata keçirərkən həmin səlahiyyətlərdən talanan əmlakı mənimsəmək və ya israf etmək məqsədilə istifadə edir və bu məqsədinə nail olur.

Beləliklə, cinayətin subyektinə qanuni əsaslarla etibar edilən və qəsdin predmeti olan əmlak həmin ictimai təhlükəli əməli müəyyənləşdirən əlamət qismində çıxış edir. Bu, həm də o deməkdir ki, belə talamanın xüsusi subyektı yalnız əmlakın hüquqi əsaslarla etibar edildiyi konkret şəxs ola bilər.

Mülkiyyətin bütün formaları deyil, aşağıdakı hallarda etibar edilmiş mülkiyyət forması əmlak sayıla bilər:

1. Əmlakı etibar edən şəxs həmin əmlakın faktiki sahibi olduqda və ya əmlak onun qanuni ixtiyarında olduqda;
2. Mülkiyyət sahibinin əmlakı başqasına etibar etmək üçün müəyyən hüquqi əsaslarla malik olduqda;
3. Mülkiyyətin sahibi əmlak üzərində sərəncam vermək, əmlakı əməli idarə etməyə vermək, tədarükə və ya saxlanma vermək səlahiyyətlərini həyata keçirmək imkanına malik olduq-

da (bu zaman cinayətin subyektinin göstərilən səlahiyyətlər dəstəsinin hamısına malik olması tələb olunmur).

Fikrimizcə, yuxarıdakı təsnifata aşağıdakıları da əlavə etmək olar. Yəni etibar edilməli əmlak mülkiyyətin elə bir hissəsindən ibarət olmalıdır ki, onun üzərinə həbs qoyulmamış olsun, yaxud artıq müsadirə olunmuş əmlak olmasın. Bizim mövqeyimizə görə, miras əmlak da başqasına etibar edilə bilməz, lakin əgər bu, müəyyən zərurətdən irəli gələrsə, o halda varisin razılığının (yazılı) olması vacibdir. Nəhayət, yalnız yararlı, keyfiyyətli əmlak etibar edilməlidir, çünki əmlakın sonradan nasazlaşması, yaxud xarab və ya məhv olması xərcləri, adətən, etibar edilmiş şəxsin (əlbəttə, müqavilə şərtlərində nəzərdə tutulduğu hallarda) üzərinə düşür.

Hansı formada törədilməsindən asılı olmayaraq, talama özgənin əmlakını götürmədən və (və ya) özünün, yaxud başqa şəxslərin xeyrinə keçirmədən ibarətdir. Belə əməlin adlandırılması üçün talamanın qanunvericilikdə müəyyən edilmiş və elmi ədəbiyyatda istifadə edilən formulasında “malikolma”, “keçirmə”, “götürmə”, “əldə etmə”, “mənimsəmə”, “saxlama” və s. bu kimi terminlərdən istifadə edilməkdə davam edilir. Hələ keçən əsrin 70-ci illərinin hüquq ədəbiyyatında belə bir mülahizə irəli sürülürdü ki, adları çəkilən terminlərdən hər hansı birinin vasitəsi ilə talama əməlinin məzmununu ifadə etmək səyinin uğursuzluğu onunla izah edilir ki, onlardan heç biri talama kimi mürəkkəb və özünəməxsus spesifik ictimai təhlükəli əməlin hərtərəfli, dolğun və aydın xarakteristikasını vermək



iqtidarında deyildir, çünki həmin terminlər mənimsəmə və ya israfetmə yolu ilə talamanın obyektiv cəhətinin məzmununu kifayət qədər tam əks etdirmirlər, habelə lazımi konkretlikdən xeyli uzaqdırlar [8, s.87].

S.Skalyarovun fikrincə, “götürmə” və (və ya) “keçirmə” məfhumları göstərilən hərəkətlərin tərəfindən tam alternativ, həm də birgə həyata keçirilməsi (həyata keçirilə bilməsi) nəticəsinə gəlməyə imkan verir. Bu isə o deməkdir ki, talama cinayəti obyektiv cəhətdən aşağıdakı yollarla törədilə bilər:

- özgənin əmlakını götürmə;
- həmin əmlakı öz xeyrinə keçirmə;
- həmin əmlakı təqsirkarın və ya digər şəxslərin xeyrinə götürmə və keçirmə.

Müəllif mülahizələrini yekunlaşdıraraq yazır ki, talamanın obyektiv cəhətinin tərifinin təklif edilən birinci variantı praktika üçün əlverişli ola bilməz, çünki talamanın başa çatmış hesab olunması üçün əmlakın nəinki götürülməsi, həm də təqsirkarın həmin əmlakdan real istifadə və ya onun üzərində sərəncam vermək imkanının olması zəruridir. Yəni talanmış əmlakı özünün və ya başqasının xeyrinə keçirmək vacibdir [9, s.53].

Beləliklə, talamanın yalnız bir formasında – mənimsəmə və ya israfetmədə təqsirkar talamanın əmlak barəsində mülkiyyət hüququnun bəzi elementlərinə (əsasən sahiblik, bir sıra hallarda isə həm də sərəncam və istifadə hüququna) malik olur. Lakin həmin hüquqlar əmlakın qanuni mülkiyyətçisinin verdiyi səlahiyyətlər çər-

çivəsində olur və müvəqqəti xarakter daşıyır.

### Talamanın subyekti

Təhlil edilən cinayət xüsusi subyekt tərəfindən törədilir. Bu, mülkiyyətçinin öz əmlakını və maddi dəyərə malik olan digər predmetləri etibar etdiyi 16 yaşına çatmış anlaqlı maddi məsul şəxsdir.

Haqqında söhbət gedən cinayətin subyektinə belə yanaşma, məsələnin mahiyyətinin bir qədər sadələşdirilməsi o qədər də uğurlu görünə bilməz. Bir sıra əmlak cinayətləri üçün subyektin bəzi ümumi əlamətləri (yaş və anlaqlılıq) ilə bərabər, xüsusi əlamətlər də cinayət-hüquqi əhəmiyyətə malikdir.

Hər şeydən əvvəl, qeyd etmək lazımdır ki, istənilən talama əməli mahiyyətinə görə (burada, ilk növbədə, özgənin əmlakını ələ keçirmə nəzərdə tutulur) xüsusi subyekt – qeyri-mülkiyyətçi tərəfindən törədilir. Məhz belə subyekt hüquqi cəhətdən mülkiyyətçinin iradəsi əleyhinə onun mülkiyyət hüquqlarını pozur və bu zaman hüquqazidd vasitələrdən istifadə edir.

Lakin həmin xüsusi əlamət müsbət deyil, mənfi xarakter daşıyır, çünki o, subyektə xas olan deyil, onda olmayan xassəni əks etdirir. Bununla belə, o, xüsusi əlamət olmaq təyinatını itirmir, ona görə ki, subyekti xarakterizə edən əlavə xassə kimi çıxış edir. Yaxud xüsusi əlamət kimi əmlaka mülkiyyətçinin verdiyi səlahiyyətlər çərçivəsində münasibət göstərməli olan şəxsi hüquqi cəhətdən xarakterizə edir.



Qeyri-mülkiyyətçinin mənfi əlamətləri də, öz növbəsində, eyni məntiqi sxem üzrə xüsusi subyektlərin həmin qeyri mülkiyyətçilərə bölgüsünə əsas verirlər. Məhz bu qeyri-mülkiyyətçilər ələ keçirilən əmlaka münasibətdə heç bir səlahiyyətə malik deyillər. Onlar yalnız mənimsəmə və ya israfetmədə müəyyən səlahiyyətlərə malik olurlar. Nəticədə talamanın xüsusi subyektini səciyyələndirən əlavə əlamətlər aşağıdakı kimi qiymətləndirilir:

1. Talamanın bütün forma və növlərinin subyektləri üçün səciyyəvi olan qeyri-mülkiyyətçinin əlamətləri;
2. Oğurluğun, soyğunçuluğun, quldurluğun subyektlərini və götürülən əmlaka münasibətdə heç bir səlahiyyətə malik olmayan şəxslər kimi dələduzluq yolu ilə aldadan qeyri-mülkiyyətçinin əlamətləri;
3. Qarət edilən əmlaka münasibətdə müəyyən səlahiyyətlərə malik olan şəxslər kimi mənimsəmənin və israfetmənin subyektlərini səciyyələndirən qeyri-mülkiyyətçinin əlamətləri;
4. Qulluq mövqeyindən istifadə etmək vasitəsilə özgənin əmlakını ələ keçirməni törətməklə əlaqədar dələduzluğun (AR CM-nin 178.2.3-cü maddəsi), mənimsəmənin (AR CM-nin 179.2.3-cü maddəsi) və ya israfetmənin subyektlərini səciyyələndirən şəxslərin qulluq mövqeyini müəyyənləşdirən əlamətlər;
5. Talamanın bütün formalarının (AR CM-nin 177.3.3-cü maddəsi; 179.3.3-cü maddəsi; 180.3.3-cü maddəsi;

181.3.3-cü maddəsi; 182.3.4-cü maddəsi; 184.3.3-cü maddəsi) subyektlərini səciyyələndirən, dəfələrlə məhkumluğunun olması ilə fərqlənən xüsusi residivin əlamətləri.

Bundan başqa, elə xüsusi əlamətlər də vardır ki, onlar ailə üzvləri arasında təşəkkül tapmış əmlak münasibətləri ilə bağlı mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərin bilavasitə obyektini qismində fərqləndirilir. Məhz belə əlamətlər ər-arvad, valideynlər, uşaqlar, övladlığa götürülənlər, doğma qardaş və bacılar, baba, nənə və nəvələr kimi xüsusi subyektlərin mövcudluğunu nəzərdə tutur. Bu da, öz növbəsində, talamanın törədilməsində iştirak etmiş şəxslərin məsuliyyəti haqqında məsələni meydana çıxarır.

Yuxarıda göstərilən əlavə əlamətlərə malik olmayan şəxs bu cinayətlərin fərdi, yaxud birgə icraçısı ola bilməz. Belə şəxs hətta müvafiq yaş həddinə çatsa da, anlaşıqlı olsa da, fərdi və ya birgə icraçı qismində çıxış edə bilməz. Ümumiyyətlə, xüsusi subyekt olmayan şəxsin cinayətdə birgə icraçılığa görə məsuliyyəti istisna olunur.

Haqqında söhbət gedən məsələ ilə əlaqədar bir sıra uzaq və yaxın xarici ölkələrin cinayət qanunvericiliyində diqqəti cəlb edən məqamlar vardır. Məsələn, İspaniyanın Cinayət Məcəlləsinə görə, bir-birinə münasibətdə əmlak cinayəti törətmiş ər-arvadın, habelə yaxın qohumların cinayət məsuliyyətindən azad olunması haqqında müddəa (268-ci maddənin 1-ci hissəsi) cinayətin törədilməsində iştirak etmiş kənar şəxslərə şamil edilmir (268-ci maddənin 2-ci hissəsi) [10].



Əksinə, Rusiya cinayət qanunvericiliyi doktrinasında, XIX əsrdə və XX əsrin başlanğıcında Rusiyanın praktikasında belə cinayətkar qəsdlərə görə birgə iştirakçıların cinayət məsuliyyəti icraçının məsuliyyətindən bilavasitə asılı olmuşdur. Belə ki, əgər icraçı öz arvadının (ərinin) və ya yaxın qohumunun əmlakını qanunsuz mənimsəməyə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmədisə, əməlin digər birgə iştirakçıları da cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməzdilər. Məsələn, Rusiya Senatının konkret iş üzrə izahına uyğun olaraq əgər zərər çəkmiş şəxslər ailə sirtini aşkar etməyi, oğurluq haqqında şikayət verməyi mümkün hesab etməzdilərsə, oğurluqda iştirak etmiş kənar iştirakçılar cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməzdilər [11, s.217].

Subyektin anlaşıqz olması ilə əlaqədar məsələdə isə cinayət məsuliyyəti, ümumiyyətlə, istisna olunur. Anlaşıqlığı istisna edən psixi vəziyyətdə olan şəxs tərəfindən əmlak xarakterli ictimai təhlükəli əməl törədildikdə, həmin əmələ görə şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir və ona tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Özgə əmlakını qanunsuz ələ keçirmə və talama işləri üzrə qanunvericiliyin məhkəmələr tərəfindən tətbiqi təcrübəsi haqqında” 14 may 1999-cu il tarixli 9 sayılı qərarının 8-ci bəndinin

3-cü abzasında izah edilir ki, “əmlakın müəyyən məqsədlə inanılıb tapşırıldığı şəxslərin mənimsəmə yolu ilə talamada bilavasitə iştirak etdikləri hallarda belə şəxslər CM-nin 179-cu maddəsi ilə, iştirakçılığın digər hallarında isə CM-nin 32-ci və 179-cu maddələri ilə məsuliyyət daşıyırlar”.

AR CM-nin 179-cu maddəsində nəzərdə tutulmuş cinayət yalnız birbaşa qəsdlə və tamah məqsədi ilə törədilir. Təqsirkar özgə mülkiyyətçinin ona etibar edilmiş əmlakını qanunsuz və əvəzsiz olaraq götürdüyünü və ya həmin əmlak barəsində sərəncam verdiyini dərk edir, bunun nəticələrini qabaqcadan görür və dərk edir, həmin hərəkətlərin edilməsini arzu edir.

### Talamanın subyektiv cəhəti

Mənimsəmə və ya israf etmə yolu ilə talama zamanı hərəkətlərin qəsdən düşünülmüş xarakteri talama əməlinin özünün anlayışından irəli gəlməklə, mübahisəsiz xarakter daşıyır. Həmin cinayətkar qəsd məqsədəyönlü fəaliyyətdən ibarətdir. Cinayət hüquq nəzəriyyəsində qeyd edildiyi kimi, bu və ya digər tərkibə malik məqsəd həmişə birbaşa qəsdin göstəricisi qismində təzahür edir [12, s.130].

Talamanın mənimsəmə və ya israf etmə formalarına xas olan hərəkətlərin qəsd xarakteri iştirakçılıqla törədilmiş talamaya görə cinayət məsuliyyətinə cəlb etmənin zəruri zəminidir. Bu zaman əməlin müvafiq tövsifi üçün talamaya hazırlıq, sui-qəsd və ya əməlin törədilməsində birgə iştirakçılıqda ifadə olunan halların obyektiv surətdə müəyyənləşdirilməsi vacibdir.

Öz davranışının sosial təhlükəliliyini dərk edən təqsirkar, hər şeydən əvvəl, özü üçün tamamilə özgə olan əmlakı mənimsədiyini, yaxud israf etdiyini dərk edir.



Bu zaman həmin əmlakın başqa şəxsin mülkiyyətində olduğunu anlayan təqsirkarın, həmçinin götürülən əmlak üzərində heç bir hüququnun olmadığını başa düşməsi, onun qəsdin obyektinin xassələri haqqında subyektiv təsəvvürlərini əks etdirir.

Mənimsəmə və ya israfetmə yolu ilə talama zamanı qəsdin intellektual cəhəti də subyekt tərəfindən hüquqi əhəmiyyətli bütün faktiki halların dərk olunmasını əhatə edir. Məlum olduğu kimi belə faktiki hallar talamanın obyektiv cəhətini, o cümlədən əvəzsiz olaraq götürməni yaradır.

Eynilə də işlədikləri bu və ya digər müəssisələrdə və ya təşkilatlarda onların əmlakının qanuni sərəncamvericiləri olmayan və özgənin əmlakını ələ keçirən şəxslərin hərəkətləri adi oğurluq əlamətlərinin (məsələn, daşınan yükləri oğurlayan təyyarə limanı xidmətçilərinin hərəkətləri) altına düşürlər. Belə hallara gözətcilərin, yaxud qarovulun heyətinə daxil olan qarovulun və əmlak mühafizəsinin həyata keçirilməsində müqavilə üzrə əmlakın saxlanması təmin edən, lakin mühafizəolunan əmlakın dövrüyyəsinin təmin edilməsi üzrə səlahiyyətlərə malik olmayan subyektlərin də hərəkətləri uyğun gəlir. Çünki mülki-hüquqi cəhətdən əmlakın saxlanması onun mühafizəsilə eynilik təşkil etmir.

Mənimsəmə və ya israfetmə yolu ilə talama əməlinə qəsdin iradəvi anı təqsirkarın özünün və digər şəxslərin xeyri üçün etibar edilmiş maddi sərvətləri götürmək iradəsinin istiqaməti ilə xarakterizə edilir.

Mənimsəmə və ya israfetmə yolu ilə talama zamanı cinayətkar qəsd dövlət tə-

rəfindən verilən pensiya və müavinətləri, eləcə də digər ödəniş mənbələrini mənimsəməklə dövlət əmlakına real ziyanvurma zamanı da mövcud olur.

Mənimsəmə və ya israfetmə yolu ilə talama əməllərində, bu cinayətin anlayışında “tamah” məqsəd kimi göstərilməsə də, belə əməllər yalnız tamah məqsədi ilə törədilir. Əməlin törədilməsində başlıca məqsəd etibar edilmiş özgə əmlakı mənimsəmək və ya israf etmək hesabına maddi mənfəət əldə etməkdən ibarətdir.

Başqa sözlə, talamanın subyektiv cəhəti özündə birbaşa qəsdlə bərabər tamah məqsədini ehtiva edir. Bu baxımdan özgənin əmlakını əvəzsiz götürmənin özünün də subyektiv ifadəsi tamah məqsədidir. Bunun məzmununu təqsirkarın ona etibar edilmiş əmlakı qaytarmamaqla özünün və ya digər şəxslərin xeyrinə keçirməsi təşkil edir. Belə hallarda təqsirkar yalnız öz şəxsi mənfəətini güdməklə, düzünə şəkildə tamah məqsədilə hərəkət edir və buna böyük say göstərir.

Beləliklə, özgə əmlakdan konkret əmlak mənfəəti əldə etmək niyyətindən ibarət olan tamah məqsədi mənimsəmə və ya israfetmə yolu ilə talamanın subyektiv cəhətinin məcburi əlamətidir. Əmlakı əvəzsiz götürmə əməlinin törədilməsi zamanı tamah məqsədinin olmasının sübuta yetirilmədiyi halda o, talama kimi tövsif edilə bilməz. Tamah məqsədi öz məzmunu etibarilə təqsirkarların varlanmağa cəhd göstərmələrindən ibarətdir və o, artıq qeyd edildiyi kimi, məcburi element qismində konkret olaraq aşağıdakılarda ifadə oluna bilər:



– təqsirkar şəxsin özünün varlanmaq cəhdi, istəyi;

– təqsirkarın maddi vəziyyətinin yaxşılaşmasında maraqlı olan qohumların varlandırılmasına göstərilən cəhd (belə təqsirkarlar bəzən təkcə özlərinin deyil, həm də yaxınlarının maddi cəhətdən varlanmasında maraqlı olurlar);

– təqsirkarın hüquqi şəxslərin maddi cəhətdən əlverişli imkanlara malik olmaları ilə əlaqədar öz niyyətinə çatmağa göstərdiyi cəhd;

– təqsirkarın, əməlin törədilməsində onunla birgə iştirak etmiş istənilən digər şəxslərin varlanmasına göstərdiyi cəhd.

Mənimsəmə və ya israfetmə yolu ilə talamanın istənilən digər şəxslərin xeyrinə törədilməsi əməlin tamah məqsədi olmadan edilməsi demək deyildir. Lakin S.F.Milyukovun fikrincə, bu halda təqsirkarın tamah məqsədi olmur [13, s.230]. Ancaq belə mövqe ilə razılaşmaq çətinidir. Birincisi, ona görə ki, müəllif bu halda cinayətin motiv və məqsədini aşkar şəkildə qarışdırmışdır.

İkincisi, təqsirkarın əməli törədərkən öz maddi marağını düşünmədən yalnız üçüncü şəxslərin maddi mənfəət əldə etməsi üçün hərəkət etməsi mənasız olardı. Onun tamahı həm şəxsən özünün, həm də digərlərinin maraqlarını əhatə edir.

Cinayətin motivi və məqsədi bir-birilə sıx əlaqədə olan, bir-birini qarşılıqlı surətdə tamamlayan və şərtləşdirən anlayışlardır. Lakin onlar, eyni zamanda iradəvi prosesin müxtəlif cəhətlərini səciyyələndirirlər. Əgər motiv insanın bu və ya digər əməli nəyə

görə törətməsi sualına cavab verirsə, məqsəd insanın fəaliyyət istiqamətini (istiqamətlərini) müəyyən edir. Motiv insanın məhz nə üçün belə etdiyini, davrandığını izah edir. Məqsəd isə insanın öz hərəkətləri ilə konkret olaraq nə güddüyünü aydınlaşdırır. B.S.Volkovun fikrincə, motiv cinayətin subyektiv səbəbini, psixoloji mənbəyini, məqsəd isə təqsirkarın hərəkətlərinin səmimini, yönümünü xarakterizə edir. Beləliklə, motiv məqsədi müəyyən etsə də, lakin məqsədin özü deyildir. Motiv stimullaşdırıcıdır, təhrikedici səbəbdır. O, insanın davranış aktının rüşeymini təşkil edir. Məqsəd isə insan davranışının nəzərdə tutulmuş nəticəsidir və həmin davranışı başa çatdırmağın əsasını təşkil edir.

Deməli, mənimsəmə və ya israfetmə yolu ilə talama əməlinin törədilməsi zamanı tamah məqsədinin olmaması yalnız tamahın motivasiyasının olmaması ilə izah oluna bilər. Tamahın motivasiyasının olması isə tamah məqsədinin mövcudluğu deməkdir.

#### Ədəbiyyat siyahısı:

1. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə: Dərslük. Bakı, "Diges-ta", 2013.
2. Ağayev İ.B. Azərbaycan Respublikasının cinayət hüququ. Ümumi və Xüsusi hissələr: Dərslük. Bakı, "Nurlar", 2010.
3. Агаев И.Б. Состав преступления: понятие, элементы, значение. М., Юрист, 2008.
4. Гражданское право: Учебник, часть I (Под ред. А.П.Сергеева, Ю.К.Полского. М., 1996.
5. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası (prof. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə). Bakı, "Digesta", 2005.
6. Примерный Уголовный кодекс (США). Оригинальный проект Инсти-тута американского права (Под. ред. Б.Е.Никифорова. М., 1969).



7. Решетникова Ф.М. Буржуазное уголовное право – орудие защиты собственности. М., Юрид.литр., 1982.
8. Пинаев А.А. Уголовно-правовая борьба с хищениями. Харьков, 1975.
9. Скаляров С. Уголовная ответственность за хищение недвижимого имущества // Российская юстиция, 2001, № 6.
10. Уголовный кодекс Испании (Под ред. Н.Ф.Кузнецовой)
11. Познышев С.В. Особенная часть русского уголовного права. М., 1912.
12. Кропачев Н.М., Николаева И.И. Уголовно-правовая защита имущественных прав неособенника //Вестник СПбГУ, 1997, Серия 6, Выпуск 3, № 20.
13. Милюков С.Ф. Российское уголовное законодательство: опыт критического анализа. СПб., 2000.

## ЮРИДИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СОСТАВА ПРЕСТУПЛЕНИЯ ХИЩЕНИЯ СОВЕРШЕННОГО ПУТЕМ ПРИСВОЕНИЯ ИЛИ РАСТРАТЫ

**Курбанов Габил Сурхай оглы**

В статье отмечается, что совершенное деяние может считаться преступлением только в том случае, если оно посягалось на объект, охраняемый уголовным законом. При этом, в качестве объекта преступления выступают, в том числе охраняемые от преступных посягательств общественные отношения. Преступления хищения часто направлены против вещей, то есть объектов материального мира, имеющих определенные физические размеры. Далее указывается, что подход в уголовном праве ряда зарубежных стран к понятию имущества, также неоднозначен. Законодательство Азербайджанской Республики относит как движимое, так и недвижимое имущество к предмету деяний хищения. Заключается, что в совершенном деянии, важно обратить похищенное имущество в свою или чужую пользу. Хотя в деяниях хищения совершенного путем присвоения или растраты, «корысть», как цель и не указывается в определении этого преступления, такие деяния совершаются только в корыстных целях.

**Ключевые слова:** присвоение, деяние, общественные отношения, растрата, уголовный закон, имущество, корысть, хищение.

## LEGAL ANALYSIS OF THE CORPUS DELICTI OF THEFT COMMITTED BY ACQUISITION OR EMBEZZLEMENT

**Gurbanov Habil Surkhay oglu**

The article notes that a committed act can be considered a crime only if it encroached on an object protected by criminal law. At the same time, public



relations, which are protected from criminal encroachments, act as the object of a crime. Theft crimes are often directed against things, that is, objects of the material world that have certain physical dimensions. Further, it is indicated that the approach in the criminal law of a number of foreign countries to the concept of property is also ambiguous. The legislation of the Azerbaijan Republic classifies both movable and immovable property as the subject of acts of theft. It concludes that in the act committed, it is important to turn the stolen property to one's own or someone else's favor. Although in acts of theft committed by appropriation or embezzlement, "greed" as a goal is not indicated in the definition of this crime, such acts are committed only for selfish purposes.

**Key words:** misappropriation, act, social relations, waste, criminal law, property, self-interest, theft.

## ZİMMETE PARA GEÇİRME VEYA ZİMMETE PARA GEÇİRME İLE İŞLENEN HİRSIZLIK SUÇUNUN HUKUKİ ANALİZİ

**Kurbanov Gabil Surkhay oğlu**

Makale, işlenen bir eylemin ancak ceza hukuku tarafından korunan bir nesneye tecavüz edilmesi halinde suç olarak kabul edilebileceğini belirtmektedir. Aynı zamanda, cezai tecavüzlerden korunan halkla ilişkiler de bir suçun konusudur. Hırsızlık suçları, genellikle belirli fiziksel boyutları olan şeylere, yani maddi dünyanın nesnelere yöneliktir. Ayrıca, bazı yabancı ülkelerin ceza hukukunda mülkiyet kavramına yaklaşımının da belirsiz olduğu belirtilmektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatı, hem taşınır hem de taşınmaz malları hırsızlık konusu olarak sınıflandırmaktadır. İşlenen eylemde, çalınan mülkü kendi lehine veya başkasının lehine çevirmenin önemli olduğu sonucuna varılmıştır. Ödenek veya zimmete para geçirme yoluyla işlenen hırsızlık eylemlerinde, bu suç tanımında amaç olarak "açgözlülük" belirtilmemesine rağmen, bu tür eylemler yalnızca bencil amaçlarla işlenmektedir.

**Anahtar kelimeler:** zimmete geçirme, eylem, sosyal ilişkiler, israf, ceza hukuku, mülkiyet, kişisel çıkar, hırsızlık.





---

---

**VERKEHRSSICHERHEIT IM INTERNATIONALE**

**Aliyev Etibar Ali oğlu,**  
**Vollmitglied der International Transport Academy, Doktor der Rechtswissenschaften, Professor am Abteilung für Menschenrechts- und Informationsrecht der UNESCO, Rechtsfakultät der Baku Staatliche Universität.**

e-mail: a-etibar@rambler.ru

**Abstrakt**

**Ziel:** Vergleich und Analyse der Fragen der Verkehrssicherheit im internationalen Verkehr in der Praxis Aserbaidshans und einiger anderer Länder.

**Methodologie:** Abzug, formale logische, historische und vergleichende rechtliche Methoden.

**Schlussfolgerungen.** Schlussfolgerungen Auf der Grundlage von regulatorischen und doktrinären Quellen werden die Merkmale der Gewährleistung der Verkehrssicherheit im internationalen Verkehr berücksichtigt.

Das moderne internationale Verkehrsrecht im Zeitalter der Globalisierung ist eine der Hauptrichtungen der multilateralen Regulierung der zwischenstaatlichen Wirtschaftsbeziehungen.

Es ist kein Zufall, dass dieses wachsende Beziehungsspektrum eine entscheidende Rolle bei der Bildung und Entwicklung des Zweigs des modernen Völkerrechts spielt - des internationalen Verkehrsrechts. Unter modernen Bedingungen ist die Verkehrstätigkeit von Staaten, der direkte Verkehr, spielen eine exklusive Rolle in internationalen Integrationsprozessen. Darüber hinaus ist der internationale Verkehr eines der Bindeglieder

zwischen den Volkswirtschaften von Staaten, einzelnen Regionen und Kontinenten und gewährleistet die aktive Entwicklung des internationalen Handels und ihrer außenwirtschaftlichen Beziehungen.

Unter diesen Bedingungen ist das Problem der Entwicklung und Stärkung des normativen und rechtlichen Inhalts des Konzepts der wirtschaftlichen Superregierung besonders für postsowjetische Staaten besonders wichtig. Für Staaten wie die Republik Aserbaidshans ist nicht nur der Inhalt des souveränen Rechts, über seine natürlichen Ressourcen und seinen natürlichen Reichtum frei zu verfügen, alle Aspekte der Wirtschaftstätigkeit auszuüben, sondern auch die Verwirklichung dieses Rechts auf gegenseitigen Nutzen von größter Bedeutung und zivilisierte Basis in Übereinstimmung mit den Anforderungen des modernen Völkerrechts.

Der Autor stellt fest, dass internationale Verkehrsbeziehungen im Wesentlichen Beziehungen sind, die im Zusammenhang mit der Wirtschaftstätigkeit von Staaten entstehen.

**Wissenschaftliche und praktische Bedeutung.** Durch die Untersuchung der Erfahrungen des Auslandes auf dem Gebiet der Gewährleistung der Verkehrssicherheit im internationalen Verkehr können wir eine Reihe von Problemen lösen, die mit der Verbesserung der Verkehrsgesetzgebung der Republik Aserbaidshans verbunden sind.

**Schlüsselwörter:** Verkehrssicherheit, internationaler Verkehr, Verkehrsgesetzgebung, internationale Zusammenarbeit, internationale Verkehrsbeziehungen.



In der Neuzeit ist die Gewährleistung der Verkehrssicherheit im internationalen Verkehr eines der Hauptprobleme des modernen internationalen Verkehrsrechts (im Folgenden: MIVS), dessen Lösung nicht nur eine wichtige Aufgabe für internationale Verkehrsorganisationen darstellt, sondern als integraler Bestandteil der staatlichen Politik im Verkehrssektor angesehen wird.

Bei der Klassifizierung dieser Quellen wird das Fahrzeug in die physikalische Gefahrengruppe als mechanischer Typ eingestuft. Das Bürgerliche Gesetzbuch der Republik Aserbaidschan stuft Fahrzeuge auch als eine Tätigkeit ein, die eine erhöhte Gefahr für andere darstellt (Art. 1108) und sieht eine entsprechende Haftung für einen zivilrechtlichen Verstoß vor, der sich aus einer solchen Tätigkeit ergibt. Die Gewährleistung der Verkehrssicherheit während des Transports wurde immer als eines der dringenden Probleme in den außenwirtschaftlichen Beziehungen der Staaten angesehen.

Im MIVS wird das Konzept der Verkehrssicherheit als ein Staat betrachtet, der den Schutzgrad der am Verkehr beteiligten Personen vor Verkehrsunfällen und deren negativen Folgen widerspiegelt [3.118].

Die Hauptprinzipien zur Gewährleistung der internationalen Verkehrssicherheit sind:

- die Priorität von Leben und Gesundheit von Personen, die am internationalen Transport teilnehmen, gegenüber den wirtschaftlichen Ergebnissen der Wirtschaftstätigkeit;

- Prävalenz der staatlichen Verantwortung gegenüber der Verantwortung der am Transport beteiligten Personen (Transport);

- Abwägen der Interessen von Menschen, Gesellschaft und Staat;

- einen fokussierten und umfassenden Ansatz in Bezug auf die Aktivitäten der Stakeholder.

Die Gewährleistung der Transportsicherheit während des internationalen Transports erfolgt in der Regel in folgenden Bereichen:

- Gewährleistung der Sicherheit bei der Organisation von Transporten;

- Schaffung günstiger und bequemer Bedingungen für die Bewegung verschiedener Fahrzeuge;

- Schulung der Bevölkerung in den Regeln für sicheres Verhalten und Aufklärungsarbeit;

- Entwicklung und Anwendung von Regeln, Normen, technischen Normen und anderen Regulierungsdokumenten zur Verkehrssicherheit unter Berücksichtigung der wissenschaftlichen Errungenschaften moderner Technologie;

- garantierter Zugang von Fahrzeugen zu Transportmitteln und deren Bewegung;

- Organisation der Ausbildung von Fahrzeugmanagern für Personal (Fahrer, Ingenieur, Kapitän, Pilot usw.) und Verbesserung ihrer Qualifikationen;

- Umsetzung umfassender Maßnahmen im Zusammenhang mit der medizinischen Sicherheit der Verkehrssicherheit, einschließlich Fragen des Umweltschutzes;

- Festlegung der Kompetenzen und des Verantwortungsbereichs der zuständigen Exekutivorgane im Bereich der Verkehrssicherheit;

- materielle und finanzielle Unterstützung von Verkehrssicherheitsmaßnahmen;



– Verhütung von Verkehrsunfällen (Unfällen) und Koordinierung der Tätigkeiten der zuständigen Behörden, um die Schwere ihrer Folgen zu verringern;

– Umsetzung der staatlichen Aufsicht über die wirksame Einhaltung der Anforderungen der Gesetzgebung im Bereich der Gewährleistung der Verkehrssicherheit.

Im Zeitalter der Globalisierung ist die Einrichtung und Entwicklung von MIVS ohne die Bildung der Rechtsinstitution für „Verkehrssicherheit“ und ihrer Grundsätze nicht möglich [7.34-46].

Die Verkehrssicherheit ist einer der notwendigen Faktoren für den internationalen Verkehr zwischen zwei oder mehr Staaten auf der Grundlage der zwischen ihnen festgelegten Bedingungen für Vereinbarungen [6.29-38.70-76].

Trotz der Tatsache, dass sich der Grundsatz der Verkehrssicherheit aus den allgemeinen Grundsätzen des Verkehrsrechts ableitet, harmonisiert er mit den Anforderungen des zwingenden Völkerrechts, insbesondere mit den Bestimmungen des Wiener Übereinkommens von 1969 über das Recht von internationale Verträge. In ihrer Kunst. 53 stellt fest, dass "die zwingende Norm des Völkerrechts die Norm ist, die von der internationalen Staatengemeinschaft als Ganzes angenommen und anerkannt wird und eine Abweichung davon inakzeptabel ist" [1, II Stunden, 10-11].

Es ist auch charakteristisch, dass die Republik Aserbaidschan unter Berücksichtigung der Bedeutung der Grundsätze des modernen Völkerrechts wie andere Länder des postsowjetischen Raums ihre Grundsätze in ihrem Grundgesetz festgelegt hat. Es ist

anzumerken, dass die Umsetzung des Grundsatzes der Organisation des Verkehrs zur Gewährleistung seiner Sicherheit zu einer der institutionellen Aufgaben für die Aktivitäten staatlicher Stellen im Verkehrsbereich geworden ist.

Gleichzeitig haben die allgemein anerkannten Grundsätze und Normen des modernen Völkerrechts einen großen Einfluss auf die Verkehrssicherheit der Staaten, die die Möglichkeit ihrer Organisation bei der Beförderung von Passagieren, Gütern und Gepäck sowie die Art des Verkehrs bestimmen Lebenszweck der notwendigen Maßnahmen. Dieser Umstand gewinnt eine wichtige Bedeutung in dem Sinne, dass beim internationalen Transport gefährlicher und besonders gefährlicher Güter nicht nur die Hauptpflicht vorausgeht, um eine gegenseitige Rückforderung zu erreichen die gleichen wirtschaftlichen Beziehungen, aber auch die Aufgabe ihrer gleichberechtigten Regulierung.

Somit erfüllen bei einem sicheren Transport sowohl allgemeine als auch spezielle internationale Rechtsgrundsätze ihre Regulierungsfunktion und andererseits zusammen mit den Bestimmungen MIVS werden in ein einheitliches Rechtssystem umgewandelt.

Wie Sie sehen, ist das Prinzip der Verkehrssicherheit in der heutigen Zeit zu einem der wichtigsten (besonderen) Prinzipien des MIVS geworden und hat insbesondere für den Transport von Passagieren und Gütern der Transporttätigkeit der Subjekte insgesamt besondere Bedeutung erlangt [9,22-40].

Wie bei jeder Art von Sicherheit ist die Hauptsache im internationalen Verkehr die Priorität des menschlichen Lebens unter strikter Beachtung der Verkehrssicherheit.



Die Verkehrssicherheit sollte nicht nur durch internationale rechtliche Mittel und Maßnahmen gewährleistet werden, sondern auch durch gesetzliche Vorschriften und Durchsetzungsmaßnahmen in Bezug auf internationale Transportvorgänge. Gleichzeitig ist es notwendig, den ökologischen Zustand der Umwelt nicht zu schädigen, um die Interessen der Unternehmen nicht zu schädigen oder negative Folgen für sie zu haben.

Internationale gesetzliche Garantie für die Transportsicherheit. Eine der Hauptaufgaben des internationalen Verkehrsrechts in der Zeit der Globalisierung ist die Schaffung einer gesetzlichen Garantie nicht nur für Personen, die von der Verkehrssicherheit betroffen sind, sondern für das gesamte System. MIVS definiert die Rechtsgrundlage für die Gewährleistung der Verkehrssicherheit auf internationaler Ebene und schützt das Leben, die Gesundheit und das Eigentum der am Verkehrsprozess beteiligten Stellen, ihre gesetzlichen Rechte und Interessen sowie die Interessen der Gesellschaft und des Staates.

Die Lösung des Problems der Schaffung internationaler Rechtsgarantien für die Verkehrssicherheit ist von zentraler Bedeutung für die fortschreitende Entwicklung der für beide Seiten vorteilhaften außenwirtschaftlichen Beziehungen der Staaten [2.519]. Unserer Meinung nach sollte dies durch die Normen internationaler Verkehrsübereinkommen (Abkommen) und durch die Bestimmungen nationaler Gesetzgebungsakte geregelt werden. Gleichzeitig nennen einige Autoren in der Rechtsliteratur die Vereinbarungen zur Gewährleistung der

internationalen Strafverfolgung im Bereich der Verkehrssicherheit [5.48; 3.121].

Vereinbarungen (Konventionen) in Bezug auf Verkehrsfragen werden in verschiedene Arten (Gruppen) unterteilt, von denen eine als Strafverfolgungsvereinbarung gilt und deren Hauptzweck darin besteht, die Interessen verschiedener Stellen an den Aktivitäten des internationalen Verkehrs zu schützen und zu gewährleisten.

Die Intensivierung der Transportaktivitäten der Staaten trug zu einer Zunahme der Zahl der Strafverfolgungsvereinbarungen bei, die hauptsächlich zwischen 60 und 70 geschlossen wurden. 20. Jahrhundert. Die Intensivierung der internationalen Verkehrstätigkeit der Probanden hat die Notwendigkeit wichtiger Ereignisse zur Gewährleistung ihrer Verkehrssicherheit beschleunigt. Diese Maßnahmen betrafen hauptsächlich die Entwicklung von gesetzlichen Regeln und Vorschriften zum Schutz der Interessen von Ladungseignern, Passagieren und Dritten, die aufgrund internationaler Transportaktivitäten verletzt werden könnten.

Internationale Zusammenarbeit und Partnerschaft im Bereich der Verkehrssicherheit. Das Problem der Gewährleistung der Sicherheit internationaler Transportsendungen ist eines der globalen Probleme der außenwirtschaftlichen Beziehungen der Staaten, deren Lösung nicht nur die gemeinsamen Anstrengungen der Mitglieder der internationalen Gemeinschaft auf verschiedenen Ebenen erfordert, sondern auch eine enge Zusammenarbeit und Partnerschaft [10,45-57] zwischen ihnen. Das menschliche Leben, die Umwelt und andere globale Faktoren



verwirklichen zunehmend die Notwendigkeit, die Sicherheit im internationalen Verkehr zu gewährleisten.

Daher liegt es auf der Hand, dass die internationale Zusammenarbeit und Partnerschaft in diesem Bereich sowohl auf der Grundlage allgemein anerkannter Normen als auch der Grundsätze des modernen Völkerrechts erfolgen sollte, nicht nur auf der Grundlage zwischenstaatlicher zwischenstaatlicher Vereinbarungen (Verträge), sondern auch auf der Grundlage der Normen des innerstaatlichen Rechts. Darüber hinaus sind abteilungsübergreifende und andere Vereinbarungen zwischen Verkehrsunternehmen, Transportunternehmen und ausländischen juristischen Personen sowie Einzelpersonen verschiedener Staaten von großer Bedeutung.

Eine solche Formulierung der Frage und Praxis sollte zur Bildung der institutionellen Basis der wirtschaftlichen Zusammenarbeit und Partnerschaft der Staaten beitragen, wie dies in den Aufgaben und Zielen des MIVS festgehalten ist.

In einem konkreten Plan können internationale Zusammenarbeit und Partnerschaften im Bereich der Verkehrssicherheit folgende Bereiche umfassen:

– Entwicklung und wirksame Anwendung einschlägiger einheitlicher Normen, Standards, Regeln und Sicherheitsempfehlungen;

– Überwachung, Umweltprüfung und Durchführung der Umweltkontrolle;

– Koordinierung der gemeinsamen Anstrengungen der Staaten zur Gewährleistung der Verkehrssicherheit und zur Erhöhung ihres Niveaus;

– Zusammenarbeit und Partnerschaft von Staaten in wissenschaftlichen, technischen und anderen Bereichen im Zusammenhang mit der Verbesserung der Verkehrssicherheit;

– technische Hilfe usw.

Bei der Gewährleistung und Gewährleistung der Verkehrssicherheit sind die Aktivitäten maßgeblicher internationaler Organisationen wie der WTO (Welthandelsorganisation), der IMO (Internationale Seeschiffahrtsorganisation), der WHO (Weltgesundheitsorganisation), der ICAO (Internationale Zivilluftfahrtorganisation) und der IAEO (Internationale Agentur für Atomenergie), MODPT (Internationale Organisation für Straßenpolizei und Verkehr) usw., das Ergebnis der Bemühungen nach dem Tod, von denen, wie Sie wissen, viele übernommen wurden nie Konvention, unterschiedliche Codes pravila, Wegleitungen und drugie rekomendatelnje wirkt.

Die Lösung des Problems der Verkehrssicherheit ist eng mit der Initiative der Staaten in ihrer für beide Seiten vorteilhaften internationalen Zusammenarbeit und Partnerschaft auf bilateraler und multilateraler Basis verbunden. Eine koordinierende und Schlüsselrolle gehört zu den Fragen der Gewährleistung der Verkehrssicherheit für das moderne internationale Verkehrsrecht. Ihre Wirksamkeit und aktive Funktionalität hängt in erster Linie von der Einhaltung der Anforderungen des Systems der modernen internationalen Beziehungen ab [8.319].

Das Interesse der internationalen Gemeinschaft an der Gewährleistung der Verkehrssicherheit als integraler Bestandteil der wirtschaftlichen Sicherheit, der neuen



internationalen Wirtschaftsordnung und anderer Faktoren trägt zur Aktivierung der Aktivitäten der Staaten in diesem Bereich sowie zur Notwendigkeit einer kontinuierlichen Zusammenarbeit und strategischen Partnerschaft untereinander bei.

Um die Verkehrssicherheit und die Entwicklung des internationalen Verkehrs zu gewährleisten, trat Aserbaidshan wie andere postsowjetische Länder einer Reihe internationaler Konventionen und Abkommen bei, die durch Gesetze genehmigt wurden, darunter: zum Beispiel:

– Übereinkommen zur Bekämpfung rechtswidriger Handlungen gegen die Sicherheit der Seeschifffahrt;

– Übereinkommen zur Bekämpfung rechtswidriger Maßnahmen gegen die Sicherheit der Zivilluftfahrt und das Protokoll zur Bekämpfung rechtswidriger Handlungen auf Flughäfen der internationalen Zivilluftfahrt, das dieses Übereinkommen ergänzt;

– das Übereinkommen über die Entschädigung für Schäden an Dritten auf der Erdoberfläche durch ausländische Flugzeuge und das Protokoll über die Änderung dieses Übereinkommens;

– Übereinkommen zur Unterdrückung rechtswidriger Beschlagnahme von Luftfahrzeugen;

– Europäisches Übereinkommen über die internationalen Folgen des Rechtsentzugs bei der Verwaltung von Kraftfahrzeugen;

– Europäisches Abkommen über die internationale Beförderung gefährlicher Güter auf der Straße (ADR);

– Vereinbarung über die Einführung globaler technischer Vorschriften für Rad-

fahrzeuge, Ausrüstungsgegenstände und Teile, die an Radfahrzeugen usw. installiert und / oder verwendet werden können.

In Vereinbarungen, die die Republik Aserbaidshan mit anderen Staaten im Bereich des internationalen Verkehrs geschlossen hat, wird besonderes Augenmerk auf die Gewährleistung der Verkehrssicherheit gelegt. Beispielsweise widmen sich der 16. und 17. Artikel des Abkommens zwischen der Regierung der Republik Aserbaidshan und der Regierung der Republik Korea über die Luftkommunikation [11.2006, Nr. 10] der Gewährleistung der Flugsicherheit. Ein weiteres Beispiel ist die 15. Kunst. Abkommen zwischen der Regierung der Republik Aserbaidshan und der Regierung der Republik Bulgarien über die Handelsschifffahrt [11.2005, Nr. 3] über die Frage der Regulierung der Verkehrssicherheit. In Absatz "q" des 2. Artikels des Abkommens über den internationalen Verkehrskorridor Nord-Süd [11, 2005, Nr. 9] wird besonderes Augenmerk auf Fragen wie die Gewährleistung der Sicherheit von Fahrzeugen im internationalen Verkehr und die Sicherheit von Gütern gelegt und Fracht, Umweltschutz usw.

Wie Sie sehen, bemüht sich die Republik Aserbaidshan konsequent um die Lösung der Probleme der Verkehrssicherheit und führt wirksame Maßnahmen zum Ausbau und zur Vertiefung der für beide Seiten vorteilhaften, gleichberechtigten Außenwirtschaftsbeziehungen durch.

Es ist auch charakteristisch, dass in den letzten Jahrzehnten positive Erfahrungen im Bereich der Gewährleistung der Verkehrssicherheit gesammelt wurden und



einige seiner Probleme auf der Ebene des innerstaatlichen Rechts gelöst wurden. Diese Praxis sollte nicht nur zur Schaffung noch engerer wirtschaftlicher Beziehungen zwischen Staaten beitragen, sondern auch zur Schaffung eines wirksamen und universellen Systems der internationalen Verkehrssicherheit [4.340], zur Stärkung einer neuen internationalen Wirtschaftsordnung.

Anstelle einer Schlussfolgerung. Das moderne internationale Verkehrsrecht im Zeitalter der Globalisierung ist eine der Hauptrichtungen der multilateralen Regulierung der zwischenstaatlichen Wirtschaftsbeziehungen, die ein komplexes Bündel nationaler und internationaler Rechtsnormen, Zoll, genannt wird ein breites Spektrum von (wirtschaftlichen) Beziehungen von Unternehmen in ihren Verkehrstätigkeiten regeln.

Es ist kein Zufall, dass dieses wachsende Beziehungsspektrum eine entscheidende Rolle bei der Bildung von spielt und die Entwicklung des Zweigs des modernen Völkerrechts - des internationalen Wirtschaftsrechts, was wiederum bezeugt, dass eine solche Entwicklung in den letzten Jahrzehnten seine wirtschaftliche Richtung klar unterscheidet. Ein weiterer grundlegender Faktor für diese Entwicklung ist die fortschreitende Ausweitung, Straffung der internationalen Verkehrstätigkeit selbst, ihre gesetzliche Regelung sowie die regionale Integration und der wirtschaftliche Charakter der Tätigkeit internationaler Organisationen.

Eines der Merkmale ist, dass unter modernen Bedingungen die direkten Transportaktivitäten der Staaten eine ausschließliche Rolle in internationalen Integrationsprozessen spielen. Darüber hinaus ist der internationale

Verkehr eines der Bindeglieder zwischen den Volkswirtschaften von Staaten, einzelnen Regionen und Kontinenten und gewährleistet die aktive Entwicklung des internationalen Handels und ihrer außenwirtschaftlichen Beziehungen. Die Verkehrskomponente ist nicht nur ein unverzichtbares Element der sich ständig entwickelnden außenwirtschaftlichen Aktivität der Staaten, sondern auch internationaler Verkehrsabkommen und Handelsverträge. Daher ist es kein Zufall, dass bei der Umsetzung des internationalen Verkehrs verschiedene rechtliche Probleme auftreten, die eine behördliche Regulierung erfordern.

Zu diesen Problemen gehört zuallererst das Verfahren zum Überschreiten von Staatsgrenzen, das der Souveränität jedes Staates unterliegt. Zweitens die Festlegung und Umsetzung einheitlicher Regeln für die Nutzung von Transportwegen, die Einhaltung der Anforderungen an Fahrzeuge, ihren technischen Zustand, die Umwelt und andere Sicherheit während ihres Betriebs.

Wichtig sind die Fragen der Regulierung durch internationale Übereinkommen und Vereinbarungen über Rechtsbeziehungen zwischen Teilnehmern am internationalen Verkehr, wie Beförderern, Passagieren, Versendern, Empfängern und einigen anderen Themen dieser Rechtsbeziehungen.

In Anbetracht der obigen Überlegungen behandelt dieses Lehrbuch die grundlegenden Aspekte der Organisation und Durchführung des Verkehrs durch alle Verkehrsträger, die von internationalen Quellen festgelegt wurden.

Unter diesen Bedingungen ist das Problem der Entwicklung und Stärkung des rechtlichen



Inhalts des Konzepts der wirtschaftlichen Souveränität, insbesondere für die „alten“ Entwicklungsländer und für die neu gebildeten Staaten im postsowjetischen Raum, von besonderer Bedeutung. Für Staaten wie die Republik Aserbaidschan ist nicht nur der Inhalt des souveränen Rechts, über seine natürlichen Ressourcen und seinen natürlichen Reichtum frei zu verfügen, alle Aspekte der wirtschaftlichen und wirtschaftlichen Tätigkeit zu erfüllen, sondern auch die Verwirklichung dieses Rechts auf gegenseitigen Nutzen von größter Bedeutung und eine zivilisierte Basis in Übereinstimmung mit den Anforderungen des modernen Völkerrechts.

Die Rechtsbeziehungen zwischen den Verkehrsthemen sind einer der wesentlichen Faktoren, die die Globalisierungsprozesse im Allgemeinen beeinflussen. Sie beeinflussen auch direkt nicht nur die Gestaltung der Politik souveräner Staaten, einschließlich der Republik Aserbaidschan, sondern auch die Bildung einer neuen ökoökonomischen Weltordnung, die Entwicklung des modernen internationalen Verkehrsrechts.

Es kann der Schluss gezogen werden, dass internationale Verkehrsbeziehungen im Wesentlichen Beziehungen sind, die im Zusammenhang mit der Wirtschaftstätigkeit von Staaten entstehen, die nicht nur zwischen Einheiten entstehen, sondern hauptsächlich zwischen dem internationalen Wirtschaftsrecht. Sie werden durch spezielle Regeln des Völkerrechts, eines Systems oder eines Wahlkreises reguliert und reguliert, die ein modernes internationales Verkehrsrecht bilden, dessen Hauptziel darin besteht, die internationale Rechtsregulierung sicherzustellen gerade im Bereich des

Verkehrs entstehen - wirtschaftliche und wirtschaftliche Beziehungen der Staaten.

#### Referenzen (translitteriert)

1. Kurs des internationalen (öffentlichen) Rechts. Lehrbuch / Unter der allgemeinen Leitung von E.A. Aliyev (in aserbaidtschan). Baku, Verlag und Druckerei "Gunesh-V", 2018, Band I - allgemeiner Teil, 752 seiten, Band II - spezieller Teil, 704 seiten.
2. Internationales Wirtschaftsrecht. Lehrbuch / Autor - E. A. Aliev (auf aserbaidtschanisch). Baku, Verlag und Druckerei „Gunesh-V“, 2016, 690 seiten.
3. Internationales Verkehrsrecht. Lehrbuch / Autor - E. A. Aliev (auf aserbaidtschanisch). Baku, QHT Publishing House LLC, 2013, 614 s.
4. Aliyev E.A. Internationale Verkehrsbeziehungen im Zeitalter der Globalisierung. M., LLC "R-STYLE", 2006, s. 340.
5. Aliyev E.A. Internationaler Verkehr im Zeitalter der Globalisierung: rechtliche Aspekte (in aserbaidtschan). Baku, 2006, s. 48.
6. Aliyev E.A. Konventionelle Konsolidierung des internationalen Verkehrs (in aserbaidtschan). Baku, 2002, s. 29-38.70-76.
7. Aliyev E.A. Verkehr in der internationalen Vertragspraxis der Republik Aserbaidschan (internationale Rechtsanalyse). Diss. für den Grad der Dose. legal Wissenschaften. Baku, 2002, p. 34-46.
8. Kovalev A.A. Modernes internationales Seerecht und die Praxis seiner Anwendung. M., Scientific Book, 2003, s. 319.
9. Anwendung des modernen internationalen Verkehrsrechts in der Republik Aserbaidschan. Lehrbuch / Ans. ed. S.R. Zeynalov. M.: OLMA-PRESS, 2002, p. 22-40.
10. Efendiev O.F. Aserbaidschan und die Europäische Union: Probleme bei der Annäherung von Partnerschaften // Verkehrsrecht. Baku, 2014, Nr. 1, s. 45-57.
11. Der Gesetzgebungskodex der Republik Aserbaidschan. Baku, Aserbaidschanischer Verlag, 2000 – 2019.





**TRANSPORT SAFETY IN INTERNATIONAL TRANSPORTATION**

**Aliyev Etibar Ali oğlu,**

**Full member of the International Transport Academy, Doctor of Law, Professor of the Department of Human Rights and Information Law of UNESCO, Law Faculty of Baku State University.**

e-mail: a-etibar@rambler.ru

**Mission:** to compare and analyze the issues of transport security in international transport in practice of Azerbaijan and some foreign countries.

**Methodology:** deduction, formal logical, historical legal and comparative legal methods.

**Conclusions.** On the basis of regulatory and doctrinal sources, the features of ensuring transport safety in international transport are considered.

Modern international transport law in the era of globalization is one of the main directions of multilateral regulation of intergovernmental economic relations.

It is no coincidence that it is this expanding range of relations that plays a decisive role in the formation and development of the branch of modern international law - international transport law. In modern conditions, the transport activity of states, directly transport, play an exclusive role in international integration processes. In addition, international transport is one of the connecting links between the economies of states, individual regions and continents, ensuring the active development of international trade and their external economic ties.

Under these conditions, the problem of the development and strengthening of the normative and legal content of the concept of economic super-government is especially important, especially for post-Soviet states. For such states as the Republic of Azerbaijan, not only the content of the sovereign right to freely dispose of its natural resources, natural resources, exercise all aspects of economic activity, but also the realization of this right to mutually beneficial is of paramount importance and civilized basis, in accordance with the requirements of modern international law.

The author notes that international transport relations, in essence, are relations arising in connection with the economic activity of states.

Scientific and practical significance. Studying the experience of foreign countries in the field of ensuring transport security in international transport allows us to solve a number of problems associated with improving the transport legislation of the Republic of Azerbaijan.

**Key words:** transport safety, international transport, transport legislation, international cooperation, international transport relations.



**ТРАСПОРТНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ПЕРЕВОЗКАХ**

**Алиев Этибар Али оглы,**  
действительный член Международной Транспортной Академии, доктор юридических наук, профессор кафедры «Права человека и информационное право» ЮНЕСКО Юридического факультета Бакинского государственного университета.

e-mail: a-etibar@rambler.ru

**Цель:** сравнить и проанализировать вопросы транспортной безопасности в международных перевозках на практике Азербайджана и некоторых зарубежных государств.

**Методология:** дедукция, формально-логический, историко-правовой и сравнительно-правовой методы.

**Выводы.** На основе нормативных и доктринальных источников рассматриваются особенности обеспечения транспортной безопасности в международных перевозках.

Современное международное транспортное право в эпоху глобализации – это одно из основных направлений многостороннего регулирования межгосударственных экономических отношений.

Не случайно, именно этот расширяющийся спектр отношений играет решающую роль в формировании и развитии отрасли современного международного права – международное транспортное право. В современных условиях транспортная деятельность государств, непосредственно транспорт, играют исключительную роль в международных интеграционных процессах. Кроме того, международные транспортные перевозки являются одним из связующих звеньев между экономиками государств, отдельных регионов и континентов, обеспечивая активное развитие международной торговли, их внешнеэкономических связей.

В этих условиях особое значение приобретает проблема развития и укрепления нормативно-правового содержания понятия экономического суверенитета, особенно для постсоветских государств. Для таких государств, как Азербайджанская Республика, первостепенное значение имеет не только содержание суверенного права свободно распоряжаться своими природными ресурсами, естественными богатствами, осуществлять все аспекты экономической деятельности, но и реализация этого права на взаимовыгодной и цивилизованной основе, в соответствии с требованиями современного международного права.

Автор отмечает, что международные транспортные отношения, по своей сути, являются отношениями, возникающими в связи с экономической деятельностью государств.

Научная и практическая значимость. Изучение опыта зарубежных стран в области обеспечения транспортной безопасности в международных перевозках позволяет



решить ряд проблем, связанных с совершенствованием транспортного законодательства Азербайджанской Республики.

**Ключевые слова:** транспортная безопасность, международные перевозки, транспортное законодательство, международное сотрудничество, международные транспортные отношения.

## BEYNƏLXALQ DAŞIMALARDA NƏQLİYYAT TƏHLÜKƏSİZLİYİ

**Əliyev Etibar Əli oğlu,**

**Beynəlxalq Nəqliyyat Akademiyasının həqiqi üzvü, Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi “İnsan hüquqları və informasiya hüququ “ YUNESKO kafedrasının professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru.**

elektron poçt: a-etibar@rambler.ru

**Məqsəd:** Azərbaycanın və bəzi xarici ölkələrin praktikasında beynəlxalq nəqliyyat daşımalarında təhlükəsizlik məsələlərini müqayisə və təhlil etmək.

**Metodologiya:** deduksiya, rəsmi məntiqi, tarixi- hüquqi və müqayisəli hüquqi metodlar.

**Nəticələr:** doktrinal mənbələr əsasında beynəlxalq nəqliyyat daşımalarında nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin edilməsi xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir. Qloballaşma dövründə müasir beynəlxalq nəqliyyat hüququ dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin çoxtərəfli tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərindən biridir.

Təsadüfi deyil ki, beynəlxalq iqtisadi hüququn yarım sahəsi sayılan beynəlxalq nəqliyyat hüququnun formalaşmasında və inkişafında bu genişlənən münasibətlər həlledici rol oynayır. Müasir şəraitdə birbaşa nəqliyyat, dövlətlərin nəqliyyat fəaliyyəti beynəlxalq inteqrasiya proseslərində müstəsna rol oynayır. Bundan əlavə, beynəlxalq nəqliyyat dövlətlərin, ayrı-ayrı bölgələrin və qitələrin iqtisadiyyatları arasında birləşdirici əlaqələrdən biridir, beynəlxalq ticarətin və onların xarici iqtisadi əlaqələrinin aktiv inkişafını təmin edir.

Bu şəraitdə, xüsusən postsovet dövlətləri üçün iqtisadi inkişaf konsepsiyasının normativ və hüquqi məzmununun tərəqqisi və möhkəmləndirilməsi problemi xüsusilə vacibdir. Azərbaycan Respublikası kimi dövlətlər üçün yalnız öz təbii sərvətləri üzərində sərbəst sərəncam vermək, iqtisadi fəaliyyətin bütün sahələrini həyata keçirmək suveren hüququnun məzmunu deyil, eyni zamanda müasir beynəlxalq hüququn tələblərinə uyğun olaraq sivil əsaslarla qarşılıqlı fayda əldə etmək hüququnun həyata keçirilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Müəllif qeyd edir ki, beynəlxalq nəqliyyat münasibətləri, sözün əsl mənasında, dövlətlərin iqtisadi fəaliyyəti ilə əlaqədar yaranan münasibətlərdir.



Elmi və praktik əhəmiyyəti. Beynəlxalq nəqliyyat daşımalarında nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bir sıra problemləri həll etməyə imkan verir.

**Əsas sözlər:** nəqliyyat təhlükəsizliyi, beynəlxalq daşımalar, nəqliyyat qanunvericiliyi, beynəlxalq əməkdaşlıq, beynəlxalq nəqliyyat əlaqələri.

### ULUSLARARASI TAŞIMACILIK- TAŞIMA GÜVENLİĞİ

**Aliyev Etibar Ali oğlu,**

**Uluslararası Ulaşırma Akademisi üyesi, UNESCO İnsan Hakları ve Enformasyon Hukuku Anabilim Dalı Profesörü, Bakü Devlet Üniversitesi, hukuk üzre elmler doktoru.**

e-posta: a-etibar@rambler.ru

**Amaç:** Azərbaycan və bəzi yabancu ölkələrin uygulamalarında uluslararası taşımacılıqta güvənlik konularını karşılaştırmak ve analiz etmek.

**Metodoloji:** tündengelim, biçimsel mantık, tarihsel - yasal ve karşılaştırmalı yasal yöntemler.

**Sonuçlar:** doktriner kaynaklar temelinde uluslararası taşımacılığın güvənliğini sağlama özellikleri dikkate alınmaktadır.

Bu genişleyen ilişkilerin, uluslararası ekonomik hukukun bir alt bölümü olarak kabul edilen uluslararası taşımacılık hukukunun oluşumunda ve gelişiminde önemli bir rol oynaması tesadüf değildir, modern koşullarda, devletlerin doğrudan ulaşım ve taşımacılık faaliyetleri uluslararası entegrasyon süreçlerinde özel bir rol oynamaktadır. Buna ek olarak, uluslararası taşımacılık, devletlerin ekonomileri, münferit bölgeler ve kıtalar arasındaki birleştirici bağlantılardan biridir ve uluslararası ticaretin ve onların dış ekonomik ilişkilerinin aktif gelişimini destekler.

Bu bağlamda, özellikle Sovyet sonrası ölkeler için, ekonomik kalkınma kavramının normatif ve yasal içeriğinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi sorunu özellikle önemlidir. Azerbaycan Cumhuriyeti gibi ölkeler için, sadece doğal kaynakları üzerinde egemenlik uygulamak değil, aynı zamanda sadece egemen hukukun içeriği değil, aynı zamanda modern uluslararası hukukun gerekliliklerine uygun olarak karşılıklı yararlanma hakkı da olmak üzere tüm ekonomik faaliyet alanlarını kullanmak önemlidir.

Yazar, uluslararası ulaşırma ilişkilerinin aslında devletlerin ekonomik faaliyetlerinden kaynaklanan ilişkiler olduğunu belirtiyor.

Bilimsel ve pratik önemi. Yabancı ölkelerin uluslararası taşımacılıqta ulaşım güvənliğı sağlama konusundaki deneyimlerini incelemek Azerbaycan Cumhuriyeti ulaşım mevzuatının iyileştirilmesi ile ilgili bir takım sorunları çözecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Ulaşırma güvənliğı, uluslararası ulaşırma, ulaşırma mevzuatı, uluslararası işbirliğı, uluslararası ulaşırma ilişkileri.



## ФИЛОСОФСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ МОШЕННИЧЕСТВА

**Сакит Гусейнов,**  
заведующий отделом философии  
устойчивого развития Института  
философии НАНА, доктор философ-  
ских наук, профессор.  
электронная почта: sakit48@mail.ru

*В статье рассматриваются вопросы философии мошенничества, социально-психологические аспекты мошенничества, социальные условия, влияющие на возникновение мошенничества, юридическая природа мошенничества, его социальная и психологическая природа, а также другие проблемы.*

**Ключевые слова:** мошенничество, философия мошенничества, юридическая природа мошенничества, социально-психологическая сущность.

### Социальные условия, влияющие на возникновение мошенничества

На протяжении всей истории всегда встречаются случаи человеческого поведения, связанное с мошенничеством. Однако в последние годы, особенно в конце XIX и начале XX веков, мошенническое поведение стало более распространенным. Некоторые связывают рост мошенничества в обществе с двадцатого века с развитием науки и техники. Как правило, мошенничество существует во всех странах, независимо от расы, национальности или религии. Факты показывают, что мошенничество стало более распространенным на постсоветском про-

странстве после распада системы социализма. По мнению социологов, когда в обществе изменяется политическая и экономическая структура, то есть когда политическая -экономическая структура заменяется другой структурой, мошенническая деятельность людей в этом обществе также становится более распространенной. Философы объясняют это изменяющимся политическим, социально-экономическим и культурным образом жизни, к которому люди давно привыкли.

Социологические наблюдения показывают, что, как и во многих странах, в нашей стране происходят мошеннические действия и по какой-то причине отдельные лица по-прежнему являются жертвами мошенничества. Следует отметить, что в этот период социально-экономического и культурного развития республики сфера действия мошенников продолжается. Правда, в последние годы по поручению президента Ильхама Алиева решаются социальные проблемы в нашей стране.

Тем не менее, наличие некоторых социальных проблем по-прежнему позволяет мошенникам продолжать свое сообщество. Учитывая это, существует необходимость в широких кампаниях по информированию общественности для снижения уровня мошенничества в обществе. Мы считаем целесообразным и необходимым в нынешнем контексте комментировать правовую, социально-психологическую и философскую природу этого преступления с целью сокращения числа жертв мошенничества в обществе.



### Юридическая природа мошенничества

Прежде всего, поскольку мошенничество является одним из видов преступлений, давайте сначала рассмотрим его правовую природу. В Национальной энциклопедии Азербайджана 2015 года понятие мошенничества терминологически трактуется следующим образом: «Хищение чужого имущества или приобретение права на него путем обмана или злоупотребления доверием». Как способ распоряжения имуществом (stellionatus) обман был еще известен в древнеримском праве (см. источник: Азербайджанская национальная энциклопедия, т. 6. Научный центр Азербайджанской национальной энциклопедии. Баку, 2015, с. 534). Обратите внимание, что мошенничество в уголовном праве во всех странах является преступным деянием. Согласно Национальной энциклопедии Азербайджана, мошенничество известно как уголовная практика почти во всех странах уголовного законодательства. Помимо мошенничества, одной из форм захвата частной собственности является мошенническая практика некоторых стран, например, за компьютерное мошенничество (УК ФРГ, §263 а, УК Швейцария, ст. 147), за получение мошеннической субсидии (УК ФРГ, §264) и др. предусмотрена уголовная ответственность.

Статья 178 Уголовного кодекса Азербайджанской Республики устанавливает уголовную ответственность за мошенничество (м. источник: Азербайджанская Национальная Энциклопедия, т. 6. Научный Центр Национальной Энциклопедии Азербайджана. Баку, 2015, с. 535).

Следует отметить, что также Уголовный кодекс Азербайджанской Республики дает

юридическое определение мошенничества: мошенничество, то есть незаконное присвоение чужой собственности или приобретение имущественных прав (см. источник: Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. Баку, Издательство «Юридическая литература», 2013, с. 153). Интересно, что в Азербайджане слово «обман» широко используется в русском языке и приобрел значительную популярность. Так, в словаре русского языка дано понятие термина «обман» в русской версии (Русско-азербайджанский словарь, издательство «Элм», Баку, 1975, с. 104). Как видно, слово «мошенник» в переводе с русского на азербайджанский язык интерпретировалось в более значимых терминах: аферист, хитрый, обманщик, деледуз, негодяй и др. Причина, по которой слово «деледуз» в азербайджанском языке широко используется как «мошенник», возможно, связана с этим. В любом случае, люди воспринимают поведение «деледуза» как поведение «мошенника». Имея это в виду, мы также в этой статье считаем, целесообразно использовать термины «деледуза» и «мошенника» параллельно.

### Социально-психологические аспекты мошенничества

Исследователи полагают, что социально-психологическая природа мошенничества основана на двух качествах: хитрость и обман. Потому что афера - это всегда вор и лжец. Мошенник всегда мог завоевать доверие своих соседей, злоупотребляя его высокопрофессиональными навыками. Кража и обман в мошенническом поведении оказывают разрушительное воздействие на всех людей. Умелая ложь заключается в мошенниках хитрости,



предательстве, непристойности, нечестности, небрежности, посягательстве на права других и запугивании, что создает негативные черты. Мошенники часто ассоциируют себя с дружбой, взаимопомощью, добротой, справедливостью, состраданием и т. д., с отрицательными чертами, которые возникают у них (как упоминалось выше). Они лишены человеческих ценностей. С этой точки зрения мошенники, которые начинают осуществлять свои коварные планы, не могут установить подлинные, нормальные, прозрачные, правильные и равнодушные отношения с окружающими их людьми. Профессиональным мошенникам, у которых есть негативные черты, очень трудно завязать дружбу с другими людьми. Потому что негативные эмоции, такие как хитрость, предательство, эгоизм и высокая самооценка, не позволяют ему строить подлинные отношения с окружающими. Хотя мошенник создает вокруг себя уникальную психологическую среду, он почти исключительно изолирован от всех окружающих, несмотря на свою ежедневную «дружескую» встречу со всеми. На этом этапе мошенники тайно замышляют своих жертв в своем внутреннем мире. По этой причине они более неохотны и более опасны для своих жертв на данном этапе.

Как и любой обычный преступник, «мошенник» более эгоистичен в своем характере и ведет себя намного лучше, чем другие. Иногда они ведут себя как уважаемые, каждый раз носят новые костюмы, ездят на дорогих автомобилях, используют имена известных чиновников и заявляют, что у них есть близкие родственники с некоторыми чиновниками. Такое поведение мошенников может уди-

вить некоторых людей, сделать их подозрительными и даже больше.

Обратите внимание, что профессиональные мошенники обладают определенной ораторской способностью, умело убеждают и добиваются успеха. Мошенник также может использовать имена некоторых известных людей, чтобы убедить других в том, что они способны решать многие сложные проблемы.

Социологические наблюдения показывают, что мошенники сначала узнают биографию, психологию и характер людей, которых они обманывают, нанося им как материальный, так и моральный ущерб. Затем они начинают выполнять свои секретные планы о них. Профессиональные мошенники далеко от таких чувств как честность, чистокровность, уважение закона и не касаются чужой собственности.

### **Основные психологические характеристики мошенничества**

Подводя итог вышесказанному, отметим, что мошенническое поведение имеет много особенностей. Давайте объясним эти особенности, чтобы люди не попали в ловушку мошенничества:

1. Отметим, что одной из черт, включенных в психологию мошенников, является ложь. Мы не хотели останавливаться на этом, потому что в начале статьи был обширный комментарий к понятию мошенничества;

2. Одним из отличительных признаков мошеннического сознания и поведения является его частое артистическое действие, часто заменяет психологического лица и его частое мошенничество. Точнее, факты показывают, что мошенник обла-



дающим высококлассной актерской способности умеет привлечь внимание окружающих его своими красноречивыми и пафосными выступлениями, как благотворительный человек, который может помочь всем, и представляет себя как добросердечный человек;

3. Известный российский юрист-ученый И.Ю. Фойницкий считал «интеллектуальный инструмент» одной из главных черт формирования мошенничества. По его мнению, как теоретические, так и практические «интеллектуальные средства» играют важную роль в мошеннической деятельности. Осторожность, внимательность, интуиция, хитрость, бдительность и т. д., чтобы завоевать доверие других, убедить людей, обмануть людей. Таким образом, интеллектуальные инструменты играют важную роль. В связи с этим наблюдения показывают, что мошенники отличаются от обычных людей из-за их интеллектуального уровня;

4. Сочетание приведенных выше на 2 и 3 пунктах характеристик психологии мошенничества порождает 4 –ой особенности- обман с целью алчности. Суть этих мошеннических функций, хотя и отрицательных, была подтверждена экспертами. Эти особенности: креативность, как говорится, новаторская как в уме, так и в деятельности мошенников;

5. Еще одной особенностью мошенничества является аморальность, безнравственность. Несмотря на то, что любое интеллектуальное средство запутано, ясно, что мошенничество аморально. Мошенническая безнравственность, беспощадность, нечестность, жестокость, бессовестность и т. д. -являются из-за многих злых черт человеческого существования;

6. Еще одной особенностью мошенничества является то, что поведение является преступным в целом. Мошенничество - это не только аморальное поведение, но и причина посягательств на собственность, а также финансовое состояние, физическое и психическое здоровье человека с целью алчности или обмана. Эта линия мошеннического поведения по закону может быть названа преступной деятельностью.

Таким образом, все вышеперечисленные функции можно назвать мошенническими. Обратите внимание, что качественные характеристики мошенничества не отражают всей психологической природы мошеннической деятельности. С этой точки зрения, мы должны рассматривать этот вышеупомянутый комплекс философского и психологического мошенничества как постоянно меняющееся, современное, всегда непредсказуемое и неожиданное, особенное, опасное, коварное, многостороннее и многомерное явление (феномен).

### **Какие люди попали в ловушку?**

Но кто являются основными целями мошенников, или, скорее, их жертвами? Исследователи делят жертв мошенничества на следующие группы:

1. Простые люди, которые верят во все и пытаются легко решить свои социальные проблемы;

2. Чистые, нравственно чистые и честные люди, которые верят в умные, приукрашенные, плюшевые и сладкие слова мошенника;

3. Люди, которые хотят создать карьеру по-своему без каких-либо усилий;





4. Мечтатели, которые хотят занимать определенную должность;

5. Жадный и эксцентричный, который стремится разбогатеть в одно мгновение;

6. Беззаботная, авантюрная склонность, жаждущий, быстрый верующий во все и так далее, с таким слабым характером люди.

### Психология лиц-жертв мошенников

Социологические наблюдения показывают, что мошенники выбирают своих жертв, сначала общаются с ними, как если бы они были нежными, а затем глубоко доверяют их психологии, характеру и интересам, а затем используют своих жертв в различных целях.

Важно отметить, что основным вопросом в психологии мошенников является вопрос доверия. То есть изменение в психологии жертвы позволяет очень легко поверить в мошенничество. Поскольку жертва верит в мошенничество, он подвергается воздействию и начинает выполнять свои различные задачи. После этого мошенники начинают использовать свои лозунги в своих хитрых целях. Например, мошенники используют некоторых своих жертв в качестве источников информации, некоторые умело участвуют в своих грязных действиях, а некоторые используют ее, чтобы поднять кого-то и шантажировать. В последнее время одним из наиболее распространенных видов мошенничества является кража имущества другого человека путем мошенничества, продажа одной квартиры нескольким людям, погашение крупных займов другим, выдача кредитов

банкам от имени других и т. д., то есть профессиональные мошенники используют своих жертв в качестве средства для достижения своих преступных целей.

Большинство читателей этой статьи предполагают, что они больше не будут верить в сладкую ложь мошенников и слова благородных людей над горлом. С другой стороны, некоторые люди, которые поддерживают мошенничество, ложь, предрассудки, аморальность и в то же время профессиональные мошенничества, которые наносят ущерб нашему обществу и нашей государственности, больше не будут затронуты мошенничеством. Если такая ситуация случается в коллективе, тысячи смелых людей будут противостоять таким актам мошенничества и бороться с их мошенническим поведением. Потому что, по крайней мере, этот вопрос морали общества, в котором мы живем, и совести каждого человека.

### НАУЧНЫЕ ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Азербайджанская Национальная Энциклопедия. Т 6 . Научный Центр "Азербайджанская Национальная Энциклопедия"(на азерб. языке). Баку, 2015, с.534.
2. Уголовный Кодекс Азербайджанской Республики /Отв.за выпуск:Э.М.Эфендиев (на азерб. языке). Баку, Нуг уг Йайин Еви ,2016, 416 с.
3. Уголовно-Процессуальный Кодекс Азербайджанской Республики /Отв.за выпуск:Э.М.Эфендиев (на азерб. языке). Баку, Юридическая литература, 2012, 692 с.
4. Юридическая энциклопедия. Издание 5-е, дополненное и переработанное / Под ред. М.Ю.Тихомирова. М .: Юринформцентр, 2005, 972 с.
5. URL: <http://www.e-qanun.az>



**DƏLƏDUZLUĞUN FƏLSƏFİ VƏ SOSIAL-PSIXOLOJİASPEKTLƏRİ**

**Sakit Hüseynov,**

**AMEA Fəlsəfə İnstitutunun Davamlı inkişafın fəlsəfəsi şöbəsinin müdiri, fəlsəfə elmlər doktoru, professor.**

e-mail: sakit48@mail.ru

Məqalədə müəllif tərəfindən dələduzluğun fəlsəfəsi və dələduzun sosial-psixoloji aspektləri, dələduzluğun meydana gəlməsinə təsir edən sosial şərait, dələduzluğun hüquqi təbiəti, onun sosial-psixoloji mahiyyəti və s. məsələlər nəzərdən keçirilir.

**Əsas sözlər:** dələduzluq, dələduzluğun fəlsəfəsi, dələduzluğun hüquqi təbiəti, sosial-psixoloji mahiyyəti.

**PHILOSOPHY AND SOCIAL-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FRAUD**

**Sakit Huseynov,**

**Head of the Department of Philosophy of Sustainable Development of the Institute of Philosophy of ANAS, Doctor of Philosophical Sciences, Professor.**

e-mail: sakit48@mail.ru

The article examines the author's philosophy of fraud and the socio-psychological aspects of fraud, the social conditions that influence the occurrence of fraud, the legal nature of fraud, its social and psychological nature, and issues.

**Key words:** fraud, philosophy of fraud, legal nature of fraud, socio-psychological essence.

**DOLANDIRICILIĞIN FELSEFE VE SOSYO-PSIKOLOJİK BOYUTLARI**

**Sakit Huseynov,**

**Sürdürülebilir Kalkınma Felsefesi Bölüm Başkanı, ANAS Felsefe Enstitüsü, felsefe elmləri doktoru, profesör.**

e-posta: sakit48@mail.ru

Makale yazarın dolandırıcılık felsefesini və dolandırıcılığın sosyo-psikolojik yönlerini, sahtekârlığın ortaya çıkmasını etkileyen sosyal koşulları, dolandırıcılığın hukuki niteliğini, sosyal ve psikolojik doğasını ve sorunlarını inceler.

**Anahtar kelimeler:** Dolandırıcılık, dolandırıcılık felsefesi, dolandırıcılığın yasal yapısı, sosyo-psikolojik öz.



## İQTİSADİ SFERADA NƏQLİYYAT MÜNASİBƏTLƏRİNİN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ

**Etibar Əliyev,**  
**Beynəlxalq Nəqliyyat Akademiyasının**  
**həqiqi üzvü, Bakı Dövlət Universiteti**  
**Hüquq fakültəsi “İnsan hüquqları və**  
**informasiya hüququ” YUNESKO ka-**  
**fedrasının professoru, hüquq üzrə**  
**elmlər doktoru.**

e-mail: a-etibar@rambler.ru  
telefon: +99450 220 24 42

**M**üasir dövrdə dünya təsərrüfat sis-  
teminin tərkib hissəsi olan müstəqil  
və suveren Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın günbəgün inkişaf etməsi tendensiyası müşahidə edilir. İqtisadiyyatı dinamik şəkildə inkişaf edən Azərbaycan Respublikası öz qarşısında duran məqsədlərə nail olmaq, üzərinə düşən vəzifələri lazımınca yerinə yetirmək və malik olduğu funksiyaları

həyata keçirmək əzmindədir. Heç də sırr deyil ki, iqtisadiyyatı inkişaf etmiş dövlət həm siyasi, həm mədəni, həm ekoloji, həm də digər iqtisadi-sosial əhəmiyyətli məsələləri həll etmək qabiliyyətinə malikdir. Milli münasibətlər sisteminin mühüm komponenti olan iqtisadiyyat bu və ya digər ölkənin təsərrüfat həyatı üçün prioritet əhəmiyyət kəsb edən aparıcı sahələrdən biridir və dövlətin intensiv inkişaf infrastrukturunda vacib yer tutur [3].

Öz tarixi dövlət müstəqilliyini bərpa et-

*Məqalədə müəllif tərəfindən Azərbaycanda iqtisadi sferada nəqliyyat münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi, nəqliyyat təhlükəsizliyi, nəqliyyat daşımaları zamanı sığorta, məsuliyyət və s. məsələlər nəzərdən keçirilir.*

*Qeyd olunur ki, nəqliyyat təhlükəsizliyi nəqliyyat-daşıma prosesinin elə bir vəziyyətidir ki, bu vəziyyət həmin prosesdə iştirak edən subyektlərin nəqliyyat hadisəsindən və onun nəticələrindən müdafiə olunma dərəcəsini əks etdirir. Nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin edilməsi hüquq sisteminin müstəqil sahəsi olan iqtisadi hüququn “nəqliyyat hüququ” adlı tərkib hissəsi ilə tənzimlənir.*

*Nəqliyyat hüququ dedikdə isə iqtisadi hüququn elə bir struktur hissəsi başa düşülür ki, bu hissə özündə iqtisadiyyat sahələrindən biri olan nəqliyyatın fəaliyyəti ilə bağlı yaranan ictimai münasibətləri – nəqliyyat münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarının məcmusu başa düşülür. Bu normalar vasitəsi ilə nəqliyyat sahəsində yaranan iqtisadi münasibətlər nizamlanır və qaydaya salınır.*

*İqtisadi sferada nəqliyyat münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi, təhlükəsizliyin təmin olunması həm universal və regional mexanizmlər; həm də milli səviyyədə qanunvericilik, icra hakimiyyəti və məhkəmə hakimiyyəti institutları vasitəsilə həyata keçirilir.*

**Əsas sözlər:** iqtisadi sfera, nəqliyyat münasibətləri, hüquqi tənzimlənmə, nəqliyyat təhlükəsizliyi, nəqliyyat daşımaları, sığorta, məsuliyyət, nəqliyyat hüququ, təminat sistemi.

dikdən sonra Azərbaycan Respublikasında ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında bir sıra global iqtisadi layihələr gerçəkləşdirilərək təsərrüfat əlaqələrinə inteqrasiya prosesləri baş vermiş, köklü islahatlar aparılmış, ölkə iqtisadiyyatında yeni



istehsal sahələri yaranmış, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyətində ictimai münasibətləri, o cümlədən iqtisadi sferada nəqliyyat fəaliyyətini tənzimləyən normativ sənədlər qəbul olunmuşdur. Ulu öndərin elmi əsaslara söykənən siyasi-iqtisadi kursunu dövrün tələblərinə uyğun yeni çalarlarla zənginləşdirərək uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyev tərəfindən bu sahəyə daim xüsusi diqqət yetirilir, gələcəyə istiqamətlənmiş bu uğurlu və düşünülmüş sosial-iqtisadi addımlar özünün müsbət nəticələrini verməkdədir [5, I cild, s.7;10.4]. Əlamətdar hal kimi göstərə bilirik ki, müstəqil Azərbaycan dövlətində müasir nəqliyyat infrastrukturunun bərqərar olması ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Məhz bunun nəticəsində, danılmaz həqiqətdir ki, inkişaf dinamikasına görə dünyada dövlətləri arasında liderlər sırasında yer alan və bu sahədə mövqeyini daim möhkəmləndirməkdə olan Azərbaycan regionda həyata keçirilən transmilli layihələrin əsas təkanvericisi hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin uğurlu siyasəti nəticəsində nəqliyyat sahəsi neft sənayesindən sonra iqtisadi infrastrukturda ən vacib yerlərdən birini tutur. Dövlət Başçısının dediyi kimi, «neft sektorundan sonra nəqliyyat sektoru ölkəmiz üçün ən mühüm sektordur və burada inkişaf perspektivləri çox gözəldir, bütün imkanlarımızdan istifadə edərək nəqliyyat sektorunu da sürətlə inkişaf etdirəcəyik» [4;10.2].

Müasirlərimiz yeni əsrin əvvəllərini dünya təsərrüfat konyukturasının və milli iqtisadiyyatların qloballaşması fenomeninin başlanğıc dövrü kimi müəyyən edirlər. Bu fenomen isə son dərəcə mürəkkəb proses olub, iqtisadi amillərin – istehsalın, kapitalların, informasiyanın, texnologiyanın, əmtəə ba-

zarlarının, nəqliyyat fəaliyyətinin, loqistikanın və digər amillərin bir-birinə inteqrasiyası və birləşməsi ilə səciyyələnir. Təsadüfi deyil ki, XXI əsr iqtisadi ədəbiyyat səhifələrində alimlər tərəfindən dünya iqtisadiyyatının qloballaşma dövrü kimi xarakterizə edilir. Belə ki, beynəlxalq aləmdə ayrı-ayrı regional məkanlar getdikcə daha sıx surətdə qovuşur, transmilli əlaqələr mühüm dərəcədə genişlənir və mürəkkəb xarakter alır, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları vasitələri intensiv surətdə inkişaf edir, regional (məsələn, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Avropa İttifaqı, Avropa Şurası, Müstəqil Dövlətlər Birliyi, Türkdillli Dövlətlərin Şurası, Demokratiya və İqtisadi İnkişaf Naminə Təşkilat və s. təşkilatlar formatında) qarşılıqlı əlaqə və asılılıq yüksəlir, habelə qarşılıqlı əməkdaşlıq, tərəfdaşlıq, iqtisadi fayda, dialoq və digər iqtisadi məsələlərlə bağlı fəaliyyətin rolu daha da artır [8, s.4-5].

Regional əlaqələrin qloballaşması kimi prioritet əhəmiyyətə malik olan fenomen öz ifadəsini həm də nəqliyyat-daşıma fəaliyyəti üzrə münasibətlərin transmilliləşməsində, dövlətlərin inteqrasiyasında və digər sosial-iqtisadi məsələlərdə tapır. Məhz bu cür vəziyyət sərnişin daşınması və yüklərin nəql olunması fəaliyyətilə bağlı ictimai münasibətlərin hüquqi mühafizəsini, nəqliyyat münasibətlərinin tənzimlənməsini şərtləndirir.

Müasir dövrdə Azərbaycanda həyata keçirilən ümumi siyasət bütövlükdə nəqliyyat sferasını da əhatə edir və nəqliyyat-daşıma fəaliyyəti hüquqi cəhətdən qorunur. İqtisadi siyasətin hüquqi əsaslarından biri sayılan belə fəaliyyətlə əlaqədar yaranan ictimai münasibətlər qrupunu milli hüquq sisteminin müstəqil sahəsi olan iqtisadi hüquq öz tərkibində formalaşmış hüquqi qurum ilə tənzimləyir.



Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il Konstitusiyasında (bundan sonra – Konstitusiya) təsbit olunduğu kimi, Azərbaycan dövləti demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublikadır (maddə 7). Konstitusiyada sadalanan hüquq və vəzifələr respublikamızın tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir [1, s.4-6]. Belə ki, ölkədə nəqliyyat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, nəqliyyat və rabitə işinə dair ümumi qaydaların müəyyənəşdirilməsi Konstitusiyanın 94-cü maddəsində birbaşa ifadə olunmuşdur [1, s.24-25].

Ölkənin iqtisadi infrastrukturunda nəqliyyat sektoru xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Nəqliyyat ölkənin müxtəlif iqtisadi sahələrini, habelə sənaye və kənd təsərrüfatı arasındakı qarşılıqlı əlaqəni təmin edərək, ölkə iqtisadiyyatını vahid kompleks halında zəncirvari birləşdirən bağlayıcıdır. Məhz sənayenin, ticarətin və digər xidmət sahələrinin ahəngdar işi yüklərin, sərnişinlərin vaxtında daşınmasından, nəqliyyat müəssisələrinin müntəzəm fəaliyyət göstərməsindən funksional şəkildə asılıdır. Böyük klassik və hüquqşünas K.Marksın qeyd etdiyi kimi, nəqliyyat istehsal prosesinin tamamlayıcı halqasıdır.

Bu baxımdan, nəqliyyat münasibətlərinin hüquqi cəhətdən nizamlanması və qaydaya salınması məsələsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ümumiyyətlə, qeyd etməliyik ki, "iqtisadiyyat" və "hüquq" kimi – bu iki fenomen, fəlsəfi aspektdə yanaşsaq, daim bir-birilə qarşılıqlı dialektik əlaqədə olan anlayışlardır, yəni iqtisadiyyat olan yerdə onun idarə edilməsi və nizama salınması üçün müvafiq hüquq da olmalıdır. Bu o deməkdir ki, əgər nəqliyyat iqtisadiyyat sahəsidirsə, onda hüquq bu sahədə fəaliyyəti tənzimləyən, qaydaya salan sosial bir hadisədir. Bu kontekstdə, deməli, nəqliyyat münasibətləri mülli hüququn

əsas sahələrindən biri olan iqtisadi hüququn tərkibində təşəkkül tapmış "nəqliyyat hüququ" ilə tənzimlənir.

Qeyd olunanlarla yanaşı, eyni zamanda «nəqliyyat münasibətləri» anlayışının mahiyyətinə qısaca aydınlıq gətirək. «Nəqliyyat münasibətləri» termini müasir elmi dövriyədə, kütləvi informasiya vasitələrində, rəsmi sənədlərdə və qanunvericilik aktlarında, eləcə də praktikada işlədilən termindir.

Elmi-praktik və qanunvericilik massivində nəqliyyat fəaliyyəti üzrə xidmətin aşağıda göstərilən nəqliyyat münasibətləri formaları fərqləndirilir:

- I.Avtomobil nəqliyyat daşımaları;
- II.Hava-aviasiya nəqliyyat daşımaları;
- III.Dəmir yol nəqliyyat daşımaları;
- IV.Dəniz və su (çay) nəqliyyat daşımaları;
- V.Boru kəmərlər nəqliyyat daşımaları [6,

s.139,156].

Müstəqil hüquq sahələrindən biri olan iqtisadi hüququn nizamasalma predmetinə müxtəlif növ iqtisadi münasibətlər daxildir. Nəqliyyat münasibətləri iqtisadi hüquqla tənzimlənən iqtisadi münasibətlərin bir növüdür ki, bu, təbii olub, heç də təsadüfi-süni xarakter daşımır. Nəqliyyat münasibətlərinin iqtisadi münasibətlərə aid olması bununla izah edilir ki, nəqliyyat, mahiyyət etibarilə, iqtisadiyyatın sahələrindən biridir [8,s.14,17]. Nəqliyyat iqtisadiyyatın elə bir sahəsidir ki, onsuz iqtisadiyyat nə öz funksiyasını normal həyata keçirə, nə də üzərinə düşən vəzifələri yerinə yetirə bilər. Təkcə bunu demək kifayətdir ki, malların istehsalına və ticarətinə yönələn iqtisadi proses məhz nəqliyyatın normal fəaliyyət göstərməsi sayəsində başa çatır; mallar nəqliyyatın köməyi ilə istehlakçılara (alıcılara) çatdırılır. Odur ki, nəqliyyat iqtisadiyyatın infrastruktur hissəsidir. İstehsalın ümumi şərti qismində çıxış edən



nəqliyyat istehsal prosesinin həyata keçirilməsində əhəmiyyətli dərəcədə rol oynayır və iqtisadiyyatın xüsusi xarakterli sahəsi kimi tanınır. Buna görə də, nəqliyyat fəaliyyəti ilə bağlı yaranan ictimai münasibətlər – nəqliyyat münasibətləri iqtisadi münasibətlərin bir növüdür və öz xarakterinə görə iqtisadi məzmunu malikdir. Belə münasibətlərin, yəni nəqliyyat münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi isə, təbii ki, iqtisadi hüquq vasitəsi ilə həyata keçirilməlidir. Bunun üçün iqtisadi hüququn tərkibində, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ayrıca struktur hissə formalaşmış və ayrılmışdır ki, həmin qurum nəqliyyat hüququ adlanır.

Beləliklə, nəqliyyat hüququ dedikdə iqtisadi hüququn elə bir struktur hissəsi başa düşülür ki, bu hissə özündə iqtisadiyyat sahələrindən biri olan nəqliyyatın fəaliyyəti ilə bağlı yaranan ictimai münasibətləri – nəqliyyat münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarını birləşdirir. Bu normalar vasitəsi ilə nəqliyyat sahəsində yaranan iqtisadi münasibətlər nizamlanır və qaydaya salınır. Nəqliyyat hüququnun yerinə yetirdiyi funksiyalardan biri də məhz bundan ibarətdir [8, s.376-413]. Göründüyü kimi, nəqliyyat hüququnun yaranmasının əsas elementi – genesis, əmələgəlmə əlaməti daşıma, nəql etmə fəaliyyətidir. Azərbaycan elmi ictimaiyyətinə təqdim etdiyimiz bu hüquqi model və konstruksiya müasir dövrün çağırışlarına uyğun bir elmi yenilikdir.

Müasir dövrdə iqtisadi sferada nəqliyyat münasibətlərinin tənzimlənməsinə dair hüquqların realizasiyasını təmin etmək dövlətin qarşısında duran ən mühüm vəzifələrdən biridir. Belə ki, Konstitusiyanın 15-ci maddəsinə uyğun olaraq, Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sa-

hibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir.

Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən funksiya və vəzifələrin həyata keçirilməsinin hüquqi təminatı məqsədilə qanunverici orqan tərəfindən kifayət qədər normativ aktlar qəbul edilmişdir. Bu istiqamətdə qanunvericilik massivinin formalaşmasında aşağıdakı sənədlərin adları xüsusilə çəkilməlidir:

– “Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda “Azəri”, “Çıraq” yataqlarının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və hasil olunan neftin pay şəklində bölüşdürülməsi “haqqında Saziş (20.09.1994-cü il, “Əsrin müqaviləsi” adını almışdır);

– “...Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Neft Kəmərinin çəkilişi haqqında “Beynəlxalq Müqavilə (1999-cu il);

– “...Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz ixrac kəməri”nə dair Saziş (2001-ci il) və bu istiqamətdə digər silsilə müqavilələr;

– Avropa İttifaqının TRASEKA proqramı əsasında imzalanmış “Avropa-Qafqaz-Asiya dəhlizinin inkişafı üzrə beynəlxalq nəqliyyat haqqında” Əsas Çoxtərəfli Saziş (1998-ci il) – Böyük “İpək yolu”nun bərpası;

– “Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolu haqqında” Saziş (2007-ci il);

– “Şimal-Cənub “nəqliyyat dəhlizi haqqında” Saziş (2000-ci il);

– “Nəqliyyat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1999-cu il);

– “Azərbaycan Respublikasının Ticarət Gəmiçiliyi Məcəlləsi” (2001-ci il);

– “Avtomobil nəqliyyatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2008-ci il);

– “Avtomobil yolları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1999-cu il);



– “Yol hərəkəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1998-ci il);

– “Aviasiya haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2005-ci il);

– digər üzvü qanunlar və məcəllələşdirilmiş aktlar, habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı, qoşulduğu və bağladığı çoxsaylı beynəlxalq-hüquqi sənədlər [7, 614 səh.;10.1].

Müasir dövrdə nəqləmə-daşıma prosesləri zamanı nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin olunması nəqliyyat hüququnun həll etməli olduğu əsas məsələlərdən biridir. Söhbət nəqliyyat təşkilatlarının və orqanlarının əsas vəzifələrindən biri sayılan və dövlət siyasətinin tərkib hissəsi olan iqtisadi təhlükəsizlik sistemində formalaşmış nəqliyyat təhlükəsizliyindən gedir. Məlum olduğu kimi, yük, sərnişin və baqaj daşınması nəqliyyat vasitələrinin köməyi ilə həyata keçirilir. Nəqliyyat vasitələri isə yüksək təhlükə mənbəyi hesab olunur və onların istismarı prosesində ətrafdakılara maddi, fiziki, ekoloji və s. formada zərər vurulur. Yüksək təhlükə mənbəyi növlərinin təsnifatında nəqliyyat vasitəsi fiziki təhlükə mənbəyi qrupunun mexaniki mənbə növünə aid edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi də (1999-cu il) nəqliyyat vasitələrini ətrafdakılar üçün yüksək təhlükə yaradan fəaliyyət növlərinin sırasına aid edir (maddə 1108) və belə fəaliyyət nəticəsində əmələ gələn mülki-hüquq pozuntusu üçün müvafiq məsuliyyət nəzərdə tutur [6, s.605-606]. Nəqliyyat (daşıma) prosesində nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin olunması ən vacib məsələ kimi çox aktual görünür.

Nəqliyyat təhlükəsizliyi nəqliyyat (daşıma) prosesinin elə bir vəziyyətidir ki, bu vəziyyət həmin prosesdə iştirak edən şəxslərin, subyektlərin nəqliyyat hadisəsindən və onun

nəticələrindən müdafiə olunma dərəcəsini əks etdirir. Nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin başlıca prinsipləri qismində aşağıdakıları fərqləndirə bilərik:

– nəqliyyat (daşıma) prosesində iştirak edən insanların həyat və sağlamlığının təsərrüfat fəaliyyətinin iqtisadi nəticələrindən üstünlüyü;

– nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə görə dövlət məsuliyyətinin nəqliyyat (daşıma) prosesində iştirak edən şəxslərin məsuliyyətindən üstünlüyü;

– nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin edilməsi zamanı insanların, cəmiyyətin və dövlətin mənafeələrinə əməl olunması;

– nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı fəaliyyətə məqsədyönlü və kompleks yanaşma və s.

Təqdirəlayiq haldır ki, qloballaşma dövründə nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin olunması, eləcə də beynəlxalq, regional və subregional səviyyədə beynəlxalq iqtisadi münasibətlər üzrə fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün, praktiki olaraq, dövlətlərarası əməkdaşlığın institusional bazası formalaşmaqdadır.

Nəqliyyat təhlükəsizliyi probleminin həlli universal, regional və lokal xarakterli beynəlxalq-hüquqi normalar arasında qarşılıqlı münasibətlərin olmasını və onların uzlaşdırılmasını tələb edir. Bu problemin effektiv həlli milli təşəbbüslərin və beynəlxalq əməkdaşlığın ikitərəfli və çoxtərəfli səviyyədə formalaşması ilə sıx surətdə bağlıdır. Başqa sözlə desək, nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində əlaqələndirici rol beynəlxalq nəqliyyat hüququna məxsusdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, praktikada nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin olunması sahəsində çox pozitiv təcrübə toplanmış, hətta milli (daxili) miqyasda nəqliyyat təhlükəsizliyi ilə bağlı bir sıra problemlər uğurla həll edilir.



Lakin belə bir şəraitdə nəqliyyat təhlükəsizliyinin beynəlxalq sferada daha effektiv və etibarlı şəkildə təmin olunması məqsədilə dövlətlərin ali, yüksək səviyyəli əlaqələrinin və beynəlxalq nəqliyyat təhlükəsizliyi sisteminin yaradılmasını zəruri hesab edirik. Başqa sözlə, nəqliyyat təhlükəsizliyi sahəsində eyni (vahid) qlobal qaydaları bərqərar etmək vasitəsilə beynəlxalq nəqliyyat daşımalarını asanlaşdırmaq və belə daşımalar zamanı nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin olunmasını gücləndirmək məqsədilə beynəlxalq və ya regional səviyyədə “vahid nəqliyyat təhlükəsizliyi konsepsiyası”na aid hüquqi sənədin (məsələn, beynəlxalq konvensiya formasında aktın) gələcəkdə işlənib hazırlanması və qəbul edilməsi qloballaşma dövrünün aktual məsələlərindən biridir [7, s.140-143].

Təsəvvür edilən belə bir sistem çərçivəsində nəzərdə tutula bilər ki, beynəlxalq nəqliyyat daşımalarında nəqliyyat təhlükəsizliyinə dair vahid beynəlxalq strategiya hazırlansın və qəbul edilsin, dövlətlərin davranışı və əməkdaşlığı üçün əsas ümumi hüquqi prinsip və normalar qəbul edilsin, bunlara riayət edilməsinə beynəlxalq nəzarət formalaşsın və bu prinsip və normaları pozanlar üçün məsuliyyət müəyyən edilsin.

Zənn edirik ki, gələcəkdə dövlətlərin və digər subyektlərin intensiv və sıx əməkdaşlığı sayəsində, həmçinin müvafiq beynəlxalq təşkilatların səyləri nəticəsində sözügedən “nəqliyyat təhlükəsizliyi konsepsiyası”nın yaradılması mümkündür.

Bəzi müəlliflər informasiya sferasında müvafiq hüquq normalarının sistemi kimi – cəmiyyətdə (məsələn, nəqliyyat fəaliyyəti sferasında) informasiyanın istehsalı, yenidən emalı, istehlakı üzrə yaranan və dövlət tərəfindən qorunan münasibətlərin məcmusu fonunda, habelə yeni əsrdə “elektron demok-

ratiya”, “elektron vətəndaş cəmiyyəti”, “elektron loqistika”, “elektron nəqliyyat mühəndisliyi”, “elektron-rəqəmsal cəmiyyət” kontekstində yeni “İnformasiya Məcəlləsi”nin yaradılması problemini də nəzərdən keçirirlər [9, s.13,25,62,258].

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, iqtisadi sferada nəqliyyat münasibətlərinin qorunması, müdafiəsi və təminatı mütərəqqi milli qanunvericilik bazasına əsaslanır və müstəqil Azərbaycanda iqtisadi hüququn tərkibində təşəkkül tapmış nəqliyyat hüququ vasitəsilə həyata keçirilir, təsərrüfat subyektləri bu hüquqlardan nəqliyyat-daşıma proseslərində effektiv şəkildə faydalanırlar.

#### İSTİFADƏ EDİLMİŞ MƏNBƏLƏR

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, «N» nəşriyyatı, 2015, 52 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi / Naşir: B.C.Kərimli. Bakı, «Hüquq Yayın Evi», 2016, 848 s.
3. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1 - 46 kitab / Buraxılışa məsul: R.Ə.Mehdiyev. Bakı, Azərənşr, 1997-2013.
4. İlham Əliyev. İnkişaf - məqsədimizdir. 1 - 100 kitab / Buraxılışa məsul: R.Ə.Mehdiyev. Bakı, Azərənşr, 2003-2020.
5. Beynəlxalq (publik) hüquq kursu. Dərslük / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı, «Günəş-B» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2018, I cild, ümumi hissə, 752 s.; II cild, xüsusi hissə, 704 s.
6. Əliyev E.Ə. Azərbaycan Respublikasının nəqliyyat hüququ. Dərslük. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş 3-cü nəşr. Bakı: «UniPrint» nəşriyyatı, 2011, 676 s.
7. Əliyev E.Ə. Beynəlxalq nəqliyyat hüququ. Dərslük. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş ikinci nəşr. Bakı: «QHT nəşriyyatı» MMC, 2013, 614 s.





8. Əliyev E.Ə., Hüseynova F.E., Qəmbərov H.D. İqtisadi hüquq. Dərslik. Bakı: «Günəş-B» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2019, 624 s.
9. İnformasiya hüququ. Dərslik / Kollektiv müəlliflər: Əliyev Ə.İ., Rzayeva G.A., İbrahimova A.N., Məhərrəmov B.A., Məmmədralı Ş.S. Bakı, "Nurlar" nəşriyyatı, 2019, 448 s.
10. Elektron informasiya resursları (URL – Uniform Resource Locator):  
 10.1. [www.e-qanun.az](http://www.e-qanun.az);  
 10.2. [www.president.az](http://www.president.az);  
 10.3. [www.kabmin.gov.az](http://www.kabmin.gov.az);  
 10.4. [www.azerbaijan-news.az](http://www.azerbaijan-news.az);  
 10.5. [www.respublika-news.az](http://www.respublika-news.az);  
 10.6. [www.xalqgazeti.com](http://www.xalqgazeti.com);

### ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТРАНСПОРТНЫХ ОТНОШЕНИЙ В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СФЕРЕ

**Этибар Алиев,**  
 действительный член Международной транспортной академии,  
 доктор юридических наук, профессор кафедры «Права человека  
 и информационное право» ЮНЕСКО Юридического  
 факультета Бакинского государственного университета.  
 электронная почта: a-etibar@rambler.ru  
 телефон: +99450 220 24 42

Автор рассматривает правовое регулирование транспортных отношений в экономической сфере Азербайджане, транспортную безопасность, страхование и ответственности при транспортных перевозках и другие вопросы.

Отмечено, что транспортная безопасность - это состояние транспортно-перевозочного процесса, которое влияет на безопасность субъектов, участвующих в этом процессе, и отражает уровень их защищенности от его последствий. Общественные отношения по обеспечению безопасности на транспорте регулируется структурной частью экономического права, которая называется «транспортное право».

Транспортное право – это совокупность юридических норм, регулирующих общественные транспортно-экономические правоотношения.

Правовое регулирование транспортных отношений в экономической сфере, обеспечение безопасности осуществляется как через универсальные, так и региональные механизмы, а также на национальном уровне через законодательные, исполнительные и судебные органы.

**Ключевые слова:** экономическая сфера, транспортные отношения, правовое регулирование, транспортная безопасность, транспортные перевозки, страхование, ответственность, транспортное право, система обеспечения.



**LEGAL REGULATION OF TRANSPORTATION  
RELATIONS IN THE ECONOMIC SPHERE****Aliyev Etibar Ali oqlı,****Full member of the International Transport Academy, Doctor of Law,  
Professor of the Department of Human Rights and Information  
Law of UNESCO, Law Faculty of Baku State University.**

e-mail: a-etibar@rambler.ru

phone: +99450 206 24 42

The article considers the legal regulation of transport relations in the economic sphere in Azerbaijan, transport safety, insurance, liability, etc. during transport.

It is noted that transport safety is the state of the transport and transportation process, which affects the safety of entities involved in this process, and reflects the level of their protection from it. Public relations to ensure transport safety are regulated by the structural part of economic law, which is called "transport law".

Transport law is a set of legal rules governing public transport and economic relations. Legal regulation of transport relations in the economic sphere, ensuring security is carried out both through universal and regional mechanisms, as well as at the national level through legislative, executive and judicial bodies.

**Key words:** economic sphere, transport relations, legal regulation, transport safety, transportation, insurance, liability, transport law, security system.

**EKONOMİK KÜREDE ULAŞIM İLİŞKİLERİNİN  
HUKUKİ DÜZENLENMESİ****Aliyev Etibar Ali oğlu,****Uluslararası Ulaştırma Akademisi üyesi, UNESCO İnsan Hakları  
ve Enformasyon Hukuku Anabilim Dalı profesörü,  
Bakü Devlet Üniversitesi, hukuk üzre elmler doktoru.**

e-posta: a-etibar@rambler.ru

telefon: +99450220 24 42

Makale Azerbaycan'da ekonomik alanda ulaştırma ilişkilerinin yasal düzenlemesini, ulaştırma sırasında ulaştırma güvenliğini, sigortayı, yükümlülüğü vb. ele almaktadır.

Taşımacılık güvenliğinin, bu sürece dahil olan kuruluşların güvenliğini etkileyen ve onlardan korunma seviyelerini yansıtan taşımacılık ve taşıma sürecinin durumu olduğu belirtilmektedir. Ulaştırma güvenliğini sağlamak için halkla ilişkiler, "nakliyat hukuku" olarak adlandırılan ekonomik hukukun yapısal kısmı tarafından düzenlenmektedir.

Ulaştırma hukuku, toplu taşıma ve ekonomik ilişkileri düzenleyen bir dizi yasal kuraldır. Ekonomik alanda ulaştırma ilişkilerinin yasal olarak düzenlenmesi, güvenliğin sağlanması hem evrensel, hem de bölgesel mekanizmaların yanı sıra yasama, yürütme ve yargı kurumları aracılığıyla ulusal düzeyde gerçekleştirilmektedir.

**Anahtar kelimeler:** ekonomik alan, ulaştırma ilişkileri, yasal düzenleme, ulaştırma güvenliği, ulaştırma, sigorta, sorumluluk, nakliyat hukuku, güvenlik sistemi.



## AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA AİLƏ VƏ UŞAQ HÜQUQLARININ MÜHAFİZƏSİ

**Həsənzadə Səidə Bəhram qızı,**  
**AMEA-nın Hüquq və İnsan Haqları**  
**İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, hüquq**  
**üzrə elmlər doktoru, dosent.**  
saidahasana@gmail.com

*Məqalədə müəllif tərəfindən Azərbaycan Respublikasında ailə və uşaq hüquqlarının qorunmasına və mühafizəsinə dair məsələ elmi kontekstdə araşdırılaraq nəzərdən keçirilir və müvafiq nəticələr çıxarılır.*

*Beynəlxalq və milli təcrübə təsdiq edir ki, ailə münasibətlərindən irəli gələn hüquq pozuntularının, xüsusilə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən hüquq pozuntularının və cinayət faktlarının nəzarətdə saxlanılması üçün mühafizəedici və qoruyucu tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir.*

**Açar sözlər:** qadın, uşaq, əxlaqi - mənəvi dəyərlər, pornoqrafiya, zorakılıq, əxlaqsızlıq, inzibati və cinayət qanunvericiliyi, dövlət siyasəti.

**B**əşəriyyət tarixində insan münasibətlərinin ən qədim və ən geniş yayılmış birlik forması olan, yetkinlik yaşına çatmış kişinin və qadının ailə qurmaq məqsədilə meydana gətirdikləri birlik, ittifaq – ailə hesab olunur. Bu ittifaq insan istehsalının fasiləsiz olaraq təmin edilməsi ilə yanaşı, eyni zamanda insanın maddi və mənəvi ehtiyaclarının ödənilməsinə xidmət edir. Ən qədim nikah münasibətləri adətlərə, ənənələrə, dini qayda-qanunlara əsaslansa da, sonradan dövlət və hüququn təkamül prosesi, nikah hüququnun Konstitusiyada və müvafiq olaraq

digər normativ-hüquqi aktlarda təsbiti ilə nəticələnmişdir. BMT-nin “İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməsi”nin 16-cı maddəsi, “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktının (16 dekabr 1966-cı il) 10-cu maddəsi, “Mülki və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktın (16 dekabr 1966-cı il) 13-cü maddəsi, Avropa Şurasının “İnsan hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi haqqında” Konvensiyasının (4 noyabr 1950-ci il) 12-ci maddəsi və digər beynəlxalq-hüquqi sənədlərdə insanın və vətəndaşın nikah hüquqları təsbit edilmiş və bu hüquq bərabər səviyyədə qadınlara da şamil edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 34-cü maddəsi, Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 2.3 maddəsi nikah hüququnu təsbit etmişdir. Bütün bunlara baxmayaraq nikah hüququnun bir sıra ciddi və mübahisəli problemləri də vardır ki, bunlar elmi araşdırmağa və müəyyən konkret nəticələrə gəlməyə zərurət meydana gətirir. Bu məqalədə həmin problemlər elmi olaraq araşdırılmağa və müəyyən nəticələr əldə edilməyə çalışılmışdır.

### 1. Uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahəsindəki tənzimləmələr

Dünyanın ən zərif, məsum, günahsız və müqəddəs varlığı hesab edilən uşaqlar, nəinki hər bir ailənin, hətta hər bir mütərəqqi cəmiyyətin və dövlətin qayğıya ən çox möhtac olan vətəndaşları hesab olunurlar. Uşaqların statusunun hüquqi tənzimlənməsinə xüsusi



önəm verilməsinə baxmayaraq, bu sahədə problemlər qalmaqdadır. Beynəlxalq və milli hüquqda əsasən II Dünya müharibəsindən, Azərbaycan isə dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra zəruri olan normativ-hüquqi aktların hazırlanması və qəbul edilməsi istiqamətində intensiv və səmərəli tədbirlər görülmüşdür. BMT Baş Assambleyasının 20 noyabr 1959-cu il tarixli 1386 sayılı Qətnaməsi ilə “Uşaq hüquqları haqqında Bəyannamə” elan edilmiş, 12 noyabr 1989-cu ildə isə “Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya” qəbul edilmişdir [7, s.131]. Dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra, 13 avqust 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikası bu Konvensiyayı tanımış və ona qoşulmuşdur. Azərbaycan eyni zamanda 2 aprel 2002-ci il tarixli qanunla “Uşaq hüquqları haqqında” BMT Konvensiyasının “Uşaq alverinə, uşaq fahişəliyinə və uşaq pornoqrafiyasına dair fakültativ Protokolu”na və “Uşaq hüquqları haqqında” BMT Konvensiyasının “Uşaqların silahlı münaqişələrə cəlb edilməsinə dair fakültativ Protokolu”na da qoşulmuş və bununla bağlı olaraq əsaslı tədbirlər həyata keçirilmişdir [12, s.56-61].

“Uşaq əməyinin ən pis formalarının qadağan edilməsinə və onların aradan qaldırılması üçün təcili tədbirlərə dair” Beynəlxalq Əmək Təşkilatının Baş konfransı tərəfindən qəbul edilmiş Konvensiya və onun müddəaları Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsində tam nəzərə alınmışdır [12, s.56-61]. Buna görə də “Uşaq hüquqları haqqında BMT Konvensiya”sına, ümumilikdə isə uşaq hüquqlarına və azadlıqlarına dair beynəlxalq hüququn ən ümdə prinsiplərinə və şərtlərinə əməl edilməkdədir. Buna görə də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqları Komitəsi, digər çoxsaylı beynəlxalq və regional təşkilatlar mütəmadi olaraq bu məsələyə

dair monitoring keçirir, ayrı-ayrı ölkələrə müvafiq köməkliklər göstərir və uşaq hüquqlarının qorunmasına dəstək verməyə çalışır.

“Azərbaycan Respublikasında yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının müdafiəsi üzrə komissiyalar haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Qanun”un qəbul edilməsi, Ailə, Qadın və Uşaq problemləri üzrə müstəqil Dövlət Komitəsinin yaradılması və s. bu kimi tədbirlər yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının mühafizəsinə dövlətin xüsusi önəm verdiyini bir daha təsdiq edir. Təsədüfi deyil ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinə referendum yolu ilə edilmiş dəyişiklikdə, uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə nəzarəti Azərbaycan dövləti öz üzərinə götürmüşdür [5, s.10-11]. “Uşaq” anlayışına beynəlxalq hüququn müxtəlif normaları ilə yanaşı, Azərbaycan Respublikasının ailə, mülki, inzibati, əmək, cinayət və digər qanunvericiliklərində müəyyən baxışlar sistemi öz ifadəsini tapmışdır. Mülki Məcəllənin 25.2-ci maddəsinin tələbinə əsasən fiziki şəxsin hüquq qabiliyyəti onun doğulduğu an əmələ gəlir və ölümü ilə xətm edilir. Uşağın vəərəsə olmaq hüququ isə ana bətnində maya bağlandığı andan yaranır. Fiziki şəxsin mülki hüquqi fəaliyyəti qabiliyyəti o, yetkinlik yaşına çatdıqda, yəni 18 yaşı tamam olduqda tam həcmdə əmələ gəlir. Mülki Məcəllənin 28.3-cü maddəsinin tələbinə görə isə 7 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların (azyaşlıların) fəaliyyət qabiliyyəti yoxdur. 7 yaşından 18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanların fəaliyyət qabiliyyəti məhduddur. 16 yaşı tamam olmuş yetkinlik yaşına çatmayan şəxs əmək müqaviləsi üzrə işləyirsə, o, tam fəaliyyət qabiliyyətli sayıla bilər. Eləcə də 18 yaşına çatmadanadək nikaha girməyə qanunun yol verdiyi



hallarda, 18 yaşına çatmamış fiziki şəxs nikaha girdiyi vaxtdan tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etmiş olur. Buna görə də 14 yaşlı tamam olmamış yetkinlik yaşına çatmayanların əvəzinə əqdlərin onların adından yalnız valideynlər və ya qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər şəxslərin imzalaya bilməsi şərti nəzərdə tutulmuşdur. Bununla belə Mülki Məcəllənin 29-cu maddəsi 7-14 yaşlı şəxslərin hansı əqdləri imzalamaq hüququ olduğunu daha konkret olaraq göstərmişdir. 14-yaşından 18 yaşınadək olan yetkinlik yaşına çatmayanlar Mülki Məcəllənin 30-cu maddəsində göstərilən əqdləri müstəqil şəkildə bağlamaq hüququna malikdirlər [6, s.12-26].

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinin V bəndinə əsasən 15 yaşına çatmamış uşaqlar işə götürülə bilməzlər [5, s.11]. Lakin Əmək Məcəlləsinin 42-ci maddəsinin 3-cü bəndinə görə 15 yaşına artıq çatmış hər bir şəxs işçi kimi əmək müqaviləsində tərəf ola bilər [4, s.52]. Bununla belə Ailə Məcəlləsinin 49.1-ci maddəsinə görə “18 yaşına (yetkinlik yaşına) çatmayan və tam fəaliyyət qabiliyyəti əldə etməyən şəxslər uşaq hesab olunurlar” [1, s.55]. Bu norma eyni zamanda BMT-nin uşaq konvensiyasının tələbinə də tamamilə uyğundur.

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 20.1-ci maddəsinə görə 16 yaşlı tamam olmuş şəxslər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilərlər. Bununla belə qanunvericilik 14 yaşlı tamam olmuş şəxslərin də yalnız konkret əməllər törətdikləri hallarda cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsini mümkün hesab edir. Belə ki, CM-nin 20.2-ci maddəsinə əsasən, qəsdən adam öldürməyə, qəsdən sağlamlığa az ağır və ya ağır zərər vurmağa, adam oğurlamağa, zorlamağa, seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinə, oğurluğa, soy-

ğunçuluğa, quldurluğa, hədə-qorxu ilə tələb etməyə, talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi ələ keçirməyə, ağırlaşdırıcı hallarda əmlakı qəsdən məhv etməyə və ya zədələməyə, terrorçuluğa, adamları girov götürməyə, ağırlaşdırıcı hallarda xuliqanlıq, odlu silahı, döyüş sursatını, partlayıcı maddələri və ya qurğuları talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri talamağa və ya hədə-qorxu ilə tələb etməyə, nəqliyyat vasitələrini və ya yolları yararsız vəziyyətə salmağa görə 14 yaşlı tamam olmuş şəxslərin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinə icazə verilir [3, s.13-14].

Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin beşinci bölməsinin on dördüncü fəslə ümumilikdə yetkinlik yaşına çatmayanların barəsində cinayət məsuliyyətinin və cəza təyin etmənin əsas xüsusiyyətlərini kifayət qədər mükəmməl tənzim etmişdir. Bundan başqa Cinayət Məcəlləsində yetkinlik yaşına çatmayanlar və ailə münasibətləri əleyhinə olan cinayətlərə görə məsuliyyət müəyyən edən yeddi maddədən ibarət tərkiblər sistemini əhatə edən normalar iyirmi ikinci fəsilə müstəqil olaraq nəzərdə tutulmuşdur [3, s.107-109].

Bütün bunlardan məlum olduğu kimi qanunverici orqan fiziki, əqli, psixi, mənəvi, tibbi, sosial və digər çoxsaylı komponentlər nəzərə alaraq insanın yalnız 18 yaşlı tamam olduqda yetkinlik yaşına çatmış şəxs hesab etmişdir. Bundan başqa qanunvericilik müxtəlif şəxslərə qarşı müxtəlif yaş senzları müəyyən etmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinə əsasən 15 yaşına çatmamış şəxslər işə götürülə bilməzlər [5, s.11]. Ailə Məcəlləsinin 10-cu maddəsinə əsasən nikah yaşı kişilər üçün 18, qadınlar üçün 17 yaş müəyyən edilmişdir



[1, s.14]. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 85-ci maddəsinə əsasən yaşı 25-dən aşağı olmayan hər bir vətəndaş Milli Məclisin deputatı, 100-cü maddəsinə əsasən yaşı 35-dən aşağı olmayan şəxs Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 30 yaşı tamam olmuş şəxs Baş nazir, yaşı 25-dən aşağı olmayan şəxs Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavini, nazir, digər mərkəzi icra hakimiyyət orqanının rəhbəri vəzifəsini tuta bilərlər [5, s.36, 48, 61, 63]. Konstitusiyanın 126-cı maddəsinə əsasən yaşı 30-dan aşağı olmayan şəxslər hakim seçilə bilərlər. 16 yaşına çatmış şəxslər dövlət qulluğuna qəbul edilə bilərlər [9, s.37]. Yaşı 20-dən aşağı olmayan şəxs polis orqanlarına işə qəbul edilə bilər. 30 yaşınadək olan şəxslər prokurorluğa işə qəbul edilə bilərlər. Bu kimi yaş senzinə dair digər çoxsaylı nümunələr də göstərmək mümkündür.

Beləliklə, beynəlxalq və milli hüquq normalarının təhlili göstərir ki, 7 yaşınadək olan uşaqların körpə, 7-14 yaşınadək olan uşaqların yeniyetmə, 14-16 yaşınadək olan uşaqların azyaşlı, 18 yaşınadək olan şəxslər isə ümumiyyətlə yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər kimi qəbul edilirlər. Bütün bunlar uşaq pornoqrafiyasına görə təqsirli şəxsin və zərər çəkmişin müəyyən edilməsi üçün hüquqi əhəmiyyətə malikdir. Uşaq pornoqrafiyası dedikdə, yetkinlik yaşına çatmamış şəxsin və ya yetkinlik yaşına çatmayan təsəvvürünü yaradan şəxsin aşkar seksual xarakterli hərəkətlərdə real və ya stimulyasiya edilmiş iştirakını əks etdirən əşyalar və ya materiallar, o cümlədən belə hərəkətlərdə iştirak edən azyaşlıların və ya yetkinlik yaşına çatmayanların realistik təsəvvürləri əks etdirilmiş olsun [3, s.470-472]. Bu zaman subyektin oğlan və ya qız olması heç bir əhəmiyyət daşımır.

Planetin müxtəlif regionlarında, inkişaf etmiş və inkişaf etməmiş ayrı-ayrı dünya dövlətlərində yetkinlik yaşına çatmamışların hüquqlarının cinayətkar qəsdlərdən qorunması və müdafiə edilməsinə xüsusi diqqət yetirilir. Elə buna görə də hər il BMT-nin Uşaq Hüquqları Komitəsi yetkinlik yaşına çatmamışlara qarşı və onlar tərəfindən törədilən kriminal əməllərin statistikasını təhlil edir, əsas inkişaf istiqamətləri üzrə müvafiq qərarlar qəbul edir. “Uşaqlara qarşı zorakılıq üzrə Dünya Hesabatı” bu sahədə böyük narahatçılığa əsas verir [8, s.8-36]. Son illər uşaq cinayətkarlığının ölkəmizdə də artması ciddi narahatçılıq doğurur. Ona görə də “Uşaq ili” layihəsinə müvafiq olaraq ölkənin müxtəlif qurumlarında – Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin, təhsil və elm müəssisələrinin, rayon və şəhər icra hakimiyyəti strukturlarının müvafiq komissiyaları, çoxsaylı qeyri-hökumət təşkilatları ayrı-ayrı layihələr üzrə bu məsələyə diqqəti artırmaqdadır [12, s.3-6].

Bütün bunlarla yanaşı cəmiyyətdə gedən proseslər onu göstərir ki, uşaq hüquqlarının müdafiəsi sahəsində mühüm tədbirlər görülməsinə baxmayaraq yetkinlik yaşına çatmamışlar tərəfindən törədilən hüquq pozuntuları, o cümlədən cinayət xarakterli əməllər faktiki olaraq bu və ya digər səviyyədə qalmaqdadır. Statistik məlumatlar göstərir ki, ölkədə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən 1990-cı ildə 456, 1991-ci ildə 484, 1992-ci il 1030, 1993-cü ildə 948, 1994-cü ildə 814, 1995-ci ildə 945, 1996-cı ildə 785, 1997-ci ildə 716, 1998-ci ildə 601, 1999-cu ildə 596, 2000-ci ildə 573, 2001-ci ildə 444, 2002-ci ildə 432, 2003-cü ildə 412, 2004-cü ildə 491, 2005-ci ildə 554, 2006-cı ildə 487, 2007-ci ildə 485, 2008-ci ildə 498, 2009-cu ildə 453, 2010-cu ildə 484, 2011-ci ildə



558, 2012-ci ildə 567, 2013-cü ildə 611, 2014-cü ildə isə 581 cinayət hadisəsi qeydə alınmışdır. Bu dövrdə qeydə alınmış cinayətlərə görə məhkum edilənlərin sayı 1990-cı ildə 292, 1991-ci ildə 304, 1992-ci il 545, 1993-cü ildə 689, 1994-cü ildə 629, 1995-ci ildə 615, 1996-cı ildə 449, 1997-ci ildə 469, 1998-ci ildə 399, 1999-cu ildə 391, 2000-ci ildə 328, 2001-ci ildə 342, 2002-ci ildə 348, 2003-cü ildə 269, 2004-cü ildə 299, 2005-ci ildə 341, 2006-cı ildə 236, 2007-ci ildə 305, 2008-ci ildə 267, 2009-cu ildə 222, 2010-cu ildə 307, 2011-ci ildə 238, 2012-ci ildə 314, 2013-cü ildə 592, 2014-cü ildə isə 581 nəfər təşkil edir. Onlar müxtəlif məhkəmə hökmləri vasitəsilə ayrı-ayrı cinayətləri törətməkdə təqsirli bilinmiş və məhkəmə hökmləri ilə məhkum edilmişlər [2, s.35-38]. Ümumilikdə götürüldükdə təhlil edilən dövrdə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən cinayətlər, ölkədə ümumiyyətlə qeydə alınmış cinayətlərin təxminən 4-6%-ni təşkil edir ki, bu da ümumdünya göstəricilərində o qədər də yüksək rəqəm hesab edilə bilməz. Əgər 14-15 yaşlı şəxslər arasında cinayətlərin orta göstəricisində rəqəm 54-75 arasında dövr edirsə, məsələn, yetkinlik yaşına çatmayanlar, o cümlədən 16-17 yaşlı şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlər 2000-ci ildə 462, 2001-ci ildə 371, 2002-ci ildə 378, 2003-cü ildə 341, 2004-cü ildə 421, 2005-ci ildə 488, 2006-cı ildə 435, 2007-ci ildə 425, 2008-ci ildə 422, 2009-cu ildə 383, 2010-cu ildə 412, 2011-ci ildə 491, 2012-ci ildə 582, 2013-cü ildə 601, 2014-cü ildə isə 579 nəfər təşkil etmişdir. Bu da 16-17 yaş qrupu arasında olan şəxslərin yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətlər içərisində öz yaş qruplarına görə çoxluq təşkil etdiyini göstərir.

Son illər cəmiyyətdə baş verən proseslər ailə-uşaq münasibətlərinə də mənfi təsirini göstərməkdədir. Məhz belə təzahürlərin nəticəsidir ki, ölkədə itkin düşmüş şəxslər sırasında yetkinlik yaşına çatmayanların xüsusi çəkisi artmaqdadır. Statistik məlumatlar göstərir ki, 2000-ci ildə 261, 2001-ci ildə 253, 2002-ci ildə 305, 2003-cü ildə 282, 2004-cü ildə 269, 2005-ci ildə 293, 2006-cı ildə 273, 2007-ci ildə 249, 2008-ci ildə 217, 2009-cu ildə 153, 2010-cu ildə 221, 2011-ci ildə 168, 2012-ci ildə 171, 2013-cü ildə 210, 2014-cü ildə isə 242 nəfər 14-17 yaşlı şəxslər itkin düşmüşlər. Onların axtarılıb tapılması sahəsində tədbirlərin səmərəliliyi və intensivliyi əhəmiyyətli dərəcədə artsa da, lakin həmin şəxslərin axtarılıb tapılması heç də həmişə uğurlu nəticələrə gətirib çıxarmamışdır. Bu da yetkinlik yaşına çatmayanların ciddi nəzarətdə saxlanılmasını, onlarla təlim-tərbiyə işinin gücləndirilməsini ümumxalq diqqətində saxlanmasına zərurət yaradır. Bütün bunlara görə də son illər ölkədə yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqlarının mühafizəsinə diqqət artırılmışdır.

Uşaq hüquqlarının müdafiəsi problemi ümumdünya səviyyəsində baş verən proseslərin tərkib hissəsi kimi dəyərləndirilə bilər. Buna görə də uşaqlar arasında hüquq pozuntularının artması və uşaq hüquqlarının müdafiəsi beynəlxalq təşkilatları dərindən narahat edir. Bu zaman nəzərə alınmalıdır ki, yalnız uşaqlar cinayət etməzlər, habelə onlara qarşı cinayətlər, zoraki hərəkətlər intensiv artmaqdadır. Uşaqların cinayətkar qəsdlərdən müdafiəsi, yaxud onların yaşlılar tərəfindən cinayətkarlığa cəlb edil-məsinin qarşısının alınması yetkinlik yaşına çatmayanların və gənc nəslin normal inkişafının, onun kamil şəxsiyyət kimi formalaşmasının mühüm şərtidir.



Cinayətkarlıqla mübarizədə uşaq hüquqlarının müdafiəsi böyük aktuallığa malik olan problemdir. Bu başlıca olaraq ondan irəli gəlir ki, qloballaşan dünyada bu problem təhlükəli xarakter almaqdadır. Buna görə də Azərbaycan Respublikasının daxili siyasətinin, o cümlədən hüquq siyasətinin qarşısında duran ən ümdə vəzifələrdən biri ölkədə cinayətkarlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsindən, qanunçuluğun və hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsindən, habelə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunmasının etibarlı şəkildə təmin edilməsindən ibarətdir. Bu sahədə qarşıda duran vəzifələrin layiqincə yerinə yetirilməsi Azərbaycan dövlətçiliyinin əsas prinsiplərindən və vəzifələrindən birini təşkil edir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı ailə və uşaq münasibətlərində mənəvi-əxlaqi dəyərlərin etibarlı mühafizəsinə ciddi tələbat yaradır.

Yetkinlik yaşına çatmamışlar arasında kompyuterdən asılılıq prosesləri ailələri ciddi surətdə narahat etməkdədir. Bir çox hallarda uşaq psixologiyası ilə uyğun gəlməyən internet resurslarına açıq çıxışlar ciddi fəsadlar törədir. Müxtəlif məzmunlu e-disklər, internet filmləri, başqa materiallar və multiplikasiya filmləri ciddi nəzarət olmadan istifadəyə buraxılır. Bu filmlərin əksəriyyətində maraq xatirinə zorakılıq, qəddarlıq, uşaq pornoqrafiyası və s. analoji məzmunlu materialların dövriyyəyə buraxılması uşaqlar arasında müxtəlif kateqoriyada olan cinayətlərin və hüquq pozuntularının artmasına şərait yaradır. İnformasiya təhlükəsizliyinə dair tələbləri bu sahəyə diqqətin artırılmasını və xüsusi mexanizmlər vasitəsilə ciddi nəzarətin təmin olunmasına zərurət yaradır.

## 2. Ananın hüquqlarının müdafiəsi sahəsindəki tənzimləmələr

Şərq müsəlman ölkələrində qadına – anaya olan münasibət və diqqət bir qayda olaraq müsbət elementləri ilə diqqəti cəlb edir. Rusiya İmperiyasında baş verən Böyük Oktyabr Sosialist İnqilabından sonra fəhlə və kəndli hökuməti – proletar diktaturasının simasında ailənin və onun mühüm tərkib hissəsi olan qadınların və uşaqların hüquqlarının inkişafına xüsusi diqqət yetirilməyə başlanılmışdır. Buna görə də Rusiyada və Azərbaycanda inqilabın ilk illərində ailə münasibətləri ilə bağlı əhəmiyyətli Dekretlər verilmiş, nikah haqqında, ailə haqqında, qəyyumluq haqqında qanunlar məcəlləsi bu istiqamətdə mühüm rol oynamışdır. 14 iyul 1944-cü ildə “Hamilə, çoxuşaqlı və tək analara dövlət yardımının artırılması haqqında”, “Analıq və uşaqlığın mühafizəsi haqqında”, “Qəhrəman ana” fəxri adının təsis edilməsi, “Analıq şərəfi” və “Analıq medal”larının təsis edilməsi, bu ailələrə maddi yardımının göstərilməsi ailə münasibətlərinin inkişafına və ailələrin maddi rifah halının yaxşılaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Ölkəmizdə müstəqillik illərində – 1999-cu ildə Ailə Məcəlləsinin qəbul edilməsi, ailə, qadın və uşaq hüquqlarının genişləndirilməsi sahəsində qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktlar mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Azərbaycan Respublikası Ailə Məcəlləsinin 2.3 maddəsinə görə nikah-kişi ilə qadının ailə qurmaq məqsədilə müvafiq icra hakimiyyəti orqanında qeydiyyatla alınan könüllü ittifaqdır [1, s.6]. Qanunvericiliyə görə ailə qarşılıqlı məhəbbət və hörmət hisləri əsasında qurulmalı, ailənin işinə hər kəsin qarışmasının yolverilməzliyi gözlənilməli, ailə üzvlərinin ailə qarşısında qarşılıqlı yardım və məsuliyyətinin təmin





olunmalı, onların hüquqlarının maneəsiz həyata keçirilməli və məhkəmə müdafiəsi üçün real təminatlar verilməlidir.

### Nəticə

Beynəlxalq və milli təcrübə təsdiq edir ki, ailə münasibətlərindən irəli gələn hüquq pozuntularının, xüsusilə yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən törədilən hüquq pozuntularının və cinayət faktlarının nəzarətdə saxlanması üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir: 1. Uşaq hüquqlarının müdafiəsi və mühafizəsi sahəsində milli qanunların beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılması sahəsində tədbirlər davam etdirilməlidir; 2. Uşaq hüquqlarının pozulması ilə bağlı hər bir fakt, xüsusilə cinayət faktları ciddi surətdə araşdırılıb qanuni tədbirlər görülməlidir; 3. Uşaq hüquqlarının qorunması və yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri üzrə profilaktiki tədbirlər sisteminin hazırlanıb həyata keçirilməsi zəruridir; 4. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət işləri üzrə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş prosessual normalara istintaq və məhkəmə orqanları tərəfindən ciddi əməl olunması təmin edilməlidir; 5. Yetkinlik yaşına çatmayanların cəzaçəkmə müəssisələrində təlim-tərbiyəsinə və təhsilinə diqqətin artırılması zəruridir; 6. Cəzaçəkmə müəssisələrindən buraxılan cinayət etmiş yetkinlik yaşına çatmayanların yaşayış və iş yeri ilə təmin olunması sistemli şəkildə həyata keçirilməlidir; 7. Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri dövlət nəzarətində saxlanılmalıdır; 8. Yetkinlik yaşına çatmayanlar arasında hüquq tərbiyəsinə xüsusi önəm verilməli, beynəlxalq qabaqcıl təcrübədən istifadə edilməlidir; 9. Uşaq psixologiyasına ciddi təsir göstərən pornoqrafik materialların, zorakılıq, qəddarlıq, həyəcan

və emosional pozğunluq yaradan informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının qanunsuz materiallarının istehsalı, təbliği və dövriyyəyə buraxılması qadağan edilməlidir; 10. İnformasiya texnologiyalarından istifadə etməklə yetkinlik yaşına çatmamışların mənavi-əxlaqi tərbiyəsinə pozan əməllərə görə məsuliyyətin və cəzanın sərtləşdirilməsi zəruri hesab edilməlidir. 11. Yetkinlik yaşına çatmamışlar arasında informasiya hüququnun tədrisinə diqqət artırılmalıdır. Ailə münasibətlərinin dinamik inkişafda olması nəzərə alınaraq, bu sahəyə diqqətin artırılması, mənavi-əxlaqi dəyərlərin qorunması və özünü təsdiq etmiş Azərbaycan ailə modelinin inkişafı müasir mərhələ üçün olduqca önəmlidir və onun qorunması zəruridir.

### İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Ailə Məcəlləsi. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2006.
2. Azərbaycan Respublikasında cinayətkarlıq və hüquqpozma. Bakı, 2010.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2011.
4. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. Bakı, "Digesta" nəşriyyatı, 2014.
5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2013.
6. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2008.
7. Beynəlxalq sənədlər toplusu. Bakı, "Qanun" nəşriyyatı, 2005.
8. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Uşaqlara qarşı zorakılıq üzrə Baş katibin Ümumdünya Hesabatı", BMT-nin nəşri, 2006.
9. "Dövlət qulluğu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2011.
10. Fəlsəfə ensiklopedik lüğət, Bakı, 1997.
11. Mehdiyev Ramiz. Fəlsəfə. Bakı, 2010.
12. Uşaq hüquqları hamı üçün. Bakı, Ombudsman Aparatının nəşri, 2009.



**ЗАЩИТА ПРАВ СЕМЬИ И ДЕТЕЙ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ**

**Хасанзаде Саида Бахрам кызы,**  
**Ведущий научный сотрудник Института права и прав человека НАНА,**  
**доктор юридических наук, доцент.**  
saidahasan@gmail.com

Конституции Азербайджанской Республики придает особое значение защите прав и свобод человека. Поэтому семья являющаяся основой ячейкой общества была взята под особую опеку государства. В законодательстве было закреплено право на конфиденциальность личной и семейной жизни, было сочтено неприемлемым вмешательство в личную жизнь и семейную жизнь. В последние годы происходит увеличение количества действий разнообразного содержания приносящих вред семье, чести и достоинству её членов – женщинам и детям, приводящих к нарушению нравственно-морального воспитания. В распространении и пропаганде этих действий в большом диапазоне широко используются интернет-ресурсы. Поэтому со стороны государства, защите и развитию исторически сложившихся нравственно-моральных ценностей, уделяется особое внимание. Многочисленные научные, образовательные и государственные учреждения считают главным приоритетом обеспечение нравственно-морального воспитания детей. В этом смысле, в нашей стране действия приносящие вред нравственно-моральному воспитанию членов семьи, осуждаются и порицаются членами общества, общественные отношения в этой области охраняются административным и уголовным законодательством. К сожалению, необходимо отметить, что отдельные предприниматели, любители и заинтересованные лица стремятся получить прибыль, в тех или иных целях широко используя порнографические материалы, фильмы пропагандирующие жестокость и насилие.

В статье раскрываются отрицательные стороны действий, приносящих вред ценностям, сформированным в сфере нравственно-морального воспитания женщин и детей, были выдвинуты взгляды и мнения по расширению и ужесточению правовых мер в области защиты прав женщин и детей.

**Ключевые слова:** женщины, дети, нравственно-моральные ценности, порнография, насилие, безнравственность, административное и уголовное законодательство, государственная политика.

**PROTECTION OF FAMILY AND CHILDREN'S RIGHTS IN  
THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN**

**Hasanzadeh Saida Bahram gizi,**  
**Leading researcher of the Institute of Law and Human Rights**  
**of ANAS, Doctor of Law, Associate Professor.**  
saidahasan@gmail.com

The constitution of Azerbaijan Republic affords a special priority to reliable protection and guarding of human rights and freedoms. That is why a family as a main kernel of a society is taken under a special ward ship of the state. In the legislation a right of everyone to keeping secret personal and family life secrecy is consolidated, interfering into families and personal life is considered inadmissible. Recent years there increase the actions of



different content doing harm to spiritual and moral education of family members, honor and dignity of women and children. In a broad expansion and propagation of these actions in the web internet resources are widely used. Therefore a special attention on side of our government is paid to preservation and development of historically formed of spiritual and moral values. The numerous scientific, educational and state organizations consider provision of spiritual and moral upbringing of children to be their duty of priority. In this sense the actions doing harm to spiritual and moral education of family members in our country are condemned and blamed by society members and public relations in this sphere are protected by the administrative and criminal legislation. It should be unfortunately noted that some businessmen, dilettantes and interested persons by this or other purposes, widely use pornographic materials, films propagating cruelty and mercilessness and work for getting profit. In the article the negative sides of the actions doing harm to values established in a sphere of spiritual and moral education of women and children are brought to light, thoughts and considerations on expansion and hardening the legal measures in a sphere of protection of information security are put forward.

**Key words:** woman, child, spiritual and moral values, pornography, brutality, immorality, administrative and criminal legislation, state politics.

#### AZERBAIJAN CUMHURİYETİ'NDE AİLE VE ÇOCUK HAKLARININ KORUNMASI

**Hasanzadeh Saida Bahram gizi,**  
**ANAS Hukuk ve İnsan Hakları Enstitüsü'nün önde gelen araştırmacı,**  
**Hukuk Doktoru, Doçent.**  
saidahasan@gmail.com

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, insan hak ve özgürlüklerinin korunmasına özel önem vermektedir. Bu nedenle, toplumun temeli olan aile devletin özel bakımı altına alındı. Kanun, kişisel ve aile yaşamının gizliliği hakkını güvence altına aldı ve kişisel hayata ve aile hayatına müdahale edilmesinin kabul edilemez olduğu düşünülüyordu. Son yıllarda, aileye zarar veren çeşitli içeriklerin eylem sayısında, üyelerinin - kadın ve çocukların onuruna ve saygınlığına zarar veren ve ahlaki eğitimin ihlaline yol açan bir artış olmuştur. Bu eylemlerin geniş bir yelpazede yaygınlaştırılması ve yaygınlaştırılmasında internet kaynakları yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle, devlet tarafından, tarihsel olarak geliştirilen ahlaki değerlerin korunmasına ve geliştirilmesine özel önem verilmektedir. Çok sayıda bilimsel, eğitimsel ve devlet kurumu, çocukların ahlaki eğitiminin öncelikli olmasını sağlamayı düşünmektedir. Bu anlamda ülkemizde aile üyelerinin ahlaki ve ahlaki eğitimine zarar veren eylemler toplum üyeleri tarafından kınanmakta ve kınanmakta, bu alandaki halkla ilişkiler idari ve ceza mevzuatı ile korunmaktadır. Ne yazık ki, bireysel girişimcilerin, amatörlerin ve ilgili kişilerin pornografik materyalleri, zulüm ve şiddeti teşvik eden filmleri yaygın olarak kullanan bir amaç için kâr elde etmeye çalıştıkları belirtilmelidir.

Makale, kadınların ve çocukların ahlaki eğitimi alanında oluşan değerlere zararlı eylemlerin olumsuz yönlerini ortaya koymakta, kadın ve çocukların haklarının korunması alanında yasal önlemlerin genişletilmesi ve sıklaştırılması konusunda görüş ve görüşler öne sürülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** kadın, çocuk, ahlaki değerler, pornografi, şiddet, ahlaksızlık, idari ve ceza mevzuatı, devlet politikası.



## VERGİ HÜQUQU: ANLAYIŞI, PREDMETİ VƏ STATUSU

*Məqalədə vergi hüququnun anlayışı, onun predmeti, statusu və hüquqi təbiətinə dair digər məsələlər elmi cəhətdən araşdırılır. Belə bir doktrinal definisiya formulə olunur ki, vergi hüququ dedikdə dövlətin vergi fəaliyyəti sahəsində yaranan vergi münasibətlərini tənzimləyən obyektiv hüquq normalarının sistemi başa düşülür.*

*Azərbaycan Respublikasının milli hüquq sferasında vergi hüququnun mövqeyi barədə qeyd edilir ki, vergi hüququ dövlətdaxili hüquq sistemində müstəqil hüquq sahəsi kimi formalaşmış iqtisadi hüququn tərkibində yarım sahə statusuna malikdir.*

*Belə ki, vergilər yolu ilə iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi həyata keçirilir, zəngin vergi və iqtisadi münasibətlər iqtisadi kontekstdə bir-birilə sıx surətdə əlaqəli olan anlayışlardır. Bu bağlılıq həm də Dövlət Vergi Xidməti qurumunun İqtisadiyyat Nazirliyinin strukturuna daxil olmasında təzahür edir.*

**Araz Kərimov,**  
Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin Bakı şəhəri Kiçik Sahibkarlıqla İş üzrə Baş İdarəsi, rəisin birinci müavini, vergi xidməti müşaviri, hüquqşünas.

e-mail: araz.karimov@icloud.com  
telefon:+99450 224 00 42.

**Nadir Adilov,**  
Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi, sədrin müşaviri, dosent, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.

e-mail: nadir.adilov@gmail.com  
telefon:+99450 211 57 02;

**Etibar Əliyev,**  
Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyasının üzvü, Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi "İnsan hüquqları və informasiya hüququ" YUNESKO kafedrasının professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru,

e-mail: a-etibar@rambler.ru  
telefon:+99450 220 24 42

**Əsas sözlər:** vergi hüququ, vergi münasibətləri, vergi fəaliyyət sferası, iqtisadi hüquq, dövlət tənzimləməsi, təsərrüfat subyektləri, vergi ödəyiciləri.

Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il Konstitusiyasının (bundan sonra – Konstitusiya) 4-cü fəslində vətəndaşların əsas vəzifələri müəyyən edilmişdir. Vergiləri ödəmək vətəndaşların daşdıqları vəzifələrdən biridir. Konstitusiyanın 73-cü maddəsinin I hissəsində deyilir ki, qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər kəsin borcudur [1, s.19]. Vergi ödəmək vəzifəsi hər bir dövlətin şəxslərinin üzərinə qoyulmuş vəzifədir. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, vergi müəyyən etmək və tutmaq siyasi hakimiyyət daşıyıcısı olan dövləti xarakterizə edən, dövlətə xas olan əlamətlərdən biridir. Dövlətin bu cür əlamətlə xarakterizə olunması isə təsadüfi xarakter daşımır. Heç də sirr deyil ki, dövlət büdcəsinin əsas mənbəyini vergi təşkil edir. Unutmaq olmaz ki, istənilən ölkədə dövlət gəlirləri içərisində vergi əsas yer



tutaraq ən mühüm faktor hesab olunur. İqtisadi nəzəriyyədə göstərilir ki, dövlət və yerli büdcələrin gəlir hissəsini, əsasən, vergi təşkil edir [13, s.573]. Odur ki, istənilən dövlət vergi sisteminin formalaşdırılmasına, eləcə də vergi siyasətinin həyata keçirilməsinə prioritet əhəmiyyət verir [8, s.10-45].

Aydın məsələdir ki, ictimai həyatda mövcud olan münasibətlər həm də vergi fəaliyyəti sahəsində yaranır. Cəmiyyətdə vergi ilə bağlı əmələ gələn ictimai münasibətlər vergi münasibətləri adlanır ki, belə münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi müvafiq hüquq normaları vasitəsilə həyata keçirilir; həmin normaların sistemi vergi hüququ adlanır. Bu normalarla tənzimlənən vergi münasibətləri dövlətin həyata keçirdiyi vergi fəaliyyəti prosesində yaranır ki, belə fəaliyyət vergilərin müəyyən edilməsinə və tutulmasına yönəlir.

Hüquq ədəbiyyatında göstərilirdiyi kimi, vergi hüququ dedikdə dövlətin vergi fəaliyyəti sahəsində yaranan vergi münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarının sistemi başa düşülür ki, həmin münasibətlər vergilər qoyulması və tutulması ilə bağlı yaranır [4, s.478]. Onun əsas funksiyası cəmiyyətdəki vergi münasibətlərini tənzimləməkdən ibarətdir ki, həmin münasibətlər dövlət və şəxslər (vergi ödəyiciləri) arasında əmələ gəlir. Mübaliğəsiz olaraq deyə bilərik ki, cəmiyyətin inkişafında vergi münasibətləri müstəsna rol malikdir.

Deməli, vergi hüququ vergi fəaliyyəti sahəsində yaranan ictimai münasibətləri, yəni vergi münasibətlərini tənzimləyir. Məhz vergi münasibətləri vergi hüququnun nizamsalma predmetini təşkil edir. Vergi münasibətləri vergi hüququnun ibarət olduğu ayrı-ayrı hüquq normaları vasitəsilə tənzimlənir. Bu zaman vergi münasibətləri hüquqi forma

alır ki, həmin forma vergi-hüquq münasibətləri adlanır. Başqa sözlə, vergi-hüquq münasibətləri vergi-hüquq normaları ilə tənzimlənən və nizama salınan vergi münasibətləridir. Fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən onlar arasındakı münasibət «məzmun» və «forma» kimi kateqoriyalar arasında mövcud olan dialektik əlaqə kimidir. Belə ki, fəlsəfi baxımdan əgər vergi münasibətləri məzmun-dursa, vergi-hüquq münasibətləri formadır.

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, vergi-hüquq münasibətləri dedikdə vergi-hüquq normaları ilə tənzimlənən və nizama salınan vergi münasibətləri başa düşülür. Hər bir hüquq münasibəti kimi, vergi-hüquq münasibətləri də quruluşca üç elementdən ibarətdir: obyekt; subyekt; məzmun.

Vergi-hüquq münasibətlərinin obyektidir odur ki, onun barəsində vergi-hüquq münasibətləri yaranır. Məlumdur ki, vergi-hüquq münasibətləri vergi fəaliyyəti barəsində və onunla bağlı olaraq əmələ gəlir. Ona görə də, verginin özü vergi-hüquq münasibətlərinin obyektidir; söhbət büdcəyə köçürülən vergidən gedir [9, s.63-64].

Doktrinal mənbələrdə təsbit olunduğu kimi, vergi dedikdə dövlət və yerli hakimiyyət (bələdiyyə) tərəfindən fiziki və hüquqi şəxslərdən məcburi surətdə alınan pul vəsaiti başa düşülür. Şəxslərdən məcburi surətdə alınan hər cür vəsait, təbii ki, vergi hesab olunmur. Bu və ya digər vəsaitin vergi hesab edilməsi üçün onun müəyyən əlamətlərə uyğun gəlməsi tələb edilir. Söhbət vergi anlayışını səciyyələndirən əlamətlərdən gedir ki, onlar aşağıdakılardan ibarətdir [7, s.197]: vergi şəxslərdən məcburi surətdə alınan pul vəsaitidir; vergi şəxslərdən əvəzsiz alınan pul vəsaitidir; vergi pul formasında ödəniş deməkdir; vergi geri qaytarılmayan pul ödə-



nişidir; vergi dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən pul ödənişidir; vergi hüquqi əsası olan ödənişdir (hüquqi əsas dedikdə qanunlar başa düşülür); vergi faktiki əsası olan ödənişdir (faktiki əsas dedikdə isə gəlir, mənfəət, əmlak və s. başa düşülür). Bu kimi əlamətlər vergini digər pul ödənişlərindən fərqləndirməyə imkan verir.

Vergi-hüquq münasibətlərinin subyektlərinə gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, vergi-hüquq münasibətlərinin real (faktiki) iştirakçıları vergi-hüquq münasibətlərinin subyektləri adlanır. Vergi-hüquq münasibətlərinin mümkün (potensial) iştirakçılarına isə vergi hüququnun subyektləri deyilir. Onların sırasına aiddir: dövlət; vergi ödəyiciləri. Vergi-hüquq münasibətləri məhz dövlət və vergi ödəyiciləri arasında əmələ gəlir; vergi-hüquq münasibətləri həm də bələdiyyə və vergi ödəyiciləri arasında yaranır. Düzdür, vergi-hüquq münasibətlərində bilavasitə dövlət və bələdiyyə özü iştirak etmir. Bu münasibətlərdə onları müvafiq səlahiyyətli orqanlar (dövlət və bələdiyyə orqanları) təmsil edirlər. Dövlət orqanları müəyyən edilmiş dövlət vergilərinin ödənilməsinə tələb edir və onların ödənilməsinə nəzarət edir. Əvvəllər bu işi mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı kimi Vergilər Nazirliyi həyata keçirirdi. Lakin son dövrlərdə Azərbaycan Respublikasında aparılan vahid maliyyə və büdcə siyasəti çərçivəsində vergilərin, məcburi dövlət sosial sığorta, işsizlikdən sığorta və icbari tibbi sığorta haqlarının, habelə digər icbari ödənişlərin vaxtında və tam yığılmasının təmin edilməsi sahəsində dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi məqsədilə İqtisadiyyat Nazirliyinin yanında Dövlət Vergi Xidməti yaradılmışdır [14.1; 14.6]. Adıçəkilən qurumun hüquqi bazası sayılan Əsasnamə Azərbaycan Respublikası Preziden-

tinin 12.05.2020-ci il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir [14.2; 14.4].

Yerli özünüidarəetmə orqanları olan bələdiyyə orqanları yerli vergiləri tətbiq edir, yerli vergilərin yerli büdcələrə yığılmasını təşkil edir və onların ödənilməsi üzərində nəzarəti həyata keçirilir.

Vergi ödəyiciləri anlayışının məna yükü altında elə şəxslər başa düşülür ki, onlar dövlət və yerli vergiləri ödəmək vəzifəsi daşıyırlar. Onlar iqtisadi-təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərdir. Vergi ödəyicisi qismində həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər çıxış edə bilirlər.

Vergi ödəyiciləri olmayan şəxslər də vergi-hüquq münasibətlərinin iştirakçısı – vergi hüququnun subyektinə ola bilər. Söhbət vergilərin ödənilməsi ilə bağlı şəxslərdən gedir. Vergilərin ödənilməsi ilə bağlı şəxslər dedikdə vergi ödəyiciləri olmayan, lakin qanuna əsasən vergilərin hesablanmasına və büdcəyə köçürülməsinə, vergi orqanlarına müvafiq məlumatın verilməsinə cavabdeh olan, habelə vergi yoxlaşmasının həyata keçirilməsinə köməklik göstərən işçilər başa düşülür. Onların sırasına vergi agentləri, banklar və digər kredit təşkilatları, ekspertlər və s. inzibati şəxslər daxildir [11, s.121].

Beləliklə, vergi hüququnun subyektləri aşağıdakılardan ibarətdir: dövlət (dövlət orqanları); bələdiyyə (bələdiyyə orqanları); vergi ödəyiciləri; vergilərin ödənilməsi ilə bağlı şəxslər (onlara həm də prosessual şəxslər deyilir).

Vergi-hüquq münasibətləri üç əlamətlə xarakterizə olunur. Birinci, vergi-hüquq münasibətlərinin obyektini bütün hallarda pul formasında olan vergi təşkil edir. İkinci, vergi münasibətləri hakimiyyət xarakterli münasibətlərdir. Unutmaq olmaz ki, vergi-



hüquq münasibətləri hakimiyyət səlahiyyətinə malik olan dövlət (bələdiyyə) və vergi ödəyiciləri arasında əmələ gəlir. Dövlət (bələdiyyə) hökmən vergi-hüquq münasibətlərinin tərəflərindən biri olmalıdır. Üçüncü, vergi-hüquq münasibətləri iqtisadi xarakterli münasibətlərdir.

Vergi-hüquq münasibətlərinin məzmununa gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, bu münasibətlərdə iştirak edən subyektlərin hüquq və vəzifələrinin məcmusuna vergi-hüquq münasibətlərinin məzmunu deyilir. Məsələn, vergi-hüquq münasibətlərində iştirak edən subyektlərdən biri olan dövlət (dövlət orqanları) vergilərin ödənilməsinə vergi ödəyicilərindən tələb etmək hüququna malikdir. Bu, dövlətin vergi-hüquq münasibətlərində malik olduğu hüquqdur. Vergiləri ödəmək isə vergi ödəyicilərinin daşdıqları vəzifədir. Yaddan çıxarmamalıyıq ki, vergiləri ödəmək hər kəsin borcudur.

Vergi hüququnun mənbələrinə gəldikdə, qeyd etməliyik ki, vergi hüququna daxil olan müvafiq hüquq normalarının ifadələnmə və mövcudolma formaları vergi hüququnun mənbələri adlanır [10, s.56-60]. Vergi-hüquq normaları, adətən, normativ hüquqi akt kimi formada ifadə edilir və mövcud olur. Odur ki, normativ hüquqi aktlar vergi hüququnun əsas mənbəyidir. Söhbət, hər şeydən əvvəl, normativ hüquqi aktların əsas növü kimi tanınan qanunlardan gedir. Qanunlar sırasında əsas rolu Konstitusiya oynayır ki, ali hüquqi qüvvəyə malik olan həmin qanun bütün hüquq sahələri, eləcə də hüquq yarım sahə və institutları üçün normativ əsas (baza) hesab olunur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Konstitusiyanın 73-cü maddəsi vətəndaşların üzərinə vergi ödəmək kimi vəzifə qoyur ki, bu, yəni vergiləri ödəmək onların daşdıqları

əsas konstitusion vəzifələrdən biridir. Vergi hüququ üçün Konstitusiyanın həm də aşağıdakı maddələri mühüm əhəmiyyətə malikdir: Milli Məclis bu və digər məsələyə dair ümumi qaydalar müəyyən edir ki, vergiləri ödəmək həmin məsələlərdən biridir (maddə 94); Prezident dövlətin iqtisadi proqramlarını təsdiq edir (maddə 109); Nazirlər Kabineti maliyyə-kredit və pul siyasətinin həyata keçirilməsini təmin edir (maddə 119) və s.

Vergi hüququnun mənbəyi olan qanunlar içərisində Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin (VM, 2000-ci il) adı, ilk növbədə, çəkilməlidir [2, 296 s.; 14.1; 14.7]. Azərbaycan Respublikasında yaranan vergi münasibətlərinin tənzimlənməsində bu məəcəlləşdirilmiş qanun mühüm və vacib rol oynayır. Adıçəkilən məəcəllə vergi sistemini, vergitutmanın ümumi əsaslarını, vergilərin müəyyən edilməsi, ödənilməsi və yığılması qaydalarını, vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının, habelə vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələrini, vergi nəzarətinin forma və metodlarını, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti, dövlət vergi orqanlarının və onların vəzifəli şəxslərinin hərəkətlərindən (hərəkətsizliyindən) şikayət edilməsi qaydalarını və digər məsələləri müəyyənləşdirir. VM 2000-ci ildə qəbul olunmuş, 2001-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minmiş və sonradan ona müasir dövrün tələbləri kontekstində əhəmiyyətli dərəcədə əlavə və dəyişikliklər edilmişdir [14.1; 14.5; 14.7].

Vergi hüququnun mənbəyi olan normativ hüquqi aktların digər növü qanunqüvvəli aktlardır ki, onlar vergi münasibətlərinin tənzimlənməsində heç də az rol oynamırlar. Söhbət Prezident fərmanlarından, Nazirlər



Kabinetinin qərarlarından , İqtisadiyyat Nazirliyinin və Dövlət Vergi Xidmətinin qəbul etdiyi normativ əhəmiyyətli hüquqi sənədlərdən (əsasnamə,təlimat, izah məktubları və digər aktlardan) gedir [14.2; 14.3; 14.7]. Bu cür aktlar vergi hüququnun nizaməsalma predmetini təşkil edən bu və ya digər məsələnin tənzimlənməsinə həsr olunmuşdur.

Eyni zamanda vergi hüququnun mənbəyi qismində həm də bələdiyyələrin normativ xarakterli hüquqi aktları çıxış edir. Unutmaq olmaz ki, bələdiyyələr yerli vergilərin tətbiq olunması, yerli vergilərin yerli büdcələrə yığılmasının təşkil edilməsi və onların ödənilməsi üzərində nəzarət həyata keçirir. Təbii ki, bu kimi məsələlərlə bağlı olaraq bələdiyyələr normativ əhəmiyyətə malik olan hüquqi aktlar qəbul edir. Həmin aktlar vergi hüququnun mənbəyi hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr vergi hüququnun digər mənbə növüdür. Söhbət vergilərlə əlaqədar bağlanmış beynəlxalq müqavilələrdən gedir [3, s.628-632]; onlara beynəlxalq vergi sazişləri deyilir. Belə sazişlər, hər şeydən əvvəl, ikitərəfli səviyyədə (iki dövlət arasında) bağlanılır. İkitərəfli beynəlxalq vergi sazişləri içərisində ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması haqqında sazişlər vacib yer tutur. İkiqat vergitutma dedikdə vergi ödəyicisinin əldə etdiyi gəlirdən - vergitutma obyektindən eyni zamanda iki və ya daha çox dövlətin büdcəsinə eyni növ vergi alınması başa düşülür. Beynəlxalq vergi sazişlərinin bağlanması məhz ikiqat vergitutma kimi beynəlxalq aktual məsələni tənzimləmək məqsədinə xidmət edir. Odur ki, dünya təcrübəsində bu cür beynəlxalq müqavilələrin bağlanması praktikasından geniş səviyyədə istifadə olunur. Təsadüfi deyil ki, ikiqat vergitutmanın

aradan qaldırılması haqqında yüzlərlə müvafiq ikitərəfli saziş bağlanmışdır. Azərbaycan Respublikası tərəfindən 30-dan çox dövlətlə - Avstriya, Böyük Britaniya, Gürcüstan, Moldova, Norveç, Özbəkistan, Pakistan, Polşa, Rusiya Federasiyası, Türkiyə və digər ölkələrlə belə sazişlər imzalanmışdır [14.1; 14.7].

Qeyd etməliyik ki, vergi hüququnun mənbəyi olan qanunvericilik aktları vergi qanunvericiliyi adlanır. VM-in 2-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyi Konstitusiyadan, Vergi Məcəlləsindən və onlara uyğun olaraq qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarından ibarətdir [2, s.17-20].

Vergi hüququ ilə vergi münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi onun özünəməxsus prinsipləri əsasında həyata keçirilir. Söhbət iqtisadi hüququn sahədaxili prinsiplərindən gedir ki, onlar vergi hüququna xas olan əsas normativ ideya və rəhbər başlanğıqlardır.

Hər şeydən əvvəl, qeyd olunmalıdır ki, “qanunçuluq prinsipi” vergi hüququna xas olan prinsiplər sırasına aiddir. Bu prinsip öz ifadəsini bunda tapır ki, vergilər qanunla müəyyən edilir; şəxslər məhz qanunla müəyyən edilmiş vergiləri ödəmək vəzifəsi daşıyırlar. Qanunçuluq prinsipi Konstitusiyanın 73-cü maddəsində ifadə edilmişdir; həmin maddənin I hissəsində göstərilir ki, hər kəs qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini ödəməyə borcludur.

Fiziki və hüquqi şəxslər təkcə vergiləri ödəmək vəzifəsi daşıyırlar; onların borcludur ki, vergiləri tam həcmdə və vaxtında ödəsinlər. Xatırlatmaq istərdik ki, Konstitusiyanın 73-cü maddəsinin II hissəsinə görə, hər kəs qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəməyə borcludur. Məhz bu kimi konstitu-





sion göstərişdə “vergilərin tam həcmdə və vaxtında ödənilməsi prinsipi” formulə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının vergi hüququ həm də belə prinsipdən çıxış edir ki, şəxslər qanunla müəyyən edilməmiş vergiləri ödəməyə məcbur edilə bilməz. Söhbət “şəxslərin vergi ödənilməsinə məcbur edilməsinin yolverilməzliyi prinsipi”ndən gedir. Bu prinsip öz normativ-hüquqi ifadəsini Konstitusiyanın 73-cü maddəsinin II hissəsində tapmışdır. Burada deyilir ki, heç kəs qanunla nəzərdə tutulmuş əsaslar olmadan və qanunda göstərilmiş həcmdən əlavə vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini ödəməyə məcbur edilə bilməz.

Vergi hüququnun prinsipləri sırasına həm də “müəyyənlik prinsipi” daxildir. Bu prinsipə görə, hamı və hər kəs üçün aşkar və qəti şəkildə müəyyən olunmalıdır: hansı növ verginin ödənilməsi; verginin ödənilmə müddəti; vergi ödənişinin həcmi; verginin ödənilmə forması.

Özünəməxsus prinsip qismində “ikiqat vergitutmaya yol verilməməsi prinsipi” də vergi hüququnun prinsipi kimi tanınır. Bu prinsipə görə, eyni bir mənbədən iki dəfə vergi alınə bilməz. Həmin prinsip VM-in 3.5-ci maddəsində ifadə olunmuşdur Burada deyilir ki, heç bir şəxs əldə etdiyi mənfəətdən (gəlirdən) eyni növ vergini bir dəfədən artıq ödəməyə məcbur edilə bilməz [2, s.20].

Vergi hüququ həm də “vergitutmanın ümumiliyi prinsipi”ni ehtiva edir. Bu prinsipə görə, iqtisadi-təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan və mənfəət (gəlir) əldə edən hər bir şəxs vergi ödəyir; həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər vergi ödəyiciləridir. Unutmaq olmaz ki, iqtisadi-təsərrüfat fəaliyyətinin subyektı olan bütün fiziki və hüquqi məxslər vergi

ödəmək vəzifəsi daşıyırlar.

Həmçinin “şəxslərin konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran vergilərin müəyyən edilməsinin yolverilməzliyi prinsipi” vergi hüququnun özünəməxsus prinsiplərinə aiddir. Bu prinsipə görə, hər kəsin konstitusiyada nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə maneçilik törədən vergilərin müəyyən edilməsi qadağan olunur. Həmin prinsip VM-in 3.3-cü maddəsində formulə edilmişdir [2, s.20].

Göstərilənlərlə yanaşı , vergi hüququna aşağıdakı digər prinsiplər də xasdır: “vergi ödəyicilərinin qanuni fəaliyyətini məhdudlaşdıran vergilərin müəyyən edilməsinin yolverilməzliyi prinsipi”; “vergilərin iqtisadi cəhətdən əsaslı olması prinsipi”; “vergilərin müxtəlifnövlü olması prinsipi”; “vergilərin ödənilməsinin məcburiliyi prinsipi”; “vergilərin suverenliyi prinsipi” və sairə prinsiplər [4, s.483-485 ].

Vergi hüququnun sistemi ilə bağlı qeyd edə bilərik ki, vergi hüququ öz tərkibində vergi münasibətlərini tənzimləyən ayrı-ayrı hüquq normalarını birləşdirir. Söhbət vergi-hüquq normalarından gedir. Əlbəttə, vergi-hüquq normaları vergi hüququnun tərkibində xaos halda deyil, həm hüquqa, həm də məntiqə əsaslanan müəyyən ardıcılıqla düzənlir. Vergi-hüquq normalarının məntiqi-hüquqi ardıcılıqla yerləşməsinə vergi hüququnun sistemi deyilir.

Vergi hüququnun sistemi iki hissədən ibarətdir: ümumi hissə; xüsusi hissə.

Vergi hüququnun ümumi hissəsi özündə elə vergi-hüquq normalarını birləşdirir ki, bu normalar bütün vergilər üçün əhəmiyyəti olan müddəalar müəyyənləşdirir. Onlar vergi hüququnun xüsusi hissəsinə tətbiq olunmaq xüsusiyyətinə malikdir. Unutmaq olmaz ki,



vergi hüququnun ümumi hissəsi ümumi xarakterli məsələləri tənzimləyir (məsələn – vergi ödəyicisi, vergi agentı, dövlət vergi orqanları, vergi nəzarəti, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət və s.).

Vergi hüququnun xüsusi hissəsi vergilərin ayrı-ayrı növlərini tənzimləyən hüquq normalarından ibarətdir. Bu normalar əsasında müəyyən etmək mümkün olur ki, Azərbaycan Respublikasında hansı növ vergilər tətbiq olunur. Vergi növləri bunlardan ibarətdir: fiziki şəxslərin gəlir vergisi; hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi; əlavə dəyər vergisi; aksiz vergisi; əmlak vergisi; torpaq vergisi; yol vergisi; mədən vergisi; sadələşdirilmiş vergi.

Vergi hüququnun ümumi və xüsusi hissələrə bölünməsi Vergi Məcəlləsinin sistemində əsaslanır. Belə ki, Vergi Məcəlləsi ümumi və xüsusi hissələrdən ibarətdir. Vergi Məcəlləsinin ümumi hissəsində vergiyə leqal - normativ anlayış verilir, verginin növləri (dövlət, yerli vergilər və muxtar respublika vergiləri) haqqında normalar ehtiva edilir, vergitutmanın formaları müəyyənləşdirilir və digər məsələlərin hüquqi tənzimlənməsi həyata keçirilir. Buraya I–VIII fəsilələr daxildir ki, bu fəsilələr özlərində 1–94-cü maddələri birləşdirir.

Vergi Məcəlləsinin xüsusi hissəsində ayrı-ayrı vergi növlərini ödəyən şəxslər (vergi ödəyiciləri), vergitutma obyektini və digər məsələləri tənzimləyən normalar nəzərdə tutulmuşdur. Buraya VIII–XVII fəsilələr daxildir ki, həmin fəsilələr 95–221-ci maddələri əhatə edir.

Azərbaycan Respublikasının milli hüquq sistemində vergi hüququnun mövqeyi və statusu barədə qeyd etmək lazımdır ki, hüquq ədəbiyyatı səhifələrində mübahisə doğuran mövzulardan biri də məhz hüquq sistemində

vergi hüququnun tutduğu yer barədə məsələdir. Bununla əlaqədar bir-birindən fərqli fikirlər söyləyən alimlərin mövqeləri üst-üstə düşür. Müəlliflər arasında elələri vardır ki, onlar vergi hüququnu hüququn müstəqil sahələrindən biri kimi tanıyır. Məsələn, Vəliyev D.Ə., Balakışiyeva Y.H. və b. müəllifliyi ilə 2003-cü ildə nəşr olunan «Vergi hüququ» dərsliyində göstərilir ki, vergi hüququ müstəqil hüquq sahəsi kimi formalaşmışdır ki, bu, cəmiyyətin inkişafında vergi münasibətlərinin müstəsna rolu ilə izah olunur [11, s.18]. Hüquqşünas alim İ.V.Vəliyev də eyni mövqedə duraraq qeyd edir ki, vergi hüququ öz statusuna görə hüququn müstəqil sahəsidir. Bu hüquq sahəsinə ictimai münasibətlərin müəyyən qrupunu tənzimləyən vergi-hüquq normaları daxildir [12, s.54].

Müəlliflərdən bəzisi vergi hüququnu müstəqil hüquq sahəsi kimi tanımır. Məsələn, A.Q.Mirzəyeva məsələyə məhz bu cür yanaşaraq yazır ki, vergi hüququ maliyyə hüququnun çox mühüm bir sahəsidir [6, s.153]. Müəllif buna oxşar fikri vergi hüququ barədə yazdığı dərslikdə də söyləyir. Belə ki, həmin müəllifə görə, vergi hüququ maliyyə hüququnun aparıcı sahəsi hesab olunur [5, s.129].

Təbii ki, müəlliflərin söylədikləri fikirlərin hamısında müəyyən dərəcədə həqiqət elementləri vardır və vergi hüququnun formalaşmasında onların söylədikləri fikirlər əhəmiyyətli rol oynayır. Lakin, buna baxmayaraq, qeyd etməliyəm ki, möasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının dövlətdaxili hüquq sistemində iqtisadi hüquq kimi müstəqil hüquq sahəsi ayrılmış və formalaşmışdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadi hüququn əsas «işi» cəmiyyətdə və ictimai həyatda yaranan iqtisadi münasibətləri tənzimləməkdən ibarətdir. İqtisadi münasibətlər isə sahibkarlıq,



ticarət, bank, valyuta, kommersiya, gömrük və digər sahələrdə yaranır. İqtisadi münasibətlərin yarandığı sahələrdən biri də məhz vergidir. Təbii ki, vergi sahəsində yaranan iqtisadi münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi iqtisadi hüquqla həyata keçirilməlidir. Bundan ötrü, yəni vergi sahəsində əmələ gələn iqtisadi münasibətləri tənzimləmək üçün iqtisadi hüquq tərkibində vergi hüququ kimi yarım sahə təşəkkül tapmışdır. Höquq ədəbiyyatı səhi-fələrində qeyd olunduğu kimi, iqtisadi hüquq bir neçə yarım sahədən ibarətdir ki, vergi hüququ onlardan biridir. Unutmaq olmaz ki, vergi iqtisadi mahiyyəti olan termindir. Başqa sözlə, vergi iqtisadi anlayışdır. İqtisadi anlayış kimi, vergi məcmu milli məhsul və milli gəlirin bir hissəsinin dövlət tərəfindən məcburi surətdə toplanması və yığılmasıdır. Digər tərəfdən, vergi ümumxalq əhəmiyyətə malik olan sosial-iqtisadi məsələlərin həll edilməsində böyük rol oynayır. İqtisadi baxımdan verginin mahiyyəti də məhz bundan ibarətdir [4, s.487- 489 ].

Göstərdiklərimizdən əlavə, vergidən döv-lətin iqtisadi inkişafına təsir göstərən alət kimi istifadə olunur. Onun müasir şəraitdə iki əsas funksiyası fərqləndirilir ki, onlardan biri fiskal, digəri isə iqtisadi funksiyadır [13, s.573]. Fiskal funksiyanın mahiyyəti bu funksiyadan istifadə etməklə dövlət pul fondları formalaşdırır. Fiskal funksiya verginin əsas funksiyası hesab edilir.

Verginin iqtisadi funksiyasına gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, milli gəlirin bölüşdürülməsində vergidən alət kimi istifadə olunur. Verginin iqtisadi funksiyası özünü həm də bunda göstərir ki, sahibkarlar və iqtisadi fəaliyyətin digər subyektləri vergidən istifadə etməklə mal istehsal edir, xidmət göstərir və iş görürlər, bir sözlə, öz fəaliyyətlərini

genişləndirirlər. Digər tərəfdən, vergilər yolu ilə iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi həyata keçirilir. Deyilənlər onu göstərir ki, vergi və iqtisadi münasibətlər bir-birilə, sırf iqtisadiyyatla sıx surətdə bağlı olan anlayışlardır. Bu bağlılıq həm də Dövlət Vergi Xidməti qurumunun İqtisadiyyat Nazirliyinin strukturuna daxil olmasında təzahür edir [14.2; 14.6]. Buna uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının milli hüquq sisteminə müstəqil hüquq sahəsi kimi daxil olan iqtisadi hüququn tərkibində «vergi hüququ» adlı yarım sahə ayrılmışdır [4, s.489].

Vergi hüququ öz hüquqi təbiətinə görə iqtisadi hüququn yarım sahəsi olması fikri həm də belə bir amillə şərtlənir ki, vergi hüququnun subyektivi olan vergi ödəyiciləri iqtisadi-təsərrüfat fəaliyyətinin subyektləridir. İqtisadi-təsərrüfat fəaliyyəti isə iqtisadi hüququn tənzimləmə sferasına aiddir.

### İSTİFADƏ EDİLMİŞ MƏNBƏLƏR VƏ İQTİBASLAR

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: «N» nəşriyyatı, 2015, 52 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi Buraxılışa məsul: B.C.K rimli. Bakı: "Hüquq Yayın Evi", 2019, 442 s .
3. Əliyev E.Ə. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslük. Bakı, 2016, s. 625-632.
4. Əliyev E.Ə., Hüseynova F.E., Qəmbərov H.D. İqtisadi hüquq. Dərslük. Bakı: «Günəş-B» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2019, 624 s.
5. Mirzəyeva A.Q. Azərbaycan Respublikasının vergi hüququ. Dərslük. Bakı, 2007, s.129.
6. Mirzəyeva A.Q. Maliyyə hüququ. Dərslük. Bakı, 2008, s.153.
7. Ətraflı bax: məsələn, Müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə istifadə edilən terminlər Müəllif-tərtibçilər: Əfəndiyev O.F., Əliyev E.Ə. Bakı, 2005, s.197.



8. Vergilərin təşəkkül tapması və tarixi barədə ətraflı bax: məsələ, Vəliyev İ.V. Vergilər və vergitutmanın hüquqi əsasları. Dərslik. Bakı, 2013, s.10-45.
9. Vergi-hüquq münasibətlərinin obyektinə hüquq ədəbiyyatında mübahisə doğuran məsələlərdən biridir. Bu barədə söylənilən fikirlərlə bağlı daha ətraflı bax: Vəliyev İ.V. Vergilər və vergitutmanın hüquqi əsasları. Dərslik. Bakı, 2013, s. 63-64.
10. Vergi hüququnun mənbələri barədə ətraflı bax: Vəliyev İ.V. Vergilər və vergitutmanın hüquqi əsasları. Dərslik. Bakı, 2013, 56-60.
11. Vəliyev D.Ə., Balakışiyeva Y.N. və b. Vergi hüququ. Dərslik. Bakı. 2003, s.18,121.
12. Vəliyev İ.V. Vergilər və vergitutmanın hüquqi əsasları. Dərslik. Bakı, 2013, s.54.
13. Экономическая теория. Учебник / под общ. ред. В.И.Видяпина, А.И.Добрынина и др. М., 2002, с.573.
14. Elektron informasiya resursları (URL – Uniform Resource Locator):  
 14.1. www.e-qanun.az;  
 14.2. www.president.az;  
 14.3. www.kabmin.gov.az;  
 14.4. www.azerbaijan-news.az;  
 14.5. www.respublica-news.az;  
 14.6. www.xalqgazeti.com;  
 14.7. www.taxes.gov.az.

### НАЛОГОВОЕ ПРАВО: ПОНЯТИЕ, ПРЕДМЕТ И СТАТУС

**Каримов Араз,**

Главное управление малого предпринимательства Государственной налоговой службы при Министерстве экономики Азербайджанской Республики, первый заместитель начальника, советник налоговой службы, юрист,  
 e-mail: araz.karimov@icloud.com,  
 телефон: +99450 224 00 42;

**Надир Адилев,**

Агентство развития малого и среднего бизнеса Азербайджанской Республики, советник председателя, доцент, доктор философских наук,  
 e-mail: nadir.adilov@gmail.com,  
 телефон: +99450 211 57 02;

**Этибар Алиев,**

действительный член Конфедерации юристов Азербайджана, доктор юридических наук, профессор кафедры «Права человека и информационное право» ЮНЕСКО Юридического факультета Бакинского государственного университета.  
 электронная почта a-etibar@rambler.ru  
 телефон: +99450 220 24 42

В статье с научной точки зрения исследуются понятие налогового права, его предмет, статус и другие вопросы юридического характера. Сформулировано такое доктринальное определение, что налоговое право - это система объективных правовых норм, регулирующих налоговые отношения, возникающие в сфере налоговой деятельности государства.



Что касается положения налогового права в национальной правовой системе Азербайджанской Республики, то следует отметить, что налоговое право имеет статус подотрасля в структуре самостоятельного экономического права.

Таким образом, экономические отношения регулируются посредством налогов, поскольку налоги и экономические отношения являются тесно связанными понятиями в экономическом контексте. Эта связь нашла свое отражение и во включении Государственной налоговой службы в структуру Минэкономики.

**Ключевые слова:** налоговое право, налоговые отношения, налоговая сфера, хозяйственное право, государственное регулирование, хозяйствующие субъекты, налогоплательщики.

### TAX LAW: CONCEPT, SUBJECT AND STATUS

**Araz Karimov,**

**Baku Main Department for Small Entrepreneurship of the State Tax Service under the Ministry of Economy of the Republic of Azerbaijan, First Deputy Chief, Tax Service Adviser, Lawyer,**

e-mail: araz.karimov@icloud.com,

phone: +99450 224 00 42;

**Nadir Adilov,**

**Agency for Small and Medium Business Development of the Republic of Azerbaijan, Advisor to the Chairman, Associate Professor, Doctor of Philosophy in Law,**

e-mail: nadir.adilov@gmail.com,

phone: +99450 211 57 02;

**Etibar Aliyev,**

**Full member of the Azerbaijan Lawyers Confederation, Doctor of Law, Professor of the Department of Human Rights and Information Law of UNESCO, Law Faculty of Baku State University.**

e-mail: a-etibar@rambler.ru

phone: +99450 206 24 42

The article scientifically examines the concept of tax law, its subject, status and other issues of legal nature. Such a doctrinal definition is formulated that tax law is a system of objective legal norms governing the tax relations arising in the field of tax activity of the state.

Regarding the position of tax law in the national legal sphere of the Republic of Azerbaijan, it is noted that tax law has the status of a semi-field in the structure of economic law formed as an independent branch of law in the domestic legal system.



Thus, economic relations are regulated through taxes, because taxes and economic relations are closely related concepts in the economic context. This connection is also reflected in the inclusion of the State Tax Service in the structure of the Ministry of Economy.

**Key words:** tax law, tax relations, tax sphere, economic law, state regulation, economic entities, taxpayers.

### VERGİ HUKUKU: KAVRAM, KONU VE DURUM

**Araz Karimov,**

**Bakü Azərbaycan Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı'na bağlı Devlet Vergi Servisi Küçük Girişimcilik Ana Departmanı, Birinci Başkan Yardımcısı, Vergi Servisi Danışmanı, Avukat,**

e-posta: araz.karimov@icloud.com,

telefon: +99450 224 00 42;

**Nadir Adilov,**

**Azərbaycan Cumhuriyeti Küçük ve Orta Ölçekli İşletme Geliştirme Ajansı, Başkan Danışmanı, Doçent, Hukuk Felsefesi Doktoru,**

e-posta: nadir.adilov@gmail.com,

telefon: +99450 211 57 02;

**Etibar Aliyev,**

**Azərbaycan Avukatlar Konfederasyonu'nun asil üyesi, UNESCO İnsan Hakları ve Enformasyon Hukuku Anabilim Dalı profesörü, Bakü Devlet Üniversitesi, hukuk üzre elmler doktoru.**

e-posta: a-etibar@rambler.ru

telefon: +99450220 24 42.

Makale, vergi hukuku kavramını, konusunu, statüsünü ve hukuki nitelikteki diğer konuları bilimsel olarak incelemektedir. Böyle bir doktrinsel tanım, vergi hukukunun, devletin vergi faaliyeti alanında ortaya çıkan vergi ilişkilerini düzenleyen nesnel yasal normlar sistemi olduğu şeklinde formüle edilmiştir.

Azərbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal hukuk alanındaki vergi hukukunun konumuna gelince, vergi hukukunun, iç hukuk sisteminde bağımsız bir hukuk dalı olarak oluşturulmuş ekonomik hukuk yapısında bir yarı alan statüsüne sahip olduğu belirtilmektedir.

Bu nedenle, ekonomik ilişkiler vergiler aracılığıyla düzenlenir, çünkü vergiler ve ekonomik ilişkiler ekonomik bağlamda yakından ilişkili kavramlardır. Bu bağlantı, Devlet Vergi Hizmetinin Ekonomi Bakanlığı yapısına dahil edilmesine de yansımıştır.

**Anahtar Kelimeler:** vergi hukuku, vergi ilişkileri, vergi alanı, ekonomik hukuk, devlet düzenlemesi, ekonomik varlıklar, vergi mükellefleri.



## АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ФОРМЫ И МЕТОДЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ТАМОЖЕННОЙ СФЕРЕ

**Тургут Гаджи оглу Салаев,**  
аспирант Института законодатель-  
ства Верховной Рады Украины.  
е-почта:arifquliyev@ukr.net

*В статье на основе анализа законодательных положений и научной литературы рассматривается сущность, освещаются особенности административно-правовых форм и методов обеспечения информационной безопасности в таможенной сфере на современном этапе развития государства.*

**Ключевые слова:** форма, метод, информационная безопасность, административно-правовое обеспечение, таможенная безопасность.

За последние годы в Украине все чаще обращают внимание на важность обеспечения информационной безопасности. О такой необходимости сообщают не только политики и СМИ, но и ученые-специалисты различных отраслей юридических наук. Согласимся с М. Дмитренко, который справедливо замечает, что сейчас ни одна сфера жизни не только отдельных обществ и государств, но и всего мирового сообщества не может функционировать без развитой информационной структуры [1, с.391]. А значит, без преувеличения можно утверждать, что обеспечение надлежащего уровня

охраны и защиты информационных отношений является одной из приоритетных задач современной Украины.

В свете стремительного развития технологий хранения и обращения информации, которые сопровождаются также процессом всеобщей глобализации, проблема обеспечения информационной безопасности суверенного государства выступает как никогда остро. Указанные и другие тенденции ставят перед государством новые вызовы, обуславливают необходимость поиска новых, более эффективных инструментов защиты информационных систем, таких, которые бы позволяли должным образом реагировать на эволюцию информационных связей. Не является исключением и Украина.

Исторически сложилось, что таможня всегда была и остается той государственной структурой, которая первой формирует мнение иностранцев о государстве и его гражданах. Выступая лицом страны таможня не только свидетельствует уровень ее экономического и культурного развития, а выступает первичным «барьером» от внешних угроз самого различного характера. Учитывая, что на сегодняшний день, в веке информатизации, деятельность органов таможенного контроля предусматривает большое количество операций связанных с хранением и обменом информацией, эффективность выполнения задач



таможенными органами Украины напрямую зависит от создания высокого уровня функционирования таможенной информационной системы.

Следует отметить, что проблематика обеспечения информационной безопасности в таможенной сфере не нова. Так, исследованием различных ее аспектов занимались такие ученые как С. Алексеев, С. Алферов, В. Алешкин, И. Аристова, А. Бандурка, И. Бережнюк, Ю. Битяк, В. Брижко, А. Войцешук, С. Володин, В. Гаращук, В. Гурковский, С. Кивалов, Б.Кормич, А. Мазур, В. Настюк, П.Пашко, В. Пилипчук, П. Писной, Д. Примаченко, С. Перепелкин, А. Полтораков, К. Сандаровський, А. Селиванов, А. Стельмащук и др. Однако, в приведенных научных трудах внимание в основном уделяется обеспечению информационной безопасности вообще или рассмотрения таможенной безопасности как составной части экономической и национальной безопасности Украины. Рассмотрения же информационной безопасности в таможенной сфере, административно-правовым формам и методам ее обеспечения, уделялось гораздо меньше внимания. А потому, выбранную для исследования проблематику никак нельзя назвать исчерпывающей и решенной.

Целью данной статьи является проведение анализа современных подходов к пониманию административно-правовых форм и методов обеспечения информационной безопасности в таможенной сфере, выделение их особенностей в исследуемой области общественных отношений.

Безопасность, согласно со словарем Даля и С. Ожегова, определяется как состояние, при котором нет угрозы кому -

или чему-либо или отсутствие опасности, сохранность, надежность [2, 45]. В научном пространстве безопасность зачастую связывают с определенной характеристикой состояния системы и ее основных составляющих, оказывается в ее способности противостоять разнообразным опасностям, угрозам, вызовам, воздействиям. Нередко отмечается, что безопасность предполагает возведение потенциальных угроз до минимального уровня [см. 3,4]. Под угрозами понимают деструктивные факторы, создающие опасность как отдельным субъектам, так и обществу в целом.

Суть информационной безопасности как составной части национальной безопасности заключается в защите информационного пространства Украины от нежелательного воздействия, защите национальных информационных ресурсов, обеспечении безопасного функционирования информационных и телекоммуникационных систем, а также в защите информации, циркулирующей в них. Так, С. Гуцу определяет информационную безопасность как состояние защищенности потребностей в информации личности, общества и государства, при котором обеспечивается их существования и прогрессивное развитие независимо от наличия внутренних и внешних информационных угроз [5, с. 35]. Схожую позицию демонстрирует и Разумкова, которая характеризует информационную безопасность как состояние защищенности национальных интересов Украины в информационной сфере, при котором не допускается (или сводится к минимуму) ущерб личности, обществу, государству через: неполноту, несвоевременность, недостоверность информации; несанкционированное распространение





и использование информации; негативное информационное влияние; негативные последствия функционирования информационных технологий [6, с. 50].

Рассматривая содержание информационной безопасности в плоскости таможенной сферы, усматривается, что она характеризуется уклоном на экономическую составляющую, и имеет некоторые другие особенности связанные с функциональной направленностью таможенного контроля. Об этом говорят почти все ученые-юристы которые исследовали соответствующую проблематику. В частности, П. Пашко рассматривает таможенную безопасность как систему эффективных экономических, правовых, политических и других мероприятий государства в таможенной сфере, цель которой заключается в достижении устойчивой и предсказуемой работы таможенной службы, достаточного уровня содействия внешнеэкономической деятельности в нестабильных внутренних и внешних условиях [7]. В Таможенный Кодекс Украины под таможенной безопасностью понимает состояние защищенности таможенных интересов Украины, относя к таможенным интересам национальные интересы Украины, обеспечения и реализация которых достигается путем осуществления государственной таможенного дела (ст. 6) [8].

Исходя из вышесказанного, можно отметить, что информационная безопасность в таможенной сфере в наиболее простом виде представляет собой состояние защищенности информации, которая циркулирует в таможенных органах при исполнении ими текущей деятельности в соответствии с законодательством. Причем, следует отметить, что речь идет не о любой информации, а только о той, которая

защищается нормами права. Анализ нормативно-правового регулирования и научных трудов по исследуемой проблематике позволяет определить, что основными угрозами (или рисками) информационной безопасности в таможенной сфере на сегодняшний день являются: а) угрозы природно-климатического характера (пожары, землетрясения и другие стихийные бедствия); б) угрозы техногенного характера (возникновение системных сбоев технических средств хранения информации связаны с их неправильным использованием, истечении срока эксплуатации или непредвиденными обстоятельствами) в) угрозы связаны с непосредственным человеческим воздействием на носители информации (недостаточная профессиональность или халатность хранения или обработки информации персоналом таможенных и других государственных органов в ходе реализации служебных полномочий; целенаправленное воздействие на похищение или повреждение информации путем осуществления кибератак и других противозаконных действий).

Ради противодействия указанным отрицательным факторам государством был введен целый инструментарий средств, что находит свое выражение в определенных формах и осуществляется различными методами. Формами традиционно принято считать внешнее определение, внешнее выражение любого содержания. Что касается информационной безопасности, то ее формами следует считать внешнее выражение соответствующей управленческой деятельности. В теории административного права административно-правовые формы в сфере обеспечения информационной безопасности, как правило, определяют как внешнее про-



явление конкретных действий, совершаемых органами государственной власти для реализации поставленных перед ними задач [9, с. 47]. Административно-правовыми методами называют инструменты в руках государства. Они (методы) организуют и обеспечивают положительную деятельность субъектов в соответствии с предписаниями правовых норм, устанавливает связь между правами и обязанностями, предоставляют общественным отношениям определенный порядок [10]. Если формы - это внешнее выражение, то метод – это совокупность конкретных приемов и средств, объединяются форме. Традиционно выделяют два основных метода управленческой деятельности: убеждение и принуждение, которые охватывают всю полноту мер властно-распорядительной деятельности.

Отметим, что несмотря на существование различных подходов к выделению и классификации административно-правовых форм регулирования той или иной сферы общественных отношений (подробнее см. 11, 12), наиболее удачным, на наш взгляд является выделение таких юрисдикционных форм как: нормотворческая и правоприменительная деятельность; и неюрисдикционных: организационное и материально-техническое обеспечение. Рассмотрим каждую из вышеназванных в контексте обеспечения информационной безопасности в таможенной сфере.

Так, нормотворческая форма обеспечения информационной безопасности в таможенной сфере состоит в разработке детальной нормативно-правовой регламентации различных аспектов использования, обработки и обращения информации в ходе реализации органами власти полно-

мочий по таможенному делу.

Отметим, что правовая регламентация выступает основной (читай первичной) формой обеспечения информационной безопасности, ведь любая другая форма воплощается в практическую плоскость на основе закрепленных правовых норм. Без этого признака она не будет правовой. Нормативно-правовую основу обеспечения информационной безопасности Украины составляет многочисленные массивы актов различной юридической силы среди которых можно назвать: Конституцию Украины, Таможенный кодекс Украины, Кодекс Украины об административных правонарушениях, Уголовный Кодекс Украины, Законы Украины «Про информации», «О национальной безопасности Украины», «О государственной тайне», «О доступе к публичной информации», «О защите информации в информационно-телекоммуникационных системах» и многие другие. Указы Президента Украины «О доктрине информационной безопасности Украины», «О борьбе с контрабандой и нарушением таможенных правил, координацию деятельности в этой сфере», «О Министерстве доходов и сборов Украины», Постановления КМУ «О порядке организации электронной информационного взаимодействия государственных электронных информационных ресурсов», «об утверждении положения о Национальном реестре электронных информационных ресурсов», «о концепции технической защиты информации в Украине» и сотни других подзаконных актов. Также следует упомянуть и о многочисленных международных документах, как Декларация принципов ООН «Построение информационного общества - глобальная задача в новом тысячелетии»,



Конвенция о киберпреступности, Резолюция ООН (A / RES / 53/70) «Достижения в сфере информатизации и телекоммуникаций в контексте международной безопасности» и др. Обращаем внимание, что на сегодняшний день правовое регулирование информационной безопасности в таможенной сфере остается далеким от совершенного. Ведь наличие большого количества нормативно-правовых актов не указывает на детальную регламентацию соответствующей сферы, а скорее обозначает недостаток законодательной техники при систематизации актов посвященных ее благоустройству, порождая большое количество правовых коллизий.

Правоприменительная форма состоит в практическом применении таможенными органами и другими субъектами властных полномочий норм права путем издания властно-распорядительных актов управления, заключение административно-правовых договоров и совершение иных юридически значимых действий предусмотренных правовыми нормами. Спектр совершения таких действий может быть самым разнообразным, от выполнения требований законодательства по предоставлению доступа к информационным ресурсам, к привлечению лиц, виновных в совершении правонарушения к ответственности. Не рассматривая весь массив способов и средств имеющийся в арсенале государства для обеспечения информационной безопасности таможенной деятельности, акцентируем внимание только на контроле и надзоре как составляющей управленческой деятельности государства, которая занимает особое место в контексте противодействия опасностям и рискам информационным ресурсам таможни.

Так, контроль и надзор в сфере бес-

печения информационной безопасности в таможенной сфере характеризуется целевой направленностью, которая находит свое отражение в содержании поднадзорных объектов в существующем правовом режиме (состоянии безопасности) с помощью реализацией контролируемыми субъектами широкого комплекса действий, связанных с наблюдением за подконтрольными объектами. Цель контрольно-надзорной деятельности того или иного органа соответствует задачам и функциям, которые возлагаются на орган, его полномочиям. Для контрольно-надзорной деятельности в сфере обеспечения функционирования информационных таможенных систем характерно то, что, осуществляя эту деятельность, контролирующий орган не проверяет всю работу подконтрольного объекта, а сосредотачивает свое внимание на выполнении подконтрольным объектом четко определенных законодательством норм и правил повязкам связанных с хранением и оборотом информационных ресурсов. То есть, такой контроль является узкоспециализированным. На сегодняшний день среди контролирующих органов, в полномочия которых отнесено обязанности по обеспечению информационной безопасности в таможенной сфере, можно назвать Государственную службу специальной связи и защиты информации Украины, Совет национальной безопасности и обороны Украины, Национальный совет Украины по вопросам телевидения и радиовещания, Службу безопасности Украины, Государственную фискальную службу Украины и др.

Неюрисдикционные или, как их еще иногда называют, неправовые формы обеспечения информационной безопасности



в таможенной сфере - это обычные виды деятельности, необходимые для обеспечения четкой и эффективной работы всех субъектов таможенной деятельности в Украине в сфере безопасности информации [см. 13, с. 9-10]. Отметим, что несмотря на то, что они прямо не предусматривают наступление юридически значимых последствий для участников общественных отношений таможенной сферы, они также основываются на правовых нормах, а следовательно, могут быть отнесены к формам административно-правового обеспечения таможенной информационной безопасности. Организационные действия обуславливают необходимый фактор управленческой деятельности во всей системе органов исполнительной власти государства. Эти мероприятия осуществляются систематически, постоянно и направлены на обеспечение четкой и эффективной работы систем управления [14, с. 325]. Среди организационных действий, выполняемых органами властных полномочий по обеспечению информационной безопасности на таможне можно выделить: а) проведение разъяснительных мероприятий среди государственных служащих относительно целей и содержания законодательных актов; б) проведение инструктажей по вопросам обработки и использования информационных ресурсов; в) разработка программ, подготовка и проведение совещаний, конференций, осуществление других мероприятий по обучению государственных служащих использовать автоматизированные электронные системы по хранению информации связанной с таможенной деятельностью и тому подобное.

Следует отметить, что в системе мер организационного обеспечения инфор-

мационной безопасности в таможенной сфере важным элементом является формирование качественного кадрового состава органов таможенного контроля. Соглашусь с В. Гаращуком, который во время исследования принципов осуществления контроля и надзора в государственном управлении отмечает, что: «Высококвалифицированные кадры контроллеров, даже при недостаточном введении других элементов организационного обеспечения, способны выполнить поставленную задачу на достаточно высоком уровне, нивелируя просчеты и проблемы собственным опытом и профессионализмом» [14, с. 326]. Известное выражение «кадры решают все» не обходит и управленческую деятельность по обеспечению информационной безопасности в таможенной сфере.

Материально-технические мероприятия носят вспомогательный характер. С их помощью обслуживается управленческий процесс и все формы управленческой деятельности. К их числу можно отнести осуществление делопроизводства; статистические операции; систематизацию правовых актов управления; доведение управленческих решений до исполнителей [15, с. 37]. В сфере реализации таможенными органами властно-распорядительной деятельности, связанной с обеспечением информационной безопасности особое место занимает налаживание процедуры по ведению государственных реестров, таких как: Единая автоматизированная информационная система (ЕАИС), действующая в ее составе автоматизированная система таможенного оформления «Инспектор» (АСМО), Автоматизированная система анализа и управления рисками (АСАУР) и др. (подробнее см. [16]).



Согласно нашему мнению, надлежащее организационное и материально-техническое обеспечение является крайне важной задачей в вопросе обеспечения таможенной информационной безопасности, ведь именно с помощью соответствующих мероприятий создается тот микроклимат, который непосредственно влияет на работоспособность государственных служащих. Обеспечению комфортных психологических условий для работников таможенной службы много внимания уделяется на Западе, что, по нашему убеждению, является очень важным фактором для повышения не только эффективности проведения мероприятий по обеспечению информационной безопасности в таможенной сфере, но и вообще улучшение работы всего государственного аппарата Украины.

#### СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Дмитренко М.А. Политическая система Украины: развитие в условиях глобализации и информационной революции: Монография / в издании с доп. и изменениями / Дмитренко М.А. - М.: Университет «Украина», 2011.- 820 с.
2. Пилипчук В. Эволюция научных взглядов относительно понятия «государственная безопасность» // Стратегическая панорама. - 2006. - № 2. - с. 17-20.
3. Пашко П. Условия и факторы обеспечения таможенной безопасности // Таможенное дело. - 2010. - № 1 (67). - С. 5-16
4. Гордиенко С. Сущность и содержание понятия «государственная безопасность» // Стратегическая панорама. - 2003. - № 2. - с. 114-120.
5. Гуцу, С. Ф. Правовые основы информационной деятельности: учебное пособие / С. Ф. Гуцу.- Х.: Нац. аэрокосм. ун-т «Харьк. ави. ин-т», 2009. с. 48.
6. Проблемы информационной безопасности Украины (аналитический доклад УЦЭПИ) // Национальная безопасность и оборона. - 2001. - № 1. - 224 с.
7. Пашко П. В. Таможенная безопасность (теория, методология и практические рекомендации): монография / П. В. Пашко. - Одесса: АО «ПЛАСКЕ», 2009. - 628 с.
8. Таможенный кодекс Украины: Закон Украины от 25.11.2018 № 4495-VI // известны. Верхов. Рады Украины. - 2012. - 44-45, № 46-47, № 48. - ст.552.
9. Нашинец-Наумова А. Реализация административно-правовых форм в сфере обеспечения информационной безопасности корпораций / А. Нашинец-Наумова // Хозяйство и право. - 2015. - № 8. - С. 46-48.
10. Витченко А. М. Метод правового регулирования социалистических общественных отношений / А. Н. Витченко. - Саратов, 1972. - С. 52.
11. Учебник / Ю. П. Битяк (рук. Авт. Кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богуцкий и др.; под общ. ред. Ю. П. Битяк, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. - Х.: Право, 2010. - 624 с.
12. Коломеец Т.А. Административное право Украины. Академический курс: [учебник] / Т.А. Коломеец. - М.: Одиссей, 2011. - 576 с.
13. Бортняк Ф. В. Формы и методы деятельности государственной исполнительной службы: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2008. - 16 с
14. Гаращук В. Н. Контроль и надзор в государственном управлении: Дис .... д-р юрид. наук. - Х., 2002. - 387 с.
15. Калюжный Р.А.. Формы и методы административно-правового обеспечения безопасности авиационных перевозок / Калюжный Р.А. / Наше право. - 2012. - № 1. - С. 36-42.
16. Официальный портал Государственной фискальной службы Украины: [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://zp.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/print-249074.html>.



*UDC 342.951*

**ADMINISTRATIVE AND LEGAL FORMS AND METHODS OF ENSURING INFORMATION SECURITY IN THE CUSTOMS SPHERE**

**Turgut Haji oğlu Salaev,**  
postgraduate student of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine.

e-mail: arifquliyev@ukr.net

In the article, on the basis of the analysis of legislative provisions and scientific literature, the essence is considered, the peculiarities of the administrative-legal forms and methods of ensuring information security in the customs sphere are highlighted at the present stage of development of the state.

**Key words:** form, method, information security, administrative and legal support, customs security.

*UDC 342.951*

**GÖMRÜK SAHƏSİNDƏ İNFORMASIYA TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİNATININ İNZİBATİ-HÜQUQİ FORMA VƏ METODLARI**

**Turqut Hacı oğlu Salaev,**  
Ukrayna Ali Radasının Qanunvericilik İnstitutunun aspirant.

e-mail: arifquliyev@ukr.net

Məqalədə müəllif tərəfindən qanunvericilik aktlarının müddəalarının və elmi ədəbiyyat səhifələrində ehtiva olunan fikirlərin təhlili əsasında dövlət inkişafının hazırkı mərhələsində gömrük sahəsində informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin inzibati-hüquqi təminatının forma və metodlarının mahiyyəti, həmin aspektlərin xüsusiyyətləri araşdırılır.

**Açar sözlər:** forma, metod, informasiya təhlükəsizliyi, inzibati-hüquqi təminat, gömrük təhlükəsizliyi.

*UDC 342.951*

**GÜMRÜK ALANINDA BİLGİ GÜVENLİYİNİ SAĞLAMANIN İDARİ-YASAL ŞEKİLLERİ VE YÖNTEMLERİ**

**Turgut Hacı oğlu Salaev,**  
Ukrayna Verkhovna Rada Mevzuat Enstitüsü yüksek lisans öğrencisi.

e-posta: arifquliyev@ukr.net

Makale, devlet gelişiminin mevcut aşamasında gümrük alanında idari ve yasal bilgi güvenliğinin sağlanmasının şekil ve yöntemlerinin özünü, bu yönlerin özelliklerini, mevzuat hükümlerinin analizine ve bilimsel literatür sayfalarında yer alan görüşlere dayanarak incelemektedir.

**Anahtar Kelimeler:** biçim, yöntem, bilgi güvenliği, idari ve hukuki destek, gümrük güvenliği.



## İNZİBATI İCRAATIN NƏZƏRİ VƏ HÜQUQİ ƏSASLARI

**Məmmədova Könül Rafiq qızı,**  
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti  
yanında Dövlət İdarəçilik Akademi-  
yasının “Hüquq” kafedrasının müəllimi,  
AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitu-  
tunun dissertantı.

e-mail:konulrafiqoglu@gmail.com

*Müxtəlif xarakterli mübahisələrin tən-  
zimplənməsi, insanlar, dövlət, qeyri-dövlət  
orqanları arasında münaqişələrin mahiyyəti  
üzrə həll edilməsi, ən optimal qanuni həlli  
yolunun müəyyənləşdirilməsi məhz ədalət  
mühakiməsini həyata keçirən məhkəmələrin  
səlahiyyət dairəsinə daxildir.*

*Digər məhkəmələr kimi inzibati məhkə-  
mələr də insan hüquq və azadlıqlarının mü-  
dafiəsində misilsiz rola malikdir. İnzibati  
məhkəmə icraatı malik olduğu hüquqi təminat  
və hüquq bərpəedici potensial vasitəsilə hü-  
quqi kolliziyaların həll edilməsinə kömək  
edə bilir.*

*İnzibati orqanlar dövlətin vətəndaşla,  
şəxslərlə ünsiyyət quran vasitəsi olduğundan  
yaranmış münasibətdə vicdanlı, qanuni, hü-  
quqi, ədalətli davranış qaydalarına riayət  
edilməsi inzibati sferada vətəndaş məmnun-  
luğunun yaradılmasına, inam və etimadın  
yüksəldilməsinə müsbət təsir edir.*

*Hüquqi dövlətdə inzibati məhkəmə icraatı  
dövlətin cəmiyyətlə ünsiyyət vasitəsi, hətta  
mühüm atributu olaraq hüquqları pozulmuş  
şəxslərin hüquqlarına, mənafelərinə toxunan  
inzibati xarakterli aktlarına, inzibati orqan-  
ların qanunsuz hərəkətlərinə, yaxud hərə-  
kətsizliyinə, özbaşınalığına qarşı çıxan, zəruri  
məsuliyyət müəyyən edən məhkəmə sisteminin  
bir qolu olmaqla ədalət mexanizmidir.*

*Məqalədə ədalət mühakiməsində inzibati  
məhkəmə icraatının nəzəri və hüquqi əsasları  
təhlil edilmiş və inzibati sahədə pozulmuş  
hüquqların bərpasında mühüm rola malik  
olması sistemli şəkildə tədqiq olunmuşdur.*

**Açar sözlər:** hüquq və azadlıq, ədalət  
mühakiməsi, inzibati məhkəmə icraatı.

Cəmiyyət formalaşdıqdan sonra tə-  
sərrüffat, şəxsi həyat, sosial-iqtisadi  
sferada insanlar arasında müxtəlif məzmunlu  
mübahisələr olmuşdur ki, hüququn forma-  
laşması ilə bu mübahisələrin məhkəmə qay-  
dasında həllinə daha da önəm verilmişdir.  
Mübahisələr kateqoriyasına nəzər yetirdikdə  
burada dövlət məmurları ilə vətəndaşlar ara-  
sında yaranmış anlaşmamazlıqlar, pozuntuların  
da xüsusi yer tutduğunu görmək müm-  
kündür.

İlk öncə mübahisənin nə olması, hansı  
mənəni ifadə etməsini aydınlaşdıraraq. “Mü-  
bahisə” latın dilindəki “conflictus” sözündən  
yaranmaqla maraqların, baxışların toqquş-  
masını ifadə edir. Yerli təcrübəyə nəzər ye-  
tirdikdə isə, Azərbaycan dilinin izahlı lüğə-  
tində “mübahisə - müzakirə zamanı araya  
çıxan bəhs, deyişmə” kimi qiymətləndirilir.  
(1)

Sözgedən anlayış həmçinin, mənbələrdə  
qarşılıqlı fəaliyyətdə olan tərəflərin bir-birinə  
zidd məqsədlərinin, mövqelərinin, görüşlə-  
rinin toqquşması kimi də xarakterizə olunur.  
(2)

Şəxslər arasında müxtəlif predmetə əsas-  
lanan mübahisələr olsa da, həmin mübahisələr  
hüquq pozuntusu ilə əhatə olunduğu təqdirdə  
bu mübahisələr hüquqi münaqişə kimi for-



malaşır. Mübahisələr üzrə müxtəlif yanaşmalar olduğu kimi hüquqi mübahisələrə, müqəşilərə dair də müəlliflərin müxtəlif fikirləri, yanaşmaları mövcud olmuşdur.

Belə ki, bəzi tədqiqatçıların zənnincə, hüquqi münaqişə tərəflərin – yəni, dövlət və onun orqanlarının, ictimai birliklərin, vətəndaşların hüquq subyektlərinin hüquqi vəziyyətinin və statusunun qanuna zidd şəkildə dəyişdirilməsi məqsədilə yaranan qarşıdurması kimi dəyərləndirilir. (3)

Hüquqi sferada yaranmış münaqişələrin, mübahisələrin xarakterindən asılı olaraq mübahisənin inzibati olub-olmamasını aydınlaşdırmaq olur. Mənbələrdə qeyd olunur ki, inzibati orqanlar öz səlahiyyətlərindən hüquqazidd istifadə edərək vətəndaşların subyektiv hüquqlarını pozduqda tərəflər arasında inzibati hüquqa dair mübahisə mövcud olur. (4)

Azərbaycanlı alimlərdən akademik Ramiz Mehdiyev isə münaqişələrlə bağlı vurğulayır ki, vətəndaşların azadlıqlarını məhdudlaşdıran, insanın fərdi muxtariyyətini, onun niyyət və tələbatının sərbəst ifadə və təmin edilməsi imkanlarını buxovlayan və əzən şərait yaranıqda münaqişələr meydana çıxır. (5)

Əks edilmiş mübahisələrin və hüquqi münaqişələrin həllində, onların tənzimlənməsində, dövlət və qeyri dövlət orqanları, şəxslər arasında yaranmış anlaşmazlıqlara mahiyyəti üzrə baxmaq, qanuni şəkildə həll etmək bildiyimiz kimi məhz ədalət mühakiməsinin səlahiyyətinə daxil edilmişdir.

Mənbələrə nəzər yetirdikdə görünür ki, ədalət mühakiməsi özünü adətən iki səpkidə göstərir: ədalət mühakiməsi həm hüquq mühafizə fəaliyyətində, həm də məhkəmə hakimiyyətində mühüm yerə malikdir.

Haqlı olaraq vurğulanır ki, məhkəmə - haqq və ədalətin sadıq keşikçisi olub, ədalət mühakiməsini həyata keçirməklə müəyyən edilmiş hüquq qaydalarını pozanlar barəsində dövlət məcburiyyət tədbirlərini tətbiq etmək səlahiyyətinə malik hakimiyət orqanıdır. (6)

Başqa bir ədəbiyyatda isə göstərilir ki, məhkəmələr həm də vətəndaşlarda qanunlara, cəmiyyətdə qəbul olunmuş davranış standartlarına hörmət hissi tərbiyə etməklə əhəmiyyətli ideoloji rol oynayırlar. (7)

Ədalət mühakiməsini həyata keçirən məhkəmələrin dövlət idarəçilik mexanizminin qayda və qanunlara uyğun sistemli şəkildə təşkil edilməsinə, sabitliyin, asayişin, qanuna itaətin formalaşmasında olqduca mühüm rola malik olmasını tarixə nəzər yetirdikdə daha aydın görmək mümkündür.

Şəxslərin qanunları pozması, bir-birinin hüquqlarına zidd hərəkət etməsi, üzərlərinə düşən vəzifələri, öhdəlikləri layiqincə yerinə yetirməməsi nəticəsində hüquqi münaqişələr meydana gəlir və onun da ədalətli tənzimlənməsi, mühakimə edilməsi üçün məhkəmələrə müraciət edilir. Əlbəttə ki, tarixə və müasirliyə müqayisəli şəkildə baxsaq hər bir dövrdə məhkəmə araşdırması, mübahisələrin hüquqi həlli prosedurunun fərqli olduğu aydın görünür. Lakin buna baxmayaraq zamanın, məkanın tələbinə uyğun şəkildə şəxslər tərəf olduqları mübahisələrin həllini son çıxış yolu kimi məhkəmələrdə görmüşlər.

Dünya yaranandan insanların, toplumun maraqlarına xidmət üçün cəmiyyət və dövlətin maraqları məcmu, vəhdət şəkildə təşkil edilsə də, danılmaz faktdır ki, bəzən dövlətin, yəni dövlət orqanları ilə vətəndaşların maraqları üst-üstə düşmür. Dövlətlə cəmiyyət arasında mövcud münasibət mahiyyət etibarilə inzibati





xarakter daşıyır və bu münasibətdən yaranan münaqişələr də əlbəttə ki, inzibati icraat qaydasında xüsusi baxış tərzini tələb edir.

İnzibati münahisə, inzibati məhkəmə icraatına dair əslində konkret fikir mövcud deyil. Hüquq camiyasında bu sahədə bir-birini təsdiq edən və hətta bəzən biri digərini təkzib edən müxtəlif yanaşmalar mövcud olmuşdur.

Belə ki, nəzəriyədə bir qrup müəlliflər inzibati məhkəmənin predmetinə inzibati xətalrı, bəziləri inzibati hüquqi mübahisələri, başqaları isə həm inzibati xətalrı, həm də inzibati hüquqi mübahisələri daxil edirlər. (8)

A.V. Zelentsov və E.V. Slepçenko da həmçinin, həm inzibati xətalrı, həm də inzibati mübahisələri inzibati məhkəmə icraatının predmeti hesab edən müəlliflərdəndirlər. (9)

Qeyd olunan müddəaya əsasən, haqlı olaraq, vurğulamaq mümkündür ki, müasir dövrdəki inzibati hüquq insan hüquq və azadlıqlarının qanuna uyğun təminində, dövlətin inzibati orqanlarının qanun pozuntularının qarşısını almasında, sui-istifadə, neqativ halların aradan qaldırılmasında zəruri əhəmiyyət kəsb edən qorunma, müdafiə, mühafizə üsullarını yaradaq qanunun aliliyinin təmin edilməsi istiqamətində mövcud mühüm sahədir.

İnzibati orqanlar dövlətin vətəndaşla, şəxslərlə ünsiyyət quran vasitəsi olduğundan yaranmış münasibətdə vicdanlı, qanuni, hüquqi, ədalətli davranış qaydalarına riayət edilməsi inzibati sferada vətəndaş məmnunluğunun yaradılmasına, inam və etimadın yüksəldilməsinə özlüyündə müsbət təsir edir.

Hüquqi dövrdə inzibati məhkəmə icraatı, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, dövlətin cəmiyyətlə ünsiyyət vasitəsi, hətta mühüm atributu olaraq hüquqları pozulmuş şəxslərin

hüquqlarına, mənafeələrinə toxunan inzibati xarakterli aktlarına, inzibati orqanların qanunsuz hərəkətlərinə, yaxud hərəkətsizliyinə, özbaşınalığına qarşı çıxan, zəruri məsuliyyət müəyyən edən məhkəmə sisteminin bir qolu olmaqla ədalət mexanizmidir.

Lakin onu da vurğulamaq gərəklidir ki, inzibati məhkəməni hüquqi dövlətin mühüm atributlarından hesab edənlərlə yanaşı, inzibati məhkəmə icraatını hakimiyyətlərin bölgüsü prinsipinə qarşı qoyaraq bir orqanın daxilində inzibati hakimiyyətlə məhkəmə hakimiyyətinin birləşdirilməsini azadlıq ideyasına zidd hesab edənlər də olmuşdur.

Müasir inzibati məhkəmə icraatının tarixinə nəzər yetirdikdə, bu məhkəmənin yaranma vaxtına, ümumilikdə ilk olaraq harada yaranmasına dair konkret fikir, mühakimənin olmadığı bəlli olur.

M.M. Kovalevski, F.V. Taranovski kimi bir sıra müəlliflər inzibati məhkəmə icraatının tarixini qədim və orta əsrlər dövründəki Avropa ölkələri ilə əlaqələndirirlər. (10)

Digər bir mənbədə isə, inzibati ədliyyə ideyası ilk dəfə burjua cəmiyyətində meydana çıxaraq özünün sonrakı inkişafını Fransada, Almaniyada və Avstriyada tapması iddia edilir. (11)

Tarixə diqqət yetirdikdə inzibati məhkəməyə dair ilkin əlamətlərin məhz hələ qədim Roma dövrünə təsadüf etdiyi görünür. Araşdırma nəticəsində məlum olur ki, qədim Romada, hətta həmin dövrdə Yunanıstanda azad insanların hüquqlarına xüsusi önəm verildiyindən hüquq zaman-zaman inkişaf etdikcə də azad şəxslərin hüquqlarının vəzifəli, səlahiyyətli şəxslər tərəfindən pozulmasının, onlar tərəfindən edilən özbaşınalığın, sui-istifadənin qarşısının alınması üçün müdafiə hüququ tanınırdı.



Belə ki, Roma hüququnda cavabdehin şəxsiyyəti üzrə verilən iddialar *actiones in rem* (əşya iddiaları) və *actiones in personam* (şəxsi iddialar) adlanan iki qrupa ayrılırdı. Əşya iddiaları isə özlüyündə aşağıdakı şəkildə üç qrupa bölünürdü: 1. *actiones rei persecutoriae* (pozulmuş əmlak hüquqlarının bərpasına yönələn iddialar); 2. *actiones poenales* (cavabdehin cəzalandırılması məqsədilə cərimə tələbinə dair iddialar); 3. *actio mixtae* (vurulmuş zərərin ödənilməsinə və eyni zamanda da cavabdehin cəzalandırılmasına yönələn iddialar). (12)

Müddəaya əsasən qeyd etmək olar ki, Romada mövcud olan iddialar, o cümlədən vətəndaşların apellyasiya hüququna malik olmaları, vurulmuş ziyana qarşı müdafiənin təmin edilməsi üçün xalq yığıncağına müraciət hüququnun olması inzibati məhkəmənin ilk rüseymlərinin elə qədim Romada yarandığını sübut edir.

O cümlədən, mənbələrdə qeyd olunur ki, Afinada azad şəxsiyyətin toxunulmazlığı hüququ qanunla qorunurdu. Hər bir yüksək seçkiləli vəzifəli şəxs öz vəzifəsinin icrasına başlamazdan öncə and içirdi ki, məhkəmənin hökmü olmadan heç kimi həbs etməyəcək. (13)

Bəllidir ki, digər məhkəmə icraatları kimi inzibati məhkəmə icraatı da anidən formalaşan, konkret quruluşa, əvvəlcədən müəyyənləşdirilmiş dəqiq funksiyalara malik olan anlayış olmamaqla müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçmişdir.

İnzibati məhkəmənin ilkin formalarına qədim dövrlərdə rast gəlinəndə deyilsə də müasir dövrdə mövcud olan inzibati məhkəmələr ilə onlar arasında köklü fərqliliklərin olduğu danılmazdır. Müasir dövrün inzibati məhkəmə sisteminə orta əsrlər baxışı daha

uyğun gəlir. Lakin orta əsrlərə də diqqət yetirdikdə xarici dövlətlər inzibati mübahisələrə dair ədalət mühakiməsini inzibati ədliyyə, inzibati məhkəmə və s. kimi sözlərlə ifadə edirdilər. İnzibati məhkəmələr formalaşana kimi bu səpkidə yaranan mübahisələrə baxmaq səlahiyyəti aidiyyəti qaydada ümumi məhkəmələrə aid edilmişdir.

Zaman keçdikdə, cəmiyyət müasir tələblərə əsasən formalaşdıqca hüquq sistemində də müəyyən dəyişikliklərin edilməsi labüd olmuş, mübahisələrin kateqoriyalarına mü-tənəsib, daha obyektiv şəkildə araşdırılaraq hüquqi qiymət verilməsi üçün xüsusi səlahiyyətli məhkəmələr yaradılmışdır ki, həmin məhkəmələrdən biri də xarici dövlətlərdə müxtəlif cür adlanan, lakin mahiyyətinə baxıldıqda ümumi anlam kəsb edən inzibati məhkəmələr olmuşdur. Onu da qeyd etməli lazımdır ki, müasir dövrdə rəsmi şəkildə ilk dəfə demək olar ki, insanların inzibati orqanlar tərəfindən pozulmuş hüquqlarının bərpası mümkünlüyü 1875-ci ildə Avstriyanın, 1899-cu ildə isə İtaliyanın qanunvericiliyində əks edilmişdir.

Ümumilikdə isə, haqlı olaraq, demək olar ki, hüquqi inkişaf konsepsiyasını rəhbər tutaraq inkişaf etməyi planlaşdıran böyük dövlətlər qanuna uyğun fəaliyyət göstərəcək, qanunvericiliklə təsbitlənmiş formada işlərə baxacaq, dövlətlə cəmiyyət arasında sabitliyini təmin etmək iqtidarında olan xüsusi səlahiyyətli inzibati məhkəmənin yaradılma labüdlüyünü görmüşlər.

Elə bunun nəticəsidir ki, artıq XIX əsrdən Almaniya, Fransa, İtaliya, İspaniya və bunun kimi çoxsaylı Avropa dövlətlərində inzibati orqanların özbaşınalığına son qoyulması məqsədilə inzibati məhkəmələr yaradılmışdır.

Mənbələrdə A.N.Artomonov təşkilati



prinsipə əsasən, tarixən inzibati ədliyyənin üç əsas modelinin formalaşdığını yazır: 1. inzibati ədliyyə funksiyalarının ümumi yurisdiksiya məhkəmələrinə həvalə olunduğu unifikasiya edilmiş model (ABŞ, B. Britaniya, Kanada); 2. inzibati ədliyyə orqanlarının icra hakimiyyəti sisteminə daxil olduğu idarəetmə tipli model (fransız modeli) (Fransa, Portuqaliya, Yunanıstan); 3. ixtisaslaşdırılmış inzibati məhkəmələrin vahid məhkəmə sisteminin bir hissəsi olduğu məhkəmə tipli model (alman modeli) (Almaniya, Avstriya, Finlandiya). (14)

Müəlliflər tərəfindən fərqli yanaşmaların, bölgülərin olmasına birmənalı olaraq qeyd edilməlidir ki, inzibati mübahisələrə baxan orqanın inzibati ədliyyə, kvazi məhkəmə, inzibati məhkəmə şəklində adlandırılması həmin orqanın nə məqsədlə yaradılmasını, səlahiyyət dairəsini, mahiyyətini dəyişdirmir. Müxtəlif şəkildə bölgülərin isə olması həmin xarici dövlətlərin daxili quruluşu, idarəetmə sistemi, hüquqi tənzimlənmə mexanizmləri, inkişafı və s kimi amillər ilə bağlıdır ki, bu da əslində normal haldır.

Hüququn digər sahələrində olduğu kimi, inzibati hüququn da əsas mənbə rolunu konstitusiyaya təşkil edir. Belə ki, hüquqi dövlət quruculuğu təsbitlənmiş, konstitusiyaya ilə fəaliyyət göstərən ölkələrin əksəriyyətində məhkəmə hakimiyyəti barədə normalar birbaşa və ya dolayı yolla konstitusiyada və yaxud digər qanunvericilik aktlarında təsbit edilir. Nümunə olaraq göstərmək olar ki, Amerika Birləşmiş Ştatları, Rumıniya, Yaponiya, İspaniya və bir neçə başqa ölkələrin konstitusiyalarında inzibati ədliyyə institutu birbaşa olaraq təsbit olunmayıb. Almaniya, Çexiya, Fransa kimi bir sıra dövlətlərin isə konstitusiyalarına nəzər yetirdikdə yalnız, inzibati

ədliyyənin ali orqanlarına dair müddəalara rast gəlinəndi görünür. (15)

Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, inzibati hüquqi mübahisənin predmetinə konkret nəyin daxil edildiyi barədə vahid yanaşma yoxdur. Müasir hüquq sistemi inkişaf etdikcə bu sahədə aparılan araşdırmalar üzrə müəlliflər inzibati hüquqi mübahisənin nə olması, onun mahiyyəti barədə fikirlər, mülahizələr irəli sürürlər. İlk əvvəllər obyektiv hüququn müdafiəsinə istiqamətlənmiş inzibati məhkəmə sonradan həm də subyektiv hüquqların, eləcə də mənafeələrin də müdafiəsini təmin etmişdir.

Müəllif M.S. Aslanov hesab edir ki, inzibati-hüquqi mübahisə dedikdə maddi-prosesual inzibati hüquq münasibətlərinin elə bir kompleks tipi nəzərdə tutulur ki, tərəflər arasında dövlət idarəçiliyi prosesində meydana çıxan konfliktlər nəticəsində yaranan ziddiyyətlərin mövcudluğu və ya qanunçuluğa olan baxışların üst-üstə düşməməsi ilə xarakterizə edilsin. (16)

Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, tərəflər arasında mövcud istənilən mübahisəni inzibati mübahisə kimi qiymətləndirmək də düzgün deyil. Mübahisənin inzibati xarakterli olması üçün bir tərəfin mütləq şəkildə inzibati səlahiyyətli orqan olması, qəbul etdiyi aktın isə inzibati məzmunlu olması vacibdir. Bundan sonra tərəflər arasında yaranmış mübahisə verilən inzibati iddiada təsbitini tapdıqda mövcud mübahisəyə inzibati hüquqi mübahisə kateqoriyasına daxil olur.

Onu da xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, ədəbiyyata nəzər yetirdikdə inzibati mübahisənin xüsusi hüquqdan formalaşan mübahisələrdən fərqləndirilən mühüm iki elementinin olduğu bəlli olur. Bu iki element özünü maddi və prosesual formada göstərir. Qeyd



olunan iki əsas elementlər mübahisənin xüsusi hüquqa, ümumi hüquqa və yaxud inzibati hüquqa aid olduğunu təsdiqləyən zəruri amillərdir.

Hüquqi mübahisənin növlərindən olan inzibati mübahisə inzibati aktlarla və ya hərəkətlərlə (hərəkətsizliklə) hüquqları, azadlıqları və ya qanuni mənafeləri pozulan şəxslərin öz müdafiə hüququnu həyata keçirən üsullardan biridir.

Müəllif A.B.Zelentsovun fikrincə isə inzibati hüquqi mübahisənin xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir:

– dövlət idarəetməsi sferasında icra hakimiyyəti orqanlarının öz idarəetmə funksiyalarını həyata keçirməsi prosesində yaranması;

– tərəflərindən biri kimi fərdlərin və ümumi idarəetmə orqanlarının çıxış etməsi;

– tərəflərinin biri-birilə hüquq münasibətlərində olmamasına baxmayaraq aralarındakı faktiki əlaqələrin xarakterinə, sosial rollarına və bu əlaqələr sistemində hüquq normaları ilə təşkilati cəhətdən qeyri-barəbər olması;

– bu mübahisələrin tərəflərindən biri kimi mütləq ümumi idarəetmə orqanının çıxış etməsi;

– məhkəməyə iddia ərizəsinin verilməsi yolu ilə qaldırılması;

– predmeti kimi həm subyektiv ümumi hüquqların (vəzifələrin) və inzibati aktların qanuniliyinin, həm də yalnız inzibati aktların qanuniliyinin çıxış etməsi;

– müəyyən hüquqi prosedur qaydalara əsasən qaldırılması və həll olunması. (4)

Hazırkı dövrdəki münasibətlər, inzibati hüququn predmeti inzibati mübahisələrin mövcudluq səbəbinin birbaşa olaraq inzibati aktlar və eləcə də hərəkət və hərəkətsizlik

olduğunu göstərir. İnzibati akt dedikdə, onu da nəzərə almaq lazımdır ki, mənbələrdə inzibati aktın məzmununa dair də müxtəlif fərqli yanaşmalar mövcuddur. Belə ki, inzibati aktın idarəetmə aktı, idarəetmənin hüquqi aktı, idarəetmənin rəsmi aktı şəklində qiymətləndirilməsinə rast gəlinir.

Azərbaycan Respublikasının inzibati hüquqi münasibətlər predmetinə nəzər yetirdikdə isə ölkəmizdə də inzibati mübahisələrin əsasını ilkin olaraq inzibati aktlar, həmçinin də hərəkət və hərəkətsizlik təşkil etdiyi məlum olur. İnzibati aktlara dair fikirlər isə konkret olaraq qanunvericilik aktlarında göstərilmişdir.

“İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda inzibati aktın anlayışı “inzibati orqan tərəfindən ümumi (publik) hüquq sahəsinə aid olan müəyyən (konkret) məsələni nizama salmaq və ya həll etmək məqsədilə qəbul edilmiş və ünvanlandığı hüquqi və ya fiziki şəxs (şəxslər) üçün müəyyən hüquqi nəticələr yaradan qərar, sərəncam və ya digər növ hakimiyyət tədbiridir” şəklində qeyd olunur. (17)

İnzibati mübahisələrin əsasını təşkil edən hərəkət və hərəkətsizliyə gəldikdə isə qeyd edilməlidir ki, hərəkət və hərəkətsizlik inzibati aktla bağlı olmayan, yəni inzibati aktın qəbulu, icra edilməsi ilə əlaqəli olmayan tərəfin hüquqlarına, mənafeyinə toxunan, xələl gətirən hərəkətlər hesab edilir. İnzibati hərəkətin və ya hərəkətsizliyin məzmunu, anlayışı, mahiyyəti ilə bağlı qanunvericilikdə konkret, vahid fikir, yanaşma olmasa da inzibati məhkəmə münasibətlərini tənzimləyən prosessual qanunvericilik aktlarında dolaylı yolla da olsa bu ifadənin nəyi ehtiva etdiyi qənaətinə gəlmək olur. İnzibati prosessual qanunvericilikdə təsbit edilmiş iddia növlərinə daxil öhdəliyin icrası haqqında, müəyyən hərəkət



kətləri etməkdən çəkinməyə dair iddiaların mahiyyətinə nəzər yetirdikdə mübahisənin inzibati aktla deyil, hərəkət və yaxud hərəkətsizliklə bağlı olduğu aydın olur.

Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bəzən, inzibati mübahisənin inzibati aktdan, yaxud da hərəkət və hərəkətsizlikdən yaranmasına dair fikir ayrılıqları da mövcud olur. Belə ki, ziyana səbəb olmuş hərəkətlə bağlı verilən iddianın hərəkətdən, yoxsa ki, inzibati aktdan meydana gəlməsi müəlliflər arasında fikir ayrılıqlarına, mahiyyət etibarilə müəyyən anlaşmazlığın yaranmasına səbəb olur.

Burada əsas diqqət yetirilməsi vacib məqam vurulmuş ziyanın inzibati aktdan və yaxud da müstəqil şəkildə hansısa aktla əlaqədar olmayaraq törəfilməsi araşdırılmalıdır. Əslində isə inzibati mübahisənin inzibati aktdan və yaxud hərəkət və hərəkətsizlikdən yarandığını fərqləndirmək mövcud inzibati mübahisənin daha obyektiv şəkildə həll araşdırılmasına, qanuni və əsaslı yekun məhkəmə aktının qəbul edilməsinə zəmin yaradır.

Qeyd olunanları ümumiləşdirərək inzibati hüquqi mübahisələrlə bağlı aşağıdakı qənaətə gəlmək mümkündür. Haqlı fikirdir ki, inzibati mübahisələr qeyri-bərabər tərəflər arasında mövcud olsa da, mövcud mübahisə inzibati münaqişə sferasında daxil edildikdən sonra qanunvericiliklə tərəflərin prosessual vəzifələri eyniləşir və mühakimə edilmək üçün bərabər hüquqlara malik olurlar. İnzibati məhkəmənin əsas vəzifəsi inzibati orqanın tərəfindən çıxış etməyərək, bərabərliyi təmin edərək ədalətin bərqərar olmasına zəmin yaratmaqdır.

Cəmiyyətlə dövlət arasında inzibati icraat, inzibati münasibətlər zəminində yaranmış inzibati mübahisələri həll etməkdə səlahiyyətli olan inzibati məhkəmələr dövlətin idarət-

məsində geniş səlahiyyətlərə malik inzibati orqanların özbaşınalığının, qanuna sığmayan fəaliyyətinin tənzimlənməsində, ümumilikdə isə ədaləti bərqərar edərək xalqın dövlətə olan inamının, etimadının yüksəldilməsində mühüm vasitədir.

### İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. II cild. Bakı: Çıraq, 1999, s. 282.
2. Əfəndiyev M.Ə. Sosiologiya. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009, s. 447.
3. Тихомиров Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. М., 1997, с. 213.
4. Зеленцов А.Б. Административно-правовой спор (теоретико-методологические подходы к исследованию) // Правоведение, 2000, № 1, с. 79.
5. Mehdiyev R.Ə. Fəlsəfə: Dərs vəsaiti. Bakı: Şərq-Qərb, 2010, s. 346.
6. Azərbaycan Respublikası məhkəmələrinin yaranması və inkişafı / Elmi red. M.F.Məlikova. Bakı: Çarşıoğlu, 2008, s. 11.
7. Dövlət idarəçilik nəzəriyyəsi / S.T.Qəndilovun redaktəsi ilə. Bakı: Elm və təhsil, 2010, s. 361.
8. Бойцова В. Нужна ли нам административная юстиция // Советская юстиция, 1993, № 7, с. 12-13.
9. Слепченко Е.В. Административное судопроизводство: понятие, единство и дифференциация. Электронный ресурс, 2009; Зеленцов А.Б. Административно правовой спор (теоретико-методологические подходы к исследованию) // Правоведение, 2000, № 1, с. 69.
10. Ковалеский М.М. Опыты по истории юрисдикции налогов во Франции с XIX века до смерти Людовика 14. Т.1. М., 1876, с. 6-7; Тарановский В.Ф. Отзыв на сочинение С.А. Корфа "Административная юстиция в России" (Т. 1-2. СПб., 1910 ). Юрьев, 1910, с. 19-20.
11. Салищева Г.Н. Гражданин и административная юрисдикция в СССР. М.: Наука, 1970.



12. Иск в гражданском судопроизводстве. Сборник / Под ред. О.В.Исаенковой. М.: Волтерс Клувер, 2009, с. 78.
13. Aslanov M.S. Azərbaycanca inzibati ədliyyə. Bakı: Azər nəşr, 2009, s. 9.
14. Аргамонов А.Н. Формирование и развитие органов административной юстиции в России. Автореф. дисс. ... к.ю.н. М., 2004, с.13.
15. Конституционное (государственное право) зарубежных стран. В 4 т. Тома 1– 2. Часть общая. Учебник / Отв. ред. проф. Б.А.Страшун. М.: БЕК, 2000.
16. Aslanov M.S. İnzibati hüquqi mübahisənin əlamətləri / Qloballaşan cəmiyyətdə hüquq elminin aktual problemləri” mövzusunda elmi-praktiki konfransın materialları. Bakı, 2009, s. 25.
17. “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2012, s. 5.
18. Beynəlxalq (publik) hüquq kursu. Dərslük E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı: «Günəş-B» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2018, I cild, ümumi hissə, 752 s.; II cild, xüsusi hissə, 704 s.

## THEORETICAL AND LEGAL BASIS OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

**Mammadova Konul Rafiq**

The jurisdiction of the courts administering justice includes the resolution of various kinds of disputes, the resolution of disputes between people, state and non-state bodies on the merits, and the determination of the most optimal legal solution.

Like other courts, administrative courts play an unprecedented role in protecting human rights and freedoms. The Administrative Court can help resolve legal conflicts due to its legal guarantees and restorative capacity.

Compliance with the rules of honest, lawful, lawful and fair behavior in relations arising from the fact that government bodies are a means of communication between the state and citizens and individuals, positively influences the formation of satisfaction and trust of citizens in the administrative sphere.

In a state governed by the rule of law, administrative prosecutions are a means of communication with the public and, as an important feature, a justice mechanism as a judicial branch that opposes administrative proceedings affecting the rights and interests of those whose rights are violated.

The article analyzes the theoretical and legal basis of administrative proceedings in justice and systematically examines their important role in the restoration of violated rights in the administrative sphere.

**Keywords:** law and freedom, justice, administrative proceedings.

## ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРОИЗВОДСТВА

**Мамедова Кенуль Рафиг гызы**

В компетенцию судов, отправляющих правосудие, входит разрешение разного рода споров, разрешение споров между людьми, государственными и негосударст-



венными органами по существу и определение наиболее оптимального юридического решения.

Как и другие суды, административные суды играют беспрецедентную роль в защите прав и свобод человека. Административный суд может помочь разрешить правовые конфликты благодаря имеющимся у него правовым гарантиям и реституционному потенциалу.

Соблюдение правил честного, законного, законного и справедливого поведения в отношениях, вытекающих из того, что органы управления являются средством общения государства с гражданами и отдельными лицами, положительно влияет на формирование удовлетворенности и доверия граждан в административной сфере.

В правовом государстве административное преследование - это средство общения с общественностью и, как важная особенность, механизм правосудия как судебная ветвь власти, которая выступает против административных процедур, затрагивающих права и интересы тех, чьи права нарушаются.

В статье анализируются теоретические и правовые основы административного судопроизводства в правосудии и систематически исследуется их важная роль в восстановлении нарушенных прав в административной сфере.

**Ключевые слова:** закон и свобода, правосудие, административное производство.

## İDARİ UYGULAMANIN TEORİK VE HUKUKİ TEMELLERİ

### Mammadova Konul Rafiq gizi

Adaleti idare eden mahkemelerin yargı yetkisi, çeşitli türden anlaşmazlıkların çözümünü, insanlar, devlet ve devlet dışı organlar arasındaki esasa ilişkin anlaşmazlıkların çözümünü ve en uygun hukuki çözümün belirlenmesini içerir.

Diğer mahkemeler gibi, idare mahkemeleri de insan hak ve özgürlüklerinin korunmasında benzersiz bir role sahiptir. İdari dava, sahip olduğu yasal garantiler ve onarıcı potansiyel aracılığıyla yasal çatışmaların çözülmesine yardımcı olabilir.

İdari organların devletin vatandaşlar ve bireylerle iletişim aracı olmasından doğan ilişkilerde dürüst, hukuka uygun, hukuka uygun, adil davranış kurallarına uyulması, idari alanda vatandaş memnuniyetinin, güveninin ve güveninin oluşmasında olumlu etki yapmaktadır.

Hukukun üstünlüğü ile yönetilen bir devlette, idari yargılama, devlet ile toplum arasında bir iletişim aracıdır ve önemli bir özellik olarak bile, hakları ve menfaatleri ihlal edilen kişilerin hak ve çıkarlarını etkileyen idari işlemlere karşı çıkan bir yargı organıdır.

Makale, adaletteki idari işlemlerin teorik ve hukuki temelini analiz etmekte ve idari alanda ihlal edilen hakların restorasyonundaki önemli rolünü sistematik olarak incelemektedir.

**Anahtar Kelimeler:** haklar ve özgürlükler, adalet, idari işlemler.



## СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПАТЕНТНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ В СВЕТЕ ДЕЙСТВУЮЩИХ МЕЖДУНАРОДНЫХ СОГЛАШЕНИЙ

**Нигяр Мамедова,**  
докторант кафедры Международного  
частного права и Европейского пра-  
ва БГУ.

nigar.mamedova.1988@inbox.ru

они в значительной степени определили и изменили наш мир и образ жизни. В современном мире плоды интеллектуальной деятельности это главное богатство нации, ключевой фактор динамического

*Патентное право является важным институтом современного права. Патентное право Азербайджанской Республики один из молодых правовых институтов по сравнению с аналогичными институтами европейских стран. Тем не менее, в нашей стране за короткое время сформированы его основные принципы. Развитие инновационной деятельности возможно только на основе эффективной нормативно-правовой базы по охране интеллектуальной собственности. Пути совершенствования патентного законодательства, несмотря на территориальное действие патента, следует также искать в направлении интенсивного сближения с законодательством индустриально развитых стран, а также соответствия положениям международных соглашений. В ряде правил нашего законодательства нашли отражения факты участия Азербайджанской Республики в международных соглашениях в этой области.*

развития экономики, устойчивого роста благосостояния народа. Талантливые люди являются наиболее ценным достоянием страны.

В новой эпохе глобализации основная стоящая перед Азербайджанской Республикой (далее - АзР) задача – не допустить отставания в процессе развития стран мира. А это, прежде всего, требует, устранив существующую в экономике зависимость от углеводородных ресурсов постоянно держать в центре внимания такой важный вопрос, как предотвращение угрозы превращения технологического «аутсайдера» мировой экономики. В последнее десятилетия фактор экспорта углеводородов был основной движущей силой экономического роста, но глав-

**Ключевые слова:** патент, патентное право, принцип национального режима, право приоритета, международная патентная заявка.

ная задача, стоящая на нынешнем этапе – добиться опережающего развития не-нефтяного сектора, повысить эффективность и конкурентоспособность экономики, обеспечить его прогресс на инновационной основе.

**И**стория человеческой цивилизации и прогресса – это история изобретений и инноваций, поскольку именно

Стоит отметить, что ранние годы независимости политическое и экономиче-





ское положение было непростой для АзР. Но, несмотря на это, изобретательству уделяли большое внимание, понимали важность этого феномена на государственном уровне.

Стратегия развития интеллектуальной собственности является составной частью общенациональной стратегии развития АзР. Именно поэтому тезис Президента АзР г-на Ильхама Алиева «превратить черное золото в человеческий капитал» является яркой поддержкой креативности, творчества и новаторства.

Право интеллектуальной собственности является одной из наиболее быстро развивающихся и укрепляющихся как на международном, так и национальном уровне подотраслей гражданского права. По мере становления сильных национальных государств, право интеллектуальной собственности приобретало в каждом из них свои специфические черты. Эти черты вырабатывались под влиянием господствовавшей в той или иной стране философии, формы правления, правовой системы и т. В целях преодоления подобных различий, мешающих мировой торговле, необходимо было развивать международное взаимодействие в области охраны интеллектуальной собственности [12].

Из более широкого перечня интеллектуальной собственности можно выделить такую группу объектов интеллектуальной собственности как промышленная собственность. Национальное законодательство об охране промышленной собственности, находится в стадии становления и переживает активный процесс систематизации. Из перечисленных в Стокгольмской Кон-

венции (учреждающей Всемирную организацию интеллектуальной собственности) объектов охраны промышленной собственности юридическая наука выделяет еще одну, более специальную категорию – объекты патентных прав. Несмотря на то, что патентное право традиционно является институтом гражданского права, регулирование патентных правоотношений выходит за рамки предмета гражданско-правового регулирования.

Законодательство АзР о патенте состоит из Конституции АзР, Закона АзР о Патенте, других законодательных актов, принятых в соответствии с Законом о Патенте и международных договоров с участием АзР.

Согласно ст. 30 Конституции АзР [1], каждый обладает правом на интеллектуальную собственность. Право на авторства, право на изобретения и другие виды права интеллектуальной собственности охраняются законом. Таким образом, государство путем установления в Основном Законе конституционно-правовых гарантий охраны интеллектуальной собственности берет на себя ответственность за соблюдение на всей территории страны прав субъектов интеллектуальных прав.

На данный момент в Патентном законе АзР объектами патентного права являются изобретения, полезная модель и промышленный образец. Первые два относятся к результатам интеллектуальной деятельности в научно-технической сфере и отличаются только наличием изобретательского уровня, а промышленный образец – это результат интеллектуальной деятельности в сфере дизайна, здесь охраняется только внешний вид изделия.



Гармонизация законодательства по охране интеллектуальной собственности, в том числе, патентного законодательства, является сегодня первоочередной задачей, главной целью международных переговоров по интеллектуальной собственности и торговле. Большое влияние на развитие национальных патентных законодательств, их гармонизацию оказывает деятельность Всемирной организации интеллектуальной собственности (ВОИС), под эгидой которой осуществляется развитие международной системы охраны промышленной собственности и международное сотрудничество в этой сфере.

Пути совершенствования патентного законодательства, несмотря на территориальное действие патента, следует также искать в направлении интенсивного сближения с законодательством индустриально развитых стран, а также соответствия положениям международных соглашений, поскольку связанные с патентованием и внедрением технологий коммерческие интересы не ограничиваются географическими пределами отдельно взятой страны.

Гармонизация патентного законодательства предполагает не только унификацию критериев патентоспособности изобретения, сближение требований предъявляемых к форме и содержанию заявки на выдачу патента, но и сближение систем экспертизы заявок, сроков ее проведения, круга охраняемых и изъятых из охраны объектов, четкое определение пределов прав патентообладателя, разработку адекватных и эффективных мер по борьбе с нарушениями патентных прав, сближение некоторых характеристик административной, а также судебной практики.

Международные соглашения, в первую очередь заключенные под эгидой ВОИС, всегда оказывали существенное влияние на развитие патентного права. Как следует из пункта 2 статьи 148 Конституции АзР [1] «международные договоры, стороной которых является АзР, - неотъемлемая составная часть системы законодательства АзР». При этом статья 151 Конституции закрепляет приоритет положений международных договоров над нормами национального законодательства, а именно «при возникновении противоречия между нормативно-правовыми актами, входящими в систему законодательства АзР (исключая Конституцию АзР и акты, принятые путем референдума), и межгосударственными договорами, стороной которых является АзР, применяются международные договоры».

В статье 43. Патентного Закона АзР закреплено примат международного права, «если международными договорами с участием АзР установлены иные правила, чем те, которые предусмотрены настоящим Законом, то применяются правила международного договора» [11].

Следует отметить что, международные договоры применяются к правоотношениям в сфере патентного права либо непосредственно, либо путем издания для их применения внутригосударственных актов, когда это прямо предусмотрено самим международным договором. Например, Парижская Конвенция (Парижская конвенция по охране промышленной собственности) содержит ряд статей устанавливающих обязательность издания участниками Конвенции национальных законодательных актов, обеспечивающих ее применение [14].



АзР является членом Всемирной Организации Интеллектуальной Собственности и участвует в ее конвенциях и договорах. В 1996 году данная организация существенно расширила свою роль, заключив соглашение о сотрудничестве с Всемирной торговой организацией, что еще раз убедительно продемонстрировало важность прав интеллектуальной собственности в регулировании глобализованной торговли. Являясь членом ВОИС и намереваясь вступить в ВТО, АзР не может развивать национальное законодательство, в том числе патентное законодательство, без приведения его в соответствие с названными международными соглашениями.

Первой международной конвенцией в области охраны промышленной собственности, к которой присоединился АзР (1995 г.), является Парижская конвенция по охране промышленной собственности от 20 марта 1883 года. Присоединение к основополагающей международной конвенции ознаменовало начала нового пути для АзР в аспекте интегрирования в международную систему охраны интеллектуальной собственности. Значение правовых принципов, сформулированных Парижской конвенцией, выросло в связи с тем, что эти принципы восприняты внутренним законодательством почти во всех промышленно развитых странах мира. Парижская Конвенция касается вопросов промышленной собственности в самом широком смысле слова, включая патенты, товарные знаки, промышленные образцы, полезные модели фирменные наименования, географические указания и пресечение недобросовестной конкуренции [2].

В действующем законодательстве АзР определение промышленной собственности отсутствует. Под объектами промышленной собственности подразумевается изобретение, полезная модель и промышленный образец, являющиеся результатом интеллектуальной деятельности человека. Парижская конвенция в финальной своей редакции (Стокгольмского Акта 1967) тоже не предложила четкого определения объектов промышленной собственности и критериев их детерминации. В пунктах 2 и 3 ст.1. Конвенции лишь обозначается, что к объектам охраны промышленной собственности относятся патенты на изобретения, полезные модели, промышленные образцы, товарные знаки, знаки обслуживания, фирменные наименования и указания происхождения или наименования места происхождения, а также пресечения недобросовестной конкуренции [6].

Основные положения Конвенции это соблюдение принципа национального режима, выработка положения о конвенционном приоритете и защита патентных прав. Она определяет, какие объекты охраняются в качестве объектов промышленной собственности, хотя и не содержит их исчерпывающий перечень. В ней закреплён принцип национального режима, означающий, что каждая страна-участник Конвенции должна предоставить такую же охрану промышленной собственности иностранных граждан, которую она предоставляет собственным гражданам. Национальный режим для целей международно-правовой охраны интеллектуальной собственности является ключевым фундаментальным принципом.



Принцип национального режима установлен и в национальном законодательстве. В статье 42 Патентного закона АзР предусмотрена «иностранные юридические и физические лица пользуются правами, предусмотренными настоящим законом, наравне с гражданами АзР на основе международных договоров с участием АзР или принципа взаимности»[11].

Парижская Конвенция предусматривает право приоритета в отношении изобретений, товарных знаков и промышленных образцов [2]. Право приоритета позволяет заявителю, желающему получить охрану промышленной собственности в нескольких странах, большое преимущество: он не обязан подавать все заявки одновременно, а может воспользоваться имеющимся в его распоряжении сроком чтобы определиться, в каких странах он будет получать охрану.

В соответствии ст.28 Патентного закона АзР приоритет может быть установлен по дате подачи первой заявки в государстве-участнике Парижской Конвенции по охране промышленной собственности или Всемирной Торговой Организации, если заявка на изобретение и полезную модель поступила в соответствующий орган исполнительной власти в течении 12-ти месяцев, а заявка на промышленной образец – в течении – 6-ти месяцев с указанной даты. Приоритет объекта, который был продемонстрирован на международной официальной выставке в государстве – участнике Парижской Конвенции или ВТО, может быть испрашен по дате открытой демонстрации этого объекта на выставке, если заявление было подано не позднее 6 месяцев с указанием даты [11].

После Парижской Конвенции по охране промышленной собственности крупнейшим достижением в сотрудничестве по вопросам промышленной собственности считается Договор о Патентной Кооперации. Договор о патентной кооперации (далее - РСТ) был заключен в 1970 году, изменен в 1979 году и пересмотрен в 1984 и 2001 годах. В 1995 году АзР ратифицировала Договор о патентной кооперации (РСТ). Он открыт для государств-участников Парижской Конвенции. На текущий момент времени РСТ объединяет более 150 государств. РСТ позволяет испрашивать патентную охрану изобретения одновременно в большом количестве стран путем подачи одной международной патентной заявки вместо нескольких отдельных национальных или региональных патентных заявок [3]. Выдача патентов остается под контролем национальных или региональных патентных ведомств, не затрагивает прав государств-членов Союза патентной кооперации в отношении выдачи или отказа в выдаче патента и осуществляется в соответствии с требованиями национального законодательства.

Договор разделяет процедуру выдачи патента на две фазы; международную и национальную. Международная фаза включает в себя подачу международной заявки, проведение поиска и международной предварительной экспертизы. Заявитель подает в Получающее ведомство (роль которого в системе РСТ выполняет национальное либо региональное патентное ведомство или Международное бюро ВОИС) международную заявку, которая должна отвечать требованиям по содержанию и оформлению, установленным



РСТ и оплачивает предусмотренные пошлины. По каждой международной заявке проводится патентный поиск, который осуществляется Международным поисковым органом (МПО)- как правило, это крупные патентные ведомства, получившие такой статус в соответствии с требованиями РСТ. Указанный поиск проводится в целях выявления опубликованной патентной документации и непатентной литературы (предшествующий уровень техники), которые являются релевантными для установления патентоспособности заявленного изобретения. По результатам поиска МПО подготавливают отчет о поиске, сопровождаемый письменным сообщением в отношении патентоспособности изобретения ;

Незамедлительно по истечении 18 месяцев с даты подачи (в случае, если испрашен приоритет, - с даты приоритета), содержание международной заявки вместе с отчетом о поиске будет опубликовано Международным бюро ВОИС и станет доступным для широкой публики;

По окончании международной фазы РСТ заявитель может перевести международную заявку на национальную фазу, выполнив в этих целях определенные требования, установленные национальным законодательством.

На национальной фазе заявитель начинает процедуру по получению патента непосредственно в национальном или региональном патентном ведомстве стран, где он хотел бы получить патенты. В соответствии с Евразийской Патентной Конвенцией положения РСТ применяются в рамках евразийской патентной системы и Евразийское Патентное Ведомство может действовать в качестве получающего,

указанного или выбранного ведомства в соответствии с РСТ. Таким образом, на основе международной заявки может быть получен евразийский патент. Проведение этой процедуры позволяет выиграть время при получении конвенционного приоритета.

Процедуры, предусмотренные РСТ дают большие преимущества и заявителям и патентным ведомствам. Рассмотрим некоторые из них:

1. Заявитель, использующий процедуру РСТ имеет в своем распоряжении дополнительный срок по сравнению с заявителями, не использующими эту процедуру.

2. Заявителю гарантируется, что если его международная заявка соответствует форме, предписанной РСТ, то она не может быть отклонена по формальным основаниям ни одним из указанных ведомств на национальной стадии рассмотрения заявки.

3. На основании отчета о международном поиске и письменного заключения заявитель может с достаточной степенью вероятности оценить возможность получения патентной охраны для своего изобретения.

4. Благодаря отчету о международном поиске и письменному заключению, которые направляются указанным ведомствам, объем работы патентных ведомств по проведению поиска и экспертизы может быть значительно сокращен и тд.

5. Благодаря международной публикации заявителя получают возможность оповестить весь мир о поданных ими заявках, что может служить эффективным средством рекламы и поиска возможных лицензиатов.



Несмотря что по статистике в 2018 году в АзР действует 43 патентов по системе РСТ, популярность системы РСТ в мире постоянно растет. Число международных патентных заявок, поданных по линии РСТ в 2019 г. выросло на 5,2% (265 800 заявок) чем в 2018. Увеличения числа заявок в рамках РСТ лишний раз подчеркнуло необходимость гармонизации патентных законодательств в мировом масштабе.

В результате в 2000 году был утвержден Договор о патентном праве (PLT), который вступил в силу в 2005 году и объединяет 18 государств. На повестке дня стоит также вопрос присоединения АзР к Договору о патентном праве, что влечет за собой необходимость выполнять не только нормы, записанные непосредственно в данном договоре, но и положения Договора о патентной кооперации, относящиеся к международной фазе рассмотрения заявки и вводимые в национальную практику через PLT путем отсылки. И, несмотря на то, что соответствующая корректировка Патентного закона и Правил составления, подачи и рассмотрения заявки на выдачу патента на изобретение уже осуществлена, представляется целесообразным проведение сравнительного анализа норм обновленного национального законодательства, касающихся формальных требований и процедур с соответствующими положениями PLT и РСТ. PLT еще не введен в действие и целый ряд содержащихся в нем положений требует практической отработки и толкования, которое на начальном этапе, скорее всего, будет различным в ведомствах разных стран. Это относится, например, к нормам, относящимся к установлению даты подачи

заявки, критериям, на основании которых осуществляется восстановление прав заявителей, а также к проведению границы между формальными требованиями и материально-правовыми нормами, регламентирующими экспертизу заявок, и соответственно, к определению области действия PLT [4].

Договор о патентном праве стал новой вехой развития и гармонизации патентного законодательства на международном уровне. Договор направлен на упрощение и гармонизацию формальных требований, предъявляемых патентными ведомствами к подаче заявок на изобретения, поддержанию патентов в силе и некоторых других формальностей. Несмотря на короткий своего существования, Договор оказал огромное влияние как на национальные законодательства, так и на ряд существующих международных соглашений и региональных патентных договоров. Гармонизация процедур, которых касается Договор, в национальных законодательствах призвана упростить получение патента в мировом масштабе, а также уменьшить расходы, связанные с получением патентов, для заявителей как развитых, так и развивающихся стран.

В части процедурных вопросов PLT содержит целый ряд положений, существенно более лояльных по отношению к заявителю, чем нормы РСТ. В частности это положения, относящиеся к установлению даты подачи заявки, к срокам совершения различных действий и восстановлению утраченных заявителем прав. Поэтому, одним из направлений осуществляемого в настоящее время реформирования РСТ является его приведение в соответствие с положениями PLT. С другой



стороны, так как значительная часть норм РЛТ является нормами РСТ, введенными путем отсылки, одним из вероятных результатов реформирования может являться автоматическое изменение содержания РЛТ.

Другой значимой сферой международного сотрудничества является участие в рамках Межгосударственного Совета по вопросам охраны промышленной собственности в разработке и создании концепции региональной системы правовой охраны изобретений, что, в результате, привело к созданию Евразийской патентной конвенции (ЕАПК). В мае 1995 г. Конвенция была ратифицирована Милли Меджлисом АР. Евразийская патентная система предоставляет возможность физическим и юридическим лицам защитить права на свои изобретения на основе единого евразийского патента, действующего на территории 9 государств. Для выполнения задач, связанных с функционированием Евразийской патентной системы и выдачи евразийских патентов, Конвенцией учреждена Евразийская патентная организация (ЕАПО), исполнительным органом которой является Евразийское патентное ведомство (ЕАПВ). Организация является межправительственной организацией, имеющей статус юридического лица. Официальным языком Организации является русский язык. ЕАПВ принимает евразийские заявки на изобретения, поступающие непосредственно в ЕАПВ и по процедуре РСТ; выполняет поиск, проводит экспертизы и все другие необходимые действия в отношении этих заявок. По результатам экспертизы по существу ЕАПВ выдает патенты и публикует сведения о них. Пользователями Евразийской

патентной системы являются заявители более чем из 80 стран мира. Для получения евразийского патента, действующего на территории одного или нескольких государств-участников ЕАПК, подается одна евразийская заявка. Заявка подается заявителями из стран участниц через национальное патентное ведомство, также может быть подано непосредственно в евразийское ведомство. Евразийская заявка может быть подана на любом языке с последующим предоставлением перевода на официальный язык (русский) на бумажном носителе, так и в электронном виде. Евразийский патент может быть получен и на основе международной заявки, поданной по процедуре Договора о патентной кооперации (РСТ) [7].

Евразийская патентная конвенция содержит ряд материально-правовых норм, которыми либо устанавливаются единые требования по ряду вопросов, либо допускается их самостоятельное решение в национальном патентном законодательстве стран — участниц Конвенции. Так, ст. 6 Конвенции указывает, что Евразийское патентное ведомство выдает евразийский патент на изобретение, которое является новым, имеет изобретательский уровень и промышленно применим. В соответствии со ст. 10 объем правовой охраны, предоставляемой евразийским патентом, определяется формулой изобретения, а описания и чертежи могут служить только для целей толкования формулы. Согласно ст. 11 срок действия евразийского патента составляет 20 лет с даты подачи евразийской заявки. Эти и некоторые другие положения, решенные в Конвенции в единообразном виде, детализируются в Патентной инструкции,



утверждаемой Административным советом. Что же касается таких вопросов, как право на подачу заявки на служебное изобретение (ст. 7), предоставление заявителю временной правовой охраны (ст. 9), ответственность за нарушение евразийского патента (ст. 13) и др., то они решаются в соответствии с национальным законодательством государств, участвующих в Конвенции [7].

Евразийская патентная система не затрагивает национальные системы. Выбор патента (евразийского или только национального) предоставляется заявителю. Кроме того имеются прямые отсылки национальному законодательству. Гражданско-правовая и иная ответственность за нарушения патента в каждом договаривающемся государстве определяется его национальным законодательством. Разрешения споров о нарушении патента, действительности патента и осуществлении патентных прав отнесено к компетенции национальных судов. Самым большим недостатком Конвенции является то, что ею не предусмотрено создание Евразийского апелляционного патентного суда, и это по сути означает возможность принятия отличающихся друг от друга решений в судах различных стран по вопросам юридической силы и нарушений охраны евразийских патентов [13]. Отказ Евразийского патентного ведомства в выдаче евразийского патента не лишает заявителя возможности получить национальный патент в каком-либо из государств, участвующих в Конвенции. До истечения шести месяцев с даты получения заявителем уведомления Евразийского патентного ведомства об отказе в выдаче евразийского патента либо с даты полу-

чения заявителем уведомления об отказе в удовлетворении возражения заявитель может подать в Евразийское патентное ведомство ходатайство с указанием тех участвующих в Конвенции государств, в которых он хочет получить патент по национальной процедуре. В активе азербайджанских изобретателей было 39 евразийских патент в 2018 г.

Руководствуясь желанием укрепить сотрудничество в области охраны изобретений в 2020 году Президент подписал закон АЗР об утверждении Протокола об охране промышленных образцов к Евразийской патентной конвенции от девятого сентября 1994 года. АЗР стала первой из восьми государств-участников Евразийской патентной конвенции, кто завершил внутрисударственные процедуры по ратификации Протокола об охране промышленных образцов. Протокол об охране промышленных образцов был принят 9 сентября 2019 г. на дипломатической конференции в г. Нур-Султане, Республика Казахстан.

В настоящее время ТРИПС (Соглашение по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности) является самым универсальным международным договором, который охватывает все основные объекты интеллектуальной собственности и является «двигателем» процесса создания всемирных систем их правовой охраны. В последние годы много говорится о намерении АЗР присоединиться к ВТО и, в свете этой задачи, уже проведена работа по приведению национального законодательства и практики в области интеллектуальной собственности в соответствие с нормами ТРИПС.





С принятием ТРИПС был унифицирован ряд основных норм материального права в области охраны изобретений и промышленных образцов. Относительно изобретений раздел 5 части II Соглашения устанавливает, что патенты должны выдаваться на продукты и способы во всех областях техники при условии, что они обладают новизной, содержат изобретательский уровень и являются промышленно применимыми. Кроме того, ограничивается перечень возможных исключений из области патентуемых изобретений, конкретизируются права, предоставляемые патентовладельцам, и возможные изъятия из этих прав, устанавливается единый для всех стран срок действия патента. В части формальных и процессуальных требований, связанных с приобретением прав интеллектуальной собственности в ТРИПС констатируется только то, что они должны быть разумными и осуществляться в срок, позволяющий избежать необоснованного сокращения периода охраны. Кроме того, ТРИПС обязывает ведомства требовать от заявителя, испрашивающего патент, достаточно ясного и полного раскрытия изобретения и указания наилучшего способа его осуществления, а также предоставляет ведомствам возможность требовать от заявителя информацию о поданных за рубежом заявках и полученных патентах, что направлено на упрощение процесса регистрации идентичных изобретений в разных странах. Особенностью ТРИПС является то что, ряд материально-правовых и процессуальных положений включены в текст путем ссылки на Парижскую конвенцию по охране промыш-

ленной собственности - первый международный договор, заключенный в 1883 году и направленный, прежде всего на облегчение процесса зарубежного патентования. Статья 2. Соглашения предписывает странам-членам ВТО в части охраны промышленной собственности соблюдать положения статей 1-12, 19 Парижской конвенции, вводящих в международное право такие базовые для зарубежного патентования понятия как принцип национального режима, предписывающий государствам предоставлять иностранным гражданам те же права, что и своим собственным, и право приоритета. В дополнение к принципу национального режима, статья 4. ТРИПС вводит так называемый «режим наибольшего благоприятствования», согласно которому любые привилегии и льготы, предоставляемые страной-членом гражданам другой страны, немедленно и безоговорочно распространяются на граждан всех других стран-членов [5].

В соответствии со ст. 33 Соглашения ТРИПС каждая участвующая в нем страна должна предоставлять, как минимум, срок патентной охраны на 20 лет. На практике так оно и есть, и в большинстве стран срок патентной охраны составляет 20 лет. В некоторых странах в особых случаях этот срок больше, например, когда выдача патента откладывалась по причине отношения изобретения к военной тайне или когда применение фармацевтического средства откладывалось по причине испытания лекарства и оформления лицензий на его использование. В законодательстве АзР, патент на изобретение действует в течение 20 лет. Указанный срок начинается, с даты поступления заявки в Агент-



ство интеллектуальной собственности, т.е. с даты приоритета. Поскольку определенное время уходит на проведение экспертизы заявки, реальный срок действия патентной охраны несколько меньше. Поэтому, патентный закон предусматривает возможности продления срока патентной охраны каких-либо видов изобретений.

Патентный закон АзР к сожалению, прямо не предусматривает возможности ареста, конфискации, уничтожения или передачи потерпевшему контрафактных товаров по требованию патентообладателя или суда. Представляется, однако, что уже сейчас, до внесения соответствующих изменений в Патентный закон, действующее законодательство не исключает применения некоторых из этих мер в рамках реализации других предусмотренных гражданским и патентным законодательством санкций. Споры, связанные с незаконным использованием изобретений, полезных моделей и промышленных образцов, как правило, относятся к гражданскому делопроизводству и разрешаются в судебном порядке. За нарушение патентного права предусмотрена также уголовная ответственность (ст. 166 Уголовного Кодекса АзР) в виде наложения штрафов или общественная работа. В случае неоднократного повторения нарушения группой лиц по предварительному сговору или организованной группой наказываются штрафом, либо исправительными работами, либо ограничением свободы на срок до двух лет, либо лишением свободы на срок до двух лет.

Наряду со случаями свободного использования запатентованных разработок

национальное патентное законодательство, как и законодательство большинства других стран, предусматривает ряд дополнительных оснований, при наличии которых соответствующие разработки могут быть использованы без согласия патентообладателя. Если в течение 3-х месяцев с даты выдачи патента патентообладатель или его правопреемник без уважительной причины не используют изобретение, полезную модель и промышленный образец, не проделают серьезных приготовлений к этому или приостановят использование более чем на три года, по истечении указанного срока откажутся от выдачи лицензии любое юридическое или физическое лицо может обратиться в суд с иском о выдаче принудительной лицензии на использование изобретения, полезной модели и промышленного образца [11].

Чтобы создать эффективную систему международной патентной охраны, наряду с унифицированной законодательной базой необходима также единая классификационная система. Она была учреждена Страсбургским (Соглашение о международной патентной классификации) и Локкарнскими (Соглашения об учреждении международной классификации промышленных образцов) соглашениями. Классификация совершенно необходима для поиска патентных документов в процессе определения «предшествующего уровня техники». Такой поиск необходим как органам, выдающим патенты, так и потенциальным изобретателям, научно-исследовательским учреждениям и всем, кто имеет отношение к применению или созданию техники». Для поддержания МПК на уровне современных требований клас-



сификация постоянно пересматривается и 1 января каждого года выходит ее новая редакция. Локарнским соглашением (1968) учреждается классификация промышленных образцов (Локарнская классификация). Локарнское соглашение требует от патентных ведомств участвующих в соглашении государств включать в официальные документы для регистрации промышленных образцов и, если они официально публикуются, в публикацию номера классов Локарнской классификации, к которым принадлежат эти промышленные образцы [9]. В настоящее время действует 7-я редакция МКПО. Право свободного присоединения к Соглашению предоставлено государствам участникам Парижской Конвенции по охране промышленной собственности. АзР присоединилась к вышеупомянутым Соглашениям 13 мая 2003 г.

Таким образом, АзР в настоящее время, являясь участницей вышеназванных международных соглашений, входит как полноправный член в международную систему охраны интеллектуальной собственности. И действительно реформы АзР в этой сфере высоко оцениваются международными структурами. Уверенное инновационное развитие подтверждается данными Всемирного Экономического Форума в 2019, где по субиндексу «Охрана ИС» страна занимает 36-е место, 22-е место по эффективности законодательства и 20-е место по деятельности правительства ориентированной на будущее. И значение международных соглашений состоит, прежде всего в том, что они обеспечивают реальную правовую охрану интересов авторов и правообладателей в

странах-участницах на основе национального режима. Присоединение к основным международным соглашениям в области интеллектуальной собственности означает также обязательное выполнение предусмотренных в них минимальных стандартов охраны объектов интеллектуальной собственности на территории АзР.

В заключении отметим что, традиционно рассматриваемая как фактор экономической и социальной безопасности каждого государства патентная система должна играть важную роль в научно-технических и социально-экономических реформах и стать весомым фактором расширения рыночных отношений и приумножения интеллектуального потенциала страны.

#### Список литературы

1. Конституция Азербайджанской Республики // ru.president.az.
2. Парижская конвенция об охране промышленной собственности от 20 марта 1883 г. // www.wipo.int.
3. Договор о патентной кооперации (РСТ), подписанный в Вашингтоне 19 июня 1970 г. // www.wipo.int.
4. Договор о патентном праве, вступивший в силу 28 апреля 2005 г. // www.wipo.int.
5. Соглашение по торговым аспектам прав интеллектуальной собственности (Соглашение ТРИПС) от 15 апреля 1994 г. // www.wipo.int.
6. Конвенция, учреждающая всемирную организацию интеллектуальной собственности от 14 июля 1967 г. // www.wipo.int.
7. Евразийская патентная конвенция, вступившая в силу 12 августа 1995 г. // www.eapo.org.
8. Страсбургское соглашение о Международной патентной классификации от 24 марта 1971 г. // www.wipo.int.



9. Локарнское соглашение об учреждении Международной классификации промышленных образцов от 8 сентября 1968 г. // [www.wipo.int](http://www.wipo.int).
10. Уголовный Кодекс Азербайджанской Республики // [www.e-qanun.az](http://www.e-qanun.az).
11. Закон Азербайджанской Республики «О патенте» от 10 июня 1997 г. // [www.wipo.int](http://www.wipo.int)
12. Гаврилов, Э. П. Право интеллектуальной собственности. Краткий курс : учеб, пособие. М.: Юрсервитум, 2016, 146 с.
13. Еременко, В. И. К 20-летию Евразийской патентной конвенции // Патентный поверенный, 2015, № 7, с. 1-6.
14. Алексеев Г.В., Боровков М.И., Дмитриченко М.И. и др. Основы защиты интеллектуальной собственности. Учебное пособие. СПб: ИЦ Интермедия, 2012, 272 с.

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ ÜZV OLDUĞU BEYNƏLXALQ  
SAZIŞLƏRİN MİLLİ PATENT QANUNVERİCİLİYİNİN  
TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ ROLU**

**Nigar İ. Məmmədova,**  
**BDU-nun “Beynəlxalq xüsusi hüquq və  
Avropa hüququ” kafedrasının doktorantı.**  
[nigar.mamedova.1988@inbox.ru](mailto:nigar.mamedova.1988@inbox.ru)

Patent hüququ müasir hüququn vacib bir institutudur. Azərbaycan Respublikasının patent hüququ Avropa ölkələrindəki oxşar qurumlarla müqayisədə ən gənc hüquq institutlarından biridir. Buna baxmayaraq, qısa müddət ərzində ölkəmizdə onun əsas prinsipləri formalaşmışdır. İnnovasiyanın inkişafı yalnız intellektual mülkiyyətin qorunması üçün effektiv tənzimləmə bazası əsasında mümkündür. Patentın ərazi təsirinə baxmayaraq, patent hüququnun təkmilləşdirilməsi yolları, həm də sənayeləşmiş ölkələrin qanunlarına intensiv yaxınlaşma, habelə beynəlxalq müqavilələrin müddəalarına riayət olunması istiqamətində axtarılmalıdır. Azərbaycanın bu sahədə beynəlxalq müqavilələrdə iştirak etməsi faktları qanunvericiliyimizin bir sıra qaydalarında öz əksini tapmışdır.

**Açar sözlər:** patent, patent hüququ, milli rejim prinsipi, üstünlük hüququ, beynəlxalq (patent) iddia sənədi.

**IMPROVING THE PATENT LAW OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN  
IN THE LIGHT OF EXISTING INTERNATIONAL AGREEMENTS**

**Nigar I. Mammadova,**  
**Ph.D. Student at the Department of Private International  
Law and European Law.**  
[nigar.mamedova.1988@inbox.ru](mailto:nigar.mamedova.1988@inbox.ru)

Patent law is an important institution of modern law. Patent law of the Republic of Azerbaijan is one of the youngest legal institution compared to similar institutions in



European countries. Nevertheless, in our country in a short time have been formed its basic principles. The development of innovation is possible only on the basis of an effective regulatory framework for the protection of intellectual property. Ways to improve patent law, despite the territorial effect of the patent, should also be sought in the direction of closer approximation with the laws of industrialized countries, as well as compliance with the provisions of international agreements. The facts of Azerbaijan's participation in international agreements in this area are reflected in a number of rules of our legislation.

**Key words:** patent , patent law, the principle of national treatment, patent-priority system, international patent applications.

### AZERBAIJAN CUMHURİYETİNİN ÜYE OLDUĞU ULUSLARARASI ANLAŞMALAR ULUSAL PATENT MEVZUATININ İYİLEŞTİRİLMESİNDEKİ ROL

**Nigar İ. Mammadova,**  
**Bakü Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi "Uluslararası Özel Hukuk ve  
"Avrupa Hukuku" bölümü doktora öğrencisi.**  
nigar.mamedova.1988@inbox.ru

Patent hukuku, modern hukukun önemli bir kurumudur. Azerbaycan Cumhuriyeti patent hukuku, Avrupa ülkelerindeki benzer kurumlara kıyasla en genç yasal kurumlardan biridir. Yine de temel ilkeleri ülkemizde kısa sürede oluşturulmuştur. Yeniliğin geliştirilmesi ancak fikri mülkiyetin korunmasına yönelik etkili bir düzenleyici çerçeve temelinde mümkündür. Patent bölgesel etkisine rağmen, patent kanununu iyileştirmenin yollarının yanı sıra sanayileşmiş ülkelerin kanunlarına yoğun bir yaklaşımın yanı sıra uluslararası anlaşmaların hükümlerine uyulmalıdır. Azerbaycan'ın bu alandaki uluslararası anlaşmalara katılımının geçekleri, mevzuatımızın bir takım hükümlerine yansımaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** patent, patent hukuku, ulusal rejim ilkesi, rüçhan hakkı, uluslararası (patent) talebi.



## İNSAN ALVERİ CİNAYƏT TƏRKİBİNİN SUBYEKTİV ƏLAMƏTLƏRİ

**Sevinc Usub qızı Hüseynova,**  
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası  
Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun  
Cinayət hüququ və cinayət prosesi  
şöbəsinin böyük elmi işçisi, hüquq üzrə  
fəlsəfə doktoru.  
e-mail: sevhuseyn@yahoo.com

Cinayət hüquq nəzəriyyəsində subyektiv əlamətlərə cinayətin subyektivinin və subyektiv cəhətinin aid edilməsi qəbul olunmuşdur.

Cinayət hüququnda cinayətin subyektiv dedikdə – cinayət qanunvericiliyində cinayət kimi nəzərdə tutulmuş əməli qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törətmiş, həmin əməlin törədildiyi zaman qanunla müəyyən olunmuş yaş həddinə çatmış, anlaqlı olan, bəzi hallarda isə konkret cinayət hüquq normasında göstərilmiş xüsusi əlamətlərə malik olan və törətdiyi əmələ görə cinayət məsuliyyəti daşımaq iqtidarında olan şəxs başa düşülür. Cinayətin subyektiv cəhətini isə təqsirin konkret forması, motiv, məqsəd və emosiyalarla səciyyələnən, cinayət törədərkən şəxsin şüur və iradəsində gedən daxili proseslər haqqında təsəvvür yaradan cinayət tərkibinin elementi kimi ifadə etmək olar (1, 204-206).

*Cinayətin subyektiv və subyektiv əlamətləri mahiyyət etibarilə cinayətin subyektiv əlamətlərinin məcmusunu təşkil edir. Ona görə də bu məqalə insan alveri cinayət tərkibinin subyektiv və subyektiv cəhətindən bəhs edir. AR CM-nin 144-1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin subyektiv 16 yaşına çatmış istənilən anlaqlı fiziki şəxs ola bilər. CM-nin 144-1-ci maddəsi – insan alveri cinayəti subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə xarakterizə olunur. Təqsirli şəxs insana münasibətdə həyata keçirilən əməllərin ictimai-təhlükəli xarakterini tərk edir və bu hərəkətləri törətməyi arzu edir. AR CM-nin 144-1.1 və 144-1.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş – insana münasibətdə cəlb etmə, gizlədilmə, daşınma, verilmə və s. bu kimi hərəkətlərə münasibətdə təqsirli şəxsin psixi münasibəti birbaşa qəsd, zərərçəkən şəxsin ölümünə, sağlamlığına ağır zərər vurulmasına və ya digər ağır nəticələr münasibətdə təqsirin ehtiyatsızlıq forması ilə xarakterizə olunur.*

**Açar sözlər:** insan alveri, cinayət tərkibi, cinayətin subyektiv, cinayətin subyektivcəhəti, motiv, məqsəd, emosiya, ictimai təhlükəli əməl, təqsirli şəxs, cinayət məsuliyyəti.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin “Cinayət məsuliyyətinin ümumi şərtləri” adlanan 19-cu maddəsində göstərilir ki, bu Məcəllə ilə müəyyən olunmuş yaş həddinə çatmış və cinayət törətmiş anlaqlı şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir (2).

Cinayətin subyektiv cinayət tərkibinin bir elementidir, onsuz cinayət və cinayət məsu-



liyyəti yoxdur. Ancaq anlaqlı şəxslər törədikləri ictimai-təhlükəli əmələ görə məsuliyyət daşıya bilərlər. Təqsirin və məsuliyyətin vacib şərti olan anlaqlıq dedikdə “şəxsin öz əməlinin xarakterini dərk etməsi və ona rəhbərlik etməsi, habelə bununla əlaqədar törədilən ictimai-təhlükəli əmələ görə cavabdeh olmaq qabiliyyəti” başa düşülür. “Anlaqlılıq” anlayışının cinayət-hüquqi mahiyyətini bir çox hüquqşünaslar təhlil etmişlər. Məsələn, A.V.Naumov bununla bağlı yazır: “...törədilmiş ictimai təhlükəli hərəkətə görə cinayət məsuliyyətini yalnız cinayət subyekti ola bilən anlaqlı şəxslər, yəni ağıl və iradəyə malik olan şəxslər ola bilər. Yalnız bu şəxslər öz hərəkətini başa düşə və idarə edə bilərlər. Bu qabiliyyətdən məhrum olan, yəni öz hərəkətini başa düşməyən və başa düşmədiyi üçün də idarə edə bilməyən şəxs anlaqsız hesab edilir və cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmur. Onlara qarşı yalnız tibbi xarakterli, həm də məcburi tədbirlər görülməlidir” (4, 218).

Eyni zamanda professor F.Y.Səməndərovun qənaətinə görə “Anlaqlılıq şəxsin öz əməlinin xarakterini dərk etmək və ona rəhbərlik etmək, habelə bununla əlaqədar törədilən ictimai təhlükəli əmələ görə cavabdeh olmaq qabiliyyətidir. Törədilən ictimai təhlükəli əmələ görə ancaq anlaqlı şəxslər cinayət məsuliyyəti daşıya bilərlər. Anlaqlılıq təsirin və məsuliyyətin vacib şərtidir. İctimai təhlükəli əməli törətsə də, anlaqsız olan şəxs təqsirli sayılmır və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz. Cəza yalnız islah etmək, habelə yeni cinayətdən çəkəndirmək məqsədilə kriminal əməli etməkdə təqsirli olan şəxslərə tətbiq edilir. Göründüyü kimi, belə məqsədin həyata keçirilməsi ancaq normal psixi qabiliyyətə malik şəxs barəsində mümkündür.

Anlaqsız şəxs cəzanın islahedici və xəbərdaredici təsirini qəbul etməyə qadir olmur”. (6, 258-266).

Cinayətin subyekti olmaq üçün tələb olunan yaş həddi hazırda qüvvədə olan qanunla müəyyən edilmişdir. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin “Cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddi” adlanan 20-ci maddəsində cinayət törədənədək on altı yaş tam olmuş şəxslərin hansı əməllərə görə cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsinin mümkünlüyü konkret olaraq göstərilmişdir. Bu mənada CM-nin 144-1-ci maddəsi ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibinin subyekti 16 yaşına çatmış istənilən anlaqlı, fiziki şəxs ola bilər. Qanunverici hesab etmişdir ki, yaşı 16-dan az olan şəxslər özlərinin şüurunun və əqli fəaliyyətinin hələ tam formalaşmaması səbəbindən törədilən hərəkətlərin xarakterini və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə dərk etmək iqtidarında deyildirlər və buna görə də həmin maddənin subyekti ola bilməzlər.

İnsan alveri cinayətindən zərərçəkmiş şəxs barəsində Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 144-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan hərəkətləri həyata keçirən hər iki tərəf ümumi əsaslarla cinayət məsuliyyəti daşıyır. CM-in 99-4-cü maddəsində göstərilən şərtlər olduqda, CM-in 144-1-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayətin törədilməsi ilə bağlılığı olan hüquqi şəxsə cinayət-hüquqi tədbirlər tətbiq oluna bilər.

İnsan alveri cinayətinin yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində törədilməsinin Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 144-1.2.3-cü maddəsi ilə tövsif edilməsi üçün zərərçəkmiş şəxs cinayət törədilənədək 18 yaşına çatmamalıdır. Təqsirkar 18 yaşına çatmayan şəxsi insan alverinin predmetinə çevirdiyini dərk edir və onun barəsində CM-



in 144-1.1-ci maddəsində göstərilən əməlləri törətməyi arzu edir. Əməlin CM-in 144-1.2.3-cü maddəsi ilə tövsif edilməsi üçün təqsirkarın zərərçəkmiş şəxsin 18 yaşına çatmadığını dərk etməsi zəruridir. Əgər o, bu əlaməti dərk etməmişdirsə, onun əməli ağırlaşdırıcı tərkib əlamətləri olmadıqda, CM-in 144-1.1-ci maddəsi ilə tövsif edilmişdir (3, 496-503).

İnsan alveri cinayətindən zərərçəkmiş şəxs barəsində Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 144-1.1-ci maddəsində nəzərdə tutulan hərəkətləri həyata keçirən hər iki tərəf ümumi əsaslarla cinayət məsuliyyəti daşıyırlar. İctimai təhlükəli əməl, ictimai təhlükəli nəticə, səbəbiyyət əlaqəsi və s. kimi cinayətin subyektiv tərəfinin əlamətləri cinayətin zahiri xüsusiyyətidirsə, cinayətin təqsir, cinayətin motivi və məqsədi, habelə cinayətin edilmə anında təqsirli şəxsi emosional vəziyyəti kimi cinayətin subyektiv tərəfinin elementləri onun daxili xüsusiyyəti, cinayətin törətdiyi kriminal əmələ daxili, psixi münasibətidir.

Cinayətin subyektiv cəhətinin zəruri əlamətlərindən birini təqsir təşkil edir. Həmin əlamət Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 7-ci maddəsindən, 14.1-ci maddəsindən və 24.1-ci maddəsindən irəli gəlir.

Təqsirə görə məsuliyyət prinsipi Cinayət Məcəlləsinin 7-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Həmin maddənin 1-ci hissəsinə uyğun olaraq yalnız törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizliyə) və onun nəticələrinə görə təqsiri müəyyən olunmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə və cəzalandırılmalıdır. Bu normadan görüldüyü kimi, təqsirə görə məsuliyyət prinsipinə əsasən hər hansı fərd ancaq ictimai təhlükəli əməlinə və onun şəxsiyyətə, cəmiyyətə və

dövlətə zərər vuran nəticəsinə müəyyən psixi münasibəti mövcud olduqda məsuliyyət daşıya bilər. Əgər şəxs yol verdiyi əməlin ictimai təhlükəli nəticələrini dərk etməmişdirsə, yaxud dərk etmək imkanına malik olmamışdırsa, belə əmələ görə onun məsuliyyəti yaranmır.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 14.1-ci maddəsində cinayət qanunvericiliyində ilk dəfə olaraq cinayət sayılan əməllərin əlamətlərini tam əhatə edən anlayış verilmişdir. Cinayət dedikdə, qanunla qadağan edilən, ictimai təhlükəli, təqsirli, cəzalanmalı olan əməl başa düşülür. Cinayətə verilən bu anlayış formal-maddi xarakterli olmaqla, eyni zamanda cinayət əməlinin daha iki əlamətini – əməlin təqsirli və cəzalandırılmalı olması kimi mühüm əlamətlərini özündə əks etdirir. Əməlin qanunla qadağan olunması onun formal əlaməti, ictimai təhlükəli olması isə onun maddi əlaməti sayılır. Qanunun bu normasında əməl dedikdə, insanın hərəkət və ya hərəkətsizlikdə ifadə olunan davranışı başa düşülür. Hərəkət hər bir insanın fəal iradi fəaliyyətində təzahür edir. Hərəkətsizlik dedikdə isə, müəyyən hərəkəti etməyə borclu olan insanın üzərinə düşən öhdəlikləri yerinə yetirməməkdə ifadə olunan passiv iradi fəaliyyəti nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 24.1-ci maddəsində deyilir ki, əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) yalnız qəsdən və ya ehtiyatsızlıqdan törətmiş şəxs cinayət törətməkdə təqsirli sayılır. Cinayət Məcəlləsinin 24-cü maddəsi təqsirin formalarını müəyyən edərkən bu Məcəllənin 7-ci maddəsində təsbit edilmiş təqsirə görə məsuliyyət prinsipinin məntiqi davamı kimi çıxış edir. İstinad olunan hər iki maddədəki





cinayət-hüquq norması təqsiri cinayət tərkibinin zəruri əlaməti, cinayət məsuliyyətinin və cinayət cəzasının subyektiv əsası qismində nəzərdə tutur.

Beləliklə, təqsir dedikdə, şəxsin törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizliyə) və onun nəticələrinə qəsd və ya ehtiyatsızlıq formasında psixi münasibəti başa düşülür.

Təqsir cinayətin motivi və məqsədləri, cinayətin edilmə anında, cinayətkarın emosional vəziyyəti kimi cinayətin subyektiv tərəfini yaradan əlamətlərin “fərqli məzmunlarına baxmayaraq bu əlamətlər cinayətin subyektiv tərəfini yaradan eyni bir qrupda birləşirlər, çünki onların hamısı cinayət törətmiş şəxsin psixikasında baş verən prosesləri xarakterizə edir” (4, 230).

Motiv və məqsəd cinayətin subyektiv cəhətinin elementlərindəndir. Cinayət işlərinin istintaqı zamanı təqsir kimi cinayətin motiv və məqsədi də araşdırılır və aydınlaşdırılır. Motiv və məqsəd qəsd formalaşdırır və onu icra etməyə yönəldir. Motiv cinayət tərkibinin subyektiv cəhətinin fakultativ ünsürü olduğu üçün bütün tərkiblərə daxil edilmir. Lakin belə vəziyyət heç də məhkəmələri cinayətin motiv və məqsədini aydınlaşdırmaqdan azad etmir. Cinayətin motiv və məqsədinə həm də cəzanın fərdiləşdirilməsində mühüm əhəmiyyət verilir.

Cinayət prosesual qanunvericilik motivin cinayət tərkibinin subyektiv tərəfinin zəruri elementi olub-olmamasından asılı olmayaraq məhkəmələr və istintaq orqanları tərəfindən cinayətkar qəsdin motivlərinin öyrənilməsinin vacibliyini göstərir. “Motivin müəyyənləşdirilməsinin zəruriliyi cinayət-prosessual qanunvericiliyin tələblərindən irəli gəlir. Müvafiq cinayət tərkibinə daxil olub-olmamasından

asılı olmayaraq, motiv, hər bir cinayət işində sübut olunmalı hallar sırasına daxil edilir. Cinayətin motivi həmişə sübut predmetidir. Hər bir cinayət işində motiv müəyyən edilməlidir, çünki bunsuz nəinki cinayətin düzgün təsvir edilməsi, hətta cəzanın fərdiləşdirilməsi də mümkün deyildir” (4, 261-262).

Motivdən fərqli olaraq, məqsəd törədiləcək cinayətin xarici aləmdə yaradacağı arzu olunan dəyişiklik barəsində şəxsin təsəvvürüdür. Cinayətin məqsədi cinayətin nəticəsi anlayışına yaxındır, lakin bunlar eyni mənalı anlayışlar deyildir. Cinayətin nəticəsi obyektiv amil olduğu halda cinayətin məqsədi subyektiv amillər sırasına daxildir. Məqsədin həyata keçirilməsi nəticəyə gətirib çıxarır.

Məqsəd sözü gedən cinayət tərkibinin zəruri əlamətidir. İnsan alveri cinayəti aşağıdakı məqsədlərlə törədilə bilər: 1) şəxsin alqı-satqısı və ya ona sahibliklə əlaqədar digər əqdlərin bağlanması; 2) şəxsin istismar edilməsi. Məqsəd bu cinayət tərkibini adam oğurluğu cinayətindən fərqləndirən əlamətlərdən biridir. Adam oğurluğu cinayəti istənilən məqsədlə törədilə bildiyi halda, insan alveri cinayəti yalnız şəxsin alqı-satqısı və ya ona sahibliklə əlaqədar digər əqdlərin bağlanması, yaxud onun istismar edilməsi məqsədilə törədilə bilər. İnsan alveri cinayətindən zərərçəkmiş şəxsin alqı-satqısı dedikdə, həmin şəxsin əvəzli əsaslarla digər şəxslərə satılması və ya digər şəxslərdən alınması başa düşülür.

Cinayətin subyektiv cəhətinin ünsürlərindən birini də emosiya təşkil edir. Emosiya insanın hiss keçirmə, həyəcanlanma, iztirabla yaşama kimi psixi halıdır. Emosional hisslər insan fəaliyyətinə az-çox təsir göstərir. Emosiya insan fəaliyyətinin, eləcə də kriminal fəaliyyətin müəyyən komponentlərindən biridir.



Beləliklə, motiv, məqsəd və emosional vəziyyət cinayətin subyektiv cəhətinin ünsürü kimi aşağıdakı hallarda hüquqi əhəmiyyət kəsb edir: əvvəla, motiv, məqsəd və emosional vəziyyət cinayət tərkibinə müstəqil əlamət kimi daxil ola bilər və belə hallarda onlar cinayətin tövsifində iştirak edir; ikincisi, motiv, məqsəd və emosional vəziyyət cəzayı yüngülləşdirən və ağırlaşdıran hallar sırasında nəzərdə tutulduğundan konkret iş üzrə bu hallar müəyyən edildikdə (əgər tərkibə əlamət kimi daxil deyildirsə) cəza təyini zamanı nəzərə alınır. Nəhayət, qanunda nəzərdə tutulmayan hallarda da cinayətin motiv və məqsədi aydınlaşdırmadan cinayətkarın şəxsiyyətini düzgün qiymətləndirmək olmaz (6, 225-231).

İnsan alveri cinayəti subyektiv cəhətdən birbaşa qəsdlə törədilir. Təqsirkar insan alveri cinayətindən zərərçəkmiş şəxs barəsində Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 144-1-ci maddəsində göstərilən əməllərin törədilməsinin ictimai təhlükəli olduğunu dərk edir və belə əməlləri törətməyi arzu edir. Cinayətin motivləri müxtəlif ola bilər: tamah, intiqam, öz şəxsiyyətini başqa şəxslərin fəvqündə qoymaqla “ağalığı” etmək hissləri və s. Motiv şərh olunan cinayət tərkibinin zəruri əlaməti olmadığına görə cinayətin hər hansı motivlə törədilməsi əməlin bu maddə ilə tövsifinə mane olmur (3, 500).

Hər bir cinayət işinin istintaqı gedişində və işə məhkəmədə baxılması prosesində təqsirkarın törətdiyi ictimai təhlükəli hərəkətlərə və meydana çıxmış zərərli nəticələrə, habelə qanunda göstərilən tövsifedici, yaxud yüngülləşdirici hallara psixi münasibəti aydınlaşdırılır. Bütün bunlar cinayət qanunvericiliyi ilə nəzərdən keçirilən istənilən cinayətin subyektiv əlamətlərinə aid edilmişdir.

Hüquq ədəbiyyatında qeyd edilir ki, cinayətin subyektiv cəhəti üzrə tövsif həyata keçirilərkən nəzərə almaq lazımdır ki, cinayət qanunu ancaq təqsirkarın törətdiyi cinayətə psixi münasibətinin ciddi müəyyən formada ifadə olunmuş psixi münasibətini cinayətin subyektiv cəhəti hesab edir.

Professor F.Y.Səməndərov yazır ki, cinayətin subyektiv cəhəti cinayətin bilavasitə törədilməsi ilə əlaqədar psixi fəaliyyətdir. Cinayətin subyektiv cəhəti ictimai təhlükəli əməli etməyə qətiyyət yaranan, dərk edilən tələbatı, əməlin obyektiv əlamətlərinin şüurda inikasını (yaxud inikas imkanını) və bunlara münasibəti ifadə edir. Yalnız idrak nəzəriyyəsi mövqeyindən insanın psixi münasibəti kimi təqsiri, cinayətin motiv və məqsədini düzgün anlamaq olar. Kriminal əmələ qədər vadar edən daxili tələbatlar, əməlin motiv və məqsədi formalaşır, faktiki törədiləcək əməlin subyektiv elementləri şüurda inikas edilir, ona seçici, fəal, müsbət, yaxud da mənfi psixoloji münasibət ifadə olunur. Burada psixoloji inikas həm də psixoloji münasibəti ifadə etdiyi üçün, təqsir də subyektin qəsd edilən sosial sərvətlərə münasibətini ifadə etmiş olur (5, 191).

Cinayət hüququ elmində hamılıqla qəbul olunmuşdur ki, cinayətin subyektiv cəhəti əqli, iradi və emosional maraqlarla, bunların müxtəlif çalarları ilə və həm əməlin özünə, həm də onunla bağlı olan, eləcə də ondan əvvəl gələn, onunla eyni bir vaxtda mövcud olan və ya gələcək zamana aid olan birləşmələrdə ifadə olunur. Törədilmə münasibətinin formalaşması şəxsin obyektiv hallarla qarşılıqlı əlaqəsi (bu halların şəxs tərəfindən dərk edilməsi və qiymətləndirilməsi) zamanı baş verir və bu hal dəyişkən xarakterə malikdir. Həmin münasibət cinayətin törədilməsi



prosesində də dəyişə bilər. Tərədilənə münasibət prosesi təqsirkarın psixi fəaliyyətinin nəticəsidir (1, 205).

Beləliklə, məlum oldu ki, cinayətin subyekti ictimai təhlükəli əməli törədən və buna görə qanunauyğun cinayət məsuliyyəti daşımaq qabiliyyəti olan şəxsdir. Cinayətin subyekti cinayətin dörd tərkib ünsürdən biridir. Buna görə də cinayətin subyekti cinayət tərkibinə zəruri əlamət kimi daxil olur. Əməldə cinayət qanunu ilə müəyyən edilən subyekt əlaməti olmadıqda cinayət tərkibi mövcud olmur. Nəhayət, cinayət sosial hadisə olduğundan cinayətin də subyekti ağıla və iradə azadlığına malik olan insan ola bilər. Belə mövqə cinayət qanunvericiliyinin vəzifələrinə, onun prinsiplərinə uyğundur.

Həmçinin insanın daxili psixi elementləri onun daxili fəaliyyətinin göstəriciləridir. Həmin daxili fəaliyyət cinayətin subyektiv məzmununu bildirir və cinayət tərkibinin müstəqil elementini – cinayətin subyektiv cəhətini

xarakterizə edir. Ona görə də cinayətin subyektiv cəhəti təqsirkarın iradə və şüurunun törətdiyi əməllə əlaqəsini əks etdirir.

### İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ağayev İ.B. Cinayət tərkibi: Dərs vəsaiti. Bakı: Təhsil, 2005, 496 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: Digesta, 2018, 472 s.
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası. I hissə / hüquq elmləri doktoru, professor Firudin Yusif oğlu Səməndərovun redaktəsi ilə. Bakı, 2018, 704 s.
4. Naumov A.V. Rusiya cinayət hüququ. Ümumi hissə. Mühazirə kursu. Bakı: Qanun, 1998, 640 s.
5. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququnda cəza problemi: tarix və müasirlik. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009, 286 s.
6. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Bakı: "Hüquq Yayın Evi" nəşriyyatı, 2018, 724 s.

## SUBJECTIVE FEATURES OF THE COMPOSITION CRIME OF TRAFFICKING

### Sevinj Usub Huseynova

The subject and the subjective signs of a crime are essentially a set of subjective signs of a crime. Therefore, this article describes the subjective and subjective aspects of the crime of human trafficking. The subject of a crime under article 144-1 of the Criminal code of the Republic of Azerbaijan may be any sane person who has reached the age of 16. Article 144-1 of the Criminal code - the crime of human trafficking is subjectively characterized by direct intent. The accused leaves the socially dangerous nature of the actions committed against the person and wishes to commit these actions. 144-1. 1 and 144-1.2 of the criminal code of the Republic of Armenia-attraction, concealment, transportation, delivery, etc. in relation to a person. the mental attitude of the perpetrator in relation to such actions is characterized as direct encroachment, careless form of guilt in connection with the death of the victim, causing serious harm to his health or other serious consequences.

**Key word:** human trafficking, crime structure, subject of crime, subjective side of the crime, motive, goal, emotion, socially dangerous act, guilty person, criminal liability.



## SUBYЕКТИВНЫЕ ПРИЗНАКИ СОСТАВА ПРЕСТУПЛЕНИЯ ТОРГОВЛИ ЛЮДЬМИ

**Севиндж Усуб кызы Гусейнова**

Субъект и субъективные признаки преступления по существу составляют совокупность субъективных признаков преступления. Поэтому эта статья рассказывает о субъективном и объективном аспекте состава преступления в торговле людьми. Субъектом преступления, предусмотренного статьей 144-1 Уголовного кодекса Азербайджанской Республики, может быть любое вменяемое лицо, достигшее 16-летнего возраста. Статья 144-1 Уголовного кодекса - преступление торговли людьми субъективно характеризуется прямым умыслом. Обвиняемый оставляет общественно-опасный характер действий, совершаемых в отношении человека, и желает совершить эти действия. 144-1.1 и 144-1.2 УК АР-привлечение, сокрытие, перевозка, выдача и т.д. по отношению к человеку. психическое отношение виновного по отношению к таким действиям характеризуется как прямое посягательство, неосторожная форма вины в связи со смертью потерпевшего, причинением тяжкого вреда его здоровью или иными тяжкими последствиями.

**Ключевые слова:** торговля людьми, состав преступления, субъект преступления, субъективная сторона преступления, мотив, цель, эмоция, общественно опасное деяние, виновное лицо, уголовная ответственность.

## İNSAN TİCARETİNİN ÖZNESEL BELİRTİLERİ

**Sevinj Usub gizi Huseynova,**  
**Azərbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Hukuk ve İnsan Hakları**  
**Enstitüsü Ceza Hukuku ve Ceza Muhakemeleri Usulü Bölümü**  
**kıdemli araştırmacısı Hukukta Felsefe Doktoru.**  
e-posta: sevhuseyn@yahoo.com

Suçun öznesi ve öznel özellikleri özünde suçun bir dizi öznel özellikleridir. Bu nedenle bu makale insan ticareti suçunun konusunu ve öznel yönünü ele almaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanununun 144-1. Maddesinde öngörülen suçun konusu, 16 yaşını doldurmuş aklı başında herhangi bir kişi olabilir. Ceza Kanununun 144-1. Maddesi - insan ticareti suçu öznel olarak doğrudan kasıtlı nitelendirilir. Suçlu şahıs aleyhine işlenen eylemlerin sosyal açıdan tehlikeli niteliğini terk eder ve bu tür eylemlerde bulunmak ister. Azerbaycan Cumhuriyeti Ceza Kanununun 144-1.1 ve 144-1.2. Maddelerinde öngörülmüştür - bir kişiye ilişkin olarak çekim, gizleme, nakliye, nakil vb. Suçlu kişinin bu tür eylemlere karşı zihinsel tutumu, doğrudan kasıt, ölüm, mağdurun sağlığına ciddi zarar veya diğer ciddi sonuçlara ilişkin ihmalkar bir suçluluk biçimiyle karakterize edilir.

**Anahtar kelimeler:** insan ticareti, suç örgütü delicti, suç konusu, suçun öznel doğası, saik, amaç, duygu, sosyal açıdan tehlikeli eylem, suçlu, cezai sorumluluk.



## BƏZİ “YUVENAL İSTINTAQ” NORMALARI BARƏDƏ MÜLAHİZƏLƏR

**Xəlilov Fərdin Yaşar oğlu,**  
**Azərbaycan Respublikası Ədliyyə**  
**Nazirliyi Ədliyyə Akademiyasının**  
**Elmi-tədqiqat və doktorantura şö-**  
**bəsinin baş elmi işçisi, hüquq üzrə**  
**fəlsəfə doktoru.**

*Məqalədə qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət-Prosessual Məcəlləsində yetkinlik yaşına çatmayan proses iştirakçıları ilə əlaqədar olan bir sıra differensiasiya edilmiş müddəalar nəzərdə tutulmuşdur. Həmin normalar arasında cinayət təqibinə məruz qalan yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər barəsində ibtidai istintaqın xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən müddəalar da mövcuddur. Şərti olaraq, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin barəsində həyata keçirilən ibtidai istintaq fəaliyyətini tənzim edən cinayət-prosessual hüquq normalarını “yüvenal istintaq” normaları adlandırılır və onlara doktrinal təfsir verilir.*

**Açar sözlər:** cinayət prosesi, yüvenal ədliyyə, yüvenal istintaq, uşaq cinayət-karlığı, differensiasiya, qanunvericilik, təhlil.

Azərbaycan Respublikasının qüvvədə olan Cinayət-Prosessual Məcəlləsində (bundan sonra – CPM) yetkinlik yaşına çatmayan proses iştirakçıları ilə

əlaqədar olan bir sıra differensiasiya edilmiş müddəa nəzərdə tutulmuşdur. Həmin normalar arasında cinayət təqibinə məruz qalan yetkinlik yaşına çatmamış şəxslər barəsində ibtidai istintaqın xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən müddəalar da mövcuddur. Şərti olaraq, yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin barəsində həyata keçirilən ibtidai istintaq fəaliyyətini tənzim edən cinayət-prosessual hüquq normalarını “yüvenal istintaq” normaları adlandırmaq olar.

Yüvenal ədliyyə prosedurlarının diferensiasiyası, ilk növbədə, barəsində icraat aparılan şəxslərin özlərinin müəyyən xüsusiyyətlərinin mövcudluğu ilə şərtlənir. Professor M.Ə. Cəfərquliyevə görə, bu, birinci növbədə, yetkinlik yaşına çatmayanların həyat tərzini və şəxsiyyətlərinin psixoloji aspektləri ilə bağlıdır. Yetkinlik yaşına çatmayanlar yaşlı şəxslərlə müqayisədə emosional hissiyatlılıqla xarakterizə edilən özünəməxsus psixi xüsusiyyətlərə malikdirlər. Buna görə də, bir sıra hallarda yetkinlik yaşına çatmayanlar cinayət törətdiyini və ya cinayətdə iştirak etdiyini və məhz bu hərəkət zamanı cinayət baş verdiyini heç də həmişə anlamır. Yetkinlik yaşına çatmayanların həyat təcrübəsinin olmadığına, biliyinin azlığına görə həddi-



bülüğa çatanların intellektual səviyyəsində deyillər, əksər hallarda hüquq məsələlərindən xəbərsizdirlər. Onlar həm də güclü həssaslıq və təsirəduşmə qabiliyyəti, xarici informasiyanən qəbulunun və araşdırılmasının özünəməxsusluğu ilə xarakterizə olunurlar (11, s. 635-636). Professor F.M. Abbasovanın fikrinə görə isə, yetkinlik yaşına çatmayanların bərasində cinayət mühakimə icraatının differensiasiya edilməsinin əsasını həm onların xüsusi psixoloji durumu və fizioloji yetkinliyə çatmamaları çıxış edir, həm də müasir dövrdə yetkinlik yaşına çatmayanlar barədə həyata keçirilən ədalət mühakiməsi zamanı xüsusi prosedur qaydaların milli qanunvericilikdə təsbit edilməsi bir sıra beynəlxalq xarakterli normativ sənədlərlə şərtlənir (10, s. 272-273).

CPM-də yetkinlik yaşına çatmayanlar bərasində icraatın əsas xüsusiyyətləri L Fəslin tərkibində yer almış normalarda cəm edilmişdir. Bununla belə, qeyd edilməlidir ki, “yuvenal istintaq” normalarına CPM-in L Fəslində deyil, onun bu fəsilə əhatə olunmayan bir sıra digər hissələrində də rast gəlmək mümkündür. Biz, məqalənin predmetinə uyğun olaraq, CPM-in L Fəslinin aşağıdakı bəzi müddəalarına daha detallı şəkildə diqqət yetirməyi məqsədə uyğun hesab edirik.

Məsələn, CPM-in 430-cu maddəsinin adında yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətlər üzrə ibtidai istintaqın aparılmasının məcburiliyi bəyan edilir, maddənin mətnində isə göstərilir ki, yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətlər üzrə məhkəməyədək icraat yalnız

ibtidai istintaq şəklində aparılır.

Bununla əlaqədar olaraq, qeyd etmək istərdik ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (bundan sonra – BMT) 29 noyabr 1985-ci il tarixli “Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər bərasində ədalət mühakiməsinin icrasına aid minimal standart qaydaları”na (bundan sonra – Pekin Qaydaları) əsasən, yetkinlik yaşına çatmayanlar bərasində ədalət mühakiməsi sistemi ilk növbədə yetkinlik yaşına çatmayanın əmin-amanlığının təmin edilməsinə, yetkinlik yaşına çatmayan qanun pozucularına hər hansı təsir tədbirlərinin həmişə qanun pozucusunun şəxsiyyətinə, həm də qanun pozucusunun şəraitinə uyğun olmasına yönəlmişdir. Başqa sözlə, yetkinlik yaşına çatmayanlar bərasində icraat zamanı cinayət cəzasının labüdlüyü ideyasına deyil, dövlətin, cinayət əməlinə, ümumiyyətlə, hər hansı bir reaksiyasının labüdlüyü ideyasından bəhs etmək daha məqsədəuyğundur və bu zaman dövlətin, cinayət əməlinə reaksiyası digər formalarda da təzahür oluna bilər. Qeyd edilən amil yetkinlik yaşına çatmayanlar bərasində cinayət prosesinə də öz təsirini göstərir. Belə ki, cinayət məsuliyyətinin realizəsi və cəza tətbiqi yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə yeganə əsas məqsəd olmadığına görə, qanunla yol verilən hallarda bu kateqoriyadan olan işlər üzrə cinayət məsuliyyətinin və cəza təyin etmənin əsas və yeganə rəsmi (qanuni) realizə vasitəsi olan cinayət təqibinin özünün də realizə edilməsi zərurəti aradan qalxır. Pekin Qaydalarına görə, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə səlahiyyətli hakimiyyət orqanları mümkün qədər işin rəsmi araşdırılmasından çəkin-



məlidirlər; polis, prokurorluq və yetkinlik yaşına çatmayanların işlərini aparan digər orqanlar bu işlər üzrə öz mülahizələrinə görə, iş rəsmi şəkildə baxılmadan, müvafiq hüquq sistemində bu məqsədlə qoyulmuş meyarlara, həmçinin bu Qaydalardakı prinsiplərə əsasən qərar qəbul etməyə müvəkkil olunmalıdır. İstinad edilən beynəlxalq hüquq normasına münasibət bildirmiş müəlliflərin əksəriyyəti həmin normanın məhiyyətini onun, məhz cinayət təqibinə alternativ vasitələrin tətbiqinə üstünlük verməsi kimi izah etmişlər. Yuvenal cinayət ədliyyəsinin beynəlxalq standartlarından irəli gələn tələblərə görə, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə cinayət təqibinin başlanması və onun həyata keçirilməsini istisna edən, lakin yetkinlik yaşına çatmayanın islah edilməsi üçün kifayət edəcək və onun tərəfindən yeni qanun pozuntularının törədilməsinin qarşısını alacaq zəruri təsiri təmin edən hüquqi tədbirlərin tətbiqi daha məqsədəuyğundur (13, s. 307).

BMT-nin 14 dekabr 1990-cı il tarixli "Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının xəbərdar edilməsinin Rəhbər Prinsipləri"ndə də qeyd olunur ki, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığı cəmiyyətdə cinayətkarlığın xəbərdar edilməli olduğu ən vacib aspektdir. Cinayətkarlığın bu növünə qarşı mübarizədə cəmiyyətin bütün gücü istifadə edilməlidir. Cinayətkarlığın xəbərdar edilməsinə dair tədbirlər sistemində yetkinlik yaşına çatmayanların rifahının təmin edilməsi diqqət mərkəzində olmalıdır. Adı qeyd edilən Rəhbər Prinsiplərdə xüsusi vurğulanır ki, uşaqların ciddi zərər vurmaqla bağlı olmayan cina-

yətlərinə görə cəzalandırma siyasətindən uzaq olmaq lazımdır.

Qeyd edilənlər əsasında belə nəticə çıxarmaq olar ki, yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayətlər üzrə ibtidai istintaqın aparılmasının məcburiliyi yalnız yetkinlik yaşına çatmamış konkret şəxs barəsində cinayət işinin başlanmış olduğu hallara aiddir. Həmçinin, belə nəticə çıxarmaq olar ki, qanunun yol verdiyi hallarda yetkinlik yaşına çatmamış konkret şəxs barəsində cinayət işinin başlanmasının özü heç də vacib deyildir. Milli hüquq ədəbiyyatında, fikrimizcə, haqlı olaraq, belə bir sual qoyulur ki, yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cinayət cinayət işi başlamadan cinayət mühakimə icraatının məqsədlərinə nail olmaq mümkündürmü? Bu sual ətrafında mülahizələr bildirilərkən, doğru olaraq, göstərilir ki, CPM-in 40.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş cinayət məsuliyyətindən və cəzadan azad etmə hallarının mövcudluğu cinayət təqibinin həyata keçirilməməsinə imkan verir. CM-in 88.1-ci maddəsinə əsasən isə, yetkinlik yaşına çatmayan ilk dəfə böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayət etdikdə, tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə onun islah olunması mümkün hesab edilərsə, həmin şəxs cinayət məsuliyyətindən azad edilə bilər. Başqa sözlə, CM-in 88.1-ci maddəsi də cinayət məsuliyyətindən azad etmə halı nəzərdə tutur və deməli, bu halda cinayət təqibinin həyata keçirilməməsinə imkan verilir. Diqqət yetirilən normalar CM-in 88.1-ci maddəsində qeyd edilən şərtlər daxilində yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cinayət



işini başlamamağı imkan verir. Qüvvədə olan nə maddi, nə də prosessual qanunvericiliyin özündə bu və ya digər cinayət məsuliyyətindən azad edilmə əsasının tətbiq edilməsinə yol verilən cinayət prosesi mərhələsinə dair hər hansı məhdudiyət nəzərdə tutan müddəa mövcud deyildir. Belə olan təqdirdə, yetkinlik yaşına çatmayanlara tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq etməklə onların məhkəməyədək icraatda cinayət məsuliyyətindən azad edilmələrinə mane olan və ya yol verməyən hüquqi əsas yoxdur. Nəzərə almaq lazımdır ki, tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlər cəza deyildir, odur ki, onların tətbiqinin müstəsna olaraq, məhkəmənin səlahiyyətlərinə aid etməyə lüzum yoxdur. Pekin Qaydalarının 11-ci maddəsində yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə polis və prokurorluq orqanlarına da işə rəsmi şəkildə baxmadan müvafiq qərar qəbul etmək səlahiyyətlərinin verilməli olmasına dair göstəriş nəzərdə tutulmuşdur. Odur ki, cinayət işinin başlanması mərhələsində həyata keçirilən ilkin yoxlama zamanı CM-in 88.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş şərtlərin mövcudluğu müəyyən edilərsə, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində tərbiyəvi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi ilə cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsindən çəkinilməməlidir (14, s. 13).

Hesab edirik ki, bizim məqalənin predmeti baxımından CPM-in 432-ci maddəsinin təhlili xüsusi önəmlidir, çünki bu maddə özündə yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində ibtidai istintaqın aparılmasının xüsusiyyətlərini cəm etmişdir.

CPM-in 432.1-ci maddəsinə görə, yet-

kinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində ibtidai istintaq imkan daxilində müvafiq ibtidai istintaq orqanının xüsusi bölmələri və ya yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə müvafiq iş təcrübəsinə malik olan şəxslər tərəfindən aparılmalıdır. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində ibtidai istintaqı aparən şəxslərə və orqanlara qoyulan tələblərlə əlaqəli bu xüsusiyyətin məqsədi ibtidai istintaqı yetkinlik yaşına çatmayanların yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla aparılmasına təminat vermək, cinayətlərin hərtərəfli, tam və obyektiv istintaqının aparılmasına şərait yaratmaq və yetkinlik yaşına çatmayana ibtidai istintaq mərhələsində psixoloji travmaların vurulmasının qarşısını almaqdır. Bu tələbi realizə etmək üçün yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərin törətdikləri cinayət işləri üzrə ibtidai istintaq aidyyəti üzrə ibtidai istintaq orqanlarının müvafiq bölmələrində aparılmalı və bu zaman həmin işin icraatı ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror tərəfindən yetkinlik yaşına çatmayan şəxslərlə müvafiq iş təcrübəsinə malik olan müstəntiqlərə tapşırılmalıdır. Belə kateqoriyalı şəxslərin barəsində istintaqın effektivliyinin və onların hüquqlarının təminatı baxımından cinayət mühakimə icraatının məhkəməyədək mərhələsini həyata keçirən subyektlərə xüsusi tələblərin qoyulması çox vacibdir.

CPM-in 432.2-ci maddəsinin 1-ci cümləsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində cinayət işi üzrə icraat hər hansı bir gecikdirməyə yol verilmədən aparılmalıdır. Bu müddəa ilə bağlı qeyd edilməlidir ki, əslində, cinayət prosesində





bütün işlər üzrə icraatın bilə-bilə gecikdirmə hallarına yol verilmir (məsələn, Konstitusiyanın 60-cı maddəsinin II hissəsi; CPM-in 49.3, 91.5.24, 146.3, 215.9, 218.9-cu və s. digər maddələri), odur ki, CPM-in 432.2-ci maddəsinin 1-ci cümləsi yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində icraat zamanı həmin hüququn “əlavə” təminatı kimi dəyərləndirilə bilər.

İşə ağılabatan müddətdə baxılması hüququ özü təminat xarakterli hüquq kimi başa düşülə bilər. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsi Stoqmüller Avstriyaya qarşı iş üzrə 10 noyabr 1969-cu il tarixli qərarda ifadə etdiyi hüquqi mövqeyə əsasən, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci hissəsində nəzərdə tutulmuş hər kəsin işinin ağılabatan müddətdə araşdırılması hüququ bir təminat olub, mühakimə prosesindəki bütün tərəfləri bu prosesin həddən artıq uzadılmasından müdafiə etmək məqsədi daşıyır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, barəsində cinayət ittihamı irəli sürülmüş şəxsin barəsində yekun məhkəmə qərarının qəbul edilməsinə (bəzi müəlliflərin təqsirsizlik prezumpsiyasını rəhbər tutan yanaşmasına görə, hətta yekun məhkəmə qərarının qüvvəyə minməsinə) qədər onun hüquqi vəziyyəti qeyri-müəyyən olaraq qalır. İbtidai istintaq da ədalət mühakiməsinin yekun məhkəmə qərarının qəbul edilməsinə qədər (məhkəməyə qədər) olan hissəsidir. İcraatın bu hissəsində ittiham olunan şəxsin təqsiri məsələsi həll edilməmiş olsa da, o, müəyyən məhdudiyyətlərdən, məcburiyyətlərdən, faktiki olaraq, əziyyət çəkir. İbtidai istintaq mərhələsində cinayət mühakimə icraatının

öz yekun vəzifələrinin də nə dərəcədə həll edilmiş olması məsələsi hələ qeyri-müəyyən olur, çünki bütün istintaq zamanı təqsirliliyi barədə sübut toplanmış şəxs məhkəmədə bəraət də ala bilər və bu zaman cinayət mühakimə icraatının təqsirli şəxslərin işəsi vəzifəsindən bəhs etmək yersiz olar. Bu anlamda, cinayət ittihamına məruz qalmış şəxsin işinin ağılabatan müddətlərdə həlli həm həmin şəxsin öz hüquqi vəziyyətində, həm də ümumilikdə icraatda qeyri-müəyyənliyin aradan qaldırılması üçün vacibdir (15, s. 111; 16, s. 157; 17, s. 315;).

CPM-in 432.2-ci maddəsinin ikinci cümləsinin tələbinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində iş üzrə onun müdafiəçisinin iştirakı məcburidir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Azərbaycan Respublikasında vəkilliyin inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” 22 fevral 2018-ci il tarixli Sərəncamında qeyd edildiyi kimi, vətəndaşların yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun həyata keçirilməsi, insan hüquq və azadlıqlarının etibarlı müdafiəsi və ədalət mühakiməsinin səmərəli fəaliyyəti üçün güclü və nüfuzlu vəkillik təsisatının böyük əhəmiyyəti vardır. Həqiqətən də, hüquqi dövlətdə və demokratik cəmiyyətdə vəkillik institutu özünəməxsus və əvəzedilməz yer tutur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə təmin edilən yüksək keyfiyyətli hüquqi yardım almaq hüququnun realizə-sində əsas rolu öz üzərinə götürən bu institut insan və vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının qorantlarından biri kimi çıxış edir.



Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun “Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” 30 iyun 2008-ci il tarixli Qərarında bildirilmiş hüquqi mövqeyə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayanların cinayət işlərinə baxılarkən nəzərə almaq lazımdır ki, CPM-in 92.4.2-ci maddəsinə əsasən, bu növ işlər üzrə müdafiəçinin iştirakı şəxsin ilk dəfə dindirildiyi, ona tutulması haqqında cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarının, tutma haqqında protokolunun və ya həbs qətimkan tədbirinin seçilməsi haqqında qərarın elan edildiyi andan, iş məhkəmədə baxılarkən isə təqsirləndirilən şəxsin artıq yetkinlik yaşına çatmasından asılı olmayaraq məcburidir. Bu qayda şəxsin bir cinayəti 18 yaşına çatana qədər, digər cinayəti isə 18 yaşına çatdıqdan sonra törətməsi hallarına da aiddir. CPM-in 432.2-ci maddəsinə əsasən, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində ibtidai istintaq aparılarkən müdafiəçinin iştirakı məcburidir. Qanunun həmin tələbinin pozulması kobud qanun pozuntusu hesab edilir və məhkəmənin hazırlıq iclasının qərarı ilə CPM-in 303.3.1-ci maddəsinə əsasən işin ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora qaytarılmasına səbəb olur.

Hesab edirik ki, CPM-in 432.2-ci maddəsinin ikinci cümləsinin mahiyyətinin tam və dolğun izahı üçün müdafiəçinin işdə iştirakının məcburiliyi tələbi ilə əlaqədar bu tələbin bir neçə aspektinə diqqət yetirmək lazımdır. Belə ki, bu tələb müdafiəçinin iştirakının məcburiliyini həm

cinayət prosesini həyata keçirən orqana, həm barəsində icraat aparılan yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə, həm də cinayət təqibinə məruz qalan şəxsin müdafiəçisinə münasibətdə nəzərdə tutur.

Cinayət prosesini həyata keçirən orqana münasibətdə müdafiəçinin iştirakının məcburiliyinə dair tələb müvafiq dövlət orqanı və vəzifəli şəxs üçün konkret öhdəlik – işdə müdafiəçinin iştirakını təmin etmək öhdəliyi yaradır. Belə ki, CPM-in 92.3.5-ci maddəsinə əsasən, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs cinayəti törədərkən yetkinlik yaşına çatmadıqda cinayət prosesində müdafiəçinin iştirakı təmin olunmalıdır; 92.4-cü maddəsinə görə isə, 92.3.5-ci maddədə nəzərdə tutulmuş halda cinayət prosesində müdafiəçinin iştirakı şəxs ilk dəfə dindirilərəkən, ona tutulması haqqında cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı, tutma haqqında protokol və ya qətimkan tədbiri seçilməsi haqqında qərar, yaxud ittiham elan edilərkən təmin olunur. Həmçinin, qeyd edilməlidir ki, CPM-in 92.6-cı maddəsinə əsasən, cinayət prosesində müdafiəçinin məcburi iştirakını cinayət prosesini həyata keçirən orqan təmin edir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 92.12-ci maddəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 20 may 2011-ci il tarixli Qərarında xüsusi vurğulanır ki, CPM-in 92.3-cü maddəsinə əsasən, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçi ilə məcburi təmin olunması cinayət prosesini həyata keçirən orqanların müla-



hizəsindən asılı deyildir. Müdafiəçinin məcburi iştirakı CPM-in 92.3.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin tələb etdiyi halda, 92.3.2-92.3.13-cü maddələrində göstərilən hallarda isə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin tələb edib-etməməsindən asılı olmayaraq, cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar tərəfindən təmin edilməlidir.

Göründüyü kimi, bu müddəalar müdafiəçinin iştirakının məcburiliyi halında icraatı aparan vəzifəli şəxslər üçün cinayət prosesində müdafiəçi-vəkilin iştirakının təmin edilməsi vəzifəsini yaradır.

Müdafiəçinin işdə iştirakının məcburiliyi ilə əlaqədar ikinci aspekt bu tələbin şübhəli və təqsirləndirilən şəxsə münasibətdə hansı kontekst kəsb etməsi ilə əlaqədardır, çünki bu tələb həm də, cinayət təqibinə məruz qalan şəxsin “müdafiəçidən imtina etmək” hüququ ilə əlaqədardır.

Belə ki, CPM-in 92.12-ci maddəsinin üçüncü cümləsinə əsasən, hüquqi yardımı ödəmək üçün vəsaitin olmaması üzündən, habelə CPM-in 92.3.2-92.3.5, 92.3.8, 92.3.12, 92.3.13-cü maddələrində nəzərdə tutulmuş hallarda şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçidən imtina etməsi qəbul olunmur, ona müdafiəçi məcburi təyin olunur və ya müdafiəçisi qismində təyin olunmuş vəkilin səlahiyyətləri saxlanılır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, CPM-in 92.3.5-ci maddəsinə əsasən, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs cinayəti törədərkən yetkinlik yaşına çatmadıqda cinayət prosesində müdafiəçinin iştirakı təmin olunmalıdır. Odur ki, CPM-in 92.12-ci maddəsi

ilə 92.3.5-ci maddələrinə birlikdə baxdıqda, belə nəticə çıxır ki, yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin «müdafiəçidən imtina etmək» hüququ tənqid edilir, iş üzrə müdafiəçinin iştirakının məcburiliyi tələbi yetkinlik yaşına çatmamış şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsi müdafiəçinin hüquqi yardımından imtina etməklə, özü-özünü müdafiə etməsini istisna edir. Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun yuxarıda adı çəkilən 20 may 2011-ci il tarixli Qərarında da qeyd edilir ki, sistemli əlaqədə olan və normativ vahidliyi ilə xarakterizə olunan CPM-in 92.3 və 92.12-ci maddələrinə görə, CPM-in 92.12-ci maddəsinə nəzərdə tutulan qaydalar əsasında həyata keçirilən müdafiəçidən imtina yalnız 92.3-cü maddədə göstərilən bəzi hallarda mümkündür. Adıçəkilən maddələr arasında müvafiq əlaqəni CPM-in 92.12-ci maddəsinin sonuncu cümləsi göstərir. Bu normada qanunverici müdafiəçidən imtinanın qəbul olunmaması hallarını sadalayarkən CPM-in 92.3-cü maddəsinə istinad edir. Bu hallar 92.3.2-92.3.5, 92.3.8, 92.3.12, 92.3.13-cü maddələrində nəzərdə tutularaq şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin fərdi keyfiyyətləri ilə bağlıdır. CPM-in 92.3-cü maddəsinə göstərilən bütün digər hallarda (92.3.1, 92.3.6, 92.3.7, 92.3.9-92.3.11-ci maddələr) isə müdafiəçidən imtina qəbul oluna bilər, lakin onun realizə olunması CPM-in 92.12-ci maddəsinin ikinci cümləsinin tələblərinə cavab verməlidir. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanların mülahizələrinə əsasən təyin edilmiş müdafiəçidən imtina da eyni tələblərə uyğun həyata keçirilməlidir. Yu-



xarıda qeyd edildiyi kimi cinayət prosesini həyata keçirən orqanlar öz mülahizələrinə əsasən müdafiəçi təyin edərkən şəxsin fərdi keyfiyyətlərini deyil, işin konkret xüsusiyyətlərini nəzərə almalıdır.

Nəhayət, qeyd edilməlidir ki, iş üzrə müdafiəçinin iştirakının məcburiliyi tələbi müdafiəçi-vəkillərə münasibətdə də konkret kontekstə malikdir və müdafiəçi vəkillərin öz mülahizələrinə görə bu və ya digər istintaq hərəkətində, yaxud digər prosesual hərəkətdə iştirak edib-etməyəcəklərinə qərar vermək hüququna malik olub-olmaması məsələsinin həlli üçün önəmlidir. Hesab edirik ki, bu məsələ ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu özünün “Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosesual Məcəlləsinin 92.10.1, 92.10.3 və 244.2-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair” 28 mart 2019-cu il tarixli Qərarında, haqlı olaraq, göstərmişdir ki, qanunverici CPM-in 92.3-cü maddəsində xüsusi hallar müəyyən edərək müdafiəçinin cinayət prosesində iştirak etməsinin vacibliyini nəzərə almış və onun iştirakı olmadan cinayət prosesinin həyata keçirilməsini qadağan etmişdir. Həmin hallar mövcud olduqda, cinayət təqibini həyata keçirən orqan və ya məhkəmə müdafiəçinin mütləq iştirakını təmin etdikdən sonra istintaq və ya digər prosesual hərəkətləri həyata keçirə bilər. CPM-in 92.10.1-ci maddəsinin təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, müdafiəçinin müdafiə etdiyi şəxsin iştirakı ilə aparılan prosesual hərəkətlərdə iştirak etməsi qanunvericiliyin tələbidir və ona belə hərəkətlərin aparıl-

masında iştirakdan imtina etmək müdafiə etdiyi şəxsin qanuni mənafeyini qorumaq məqsədi ilə qadağan olunmuşdur. Belə imtina müdafiə olunan şəxsin qanuni mənafeyinə və cinayət-prosesual qanunvericiliyinin tələblərinə zidd olmaqla, müdafiəçinin qanunvericiliklə üzərinə qoyulmuş vəzifələrini lazımcına yerinə yetirməməsi kimi qiymətləndirilə bilər. Bununla bağlı vurğulanmalıdır ki, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin qanuni mənafeyinin qorunması üçün müdafiəçi müdafiə etdiyi şəxsin iştirakı ilə aparılan prosesual hərəkətlərdə iştirak etməklə öz prosesual vəzifələrini yerinə yetirir. Cinayət prosesində müdafiəçinin qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş prosesual hüquqlarının və vəzifələrinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsi son nəticədə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə mühüm töhfə kimi çıxış edir.

Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumu qeyd etməyi zəruri hesab etmişdir ki, CPM-in 92.10.3-cü maddəsinin “özbaşına müdafiədən imtina etmək” müddəası müdafiəçinin müdafiədən tam imtina etməsi ilə yanaşı, müdafiə prosesinin ayrı-ayrı mərhələlərindən, eləcə də üzrsüz səbəbdən hər hansı prosesual hərəkətlərdə iştirak etməkdən imtina etməsini də ehtiva edir.

Beləliklə, qanunverici şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin iştirakı ilə aparılan prosesual hərəkətlərdə müdafiəçinin iştirakını müdafiəçinin və ya müdafiə etdiyi şəxsin mülahizəsindən asılı etməmişdir. Müdafiəçinin müdafiə etdiyi şəxsin iştirakı olmadan aparılan prosesual hərəkətlərdə



iştirakı isə müdafiə etdiyi şəxsin mənafeyi nəzərə alınaraq müdafiəni səmərəli təşkil etmək məqsədilə onunla razılaşdırılmaqla həyata keçirilməlidir.

Bütün yuxarıdakı fikirləri ümumiləşdirməklə, göstərmək olar ki, yetkinlik yaşına çatmayanların törətdikləri cinayət işləri üzrə ibtidai istintaq zamanı müdafiəçinin dəvət olunması məcburi olduğundan qanunun bu göstərişi həmişə təmin olunur, lakin təcrübənin analizi əsasında aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, müdafiəçinin seçimi və təyin olunması zamanı da həll olunmalı problemlər mövcuddur. Belə ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxs və ya onun qanuni nümayəndəsi vəkil tutmaq hüququndan istifadə etmədikdə, vəkil (müdafiəçi) müstəntiq tərəfindən hüquq məsləhətxanası vasitəsilə dəvət edilir. Burada praktiki fəaliyyətdə təşkilati-hüquqi məsələlər ortaya çıxır. İşdə təyinat üzrə müdafiəçinin iştirakı adətən iş stajı az vəkillər və ya ixtisas səviyyəsi aşağı olmasına görə «ödənişli» işlərdə çətinlik çəkən vəkillər tərəfindən həyata keçirilir. Nəticədə özünü müdafiə etmək imkanı olmayan yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin müdafiəçisi əksər hallarda təcrübəsiz və ya ixtisas dərəcəsi aşağı olan hüquqşünas olur. Hüquq ədəbiyyatında haqlı olaraq, təklif edilir ki, yetkinlik yaşına çatmayanların işləri üzrə müdafiə vəkillər kollegiyasının yüksək ixtisaslı, 3 ildən (bu müddət fərqli də müəyyən edilə bilər) az iş stajı olmayan, pedaqogika və yeniyetmə psixologiyası sahəsində ixtisaslaşmış üzvlərinə həvalə olunsun (12, s. 119-121).

CPM-in 432.4-cü maddəsi yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində ibtidai istintaqın bütün mərhələlərində riayət edilməli olan hüquqların təmin edilməsinin əsas prosessual təminatlarına həsr edilmişdir. CPM-in 432.4-cü maddəsinin əhəmiyyətini və təfsirinin genişliyini nəzərə alaraq, hesab edirik ki, bu məsələlərin gələcəkdə ayrıca bir məqalə miqyasında tədqiq edilməsi daha məqsədəuyğundur.

CPM-in 432-ci maddəsinin yerdə qalan digər müddəalarına görə, ibtidai istintaq zamanı yetkinlik yaşına çatmayan şəxslə müstəntiq arasında əlaqələr cinayət işinin hallarının lazımı qaydada nəzərə alınması, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə hörmətlə yanaşılması, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin rifahına kömək edilməsi və ona ziyan vurulmasına yol verilməməsi şərtilə həyata keçirilir. 16 yaşınadək və əqli cəhətdən zəiflik əlamətləri olan yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin iştirakı ilə istintaq hərəkətlərinin aparılmasında müstəntiq müəllim və ya psixoloqun iştirakını təmin etməlidir. Yetkinlik yaşına çatmayan şəxs barəsində cinayət işi üzrə icraata xitam verilməsinə hər bir halda yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin və ya onun valideynlərinin (digər qanuni nümayəndələrinin) razılığı ilə yol verilir. Yetkinlik yaşına çatmayan təqsirləndirilən şəxsə ibtidai istintaqın qurtarılmasını elan edərkən və ona cinayət işinin materiallarını təqdim edərkən müstəntiq və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror öz mülahizələrinə görə yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə mənfi təsir göstərə biləcək cinayət işinin mate-



riallarının yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə təqdim edilməməsi barədə əsaslandırılmış qərar çıxarmaq hüququna malikdirlər. Belə halda göstərilən materiallarla məcburi qaydada yetkinlik yaşına çatmayan şəxsin müdafiəçisi və ya qanuni nümayəndəsi təmin edilməlidir.

### İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası: 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmiş, 27 noyabr 1995-ci ildə qüvvəyə minmişdir.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi: 30 dekabr 1999-cu ildə qəbul edilmiş, 1 sentyabr 2000-ci ildə qüvvəyə minmişdir.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi: 14 iyul 2000-ci ildə qəbul edilmişdir, 1 sentyabr 2000-ci ildə qüvvəyə minmişdir.
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Azərbaycan Respublikasında vəkilliyin inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında" Sərəncamı: 22 fevral 2018-ci il.
5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun "Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 92.12-ci maddəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair" Qərarı: 20 may 2011-ci il.
6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Məhkəməsinin Plenumunun "Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 92.10.1, 92.10.3 və 244.2-ci maddələrinin əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair" Qərarı: 28 mart 2019-cu il.
7. Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinin Plenumunun "Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətləri barədə işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" Qərarı: 30 iyun 2008-ci il.
8. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Yetkinlik yaşına çatmayan şəxslər barəsində ədalət mühakiməsinin icrasına aid minimal standart qaydaları: 29 noyabr 1985-ci il.
9. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Yetkinlik yaşına çatmayanların cinayətkarlığının xəbərdar edilməsinin Rəhbər Prinsipləri: 14 dekabr 1990-cı il.
10. Abbasova F.M. Cinayət prosesi. Xüsusi hissə. Yenidən işlənmiş 2-ci nəşr. Dərslik. Bakı: Bakı Universiteti, 2016, 456 s.
11. Cəfərquliyev M.Ə. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi. Dərslik. Bakı: Qanun, 2008, 768 s.
12. Qəfərov M.S. İbtidai istintaqda müstəntiq tərəfindən müttəhimin hüquqları və qanuni mənafeyinin təmin edilməsi. Bakı: Elm, 1999, 200 s.
13. Məmmədova L.İ. Yetkinlik yaşına çatmayanlar barəsində cinayət təqibinin başlanması məsələsinin alternativ həlli haqqında / Azərbaycan Respublikasında hüquqi dövlət quruculuğunun aktual problemləri. II Beynəlxalq elmi konfrans materialları. Bakı, 23-24 oktyabr 2014-cü il, s. 307-311.
14. Məmmədova L.İ. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində ayrı-ayrı kateqoriya şəxslər barəsində icraatın xüsusiyyətləri. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın Avtoreferatı. Bakı, 2016, 26 s.
15. Некенова С.Б. Обеспечение права на разумный срок уголовного судопроизводства как принцип уголовного процесса // Вестник Волгоградского государственного университета, 2014, № 1 (22), с. 110-113.
16. Рожков Д.Г. Понятие разумного срока в уголовном процессе // Вестник Омского университета, 2012, № 4 (33), с. 157-159.
17. Сидорова Н.А. Право на разумный срок судопроизводства в уголовном процессе / Проблемы модернизации правовой системы современного российского общества. Материалы Международной научной конференции. Красноярск, 30 сентября - 1 октября 2010 г. с. 313-316.



**СУЖДЕНИЯ О НЕКОТОРЫХ НОРМАХ «ЮВЕНАЛЬНОГО СЛЕДСТВИЯ»****Халилов Фардин Яшар оглы**

Уголовно-процессуальное законодательство Азербайджанской Республики содержит в себе ряд дифференцированных норм, относительно несовершеннолетних участников уголовного судопроизводства. Часть таких положений посвящены особенностям предварительного следствия в отношении уголовно преследуемого несовершеннолетнего лица. В контексте задач, поставленных перед данной статьей, эти нормы названы обобщающим термином нормы «ювенального следствия». Автор предпринял попытку проанализировать некоторые нормы «ювенального следствия» в свете аналитики и критики. В статье также дано доктринальное толкование некоторых статей действующего уголовно-процессуального законодательства.

**Ключевые слова:** уголовный процесс, ювенальная юстиция, ювенальное следствие, детская преступность, дифференциация, законодательство, аналитика.

**JUDGMENTS ON SOME NORMS OF "JUVENILE INVESTIGATION"****Xalilov Fardin Yashar oqlu**

The criminal procedure legislation of the Republic of Azerbaijan contains a number of differentiated norms regarding juvenile participants in criminal proceedings. Some of these provisions deal with the peculiarities of the preliminary investigation of a criminal juvenile. In the context of the tasks assigned to this article, these norms are called the generalizing term of the norm of "juvenile investigation." The author attempted to analyse some norms of the "juvenile investigation" in the light of analytics and criticism. The article also gives a doctrinal interpretation of some articles of the current criminal procedure law.

**Key words:** criminal process, juvenile justice, juvenile investigation, child crime, differentiation, legislation, analytics.

**BAZI "JUVENAL SORUŞTURMA" NORMLARI HAKKINDA YORUMLAR****Halilov Fardin Yaşar oğlu,****Azərbaycan Cumhuriyyəti Adəlet Bəkanlığı Adəlet Akademisi Araştırma ve Doktora Bölümü Baş Araştırmacısı Hukukta Felsefe Doktoru.**

Makale, Azərbaycan Cumhuriyyəti Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun çocuk yargılamalarına ilişkin bir dizi fərqləşdirilmiş hükümlər gətirdiyini bildirməkdir. Bu normlar arasında, yargılanan çöcuklərə yönəlmiş ön soruşturmaının özəlliklərini yansıtan hükümlər bulunmaqdadır. Geleneksel olaraq, çöcuklərə yönəlmiş ön soruşturma faalyyətlərini düzənləyən ceza usulü normlarına "çöcuk soruşturmaı" denir ve onlara doktrinsel bir yorum verilir.

**Anahtar kelimələr:** ceza süreci, çöcuk adaleti, çöcuk soruşturmaı, çöcuk suçluluğu, fərqləşdirma, mevzuat, analiz.



## РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ ВЗГЛЯД НА МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО ПО ЗАЩИТЕ И ПООЩРЕНИЮ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ

Чыраглы М.А.

e-mail: oktay001@rambler.ru

*В статье приведен анализ исторического развития международного права по защите и поощрению иностранных инвестиций, а также изменений подходов к формированию международно-правовых норм, которые регулируют иностранные капиталовложения и международные инвестиционные отношения, в историческом аспекте. Производится рассуждение на тему взаимосвязи с международным правом и его историей. Рассмотрены различные аспекты регулирования инвестиционных отношений в различные исторические периоды. Особое внимание в контексте современного периода было обращено на деятельность Транснациональных корпораций, которые стали важнейшими хозяйствующими субъектами на мировой арене и обладают достаточно крупной силой влияния.*

**Ключевые слова:** право, инвестиции, история, международное право, международное инвестиционное право, инвестиционные отношения, транснациональная корпорация.

На сегодняшний день в международно-правовой доктрине господствует мнение о том, что международное инвестиционное право (или международное право по защите и поощрению иностранных капиталовложений) является составной частью международного эконо-

номического права, которое в свою очередь представляет собой отрасль международного права. Тем не менее, нельзя напрямую связывать историю становления международно-правового регулирования иностранных инвестиций с историей развития международного права, хотя, безусловно, тут есть определенные связи, что особенно проявляется в новейший период развития международных экономических отношений. В различные исторические периоды вопросы защиты иностранных инвестиций не всегда оказывались взаимосвязаны непосредственно с международным правом. Таким образом, историю развития данной подотрасли можно рассматривать как в призме истории международного права, так и самостоятельно.

Операции, связанные с иностранными капиталовложениями, начались задолго до того момента, когда государства в своих отношениях стали придавать значение соблюдению норм международного права. Ранние политические сообщества обычно отрицали правоспособность и права тех, кто происходил из-за пределов их общины. Эти «чужие», известные как, «aliens» от латинского слова *alius*, что означает «другой», часто рассматривались как посторонние субъекты. Правовой статус иностранцев с древних времен до





средневековья и современной эпохи значительно преобразовался. В своем классическом трактате 1915 года «Дипломатическая защита граждан за границей» известный английский ученый Э. Бочард писал, что «правовое положение иностранца с течением времени перешло от положения полного запрета во времена раннего Рима и германских племен к практической ассимиляции с гражданами в настоящее время[1]». К началу современной эпохи юристы-международники стали считать, что международное право защищает права иностранцев на их пребывание за границей и торговлю[2]. Франсиско де Виттория утверждал, что согласно международному праву иностранцы имеют право путешествовать, жить и торговать в зарубежных странах[3]. Гуго Гроций, которого называют «отцом международного права», рассматривал статус иностранцев в категории «вещей, которые принадлежат всем людям», то есть рассматривал данные права как общие для всех, неотъемлемые в духе естественных прав. Кроме того, Г. Гроций в своих трудах отстаивал норму о недопустимости дискриминации при обращении с иностранцами [4].

В XVIII-XIX веках вложение инвестиций осуществлялось, в основном, в рамках колониальной экспансии. По мнению известного исследователя в области международного инвестиционного права, М. Сорнараджа, подобные инвестиции не нуждались в предоставлении защиты, так как правовые системы колониальных стран были полностью интегрированы в правовые системы самой метрополии, которой они фактически принадлежали[5].

В свою очередь, правовая система государства-метрополии предоставляла достаточно высокий уровень защиты для капиталовложений, осуществляемых на колониально зависимых территориях. В данном случае потребность в международно-правовых нормах защиты и поощрения инвестиций была минимальной. Защита этих инвестиций исходила от законодательного и судебных органов государства. Инвесторы успешно осуществляли лоббирование благоприятных законодательных актов для своих капиталовложений в колониях. То есть международное право в данном случае не играло никакой роли в том, чтобы обеспечить защиту инвестиций, которые осуществляются за пределами государства происхождения инвестора. Это обуславливалось тем, что подобная практика была выгодна всем сторонам: крупные компании, которые вкладывали инвестиции в эти страны, создавали успешную почву для последующего полного присоединения этих территорий в качестве колоний к метрополии. Так как данный подход позволял осуществлять защиту инвестиций в рамках одной системы, не возникало необходимости для создания отдельных правовых норм защиты иностранных инвестиций. В тех случаях, когда инвестиции осуществлялись на не колонизированных территориях, успешное сочетание дипломатии и силы обеспечивало, чтобы эти государства не слишком мешали иностранным инвесторам. В государствах, находившихся за пределами самой метрополии, создавались анклавные территории, на которые не распространялась юрисдикция государства, с тем, чтобы можно было облег-



чить торговлю и осуществление инвестиций. Экстерриториальное действие закона (т.е. его действие, распространяющееся за пределы территории этого государства) в таких случаях было заложено договорами, вытекающими из применения силы. В этих анклавах закон, применявшийся к европейским торговцам, был законом их родных государств, соответственно, они пользовались полной защитой для своих торговых операций и капиталовложений.

С другой стороны, учитывая мнение многих экспертов в этой области, которые считают, что международное инвестиционное право все же «часть» [6] международного права, можно рассмотреть становление норм регулирования в этой области непосредственно в рамках возникновения международного права. Тем не менее, сложно напрямую отождествить историю появления международного права с зарождением международного инвестиционного права. История международного права в целом неразрывно связана с историей международных отношений. В западной юридической доктрине существует мнение о том, что международное право возникло лишь с созданием централизованных государств в Европе [7]. Вместе с тем, налицо тот факт, что еще с древних времен, при наличии различных государств, создавались определенные правовые нормы поведения на международной арене, заключались различного рода договоры (о прекращении войн, выплатах компенсаций, передаче земель и т.д.), что свидетельствует о зарождении международного права, разумеется, в наиболее простом его проявлении. Система меж-

дународного права сформировалась намного позже, так же как и система международного инвестиционного права получила импульс развития в период новейшей истории – в первую очередь, в период освобождения обширных территорий от колониальной зависимости, создания новых независимых государств в различных регионах мира и глобализации. Нет никаких сомнений в том, что международные инвестиционные отношения существовали в ранние периоды в Азии, на Ближнем Востоке, в Африке и других частях мира. Однако их систематизированное оформление, которое послужило становлению международного инвестиционного права в его современном виде, приходится на более поздние периоды, когда иностранные капиталовложения стали неотъемлемой частью международных отношений, главным образом, международных экономических отношений.

Как и в изучении международного права, в истории становления международно-правового регулирования иностранных инвестиций тоже существует периодизация, которая систематизирует этапы формирования международно-правовых норм в этой области. Достаточно четкую периодизацию истории становления в этой области предложил российский исследователь И. З. Фахрутдинов, выделивший следующие периоды: средневековый этап – первый этап становления, который охватывает период с XII по XV века; второй – эпоха Великих географических открытий (XV-XII века); третий – колониальный период (XVIII-XIX века); четвертый – постколониальный (XX век) и, наконец, пятый – глобализационный, наи-



более современный период (на рубеже XX-XXI веков)[8].

Эммерих де Ваттель был первым современным ученым, обратившимся к правовому статусу иностранцев в деталях. В «Законе Наций» (1758) Ваттель утверждал, что государство имеет право контролировать и устанавливать условия для въезда иностранцев[9]. Иностранцы подчиняются местным законам, и государство обязано защищать иностранцев здесь как своих подданных. В то же время, иностранцы сохраняют свою гражданско-правовую связь с государством своего происхождения и не «обязаны подчиняться, как местные подданные, всем повелениям суверена». По мнению Ваттеля, связь иностранцев с их национальным государством распространялась и на их собственность, которая рассматривалась как часть имущественных прав их государства происхождения. В результате ненадлежащее обращение государства с иностранцами или с их имуществом наносило ущерб государству национальности иностранцев. Эта точка зрения в конечном итоге перешла в международно-правовой принцип дипломатической защиты.

В ранние периоды осуществление политики в инвестиционной сфере сопровождалось заключением двусторонних соглашений с частными иностранными компаниями в области развития горнодобывающей промышленности, железнодорожного сообщения и др. В этот период не было отдельных международно-правовых норм, которые регулировали бы подобные капиталовложения, однако это вполне успешно компенсировалось за счет применения института дипломатической защиты. Как отметил Д. К. Лабин,

«дипломатическая защита может применяться государством в связи с действием или бездействием принимающего государства, противоречащим его обязательствам в отношении инвестора по международному праву»[10]. Э. Бочард дал следующее определение институту дипломатической защиты, подчеркнув его важную роль в международных инвестиционных отношениях: «дипломатическая защита по своей природе есть международная процедура, в соответствии с которой одна нация призывает другую исполнить свои обязательства, вытекающие из их взаимных прав и обязанностей»[11].

Принципы международно-правового регулирования иностранных инвестиций основываются на общем понятии об ответственности государства за причинение вреда гражданам иностранных государств и их собственности. В данном контексте, основное положение можно сформулировать так, что от государства требовалось соблюдение на своей территории определенных минимальных стандартов защиты инвестиций иностранных лиц, а также их собственности, независимо от того, существуют ли в этом государстве подобные стандарты защиты по отношению к собственным гражданам, юридическим лицам, а также к их деятельности и собственности. Тем не менее, так называемый международным минимальный стандарт цивилизованности не получил своего письменного закрепления, однако был обобщен в доктрине. Так, например, Д. К. Лабин выделил следующие элементы этой концепции: обязанность уважать законы принимающего государства, обязательство предоставить иностранным инвесторам определенный режим, суверен-



ное право на законную национализацию, законность мер, затрагивающих права и интересы нерезидентов, а также использование местных средств правовой защиты[12]. Вышеуказанные стандарты вполне можно отнести к нормам обычного права, служащим источником международного инвестиционного права.

В рамках истории становления международно-правовых норм, регулирующих иностранные капиталовложения, необходимо упомянуть также возникновение такого понятия, как «принцип национального режима», который нашел свое закрепление в трудах аргентинского юриста К. Кальво в XIX веке. По этой причине данный принцип имеет научное название «Доктрины Кальво». В основе его лежит концепция, которая была противопоставлена международному минимальному стандарту, и в качестве основополагающего закрепляет принцип территориального суверенитета государств (в данном случае речь идет о государствах, принимающих иностранные инвестиции, т.е. – государствах-реципиентах). Кальво считал, что стандарты защиты иностранных капиталовложений имеют национально-правовую природу, а не международно-правовую, как то предписывалось международным минимальным стандартом, проявлявшееся в форме обычных норм.

XX век стал началом эпохи глобализации всей мировой экономики. Подобные процессы получили свой импульс развития в Европе с середины XX столетия. Экономическая интеграция плавно переросла в политическую и на долгие годы поменяла ситуацию на европейском континенте. На сегодняшний день процессы экономиче-

ской глобализации протекают во всех регионах, во всем мире. Государства, которые в данном случае могут не всегда выступать в роли субъекта именно международного права, их физические и юридические лица активно сотрудничают между собой в различных областях хозяйственной деятельности.

Невероятный рост осуществления иностранных капиталовложений приходится на период после Второй мировой войны. Данное явление было обусловлено также и распадом колониальной системы и процессом деколонизации во всем мире. Вместе с этим остро встал вопрос о необходимости обеспечения защиты иностранных инвестиций в эти страны, которые по-прежнему оставались важнейшими экспортными капиталами. Процесс деколонизации привел к появлению новых независимых стран, в результате чего изменилось содержание международных экономических отношений. С начала 1970-х годов развивающиеся страны начали требовать структурной реконструкции международной торговли и финансовой системы и создания Нового международного экономического порядка. Эти требования были зафиксированы в таких документах, как Декларация об установлении нового международного экономического порядка[13] и в Хартии экономических прав и обязанностей государств, которая была включена в Программу действий по установлению нового международного экономического порядка[14]. Кроме того, в этом направлении ранее была принята и Международная стратегия развития на второе Десятилетие развития Организации Объединенных Наций[15].



Одним из основных изменений в этот период стало все большее признание того факта, что национализация в целях проведения экономических реформ или переустройства общества не будет считаться незаконной в международном праве. Это изменение указывает на возможность прогресса в международных отношениях, связанного с тем, чтобы вытеснить преобладающие нормы теми, которые лучше отражают тенденции в международном сообществе[16].

Наряду с этим, стоит выделить такой этап, как период рационализации экономического поведения стран, который проявлялся в изменении отношения государств-реципиентов к поступлению иностранных инвестиций. Безусловно, страны, в особенности это касалось новых независимых государств, старались установить полный контроль над собственными ресурсами, о чем свидетельствует принятие в качестве одного из принципов Нового международного экономического порядка принцип суверенитета государств над их природными ресурсами. В соответствии с этим принципом каждая страна имеет исключительное право регулировать использование своих природных ресурсов и иностранных инвестиций, в том числе участие иностранных инвестиций в форме деятельности Транснациональной корпорации (ТНК). Вместе с тем, развивающиеся страны в этот период стали придерживаться мнения, согласно которому при должном регулировании деятельности ТНК на внутрисоциальном уровне, можно добиться прогресса экономики страны и извлечь выгоду. Это послужило возникновению двойного подхода: с одной

стороны эти государства не смягчали свои позиции на международной арене, присоединяясь к идеям наибольшего, по возможности, ограничения. С другой стороны, они стали активнее заключать двусторонние договоры и создавать благоприятные условия посредством принятия необходимых правовых актов национального законодательства, которые служили привлечению иностранных инвестиций в качестве стратегии развития экономики страны. В эпоху глобализации мировой экономики роль ТНК возрастает еще больше. Современные международные экономические отношения между государствами зачастую формируются с учетом интересов тех или иных транснациональных корпораций, что говорит о возросшей роли последних в мировых процессах. В настоящий момент транснациональные корпорации по праву считаются ведущими субъектами международной хозяйственной деятельности. Данный период обусловил привлечение внимания мировой общественности к их деятельности. Вопросы международно-правового регулирования деятельности ТНК в различных странах начали обсуждаться на крупнейшей международной платформе – в рамках ООН.

Современный период в области становления международно-правовых норм, регулирующих иностранные инвестиции, можно охарактеризовать разработкой механизмов для осуществления контроля над деятельностью ТНК. В этом контексте, получили распространение различные документы, как на региональном, так и на универсальном уровнях. Примером регионального регулирования может послужить Решение № 24 Андского пакта[17]



1971 г. Вместе с тем, документы, принимаемые в этой области на универсальном уровне, в большинстве своем, носили лишь рекомендательный характер, что не сильно могло ограничивать в действиях ТНК, которые по факту не являются субъектами международного права.

На смену бюрократическому государственному контролю над собственностью при ограничении иностранных капиталовложений пришли совершенно новые подходы. В этой связи стоит отметить принятие Соглашения об инвестиционных мерах торгового характера (ТРИМС), которое вошло в группу многосторонних соглашений о торговле товарами, включенных в Соглашение об учреждении ВТО. Назначение ТРИМС — противостоять распространенной практике многих, в том числе и развитых, государств, допускающей иностранные инвестиции для реализации какой-либо точной экономической цели.

В современную эпоху успешное международно-правовое регулирование иностранных инвестиций остается приоритетной целью многих государств. С одной стороны иностранные капиталовложения оказывают положительное влияние на развитие экономик государств. С другой стороны, эти инвестиции в различных их формах, к примеру, в форме деятельности ТНК, могут навредить государству, его суверенитету над собственными природными ресурсами, а также могут стать причиной избегания хозяйствующими субъектами налогообложения со стороны государства, принимающего инвестиции и т.д. На сегодняшний день, исследования и юридическая практика в области меж-

дународно-правовой защиты и поощрения иностранных инвестиций вышли на новый уровень. В то же время, трудно не согласиться с мнением Д. К. Лабина о том, что на современном этапе проблема неурегулированности международных инвестиционных отношений является основным сдерживающим фактором глобального экономического развития [18].

#### Список литературы:

1. Международное право: учебник/отв. ред. А. Н. Вылегжанин. – М.: Высшее Образование, Юрайт- Издат, 2009.
2. Международное право по защите и поощрению иностранных инвестиций/Д.К. Лабин. – М.: Волтерс Клувер, 2008
3. Фархутдинов И.З., Трапезников В.А. Инвестиционное право: учеб.-практ. пособие. – «Волтерс Клувер», 2006 г.
4. ЛАБИН Д.К., СОЛОВЬЕВА А.В. О МЕСТЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ИНВЕСТИЦИОННОГО ПРАВА В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА. Московский журнал международного права. 2017.
5. Фахрутдинов И.З. Становление и развитие международного инвестиционного права в условиях глобализации: основные параметры <https://www.sovremennoepravo.ru/>
6. Borchard E. The Diplomatic Protection of Citizens Abroad of The Law of International Claims. 1915.
7. Sornarajah The International Law on Foreign Investment, Third Edition, Cambridge University Press, 2010.
8. Georg Schwarzenberger Foreign Investments and International Law, London: Stevens & Sons Ltd. Library of World Affairs, 1969.
9. Andrew Newcombe, Lluís Paradell Law and Practice of Investment Treaties. Standards of Treatment. 2009 Kluwer Law International BV, The Netherlands.
10. Neufeld, The International Protection of Private Creditors form the Treaties of Westphalia to the Congress of Vienna (1648-1815): A



- Contribution to the History of the Law of Nations (Leiden: Sijthoff, 1971).
11. de Vitoria, De Indis et De Ivre Belli : Relectiones (1696), E. Nys, ed., J.P. Bate, trans. (Washington, DC: Carnegie Institution of Washington, 1917).
  12. Grotius, De Jure Belli Ac Pacis Libri Tres (1625), J. B. Scott, ed., F.W. Kelsey, trans. (Oxford: Clarendon Press, 1925)
  13. Резолюция ГА ООН 3201 (S-VI) от 01.05.1974 г., принятая по докладу специального комитета шестой специальной сессии
  14. Резолюция ГА ООН 3202 (S-VI) от 01.05.1974 г., принятая по докладу специального комитета шестой специальной сессии
  15. Резолюция ГА ООН 2626 от 24.10.1970 г., принятая на 1883-м пленарном заседании
  16. Бейнялхалг (публик) щцгуг курсу. Дярслик / Е.Я.Ялийевин цмуми редактяси иля. Бакы: «Эңняш-Б» няшрийят-полиграфийа мяясси, 2018, Ы ылд, цмуми щисся, 752 с.; ЫЫ ылд, хцсу си щисся, 704 с.
  - [1] Borchard E. The Diplomatic Protection of Citizens Abroad of The Law of International Claims. 1915. P.33
  - [2] Н. Neufeld, The International Protection of Private Creditors form the Treaties of Westphalia to the Congress of Vienna (1648-1815): A Contribution to the History of the Law of Nations (Leiden: Sijthoff, 1971) p. 47-55
  - [3] F. de Vitoria, De Indis et De Ivre Belli : Relectiones (1696), E. Nys, ed., J.P. Bate, trans. (Washington, DC: Carnegie Institution of Washington, 1917), s. III
  - [4] Н. Grotius, De Jure Belli Ac Pacis Libri Tres (1625), J. B. Scott, ed., F.W. Kelsey, trans. (Oxford: Clarendon Press, 1925), Book II, Chapter II, XXII)
  - [5] М. Sornarajah The International Law on Foreign Investment, Third Edition, Cambridge University Press, 2010, p.19
  - [6] ЛАБИН Д.К., СОЛОВЬЕВА А.В. О МЕСТЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ИНВЕСТИЦИОННОГО ПРАВА В СИСТЕМЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА. Московский журнал международного права. 2017;(3):40-51.
  - [7] Международное право: учебник/отв. ред. А. Н. Вылегжанин. – М.: Высшее Образование, Юрайт- Издат, 2009, с. 48
  - [8] И. З. Фахрутдинов Становление и развитие международного инвестиционного права в условиях глобализации: основные параметры <https://www.sovremennoepravo.ru/>
  - [9] E. Vattel, Law of Nations, J. Chitty, trans. (Philadelphia: T.&J.W. Johnson & Co., 1858), Book II, Chapter VIII, §100
  - [10] Международное право по защите и поощрению иностранных инвестиций/Д.К. Лабин. – М.: Волтерс Клувер, 2008 – с. 181-182
  - [11] Borchard E. The Diplomatic Protection of Citizens Abroad of The Law of International Claims. 1915. P.354.
  - [12] Международное право по защите и поощрению иностранных инвестиций/Д.К. Лабин. – М.: Волтерс Клувер, 2008 – с. 179-180
  - [13] Резолюция ГА ООН 3201 (S-VI) от 01.05.1974 г., принятая по докладу специального комитета шестой специальной сессии
  - [14] Резолюция ГА ООН 3202 (S-VI) от 01.05.1974 г., принятая по докладу специального комитета шестой специальной сессии
  - [15] Резолюция ГА ООН 2626 от 24.10.1970 г., принятая на 1883-м пленарном заседании
  - [16] М. Sornarajah The International Law on Foreign Investment, Third Edition, Cambridge University Press, 2010, p.23
  - [17] Andean Pact, Commission of the Cartagena Agreement, Decision 24, Common Rules on the Treatment of Foreign Capital and on Trademarks, Patents, Licenses and Royalties, Decision 24, 1971, reprinted in International Legal Materials. Vol. 10. 1971. P.126
  - [18] Международное право по защите и поощрению иностранных инвестиций/Д.К. Лабин. – М.: Волтерс Клувер, 2008 – с. 200.



**A RETROSPECTIVE LOOK AT INTERNATIONAL LAW TO PROTECT AND PROMOTE FOREIGN INVESTMENT****Chyragly M.A.**

e-mail: oktay001@rambler.ru

The article provides an analysis of the historical development of international law on the protection and promotion of foreign investment, as well as changes in approaches to the formation of international legal norms that govern foreign investment and international investment relations. A discussion is being held on the relationship with international law and its history. Various aspects of regulation of investment relations in various historical periods are considered. Particular attention in the context of the modern period was paid to the activities of transnational corporations, which have become the most important business entities on the world stage and have a fairly large power of influence.

**Keywords:** law, investment, history, international law, international investment law, investment relations, transnational corporation.

**XARİCİ İNVESTİSİYALARI QORUMAQ VƏ TƏŞVİQ ETMƏK ÜÇÜN BEYNƏLXALQ HÜQUQA RETROSPEKTİV BAXIŞ****Çıraqılı M.A.**

e-mail: oktay001@rambler.ru

Məqalədə xarici investisiyaların qorunması və təşviq edilməsi üçün beynəlxalq hüququn tarixi inkişafı, xarici sərmayə və beynəlxalq investisiya münasibətlərini tənzimləyən beynəlxalq hüquq normalarının formalaşmasına yanaşmalardakı dəyişikliklər tarixi baxımdan təhlil edilmişdir. Məqalədə beynəlxalq hüquqla qarşılıqlı əlaqələr və tarixdən bəhs olunur. Müxtəlif tarixi dövrlərdə investisiya münasibətlərinin tənzimlənməsinin müxtəlif aspektləri nəzərdən keçirilir. Müasir dövr kontekstində dünya arenasında ən vacib iqtisadi subyektlərə çevrilmiş və kifayət qədər böyük təsir gücünə sahib olan transmilli şirkətlərin fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirilmişdir.

**Açar sözlər:** hüquq, investisiyalar, tarix, beynəlxalq hüquq, beynəlxalq investisiya hüququ, investisiya münasibətləri, transmilli şirkət. Xarici investisiyaları qorumaq və təşviq etmək üçün beynəlxalq hüquqa retrospektiv baxış.

**YABANCI YATIRIMI KORUMAK VE TEŞVİK ETMEK İÇİN ULUSLARARASI HUKUKA GERİYE DÖNÜK BİR BAKIŞ****Chyragly M.A.**

e-posta: oktay001@rambler.ru

Makale, yabancı yatırımı korumak ve teşvik etmek için uluslararası hukukun tarihsel gelişiminin yanı sıra, yabancı yatırımı ve uluslararası yatırım ilişkilerini düzenleyen uluslararası hukuk normlarının oluşumuna yönelik yaklaşımlardaki değişiklikleri tarihsel açıdan analiz etmektedir. Makale, uluslararası hukuk ve tarihiyle ilişkisini tartışıyor. Farklı tarihsel dönemlerde yatırım ilişkilerinin düzenlenmesinin çeşitli yönleri ele alınmıştır. Modern dönem bağlamında, dünya arenasında en önemli ekonomik varlıklar haline gelen ve oldukça büyük bir etki gücüne sahip olan ulusötesi şirketlerin faaliyetlerine özel önem verilmiştir.

**Anahtar sözcükler:** hukuk, yatırımlar, tarih, uluslararası hukuk, uluslararası yatırım hukuku, yatırım ilişkileri, ulusötesi şirket.





## AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ PARLAMENTİNİN HÜQUQİ BAZASI

**Bayramov Orxan Zabil oğlu,  
AMEA-nın Hüquq və İnsan haqları  
İnstitutunun böyük elmi işçisi.**

*26 may 1918-ci ildə Zaqafqaziya Seymi dağılıandan sonra Azərbaycan Müvəqqəti Milli Şurası yaradıldı. 28 May 1918-ci ildə yeni yaradılan Milli Şuranın iclasında Azərbaycanın Müstəqillik Akti qəbul edildi, Müvəqqəti Milli Şuranın və ona cavabdeh Müvəqqəti Hökumətin hüquqları və səlahiyyətləri müəyyən edildi. Elə həmin ilin 19 noyabrında Azərbaycan parlamentinin yaradılması haqqında qanun qəbul edildi. Qanunvericilik orqanı olan Azərbaycan parlamentinin ilk iclası keçirildi. Beləliklə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövlət quruculuğunun hüquqi bazası formalaşdı.*

**Açar sözlər:** Seym, Parlament, Respublika, hüquqi baza.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və onun Parlamenti çox çətin və mürəkkəb bir tarixi dövrdə meydana gəlmişdi. Bakının azad edilməsinin çətinlikləri, Osmanlı imperiyasının birinci dünya müharibəsində məğlub olmasının doğurduğu siyasi böhran, 1918-ci ilin noyabrında ingilislərin Bakıya daxil olması Müəssisələr məclisinə seçkilər keçirməyə imkan vermədi.

Belə şəraitdə, 1918-ci il noyabrın 16-da Milli Şura beş aylıq fasilədən sonra

yenidən fəaliyyətə başladı və noyabrın 19-da “Azərbaycan parlamentinin yaradılması haqqında” qanun qəbul etdi. Yaradılmış fəvqəladə şəraitdə ümumazərbaycan Müəssisələr məclisini çağırmaq mümkün olmadığı üçün Milli Şuranın ümumdövlət qanunvericilik orqanına-Azərbaycan parlamentinə çevirmək qərara alındı.[4,39-40;156-160;2,11]

Bu qanuna əsasən təkpələtli parlament 120 deputatdan ibarət olmalı idi. Milli Şuranın 44 üzvündən əlavə yerli müsəlman əhalisindən daha 36 deputat seçilməsi nəzərdə tutulurdu. Ölkə əhalisinin çoxmillətli tərkibi nəzərə alınaraq parlamentdə 21 yer

ermənilərə, 10 yer ruslara verilməli idi. Ölkədə yəhudi, alman, gürcü, polyak əhalisinin sayı nəzərə alınaraq onların hər biri üçün bir yer, Bakı həmkarlar təşkilatı üçün 2 yer nəzərdə tutulmuşdu. Son nəticədə erməni və rusların bir hissəsi onlara verilmiş yerlərdən imtina etsə də, parlament haqqında qanunda nəzərdə tutulmuş 120 deputatın əksəriyyətinin toplanması ilə dekabr ayının 7-də gündüz saat 1-də, Hacı Zeynalabdin Tağıyevin keçmiş qız məktəbinin binasında müsəlman Şərqində ilk dəfə olaraq Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin ilk iclası təntənəli şəkildə açılır [4,40,163-164;7,11-12,29-32].



Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlamentinin fəaliyyəti bilavasitə onun nizamnaməsi rolunu oynayan «Azərbaycan parlamentinin təlimatı» ilə tənzimlənirdi. «Azərbaycan parlamentinin təlimatı» əsasında ilk gündən Parlamentin iclasları məcburi surətdə yalnız Azərbaycan dilində aparılırdı. Ancaq başqa millətlərin nümayəndələri rus dilində danışıq bilərdilər.

Parlamentin iclasında «Müsavat» fraksiyasının təklifi ilə Əlimərdan bəy Topçubaşov onun sədri, doktor Həsən bəy Ağayev isə sədrin birinci müavini seçilirdi.[2,37-38] Əlimərdan bəy Topçubaşov bu vaxt İstanbulda olduğu üçün Parlamentə Həsən bəy Ağayev sədrlik edir. 1918-ci il dekabrın 28-də Azərbaycan hökuməti, Parlamentin aqsaqqallar şurasının iştirakı ilə keçirdiyi iclasında Avropada ümumi sülh konfransında iştirak etmək üçün Parlamentin sədri Əlimərdan bəy Topçubaşovun sədrliyi ilə Parisə göndəriləcək xüsusi nümayəndə heyətini müəyyən edir. Bu ölkənin istər daxili və istərsə də beynəlxalq həyatında mühüm hadisə idi.

Parlamentin ilk iclasını Azərbaycan Milli Şurasının sədri Məmməd Əmin Rəsulzadə açıb böyük təbrik nitqi söyləmişdi. Tez-tez alqışlarla kəsilən nitqində M.Ə.Rəsulzadə şəxsi-qərəzləri və bütün bu kimi vətən və millət qayəsi qarşısında olan qalan qərəzləri atıb, vətən qayğısı və millət duyğusunu, hər şeydən əvvəl, yüksək tutmağa çağırırdı.

Daha sonra parlamentin xitabət kürsüsünü Nazirlər Şurasının sədri Fətəli Xan

Xoyski tutub, müvəqqəti hökumətin istefası ilə bütün hakimiyyətin parlamentə təhvil verilməsini elan etdi. Hökumətin fəaliyyətini dərindən təhlil edən F.X.Xoyski çıxışının sonunda bildirdi: "Hökumətin fəaliyyətində nə qədər qüsurlu və nöqsanlı olmuşsa da yol göstərərən işıqlı yıldız bu olmuşdur: - Millətin hüququ, istiqlalı və xeyri". Parlamentin qərarı ilə hökumətin istefası qəbul edilib yeni kabinetin təşkilinə qədər ona öz işini davam etdirməsi tapşırıldı. Yeni hökumətin təşkil edilməsi yenidən Fətəli Xan Xoyskiyə həvalə edilir. Dekabrın 26-da yeni hökumət kabinetinin tərkibi elan edildi. Yeni hökumətin yaradılmasından iki gün sonra Antanta dövlətlərinin Bakıda olan nümayəndəsi V.Tomson Azərbaycan hökumətini tanıdığını bildirdi [3,246-247]. Azərbaycanın müstəqilliyi Antanta Ali Şurası tərəfindən tanındıqdan sonra hökumətin hazırladığı "Qərbi Avropa və Amerikada Azərbaycan Cümhuriyyətinin diplomatik missiyalarının yaradılması və Paris sülh konfransındakı Azərbaycan nümayəndəliyinin ləğv edilməsi haqqında" qanun layihəsi Parlamentdə müzakirə olundu və qəbul edildi. Həmin qanuna görə, Böyük Britaniya, Fransa, İsveçrə, İtaliya, ABŞ, Almaniya, Rusiya, Polşa, Latviya, Litva, Estoniya, Finlandiya, Ukrayna və Rumıniyada Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin diplomatik nümayəndəlikləri təsis olunmalı idi. Dekabr ayında təşkil edilən Azərbaycan hökuməti koalisiyalı kabinet idi. Burada üç nəfər rus naziri də təmsil edilmişdi. Koalisiyon yeni kabinetə partiya



prinsipi üzrə deyil, parlament fraksiyalarının hökumət başçısına və proqramına etimad prinsipi üzrə təşkil edilmişdi. 1919-cu ilin mart və dekabr aylarında olan hökumət dəyişikliyinə də həmi prinsip əsas tutulmuşdu. Son iki kabinəyə müsavat partiyasının liderlərindən biri olan Nəsim bəy Yusifbəyli başçılıq etdi. Onu hökumət proqramı Fətəli Xan Xoyskinin hökumət proqramının bilavasitə davamı idi. 1918-ci ilin dekabrından 1920-ci ilin aprelinə qədər müstəqil Azərbaycan hökuməti dövlət quruculuğu, milli mənafeyin və milli təhlükəsizliyin qorunması xarici siyasət, iqtisadiyyat və mədəniyyətin inkişafı baxımından tarixi əhəmiyyətli işlər gördü. Ən böyük fraksiya bitərəf demokratların müsavatçılara birləşməsi ilə yarandı. Ona M.Ə. Rəsulzadə başçılıq edirdi. Bu fraksiyanın 38 üzvü var idi. Bitərəf demokratlardan bir neçə nəfər Müsavat fraksiyası ilə birləşmək istəmədiyindən bitərəf (3 nəfər) və partiyasızlar (4 nəfər) fraksiyalarını yaratdılar [2, 16]. Müsəlman sosialistlər ittifaqı ilə hümmətin üzvləri 13 nəfərdən ibarət sosialistlər fraksiyasında birləşdilər. Fraksiyanın sədri S. Ağamalıoğlu idi.

İttihad partiyasının parlamentdə 11 nümayəndəsi var idi. Müsavat fraksiyasının əsas rəqibi hesab edilirdi. Fraksiyanın sədri Q. Qarabəyli idi. Əhrar partiyasının, rus-slavyan ittifaqının və digər milli azlıqların da parlament fraksiyası var idi [2, 16].

Parlament qanunverici və icraedici hakimiyyətin bölünməsi prinsipinə uyğun olaraq millət vəkili dölət orqanlarında

işləməsini məqbul saymadı. Dölət qulluğunda işləyən parlament üzvü bir neçə gün ərzində iki vəzifədən birini seçib parlamentin rəyasət heyətinə bildirməli idi.

Azərbaycan parlamentinin qanunvericilik və mərkəzi dölət orqanlarını formalaşdırmaq, onların səlahiyyətini müəyyən etmək funksiyasından başqa bu və ya digər orqanın hesabatını dinləyib, onlar haqqında müvafiq qərar qəbul etmək, eləcə də ali dölət nəzarətini həyata keçirmək hüququ da var idi. Parlament iclaslarının gündəliyinin xeyli hissəsi bu məsələlərə həsr edilmiş və bu bərdə xüsusi qərarlar qəbul olunmuşdu. Azərbaycan parlamenti ölkədə ali qanunvericilik orqanı hesab edildiyindən bir sıra köklü məsələlər müəssislər məclisində həll edilməli idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin konstitusiyası da burada qəbul edilməli idi. Müəssislər məclisinə seçkilərin əsaslarını hazırlamaq üçün parlamentdə böyük komissiya yaradılmışdı. Bu komissiyaya bütün fraksiyaların nümayəndələri cəlb edilmişdi. Uzun müzakirələrdən sonra 1919-cu ilin iyulun 21-də Azərbaycan Respublikasının Müəssislər məclisinə seçkilərdə cinsindən, dilindən, milliyyətindən asılı olmayaraq 20 yaşına çatmış bütün respublika vətəndaşları iştirak edə bilərdilər. Parlamentdə 11 komissiya - Maliyyə-büdcə komissiyası, Qanunvericilik təklifləri komissiyası, Müəssislər Məclisinə seçkilər keçirmək üçün mərkəzi komissiya, Mandat komissiyası, Hərbi komissiya, Aqrar məsələlər komissiyası, Sorğular üzrə komissiya, Təsərrüfat-sərəncamverici mə-



sələlər üzrə komissiya, Ölkənin istehsal qüvvələrindən istifadə üzərində nəzarət komissiyası, Nəşriyyat-redaksiya komissiyası və Fəhlə məsələləri üzrə komissiyalar fəaliyyət göstərirdi. Azərbaycan Parlamentində Müsavat ən böyük partiya kimi təmsil olunurdu. Parlamentdə təmsil olunan siyasi partiyalar dövlətin möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş qanun layihələri və islahat proqramları ilə qanunvericilik hakimiyyətinin fəaliyyətinə istiqamətləndirilirdilər. Onlar qüvvətli ordu yaradılması, torpaqların kəndlilər arasında pulsuz bölüşdürülməsinə, 8 satlıq iş günü, söz, mətbuat, ittifaq və digər demokratik azadlıqları bərqərar edilməsinə çağırırdılar [2,876-889].

Azərbaycan Parlamenti yarandığı ilk gündən öz işlərini demokratik cümhuriyətlərə xas təşkilati prinsiplər əsasında qurur. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, ümumiyyətlə, mövcud olduğu qısa tarixi dövr ərzində, son dərəcə mürəkkəb və ziddiyyətli tarixi şəraitdə olduqca fəal xarici siyasət yeritdi. Azərbaycan dövləti 1920 il yanvarın 11-də Paris sülh konfransında Azərbaycan haqqında xüsusi qərar qəbul edilməsinə nail oldu. Həmin qərara əsasən, konfrans iştirakçısı olan ölkələr Azərbaycanı müstəqil dövlət kimi de-facto tanıdılar. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Osmanlı imperiyası, Qacar-İranı, Ukrayna, Böyük Britaniya, ABŞ, Fransa, İtaliya, Belçika, Hollandiya, Yunanıstan, Polşa, İsveçrə, İsveç, Danimarka, Latviya, Litva, Estoniya, Finlandiya, Rumıniya, Almaniya, Gürcüstan, Ermə-

nistan, Dağlılar Respublikası, Krım və başqa ölkələrlə səfirlik və nümayəndəliklər səviyyəsində diplomatik münasibətlər yaratdı, ikitərəfli və çoxtərəfli müqavilələr, sazişlər imzaladı [1, 44].

Artıq 1919-cu ilin axırlarına yaxın Parlamentdə 11 müxtəlif partiya fraksiyası və qrupunu cəmi 96 deputat təmsil edirdi. Bütün partiya fraksiya və qrupları öz fəaliyyət proqramları haqqında bəyanatlar verirlər. Bu bəyanatlarda ümumi bir məqsəd var idi – gənc Azərbaycan Cümhuriyyətinin müstəqilliyi və ərazi toxunulmazlığını, milli və siyasi hüquqlarını qoruyub saxlamaq, Azərbaycan xalqının və hökumətinin digər xalqlar və dövlətlərlə, xüsusilə qonşu dövlətlərlə dostluq əlaqələrini yaratmaq və möhkəmləndirmək, respublikada hüquqi-demokratik dövlət quruluşunu bərqərar etmək, geniş sosial islahatlar həyata keçirmək, ölkəni müdafiə edə biləcək güclü ordu yaratmaq. Azərbaycan dövlətinin parlamentli respublika formasında qurulması hakimiyyətin bölünməsi prinsipində öz əksini tapırdı. Qanunverici hakimiyyət parlamentə, icraedici hakimiyyət isə hökumətə məxsus olub, dövlət ali qanunverici orqan olan Parlamentin qəbul etdiyi qanun və qərarlarla idarə edilməli idi. Hökumət parlament qarşısında cavabdeh idi. Azərbaycanın dövlət quruluşu haqqında M.Ə.Rəsulzadə yazırdı: “Millət məclisi, məmləkətin bütün sinif və millətlərini təmsil edib, dövlətin tamamilən taleyinə hakim idi. Onsuz heç bir əmr keçməz, heç



bir məsrəf yapılmaz, heç bir müharibə başlanmaz, heç bir barışıq imzalanmazdı. Hökumət məclisin etimadını qazananda qalır, itirəndə düşürdü. Ortada hakim olacaq vasitə – vəzifə də yox idi. Parlament hakimi-mütləq idi. Burada Avropada tətbiq olunmayan həqiqi bir xalq cümhuriyyəti qurulmuşdu”(5,41)Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Parlamenti ümumilikdə 17 ay fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, özünün vacibliyi və yüksək işgüzarlıq qabiliyyətini sübut edərək, Azərbaycan dövlətinin parlament idarəçiliyi səviyyəsinə yüksəlməsini göstərdi.

Parlamentə seçkilər 20 aprel 1920-ci ilə təyin edilmişdi. Lakin ölkənin xarici siyasi vəziyyətinin kəskin surətdə dəyişməsi Azərbaycan Müəssislər məclisinə seçkilərin keçirilməsinə mane oldu. Cəmi 17 aylıq fəaliyyəti dövründə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamentinin 145 iclası keçirilmişdir. Yetərsay olmadığı üçün icaslardan 15-i baş tutmamışdır. Öz fəaliyyəti dövründə Azərbaycan Cümhuriyyəti Parlamentinin müzakirəsinə 270-dən çox qanun layihəsi çıxarılmışdır ki, onlardan da 230-a yaxını qəbul olunmuşdu. Bu icaslardan ikisi tarixi - 28 may və 15 sentyabr (1919-cu ildə) tarixlərində müvafiq olaraq Azərbaycanın İstiqlalının və Bakının azad edilməsinin birinci ildönümləri münasibətilə; dördü təntənəli 12 mart, 1919-cu il və 12 mart 1920-ci illərdə Böyük Rus İnqilabının 2-ci və 3-cü ildönümləri; 27 iyun, 1919-cu il Azərbaycanla-Gürcüstan arasında hərbi

əməkdaşlıq haqqında müqavilə bağlanması və 14 yanvar, 1920-ci il Paris sülh konfransı iştirakçısı olan dövlətlər tərəfindən Azərbaycanın müstəqilliyinin de-fakto tanınması münasibətilə keçirilmişdir. İkisi isə fəvqəladə vəziyyətlə bağlı - 1918-ci il dekabrın 20-də Ermənistanın Gürcüstana müharibə elan etməsi və 1920-ci il martın 17-də Gürcüstanla-Azərbaycan arasında bağlanmış iqtisadi əməkdaşlıq haqqında müqavilələrin təsdiqi münasibətilə keçirilmiş icaslardır. Qalan icaslarda ölkənin daxili və xarici siyasəti, iqtisadiyyat və maliyyə məsələləri, qanunvericilik aktlarının müzakirəsi və qəbulu, ordu quruculuğu və sair məsələlər müzakirə olunmuşdur. Parlamentin 1920-ci il aprelin 27-də keçirilən son iclasında hakimiyyətin dinc yolla bolşeviklərə təhvil verilməsi haqqında qərar qəbul edilmişdir [2,18].

## ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. İki cildə. I cild, Bakı: Lider nəşriyyatı, 2004, 440 s.
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti. (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar). I cild. Bakı: Azərbaycan, 1998, 976 s.
3. Балаев А. Азербайджанское национальное движение в 1917-1918 г.г. Bakı: Elm, 1998, 280 s.
4. Zaqafqaziya seyminin Müsəlman fraksiyası və Azərbaycan Milli Şurası iclaslarının protokolları. Bakı: Adiloğlu, 2006, 216 s
5. M.Ə.Rəsulzadə.Əsrimizin Səyavusu.Bakı,1991.



**ПРАВОВАЯ БАЗА ПАРЛАМЕНТА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ  
НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**Байрамов Орхан Забил оглы ,  
старший научный сотрудник Института Право и права человека НАНА.**

После роспуска Закавказского Сейма 26 мая 1918 года был создан Временный Национальный Совет Азербайджана. На заседании новосозданного Национального Совета 28 мая 1918 года был принят Акт о независимости Азербайджана, определены права и компетенция Временного Национального Совета и ответственного перед ним Временного правительства. В 19 ноября того же год принят закон о создании парламента Азербайджана. Прошло первое заседание Азербайджанского парламента – законодательного органа. Так формировалась правовая база государственного строительства Азербайджанской Народной Республики.

**Ключевые слова:** Сейм, Парламент, Республика, юридическая база.

**THE JURIDICAL BASIS OF THE PARLIAMENT OF AZERBAIJAN  
DEMOCRATIC REPUBLIC**

**BAYRAMOV ORXAN ZABİL OGLU,  
Senior scientific researcher of Institute of Law and Human Rights of ANAS.**

On May 28, 1918, the Transcaucasian Sejm was declined and immediately created Temporary National Council on 27 may. On 28 May was accepted the declaration on independence of Azerbaijan in the assemble of Temporary National Council and determined the laws and authorities of Temporary government which responsibility in front of Temporary National Council. The 1918 same year the law was adopted of created parliament of Azerbaijan. Took place the first meeting of the parliament of Azerbaijan, which was a legislative body. Thereby the Democratic republic of Azerbaijan had created the basis of state establishment.

**Key words:** Sejm, Parliament, Republic, juridical basis.

**AZERBAIJAN DEMOKRATİK CUMHURİYETİ  
PARLAMENTOSU'NUN HUKUKİ BAZASI**

**Bayramov Orkhan Zabil oğlu,  
ANAS Hukuk və İnsan Hakları Enstitüsü kədemli araştırmacısı.**

Özet 26 Mayıs 1918'de Transkafkasya Seym'in çöküşünden sonra Azərbaycan Geçici Ulusal Konseyi kuruldu. 28 Mayıs 1918'de, yeni kurulan Ulusal Konseyin toplantısında, Geçici Ulusal Konseyin ve bundan sorumlu Geçici Hükümetin haklarını ve yetkilerini tanımlayan Azərbaycan'ın Bağımsızlık Yasası kabul edildi. Aynı yılın 19 Kasımında Azərbaycan Parlamentosu'nun kurulmasına ilişkin bir yasa kabul edildi. Azərbaycan Parlamentosu'nun ilk oturumu, yasama organı yapıldı. Böylece Azərbaycan Demokratik Cumhuriyeti devlet inşasının yasal dayanağı oluşturuldu.

**Anahtar Kelimeler:** Şeym, Parlamento, Cumhuriyet, yasal çerçeve.



## BEYNƏLXALQ QEYRİ-HÖKUMƏT TƏŞKİLATLARININ FƏALİYYƏTİNİ SPESİFİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

**Elnarə Mirzəyeva,**  
**hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.**

beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları (BQHT-lər) kütləvi deyillər və məqsədləri çox spesifik

*"Beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları" termininin müəyyənləşdirilməsinin özü olduqca çətindir. QHT-lərin inkar yolu ilə qeyri-dəqiq tərifinin verilməsi ehtimalı artıq qeyd edilmişdir. Biz də nəzərdən keçirilən tərifin ən geniş konsepsiyasını vermək cəhdlərini araşdırdıq. Eyni zamanda, nəzərə almaq lazımdır ki, bu və ya digər anlayışdan danışarkən, bir anlayışın ifadə edə bildiyindən daha çox şey tələb etmək də düzgün deyil. Müasir beynəlxalq hüquq hələlik beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatının hamı tərəfindən tanınmış bir tərifini formalaşdırma bilməmişdir. Eyni zamanda, bu cür təşkilatların müəyyənləşdirilməsi üçün ümumtanınmış meyarlar hazırlanmışdır ki, onlara; təşkilat qeyri-kommersiya xarakterli olmalıdır; təşkilat zorakı metodlardan istifadə etməməli və ya belə metodları təşviq etməməlidir; təşkilat güc əldə etmək üçün siyasi fəaliyyətlərdə iştirak etməməlidir; təşkilat ən azı üç ölkədə filialı olduğu təqdirdə beynəlxalq hesab olunur kimi elementləri aid etmək olar.*

problemlərlə məhdudlaşır. Müasir beynəlxalq münasibətlərdə BQHT-lərin artan rolu, beynəlxalq problemlərin beynəlxalq səviyyədə həllində milli sivil cəmiyyətlər arasında artan qarşılıqlı asılılıq və birlik hissi ilə izah edilə bilər.

Amerikalı tədqiqatçı S.Çarnovitzə görə, qeyri-hökumət təşkilatları olmasaydı, beynəlxalq hüquq insanlıq üçün daha az əhəmiyyətli bir rol oynayardı. BQHT-lər, dövlətin hər zaman milli, daxili məsələlərinə aid edilən problemlərdə beynəlxalq əhəmiyyəti müəyyənləşdirməyə kömək etmişdir[6, 348].

**Açar sözlər:** qeyri-hökumət təşkilatı, BQHT, hökumətlərarası təşkilatlar, qeyri-dövlət, ECOSOC, qeyri-kommersiya, vətəndaş cəmiyyəti.

**İ**lk beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları əsasən təhsil, elmi, dini, pasifist və iqtisadi xarakter daşıyırdı. Qeyri-hökumət təşkilatları kateqoriyasına müxtəlif qeyri-rəsmi qruplardan tutmuş böyük ictimai birliklərə və hərəkatlara qədər müxtəlif ictimai təşkilatlar daxildir. Hakimiyyətin iradəsi ilə deyil, ictimaiyyətin təşəbbüsü ilə yaranan bu təşkilatlar ənənəvi olaraq vətəndaş cəmiyyəti institutlarına aiddir. Bir qayda olaraq,

lənşdirməyə kömək etmişdir[6, 348]. "Beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı" ifadəsinin ümumiyyətlə qəbul edilmiş vahid tərfi yoxdur. Bir sıra tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, bu termin getdikcə artan beynəlxalq sənədlərdə görünsə də, "yumşaq hüquq" adlanan normaların yalnız bəzilərində BQHT-lərin konsepsiyasına izahat gətirilmişdir. Beynəlxalq hüququn əsas mənbələrində beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının ümumdünya tərfi yoxdur. Üstəlik, ümumtanınmış qəbul edilmiş bir tərifin olmaması da müəyyən mənfi cəhətlərə səbəb olur. Xüsusilə beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının tərifindən asılı olaraq, bəzi təşkilatlar bu kimi



tanına bilər, bəziləri isə tanınmaya bilər. Beləliklə, beynəlxalq hüquq elminin gündəmində beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı anlayışının müəyyənəşdirilməsi məsələsi aktualdır. Bu istiqamətdə alimlər, beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlar və beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları özləri tərəfindən cəhdlər edilmişdir. BQHT anlayışının beynəlxalq praktikada istifadəsi qaydaları birləşdirilməyib, lakin müəyyən bir qurumun terminologiyasında fərqli mənalarda çox istifadə olunur.

Vahid "beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı" anlayışının işlənməsindəki çətinliklər bir sıra amillərlə əlaqələndirilir. Birincisi, qeyri-hökumət təşkilatları qrupuna çox fərqli beynəlxalq təşkilatlar daxildir. Bunlar yalnız ictimai fəaliyyətlə məşğul olan təşkilatlar deyil, həm də xüsusi məsələlərlə məşğul olan təşkilatlardır. İkincisi, milli qanunvericilik bu fenomeni fərqli şəkildə və birmənalı şəkildə müəyyənəşdirir, fərqli olaraq mahiyətə eyni fenomeni adlandırırlar. Xüsusilə çətin və mübahisəli bir məsələ BQHT-lərin hüquqi statusunun və hüquq subyektivliyinin müəyyənəşdirilməsidir[2, 28-29].

"Beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı" anlayışının meydana çıxması məhz beynəlxalq ümumi hüquqa aid edilir. XIX əsrin sonlarından bəri başlayan və BMT-nin yaradılmasından sonra BQHT-lərin beynəlxalq münasibətlər sisteminə daxil olma meylə beynəlxalq əməkdaşlığın bu müstəqil iştirakçısı haqqında fikirlərin birləşdirilməsini tələb etmişdir[14, 3].

İlk vaxtlar, "qeyri-hökumət təşkilatı" ifadəsi, istər yerli, istər milli, istər regional, istərsə də beynəlxalq əsasda, öz fəaliyyətini ictimai maraqlar naminə həyata keçirən və kommersiya məqsədini güdməyən, xüsusi könüllü xarakterli bir quruluşa aiddir. Belə yanaşma əsasən BMT orqan və təsisatlarının,

ekspertlərinin təkliflərində öz əksini tapmışdır. Bu termin, tez-tez mübahisələrə səbəb olur, çünki tərif digərinin inkar edilməsi yolu ilə qurulduğundan, hökumətlərarası razılaşma əsasında qurulmayan hər hansı bir təşkilata geniş tətbiq olunur.

Beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatların anlayışının hazırlanması problemi bir çox beynəlxalq hüquqsünaslar tərəfindən dəfələrlə irəli sürülmüşdür. Bu münasibətlə Beynəlxalq Hüquq Komissiyasının iclasında beynəlxalq bir təşkilatın "öz orqanlarına sahib olan bir müqavilə əsasında qurulmuş dövlətlər birliyi" hesab edilməsini təklif edən C.Brayerli tərəfindən bir məruzə dinlənilmişdi. C.Fitzmoris həmin iclasda beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatların növbəti anlayışını irəli sürmüşdü: "... üzv-dövlətlərdən fərqli bir quruluşa sahib olan, beynəlxalq hüququn subyektivi olan və beynəlxalq müqavilələr bağlaya bilən, təsis aktı və ümumi qurumları olan dövlətlərin müqaviləyə əsaslanan birliyi beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlardır"[8, 305].

BQHT-nin qeyd edilən anlayışlarındakı ümumi və əsas xüsusiyyət onların dövlətlərin birləşdirilməsinin və mütləq beynəlxalq müqavilə əsasında birləşdirilməsinin nəticəsidir. Bu məqam beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının mənşəyi və mahiyyəti baxımından çox vacibdir.

BQHT-lərin spesifik xüsusiyyətlərini əks etdirən meyarlara gəlincə, müasir beynəlxalq hüquq doktrinasının bu mövzuda ortaq fikri yoxdur. Eyni zamanda beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatının xüsusiyyətlərini inkişaf etdirmək, beynəlxalq münasibətlərin, beynəlxalq hüququn vacib qurumlarından biri kimi mahiyyətini açmaq deməkdir. BQHT-lərin aydın və tam anlayışının hazırlanması bu kateqoriyadakı təşkilatların digərlərindən fərqlənməsinə səbəb olur.





BQHT ilə əlaqəli tətbiq edilən ən uyğun anlayışın müəyyən edilməsi məsələsi mübahisəlidir. Beynəlxalq hüquq doktrinasında adətən "beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları" və ya qısaldılmış "BQHT" termini istifadə olunur. Bu termin İkinci Dünya Müharibəsindən sonra BMT tərəfindən tətbiq edilmiş və hökumətlərarası ixtisaslaşmış qurumların və beynəlxalq təşkilatların hüquqlarını fərqləndirmək üçün ilk dəfə 1945-ci ildə BMT Nizamnaməsində istifadə edilmişdir [15, 25]. Sonra bu termin beynəlxalq aktlarda istifadə olunmağa başladı və sonradan bir çox dövlətlərin milli qanunvericiliyi tərəfindən qəbul edilmişdir.

Lakin, bu anlayışla yanaşı digərlərindən də istifadə olunur. Beləliklə, Millətlər Cəmiyyəti bu cür təşkilatlarla münasibətdə "Beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları" anlayışından istifadə etməmişdir, bu tip təşkilatları adlandırmaq üçün əsasən "qeyri-rəsmi", "qeyri-dövlət", "kөнüllü", "özəl təşkilatlar" kimi terminlərdən istifadə edilirdi.

Beynəlxalq hüquq doktrinasında müxtəlif adlar da istifadə olunur. Məsələn, K.Mörfi QHT-ləri "özəl sektor"un çoxsaylı təşkilatlarının nümayəndəsi kimi təsnif edir [11, 789]. P.Uopner "vətəndaş cəmiyyəti" adından istifadə edir. BMT-nin rəsmi sənədlərində QHT-lərə münasibətdə "vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları (civil society organizations (CSOs))" ifadəsi də istifadə olunur. ÜST-ün QHT-lərlə münasibətlərini tənzimləyən daxili sənədlərində "vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları" ifadəsi də istifadə olunur. Son otuz ildə "Vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları" adı "QHT" termininə alternativ olaraq daha da populyarlaşmışdır. "Qlobal vətəndaş cəmiyyəti", "beynəlxalq vətəndaş cəmiyyəti" ifadələrinin qeyri-dövlət dərnəklərinin beynəlxalq hüquq yaradıcılığı prosesinə həqiqi töhfəsini vur-

ğuladığı ortaya çıxmışdır. Vətəndaş cəmiyyəti dünyada mövcud olan paralel alternativ güc mərkəzinə istinad edir. Avropa ölkələrinin hüquq doktrinasında "özəlbeynəlxalqbirlilər" (private international unions), "assosiasiyalar" (associations) ifadələrinə rastgəlməklər [12, 4].

BQHT-lərin rəsmi işçi tərifinə gəldikdə, ECOSOC-un 25 iyul 1996-cı il tarixli 1996/31 sayılı Qətnaməsinə əsasən, BQHT-lər ilə BMT arasındakı məşvərətçi əlaqələri tənzimləyən əsas sənədə müvafiq olaraq, beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatı dedikdə, hökumətlərarası razılaşma əsasında yaradılan və mənfəət əldə etmək məqsədini güdməyən istənilən qeyri-hökumət təşkilatı nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, həm BMT, həm də Avropa Şurası istehsalçıların və kommersantların universal və regional birliklərini tanıyır: məsələn, Neft Şirkətlərinin Beynəlxalq Dənizçilik Forumu (Oil Companies International Maritime Forum) BMT-nin Beynəlxalq Dəniz Təşkilatının işində fəal iştirak edir. Bu tip birliklər mənfəət əldə etməməklə bağlı tələblərə cavab verir, lakin təcrübə göstərir ki, onların fəaliyyəti üzvlərinin kommersiya maraqlarının lobbiciliyi ilə əlaqəli ola bilər.

"Qeyri-hökumət təşkilatı" termininin üstünlükləri barədə məsələləri tədqiq edən tanınmış beynəlxalq hüquqşünas və beynəlxalq təşkilatların tədqiqatçısı G.İ.Morozov qeyd edir ki, "Qeyri-hökumət təşkilatı" anlayışının daha aydın olduğunu və "ictimai təşkilat" anlayışı ilə müqayisədə ziddiyyətli şərtlərə səbəb olmur" [3, 189].

Eyni zamanda, başqa bir nüfuzlu müəllif B.Stoşiq "Qeyri-hökumət təşkilatı" anlayışını qeyri-dəqiq hesab edir. Onun fikrincə, mahiyyətini daha düzgün əks etdirən "beynəlxalq



ictimai təşkilatlar" adına üstünlük verilməlidir [13, 12-13].

Bundan əlavə, J.Meyno beynəlxalq QHT-ləri beynəlxalq aləmdə fəaliyyət göstərən, hökumətlərarası təşkilatlara, dövlətlərin hökumətlərinə və ictimai rəyə təsir göstərən "beynəlxalq təzyiq qrupları" olaraq tanıyır [10, 560]. Bu yanaşma Cozef Lador-Lederer tərəfindən dəstəklənir və müəllif, beynəlxalq QHT-lərin hər hansı bir demokratik birlikdən daha çox təzyiq qrupu olmasının lehinə çıxış edir [9, 377-379].

Qeyd edilən müəlliflərin fikirlərinə əlavə olaraq, vurğulayaq ki, BQHT-lər "dövlətə qarşı əsas sosial əks çəki" rolunda çox faydalı və hətta lazımi funksiyaları yerinə yetirdiyinə qadir olduğuna görə, belə bir muxtar birliyin meydana gəlməsi dövlətin beynəlxalq cəmiyyətlə üzləşdiyi əsas, həyati problemlərini həll edə bilməməsinə obyektiv bir zərurət və ya reaksiyadır.

Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-hökumət təşkilatları anlayışına birbaşa təsir göstərən bir-birinə zidd olan iki baxış bucağı geniş yayılmışdır ki, bunlar: E.Cac tərəfindən irəli sürülən "QHT-lərin böyük əhəmiyyət kəsb etmədiyi və beləcə onların öz mövqelərini möhkəmləndirə bilməməsi" ilə bağlı neqativ yanaşma və C.Menyo, C.Lador-Lederer, B.Stoşiq, D.Mitrani kimi müəlliflər tərəfindən irəli sürülən və transmilli subyektlərin dünya proseslərinə təsirinin əhəmiyyətini tanıyan yanaşmadır. İkinci qrup müəlliflər BQHT-lər barədə pozitiv fikirdə olsalar da, "qeyri-hökumət təşkilatı" anlayışını geniş anlamda şərh edir və bu anlayışın tərkibinə transmilli şirkətlər, kilsələr, milli istiqlal hərəkatı, həmkarlar ittifaqlarını da daxil edirlər.

D.Karro və P.Jüar beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının "fərdi və ya hüquqi şəxslərin təşəbbüsü ilə yaradılan, beynəlxalq

qeyri-kommersiya fəaliyyətlərini həyata keçirmək məqsədilə yaradılan və daxili (beynəlxalq deyil) hüquqla müəyyən edilən hüquqi şəxs statuslu təsisatlar" kimi tanınmasını təklif edirlər [5, 524-525].

Digər bir tərif A.Y.Kapustinin redaktoru olduğu dərslikdə mövcuddur. Həmin əsərdə qeyd edilir ki, "beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları təzyiq qrupları və ya transmilli qüvvələr kimi beynəlxalq həyatda və beynəlxalq münasibətlərdə iştirak edən fərqli və çoxsaylı qurumlardır: dini birliklər (kilsələr), siyasi partiyalar ittifaqları, həmkarlar ittifaqları və s." Müəllifin fikrincə, "BQHT-lər ümumiyyətlə daxili qanunlara görə dəqiq bir hüquqi statusa malikdirlər, lakin müasir beynəlxalq hüquq da onlar üçün müəyyən bir hüquqi statusu tanıyır" [1, 127].

BQHT-lərə anlayış verilməsi ilə bağlı hüquqi problemləri tədqiq edərkən bir vacib məqama da diqqət yetirmək lazımdır ki, ABŞ və Qərbi Avropa ölkələrinin hüquq doktrinasında daha çox "qeyri-hökumət təşkilatları" (nəinki, "beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları") terminindən istifadə olunur. A.K.Lindblom QHT-nin növbəti tərifini verir: bu və ya digər təşkilat o zaman qeyri-hökumət təşkilatı olur ki, hökumətin təsirindən kənardır və adətən ictimai funksiyaları yerinə yetirmir. QHT qeyri-kommersiya məqsədlərinə xidmət edir. Belə bir təşkilatın əldə etdiyi mənfəət üzvləri və ya təsisçiləri arasında bölüşdürülmür, QHT-nin məqsədinə çatmaq üçün istifadə olunur. Bu təşkilat zərəkətdən istifadə etmir və ya onu dəstəkləmir. QHT-nin təmsilçi bir quruluşu var, fəaliyyəti ümumiyyətlə nizamnaməyə əsaslanır [7, 344].

Məhz bu əsasda Ş.Zorqib BQHT termininin üç növ təşkilat və ya qurumu əhatə etdiyini vurğulayır. Birincisi, bunlar "ictimai



fikir qüvvələri"dir. Dünya siyasətinə təsir baxımından beynəlxalq subyekt olaraq dövlətlərlə həqiqətən rəqabət edə bilməzlər, lakin beynəlxalq ictimai rəyə əhəmiyyətli dərcədə təsir göstərilir. Buraya müxtəlif "beynəlxalq" qurumlar daxildir: siyasi (məsələn, Sosialist İnternasional); dini (məsələn, Kilsələrin Ekümenik Şurası); humanitar (Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi) qurumları. İkincisi, bunlar "özəl transmilli səlahiyyətli"dir, yəni dünya səviyyəsində yeni "iqtisadi, gizli və idarəolunmaz" qüvvələrin meydana çıxmasını simvolizə edən təşkilatlar və qurumlardır. Beynəlxalq münasibətlərdə siyasi və iqtisadi güc arasındakı fikir ayrılığını ifadə edir və "dünya cəmiyyəti" nin təşkilatlanmasını ciddi şəkildə sarsıdırlar. Bura bir tərəfdən transmilli müəssisələr, digər tərəfdən transmilli sendikalizm daxildir. Nəhayət, üçüncüsü, bunlar "istehsalçı dövlətlərin birlikləridir". Söhbət strukturları və tərkibləri baxımından dövlətlərarası, ancaq fəaliyyətlərinin təbiəti baxımından transmilli olan və "planetar bir birlik olaraq tək bir məkan kimi çoxalmış beynəlxalq cəmiyyətdə iqtisadi təsirlərini göstərməyə çalışan" təşkilatlardan gedir. Buraya Mis İxrac edən Ölkələrin Hökumətlərarası Şurası, Dəmir İxrac edən Ölkələrin Təşkilatı daxildir[16, 91-118].

Müasir beynəlxalq hüquqda Qeyri-hökumət təşkilatları tez-tez subyektiv və bir-birinin əvəzinə istifadə olunan müxtəlif adlardan istifadə edirlər. Əsas etibarilə BQHT-lər (Beynəlxalq Qeyri-Hökumət Təşkilatları), QHT-lər (Qeyri-kommersiya Təşkilatları), VCT-lər (Vətəndaş Cəmiyyəti Təşkilatları), icma əsaslı təşkilatlar, Qlobal təşkilatlar və s. adlardan istifadə olunur.

Bununla birlikdə, BQHT olmaq şərtlərinə BMT ilə əlaqəli konfrans və simpoziumlara qatılmaq, komitə dinləmələrində və kon-

franslarında məruzə etmək və BMT və ya digər qurumlarla yanaşı QHT forumları təşkil etmək daxildir. QHT forumları tez-tez BMT mübahisələrinə təsir göstərmək üçün BMT konfranslarına paralel olaraq keçirilir. Qeyri-hökumət təşkilatlarının beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatların və hökumət dinləmələrində ekspert ifadələri verməsi təşviq olunur və iclasları üçün beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlar və dövlət qurumlarında görüş yeri təklif olunur. QHT-lərin BMT arxivlərinə girişinə də icazə verilir[4, 5]. Hesab edirik ki, dünya praktikasında qəbul edilmiş "qeyri-hökumət təşkilatı" ifadəsi bu fenomenin mahiyyəti ilə daha çox uyğundur, çünki ən vacib xüsusiyyətləri əks etdirir. Eyni zamanda digər fenomenlər, xüsusən assosiasiyalar, könüllü təşkilatlar, vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları bu fenomenin mahiyyətini dəqiq müəyyənləşdirmədikləri üçün tənqid olunur. Bizim fikrimizcə, "transmilli assosiasiya" termininin müsbət perspektivləri var, lakin "qeyri-hökumət təşkilatı" ifadəsi hələ də ən geniş yayılmış termdir, eyni zamanda beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatların sənədlərində ən çox tətbiq olunur.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilənləri təhlil edərək, "Beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatları" termininin beynəlxalq hüquq elmində və beynəlxalq münasibətlər praktikasında tez-tez istifadə edildiyi qənaətinə gəlirik. Ancaq buna baxmayaraq, beynəlxalq və qeyri-hökumət təşkilatlarının vahid və ümumiyyətlə qəbul edilmiş bir tərif yoxdur, baxmayaraq ki, BQHT-ləri xarakterizə edən ən ümumi xüsusiyyətlər müxtəlif ölkələrin beynəlxalq hüquq ədəbiyyatlarında təsvir edilmişdir. Oxsar işarələr beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlar tərəfindən qəbul edilmiş rəsmi beynəlxalq aktlarda da verilir.



**İstinadlar:**

1. Капустина, А.Я. Международное право: учебник.–М.: Гардарики, – 2008. –617 с.
2. Лысенко, В.В. К вопросу об определении понятия «международная неправительственная организация»// –Юридический мир. – 2009. – № 10.–С. 28-29.
3. Морозов,Г.И. Международные организации. Некоторые вопросы теории. –Москва: Мысль, – 1974, –332 с.
4. Brown, D. The Effectiveness of Non-Governmental Organizations (NGOs) within Civil Society // – International Studies Masters. – 2009, Vol. 12, –p. 1-75.
5. Carreau, D. Droit international economique / D.Carreau, T.Flory, P.Juillard. –Paris: L.G.D.J.,1990, –725 p.
6. Charnovitz, S. Nongovernmental Organizations and International Law // – The American Journal of International Law. – 2006. Vol. 100. –No. 2. Apr.,–p. 348.
7. Crawford, J. The Law of International Responsibility/ed. by J.Crawford, A.Pelley, S.Olleson. –New York: –2010. – 644 p.
8. Droeese, G. Membership in International Organizations: Paradigms of Membership Structures, Legal Implications of Membership and the Concept of International Organization. – The Hague: Springer Nature,– 2020, –439 p.
9. Lador-Lederer,J.J. International Non-Governmental Organizations and Economic Entities: A Study in Autonomous Organization and Jus Gentium. –Leyden:A.W. Sythoff, –1963, – p. 377-379.
10. Meynaud,J. Les Groupes de Pression Internationaux.– Lausanne, –1961,– 560 p.
11. Murphy, C.N. Global Governance: Poorly Done and Poorly Understood. International Affairs // – Royal Institute of International Affairs. – 1944. Vol. 76, No. 4, – (Oct., 2000), –p. 789-803.
12. Sands,P. Bowett's law of international institutions / P.Sands., P.Klein. –London:Sweet & Maxwell, –2001, – 610 p.
13. Stosic,B. Les Organisations Non-Gouvernementales et les Nations Unies. Geneve, Paris: –1964, – 367 p.
14. White, L.C. International Non-Governmental Organizations: Their Purposes, Methods, and Accomplishments, New Brunswick, –New York: Rutgers University Press, –1951, 168 p.
15. Willetts, P. What is a Non-Governmental Organization?/UNESCO Encyclopaedia of Life Support Systems. – London:– 2000, – p. 25.
16. Zorgbibe, Ch. Les relations intemationales. –Paris: 1991. –360 p.

**СПЕЦИФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ  
МЕЖДУНАРОДНЫХ НЕПРАВИТЕЛЬСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ**

**Элнора Мирзоева,  
доктор философии по праву,доцент.**

Сам термин "международные неправительственные организации" очень трудно определить. Возможность неточного определения НПО как отрицания уже отмечалась. Говоря о другом понятии, также неправильно требовать, чтобы одно понятие могло выразить более чем одно. Современное международное право еще не выработало общепринятого определения международной неправительственной организации. В то же время были разработаны обобщенные критерии для выявления таких организаций; организация должна быть некоммерческой; организация не должна использовать или продвигать насильственные методы; организация не должна участвовать в политической деятельности с целью завоевания власти; Элементы могут быть отнесены к



определенным, поскольку организация считается международной, если у нее есть филиалы как минимум в трех странах.

**Ключевые слова:** неправительственная организация, МНПО, межправительственные организации, неправительственные, ЭКОСОС, некоммерческая организация, гражданское общество.

### SPECIFIC FEATURES OF INTERNATIONAL NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS

**Elnara Mirzayeva,**  
**Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor.**

The term "international non-governmental organizations" is very difficult to define. The possibility of an inaccurate definition of NGOs as negation has already been noted. When talking about another concept, it is also wrong to require that one concept can express more than one. Contemporary international law has not yet developed a generally accepted definition of an international non-governmental organization. At the same time, generalized criteria were developed to identify such organizations; the organization must be non-profit; the organization must not use or promote violent methods; the organization should not participate in political activities with the aim of gaining power; Elements can be classified as specific because an organization is considered international if it has branches in at least three countries.

**Keywords:** non-governmental organization, INGOs, intergovernmental organizations, non-governmental, ECOSOC, non-profit organization, civil society.

### ULUSLARARASI SİVİL KURULUŞLAR FAALİYETİN ÖZEL ÖZELLİKLERİ

**Elnara Mirzayeva,**  
**Hukuk Felsefesi Doktoru, Doç.**

"Uluslararası sivil toplum kuruluşları" terimini tanımlamak oldukça güçtür. Bir STK'nın inkar yoluyla yanlış bir şekilde tanımlanma olasılığı daha önce belirtilmiştir. Ya da başka bir deyişle, birden fazla kavramın ifade edebileceğinden fazlasını talep etmek doğru değildir. Modern uluslararası hukuk henüz evrensel olarak kabul edilmiş bir uluslararası sivil toplum kuruluşu tanımı oluşturmamıştır. Bunlar arasında şunlar yer alır: kuruluş kar amacı gütmeyen olmalıdır; kuruluş şiddet içeren yöntemler kullanmamalı veya teşvik etmemelidir; kuruluş, kazanç sağlamak için siyasi faaliyetlerde bulunmamalıdır. en az üç ülkede şubeleri varsa, kuruluş uluslararası olarak kabul edilebilir.

**Anahtar kelimeler:** sivil toplum kuruluşu, STK, hükümetlerarası kuruluşlar, sivil toplum, ECOSOC, kar amacı gütmeyen, sivil toplum.



## MÜHARİBƏ CİNAYƏTLƏRİ NƏTİCƏSİNDƏ FİZİKİ ŞƏXSLƏRƏ VURULAN ZİYANIN ÖDƏNİLMƏSİ FORMALARI

**Mehriban Eyyubova,**  
**Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakül-**  
**təsi Beynəlxalq ümumi hüquq kafed-**  
**rasının dosenti, hüquq üzrə fəlsəfə dok-**  
**toru.**

e-mail:mehriban\_e@yahoo.com

*Məqalədə müharibə cinayətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulan ziyanın ödənilməsi formaları hüquq ədəbiyyatında mövcud fikir müxtəlifliyi və beynəlxalq praktika əsasında geniş təhlil edilir. Qeyd edilir ki, beynəlxalq hüquqi sənədlərin və beynəlxalq hüquq doktrinasının təhlili dövlətlər tərəfindən beynəlxalq silahlı münaqişələrdə vurulan ziyanın ödənilməsi üzrə bir sıra formalar müəyyən edilmişdir. Ziyanın ödənilməsi dedikdə isə, dövlətlərin beynəlxalq hüquqazidd əməlləri nəticəsində meydana çıxan və vurulan ziyanın əvəzinin tam şəkildə ödənilməsində özündə ehtiva etdirən dövlətlərin məsuliyyətidir.*

**Açar sözlər:** beynəlxalq məsuliyyət, müharibə cinayətləri, ziyanın ödənilməsi, dövlətlərin məsuliyyəti, beynəlxalq hüquq, silahlı münaqişələr, beynəlxalq hüquqzidd əməl.

**D**övlətlərin məsuliyyəti haqqında Maddələr Layihəsində “ziyanın əvəzinin ödənilməsi forması” adlı hüquqi kateqoriyadan istifadə edilir, lakin bu terminin anlayışı verilmir. Bu Sənədə müvafiq olaraq, ziyanın ödənilməsi dedikdə, dövlətlərin beynəlxalq hüquqazidd əməlləri nəticəsində meydana çıxan və vurulan ziyanın əvəzinin tam şəkildə ödənilməsində ehtiva olunan

dövlətlərin məsuliyyətini bildirir (md. 31) (1).

Beynəlxalq hüquqi sənədlərin və beynəlxalq hüquq doktrinasının təhlili dövlətlər tərəfindən beynəlxalq silahlı münaqişələrdə vurulan ziyanın ödənilməsi üzrə aşağıdakı formaların ayırd edilməsinə imkan verir: restitutsiya; kompensasiya; satisfaksiya.

Hüquq ədəbiyyatlarında bu məsələ ilə bağlı müxtəlif fikirlər səsləndirilmişdir. Beynəlxalq Hüquq Komissiyasının üzvü olmuş, məşhur beynəlxalq hüquq alimi İ.İ. Lukaşuk ziyanın ödənilməsi formasına belə anlayış verir – dəymiş ziyanın ödənilməsi forması deyərək, dövlətlərin beynəlxalq hüquqazidd əməlləri üzrə məsuliyyətindən yaranan ziyanın əvəzinin ödənilməsi üzrə dövlətlərin öhdəliklərinin həyata keçirilməsi

üsulları nəzərdə tutulur (2).

Ziyanın ödənilməsinin əsas prinsipləri haqqında Bəyannamənin müəllifləri ziyanın ödənilməsi anlayışı altında ilk növbədə, silahlı münaqişələr zamanı istifadə olunan beynəlxalq hüququn normalarının pozulmasının neqativ nəticələrinin dayandırılmasına və münaqişədən öncəki vəziyyətin bərpasına yönəlmiş vasitələri müəyyən edirlər. Ziyanın ödənilməsinin əsas prinsipləri haqqında Bəyannaməyə müvafiq olaraq, dəymiş ziyanın ödənilməsi restitutsiya, kompensasiya, satisfaksiya formasında, həmçinin qarantiyalar və təkrarən baş verməməyə zəmanət verilməsi formasında.



Beləliklə, kompensasiyanın formalarının anlayışını müəyyən edərəkən Bəyannamə Layihəsinin müəllifləri silahlı münaqişələr zamanı istifadə olunan beynəlxalq hüququn normalarının pozulması nəticəsində vurulmuş ziyanın tam şəkildə ödənilməsinə yönəlmiş vasitələri nəzərə almışlar. Əsas diqqət məhz hüquqi məsuliyyətin hədəflərinə ayrılmışdır, başqa sözlə desək, vəziyyətin bərpasına. Bu o deməkdir ki, beynəlxalq hüquqazidd əməl törədilməyədi mövcud vəziyyət də olmazdı.

Hesab edirik ki, ziyanın ödənilməsinin formalarının göstərilən anlayışları bir-birini inkar edən deyil, həmin formalar müxtəlif məqamlara diqqət yetirilməsini nəzərdə tutur. İfadə edilmiş fikrə əsasən beynəlxalq silahlı münaqişə nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş zərərin ödənilməsinin formasının növbəti anlayışını verməyi mümkün hesab edirik: bu məsuliyyətli subyektdən beynəlxalq silahlı münaqişələr zamanı tətbiq edilən beynəlxalq hüquq normalarının pozulması nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın əvəzinin ödənilməsi üzrə vəzifəsinin realizəsi üsuldur.

İndi isə konkret olaraq müharibə cinayətləri nəticəsində vurulan ziyanın ödənilməsi formalarını tədqiq edək. İlk öncə, restitutsiyadan başlayaq. Hüquq ədəbiyyatlarında restitutsiya ilə bağlı alimlər arasında prinsipial fikir ayrılıqları yoxdur. Əksər mütəxəssislər restitutsiya deyərəkən, beynəlxalq hüquq normasının pozulmasına qədərki vəziyyətin bərpasını nəzərdə tuturlar. Belə ki, BMT Beynəlxalq Məhkəməsinin hakimi olmuş Ceyms Krouford qeyd edir ki, restitutsiya əşyaların əvvəlki vəziyyətinə bərpa edilməsidir (3). Restitutsiya ziyanın naturada ödənilməsidir, bu zaman zədələnmiş əmlakın dəyişdirilməsi ilə bağlı substitutsiya terminindən də istifadə edilir.

Ətraf mühit hüququ üzrə məşhur mütəxəssis Rene Lefeber qeyd edir ki, restitutsiya beynəlxalq hüquq normasının pozulmasına qədərki vəziyyətin bərpasını özündə əks etdirir *restitutio in integrum* (4). Hesab edirik ki, ziyanın ödənilməsi vasitəsi kimi substitutsiyanın fərqləndirilməsi əhəmiyyət kəsb etmir.

E.K.Jiyardın fikrincə, restitutsiyanın məqsədi qanunsuz aktın baş verməsinə qədər mövcud olan vəziyyətin qaytarılmasıdır. Belə tədbirlərə misal olaraq, qanunsuz saxlanılan şəxslərin azadlığa buraxılması, qanunsuz müsadirə edilən əmlakın geri qaytarılması, qanunsuz məhkəmə qərarlarının ləğv edilməsini göstərmək olar (5).

Restitutsiya ilə bağlı hüquq ədəbiyyatlarındakı müddəalar beynəlxalq hüquqi aktların işlənilib hazırlanmasında mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Dövlətlərin məsuliyyəti haqqında Maddələr Layihəsinə əsasən restitutsiya, ziyanın əvəzinin ödənilməsinin ilkin formasıdır və hüquqazidd əməlin törədilməsinə qədər mövcud olan vəziyyətin bərpa edilməsini nəzərdə tutur (md. 35) (6). Maddələr Layihəsinə kommentariyalarda da qeyd edilir ki, cavabdeh dövlət ilk növbədə əvvəlki vəziyyətin bərpasını həyata keçirməlidir. Maddələr Layihəsində həmçinin qeyd edilir ki, əgər bu maddi baxımdan mümkün deyilsə və kompensasiya ödənilməsi bundan çox fayda verərsə, o zaman restitutsiya tətbiq edilmir. Maddi baxımdan qeyri-mümkünlük o zaman baş verir ki, bərpa olunması əmlak tamamilə itirilmiş və bərpası mümkün deyil.

Beləliklə, restitutsiya iki amillə məhdudlaşdırılmışdır. BMT Baş Məclisinin 2005-ci il 60/147 sayılı Qətnaməsi ilə təsdiq edilmiş



Əsas prinsiplər və rəhbər müddəaların 19-cu bəndinə əsasən restitusiya, qurbanın insan hüquqları sahəsində beynəlxalq normalarının kobud şəkildə pozuntularının və beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntularının baş verməsindən əvvəlki vəziyyətə qayıdışdır (7). Restitusiya azadlığın, hüquqların, sosial statusun, şəxsiyyəti təsdiqləyən sənədlərin, ailə vəziyyətinin, vətəndaşlığın, yaşayış yerinə qayıdışın, işə bərpa və mülkiyyətin qaytarılmasını özündə əks etdirir.

Mahiyyət etibarilə, Dövlətlərin məsuliyyəti haqqında Maddələr Layihəsində də restitusiyanın eyni anlayışı verilir. Dəqiqləşdirmə beynəlxalq hüququn normalarına aiddir, hansıların ki pozulması ziyanın əvəzini verməyi nəzərdə tutur. Burada söhbət insan hüquqları və beynəlxalq humanitar hüquq sahəsində beynəlxalq normaların pozulmasından gedir. Həmçinin Əsas prinsiplər və rəhbər müddələrdə kompensasiyanın başqa formaları ilə bağlı restitusiyanın prioritetliyi müəyyən edilmir, eyni zamanda onun məhdudlaşdırılması halları da göstərilir.

Ziyanın ödənilməsinin əsas prinsipləri haqqında Bəyannaməyə müvafiq olaraq, restitusiya – silahlı münaqişə zamanı istifadə olunan beynəlxalq hüququn normalarının pozulmasına qədər mövcud olmuş vəziyyəti bərpa edən ölçülərin məcmusudur. Oxşar üsulla, nizama salmanın predmetini nəzərə alaraq, Bəyannamədə beynəlxalq hüququn normaları göstərilir, hansıların ki, pozulması beynəlxalq məsuliyyət yaradır. Bu, beynəlxalq silahlı münaqişələr zamanı tətbiq olunan beynəlxalq hüququn normalarıdır.

Bəyannamə Layihəsinə Şərhlərdə göstərilir ki, Mühərribə qurbanlarına kompensasiyalar

üzrə Komitə üzvləri onunla razıdır ki, restitusiya o zaman həyata keçirilə bilər ki, o prinsip etibarilə mümkündür. Həmçinin onlar belə bir məsələni də istisna etməzlər ki, restitusiya və kompensasiya bir-birinə proporsional olmalıdır. Hərbi kompensasiyalar üzrə Komitə üzvləri ondan şübhələnirlər ki, ziyanın ödənilməsinin müxtəlif formalarının qarşılıqlı əlaqəsi haqqında dəqiq qayda müəyyən edilə bilər. Belə bir misal da göstərilir ki, qaçqınlar və məcburi köçkünlər adətən onlara mənəvi xəsarət yetirmiş ərazilərə qayıtmaq istəməzlər, əvəzinə kompensasiya ilə razılaşırlar.

Bu dəlil tamamilə əsaslıdır, onu nəzərə alaraq ki, Dövlətlərin məsuliyyəti haqqında Maddələr Layihəsinin 35-ci maddəsində müəyyən edilmişdir ki, əgər bu maddi cəhətdən qeyri-mümkündürsə, restitusiya tətbiq edilmir. Maddiliyin göstərilən meyarı yalnız əmlak hüquqlarının bərpası ilə bağlı vəziyyətləri əhatə edən kimi izah edilə bilər. Bununla belə, restitusiya həmçinin, fiziki şəxslər barəsində mühüm əhəmiyyətə malikdir və yalnız əmlak haqlarına yox, həm də qeyri-əmlak hüquqlarına münasibətdə də tətbiq edilir. Məsələn, restitusiya müəllif hüquqlarının, rütbələrin bərpasına aid ola bilər və s. Bu əlaqədə hesab edirik ki, maddilik meyarına mütləq göstəriş tamamilə əsaslı deyil və onu istisna etmək məqsədəuyğundur.

Biz güman edirik ki, beynəlxalq silahlı münaqişənin gedişində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsinin forması kimi restitusiya vəziyyətin bərpasına yönəlmiş tədbirlər kompleksini təşkil edir hansı ki, beynəlxalq silahlı münaqişələr zamanı istifadə olunan hüququn normalarının pozulmasına qədər mövcud idi. Restitusiya o hadisələrdə həyata keçirilmir ki, o hər hansı səbəblərə





görə qeyri-mümkündür və belə bərpaetmə vurulmuş ziyana qeyri-proporsionaldır. Restitutsiya əsasən növbəti tədbirlərin realizəsini özündə əks etdirir: zərərçəkmiş şəxslərin əvvəlki yaşayış yerinə qayıdışı, müharibə zamanı qanunsuz müsadirə olunan əmlakın geri qaytarılması, başqa hüquqların (haqların) və qanuni maraqların bərpası.

Vurulmuş ziyanın əvəzinin ödənilməsinin ikinci forması kompensasiyadır. Kompensasiya beynəlxalq təcrübədə ziyanın ödənilməsinin ən geniş yayılmış formasıdır. Bu forma, həmçinin beynəlxalq silahlı münaqişələr nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş zərərin ödənilməsi vaxtı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bunu müharibədən sonrakı problemlərin nizama salınması üzrə beynəlxalq təcrübə də sübut edir.

Hüquq ədəbiyyatlarında əksər müəlliflər belə bir fikirdə vahid mövqedə dayanırlar ki, kompensasiya, beynəlxalq hüquqazidd əməllə vurulmuş maliyyə ziyanının ödənilməsinin formasıdır. Fillip Sands kompensasiyaya növbəti anlayış verir: o, maliyyə zərərin ödənilməsinin forması olaraq, beynəlxalq hüquqazidd əməlin törədilməsi nəticəsində baş verir və o ölçüdə mövcud olur ki, hansı bu ziyanın restitutsiya ilə əvəzini verilməmişdir (8). Ann Qallaher dedikdə, maliyyə cəhətdən hesablanan zərərin pulla ödənilməsinə nəzərdə tutur, belə ödəniş maddi və mənəvi zərəri əhatə edir (9).

Kompensasiyanın göstərilən təyinləri bir çox məqamlarda oxşardır, kompensasiya forması üçün əsas element maliyyədir (pul ifadəsinə malik olan).

Bəzən hüquq ədəbiyyatlarında belə bir fikrə də rast gəlinir ki, Dövlətlərin məsuliyyəti haqqında Maddələrin Layihəsinə uyğun ola-

raq restitutsiyaya üstünlük verilir. Məsələ ilə bağlı belə bir arqument irəli sürülür ki, kompensasiya o ölçüdə istifadə olunur, hansı ki, vurulan ziyanın restitutsiya ilə əvəzi verilməmişdir. Adıçəkilən sənədin 36-cı maddəsinə əsasən beynəlxalq hüquqazidd əməl üçün məsuliyyətli dövlət, belə əməllə vurulmuş ziyanı kompensasiya etməyə borcludur, nə qədər ki, belə ziyanın əvəzi restitutsiya ilə verilmir (10). Kompensasiya, əldən çıxan fayda da daxil olmaqla, istənilən maliyyə ifadəsində sayılan zərəri əhatə edir.

Bəzən hüquq ədəbiyyatlarında restitutsiya və kompensasiyanın arasında qarşılıqlı əlaqə müəyyən edilmir. Yalnız göstərilir ki, ziyanın ödənilmə üsulları konkret hüquq pozmadan asılı olaraq, həm ayrı-ayrılıqda, həm də birgə tətbiq edilə bilər.

Kompensasiyanın və restitutsiyanın arasında qarşılıqlı əlaqəni Ziyanın ödənilməsinin əsas prinsipləri haqqında Bəyannamənin müəllifləri də müəyyən etməzlər. Bəyannamənin 8-ci maddəsinə müvafiq olaraq, kompensasiya, maliyyə cəhətdən hesaba alınma bilən istənilən ziyanı əhatə edir (11). Bəyannamə müəlliflərinin qənaətinə, belə yanaşmanın əsası dəqiq müəyyən edilə bilməyən halların mövcud olmasıdır.

Bizim fikrimizcə, bu fikir bir qədər mübahisə doğurur. İlk öncə onu qeyd edək ki, müharibədən sonrakı vəziyyətin bərpası praktikası göstərir ki, fiziki şəxslərə ziyanın vurulması zamanı ilk növbədə restitutsiya tətbiq edilir, sonra isə kompensasiya. Restitutsiyanın məhdudiyyəti hər hansı səbəbdən həyata keçirilə bilməyən istənilən vəziyyətləri əhatə edir.

2005-ci il tarixli Əsas prinsiplər və rəhbər müddəalar haqqında Sənədə müvafiq olaraq,



kompensasiya insan hüquqlarının kobud pozuntuları və beynəlxalq humanitar hüququn ciddi pozuntuları nəticəsində vurulmuş zərərin iqtisadi qiymətinə aid olan istənilənin əvəzi ödənilmənin formasını təşkil edir: fiziki və psixi ziyan; işə düzəlmə, təhsil və sosial güzəştlərin alınması sahəsində qaçırılmış imkanlar; maddi ziyan və qaçırılmış fayda, həmçinin qazanc imkanının itməsi; mənəvi zərər; hüquqi və ya ekspert köməyinə, dərmanlara və tibbi xidmətə ehtiyac, həmçinin psixoloji və sosial xidmətlərin xərcləri də bura daxildir (12).

Beləliklə, Əsas prinsiplər və rəhbər müddələrdə göstərilən kompensasiya anlayışı ümumilikdə Dövlətlərin məsuliyyəti haqqında Maddələr Layihəsinə və Zıyanın ödənilməsinin əsas prinsipləri haqqında Bəyannamənin müddəalarına ziddiyyət təşkil etmir.

Əsas prinsiplər və rəhbər müddələrdə zıyanın ödənilməsinin ayrıca forması kimi reabilitasiya fərqləndirilir. Reabilitasiya insan hüquqları və beynəlxalq humanitar hüquq sahəsində hüquq normalarının pozulması qurbanları üçün nəzərdə tutulmuşdur (md. 21) (13). Reabilitasiya dedikdə, tibbi və psixoloji baxımdan zərərçəkmiş şəxslərə köməyin göstərilməsi, həmçinin hüquq və sosial xidmətlər göstərilməsi anlaşılır. Bizim fikrimizcə, göstərilən xidmətlər dəyər qiymətinə malikdir, müvafiq olaraq, öz təbiətinə görə pulda yox, naturada kompensasiyadır.

Dövlətlərin məsuliyyəti haqqında Maddələr Layihəsinə Şərhdə göstərilir ki, kompensasiya, bir qayda olaraq, pul ödəməsinə təşkil edir, hərçənd başqa dəyər formaları da qəbul edə bilər. Bununla əlaqədar olaraq, təsəvvür edilir ki, kompensasiyanın sərbəst forması kimi reabilitasiyanın ayrılması əsassızdır.

Kompensasiya, məsuliyyətli dövləti cəzalandırmaq məqsədi, cərimə xarakteri daşımır. Beynəlxalq silahlı münaqişələr nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş zıyanın ödənilməsi və onun ümumiləşdirilməsi təcrübəsinin hazırkı dissertasiya tədqiqatında aparılmış analizi müxtəlif meyarlar üzrə ödənen kompensasiyaların aşağıdakı növlərini müəyyən etməyə imkan verir.

Birincisi, fiziki şəxsə vurulmuş zıyanın xarakterindən asılı olaraq kompensasiyanın növbəti növlərini ayırmaq olar: a) maddi zıyanın və b) mənəvi zıyanın kompensasiyası. Maddi ziyanda əmlak xarakterli itkilərin pul qiyməti anlaşılır; bu halda zərərlər adətən konkret zərərin növlərinə görə qiymətləndirilir, xüsusilə də, 1) əsas kapitalın dəyərinin kompensasiyaları, yəni itirilmiş və ya zərər vurulmuş əmlakın dəyərləri; 2) əldən çıxmış faydanın dəyərinin kompensasiyası, yəni alınmayan dəyərlərin zərərçəkmiş şəxs tərəfindən hüquq pozuntusu olmayacağı təqdirdə əldə edilə bilməsi; 3) əlavə xərclərin kompensasiyası, yəni zərərçəkmiş şəxsin hüquq pozmanın nəticələrinin aradan qaldırılması üçün etməli olacağı tədbirlərin xərcləri.

Mənəvi zıyanın kompensasiyası dedikdə isə, fiziki şəxsin şəxsi qeyri-əmlak hüquqlarının pozulması ilə və ya ona aid olan qeyri-maddi faydalara qəsd edilməsi nəticəsində şəxsə fiziki və əxlaqi iztirabların vurulması nəzərdə tutulur.

İkincisi, zıyanın ödənilməsinin müstəqil forması kimi kompensasiya və yaxud da, restitusiyaya əlavə kimi mövcud olan kompensasiya qismində aşağıdakı növləri fərqləndirmək olar:

a) Əsas kompensasiya. Məsələn kimi 1959-1964-cü illərdə Almaniyanın 11 Avropa döv-



ləti (Lüksemburqla, Norveç, Danimarka, Yunanıstan, Niderland, Fransa, Belçika, İtaliya, İsveçrə, Böyük Britaniya və İsveç) ilə ikitərəfli müqavilə əsasında ödədiyi kompensasiyaları qeyd etmək olar. Həmin müqavilələrə görə, Almaniya sadalanan dövlətlərdən hər biri üçün kompensasiyaların ödənməsi üçün xüsusi fond yaratmışdı (14); b) Fakültativ kompensasiya.

Üçüncüsü, kompensasiyanın ödənilməsi dövrüliyindən asılı olaraq kompensasiyanın növbəti növlərini ayırmaq:

a) birdəfəlik kompensasiya - bu, müəyyən edilmiş, bir qayda olaraq, konkret formada pul məbləğidir, hansı ki, silahlı münaqişə qurbanlarına bir dəfə ödənilir; b) müntəzəm kompensasiya — bir qayda olaraq, konkret şəkildə təyin edilən pul məbləğidir, hansı ki, müntəzəm əsasda (hər ay, üçaylıq və s.) beynəlxalq silahlı münaqişələrin qurbanlarına ödənilir. Misal olaraq, Alman faşizminin Holokostdakı yəhudi qurbanlarına "Article 2" Fondu və Mərkəzi və Şərqi Avropa Fondu tərəfindən hər ay ödənilən pul məbləğlərini qeyd etmək olar.

Dördüncüsü, kompensasiyanın formasından asılı olaraq onun növbəti növlərini ayırmaq olar: 1) pul formasında kompensasiya; və 2) naturada kompensasiya (zərərçəkmişlərə tibbi, psixoloji, hüquqi, ekspert və sosial xidmətlərin bilavasitə göstərilməsini əhatə edir).

Ziyanın ödənilməsinin sonuncu forması satisfaksiyadır. Satisfaksiya qeyri-maddi ziyanın ödənilməsini nəzərdə tutur. Əvvəlki formalar kimi satisfaksiya haqqında da beynəlxalq hüquq doktrinasında müxtəlif fikirlər səsləndirilmişdir.

Artur Rouvin göstərir ki, satisfaksiya, beynəlxalq hüquqazidd əməllə vurulmuş

mənəvi ziyanın ödənilməsi formasını təşkil edir (15). Satisfaksiyanın əsasən iki növü fərqləndirilir: birinci növ zərərin maddi və hüquqi xarakter daşdığı hallarda əvəzi ödənilmənin müstəqil formasını təşkil edən satisfaksiyanı ehtiva edir. İkinci növdə isə vurulmuş zərər tamamilə restitusiya və kompensasiya ilə ödənilə bilmir. İkinci növ satisfaksiya əvəzi ödənilmənin istənilən formasını müşayiət edir və hüquq pozma faktının onu törətmiş dövlət tərəfindən tanınmasını tələb edir.

Satisfaksiyanın formaları müxtəlifdir və onlara növbəti hərəkətləri aid etmək olar: hüquq pozmanın tanınması; üzr istənilməsi; hüquq pozma şəraitinin araşdırılması; şəxslərin cəzalandırılması, hansıların ki, hərəkətləri dövlətlər tərəfindən beynəlxalq hüquqazidd əməlin törədilməsinə gətirib çıxarmışdır; qarantıya və belə halların yenidən baş verməməsinə zəmanətlərin verilməsi.

Y.M.Kolosov satisfaksiyanın adi formalarına növbəti hərəkətləri aid edir: diplomatik xarakterli üzr istəmə və ya vəziyyətin bərpası, zərər vurulmasına gətirib çıxaran tədbirin ləğv edilməsi (16). Satisfaksiya üzrlərin istənilməsi kimi hərəkətlərdən və ya törədilən əməlin qanunsuzluğunun başqa cür tanınmasından, təqsirləndirilənlərin cəzalandırılması və hüquq pozmanın təkrarən baş verməsinin qarşısının alınmasından ibarətdir.

Satisfaksiya, dövlətin siyasi maraqlara və ya nüfuzuna zərərin vurulması halında baş verir. Satisfaksiya, növbəti üsullarla realizə edilə bilər: təəssüfün ifadəsi və üzrlərin istənilməsi, təqsirli vəzifəli şəxslərin cəzalandırılması, bu haqda əməlin rəsmi şəkildə və ya məhkəmə qərarı vasitəsi ilə hüquqazidd olmasının tanınması lazımdır.



Satisfaksiya, zərərçəkmiş dövlətə və ya istənilən şəxsə vurulan qeyri-maddi ziyan barəsində tətbiq edilir. Beləliklə, həm beynəlxalq hüquq doktrinasında, həm də beynəlxalq hüquqi aktlarda satisfaksiya qeyri-maddi ziyanın ödənilməsi forması kimi qiymətləndirilərək, törədilən hüquq pozuntusunun etiraf edilməsi, həmin hüquq pozuntusuna görə rəsmi şəkildə üzr istənilməsi və müvafiq hüquq pozuntusu törədənlərin cəzalandırılması tədbirlərini özündə ehtiva edir.

Satisfaksiyanın belə anlamı bütövlükdə Dövlətlərin məsuliyyəti haqqında Maddələr Layihəsində də öz əksini tapmışdır. Adıçəkilən Sənədin 37-ci maddəsinə əsasən məsuliyyətli dövlət qeyri-qanuni əməllə vurulmuş ziyan üçün satisfaksiyanı verməyə məcburdur, əgər bu əməl restitusiya və kompensasiya ilə qarşılana bilmirsə. Həmçinin bu maddədə satisfaksiyanın məhdudiyətləri müəyyən edilir, qeyd edilir ki, o, vurulan ziyana qeyri-proporsional olmamalıdır və məsuliyyətli dövlət üçün alçaldıcı xarakter daşıyamamalıdır (17). Bu maddənin kommentariyasında göstərilir ki, qeyri-maddi ziyanın ödənilməsi ilə bağlı satisfaksiya forması beynəlxalq praktikada tam şəkildə öz təsdiqini tapmışdır.

Dövlətlərin məsuliyyəti haqqında Maddələr Layihəsində vurulmuş ziyanın ödənilməsinin başqa formaları ilə satisfaksiyanın qarşılıqlı əlaqəsi müəyyən edilir, göstərilir ki, restitusiya və kompensasiya ilə ziyanın ödənilməsi baş tutmadıqda satisfaksiyadan istifadə edilə bilər. Ziyanın ödənilməsinin əsas prinsipləri haqqında Bəyannamədə formalar arasında belə qarşılıqlı əlaqə müəyyən edilmir. Yerdə qalan məsələlərdə isə oxşar müddəalar öz təsbitini tapmışdır.

Əsas prinsiplər və rəhbər müddəalarda Ziyanın ödənilməsinin əsas prinsipləri haqqında Bəyannamə ilə müqayisədə satisfaksiyanın üsullarının daha geniş siyahısı təsbit edilmişdir. Həmin üsullara: hüquq pozmaların dayandırılması; şəraitin yoxlanılması, əsl informasiyanın ictimaiyyətə açıqlanması; yox olmuş şəxslərin axtarışı, oğurlanmış uşaqların şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi, həmçinin öldürülmüş insanların tanınması və insanların repatriasiyasında yardım etmə, publik şəkildə üzr istənilməsi və s.

Bundan başqa, təhlil etdiyimiz hər iki sənəddə ziyanın ödənilməsinin müstəqil forması kimi beynəlxalq hüquqazidd əməlin təkrarlanmasına yol verilməməsi üzrə zəmanət verilməsi də ayırd edilir. Bəyannamə Layihəsinə Şərhlərdə göstərilmişdir ki, bu ölçülərə satisfaksiyanın formaları kimi baxıla bilər, ancaq, nəzərə alaraq ki, onlar gələcəyə yönəldilmişdir, bu sənədin müəllifləri onları müstəqil forma kimi ayırd etməyə qərar vermişlər.

Bizim fikrimizcə, belə ayırma gərəksizdir, çünki beynəlxalq hüquqazidd əməlin təkrarlanmasına yol verilməməsi üzrə zəmanət verilməsi qeyri-maddi ziyanın təmin olunmasının bir üsuludur. Satisfaksiya məsələlərinin tədqiqindən növbəti nəticələri çıxarmaq olar: satisfaksiya beynəlxalq silahlı münaqişə zamanı fiziki şəxslərə vurulmuş mənəvi ziyanın ödənilməsi formasını təşkil edir və maddi dəyər ifadəsinə malik deyil; satisfaksiya ziyanın ödənilməsinin başqa formaları ilə qarşılıqlı əlaqədə tətbiq edilir, lakin restitusiya və kompensasiya ilə müqayisədə bir növ ikinci dərəcəli xarakterə malikdir; satisfaksiya müxtəlif üsullarla həyata keçirilə bilər, həmin üsullar isə beynəlxalq hüquqi sənədlərdə müxtəlif şəkildə təsbit edilmişdir.



**İstifadə edilmiş mənbələr**

1. Ciampi Annalisa. Reference Materials on International Law. Giuffrè Editore, 2011, P. 258. 622 p.
2. Лукашук И.И. Право международной ответственности. М.: Волтерс Клувер, 2004, с. 213, 404 с.
3. Crawford James. The Law of International Responsibility. Oxford University Press, 2010, P. 564. 1296 p.
4. Lefeber Rene. Transboundary Environmental Interference and the Origin of State Liability. MartinusNijhoff Publishers, 1996, P.132.365 p.
5. Gillard E.C. Reparation for violations of international humanitarian law. P. 531
6. Pronto Arnold, Michael Wood. The International Law Commission 1999-2009: Volume IV: Treaties, Final Draft Articles, and Other Materials. Oxford University Press, 2010, P. 267. 928 p.
7. Françoise Bouchet-Saulnier. The Practical Guide to Humanitarian Law. Rowman & Littlefield Publishers, 2013, P. 580. 826 p.
8. Sands Philippe. Principles of International Environmental Law . Cambridge University Press, 2003, p. 883. 1116 p.
9. Gallagher T.Anne, Fiona David. The International Law of Migrant Smuggling. Cambridge University Press, 2014, P. 325. 840 p.
10. Loibl Gerhard. Austrian Review of International and European Law. MartinusNijhoff Publishers, 2002, P. 240. 462 p.
11. <http://www.ila-hq.org/en/committees/indx.cfm/cid/1018>.
12. KirchengastTyrone. Victimology and Victim Rights: International Comparative Perspectives. Taylor & Francis, 2016, P. 55. 278 p.
13. Brownlie Ian, Guy S Goodwin-Gill. Brownlie's Documents on Human Rights. Oxford University Press, 2010, P. 282. 1261 p.
14. HofnanselC. Multilateralism, German foreign policy and Central Europe. - Abingdon: Routledge, 2005. P. 59. 157 p.
15. Rovine W. Arthur. Contemporary Issues in International Arbitration and Mediation: The Fordham Papers (2012). MartinusNijhoff Publishers, 2013, P. 73. 418 p.
16. Колосов Ю.М. Ответственность в международном праве. М.: Юридическая литература, 1975. С. 76.
17. TalmonStefan.Essential Texts in International Law. Edward Elgar Publishing, 2016, p. 10. 648 p.
18. Beynəlxalq (publik) hüquq kursu. Dərslik E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı: «Günəş-B» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2018, 1cild, Ümumi hissə,752 s.; II cild, Xüsusi hissə,704s.

**TO INDIVIDUALS AS A RESULT OF WAR CRIMES  
FORMS OF COMPENSATION**

**Mehriban Eyyubova,**  
Associate Professor of International General Law,  
Baku State University, Faculty of Law,  
Doctor of Philosophy in Law.  
e-mail: mehriban\_e@yahoo.com

The article analyzes the forms of damage done to physical persons by war crimes based on diversity of opinion and international practice in legal literature. It has been noted that the study of international legal documents and international law has identified a number of forms of compensation for damage caused by international armed conflicts. When it



comes to compensation, it is the responsibility of governments that are responsible for the full compensation of damage caused by international lawlessness.

**Keywords:** international responsibility, war crimes, damages, government responsibilities, international law, armed conflicts, and international law enforcement.

### **ФОРМЫ КОМПЕНСАЦИИ ФИЗИЧЕСКИМ ЛИЦАМ УЩЕРБА, ПРИЧИНЕННОГО В РЕЗУЛЬТАТЕ ВОЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ**

**Мехрибан Эюбова,**  
доцент кафедры международного права, юридический факультет Бакинского государственного университета, доктор философских наук.  
электронная почта: mehriban\_e@yahoo.com

В статье анализируются формы ущерба, причиненного физическим лицам военными преступлениями, исходя из разногласий и международной практики в юридической литературе. Отмечено, что изучение международно-правовых документов и международного права выявило ряд форм компенсации ущерба, причиненного международными вооруженными конфликтами. Когда дело доходит до компенсации, ответственность за полное возмещение ущерба, причиненного международным беззаконием, несут правительства.

**Ключевые слова:** международная ответственность, военные преступления, ущерб, ответственность правительств, международное право, вооруженные конфликты и международное правоприменение.

### **SAVAŞ SUÇLARI NEDENİYLE BİREYLERE TAZMİNAT BİÇİMLERİ**

**Mehriban Eyyubova,**  
Uluslararası Genel Hukuk Doçenti, Bakü Devlet Üniversitesi  
Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi Doktoru.  
e-posta: mehriban\_e@yahoo.com

Makale, hukuk literatüründe savaş suçları sonucunda bireylere verilen zararın tazmin şekillerini, görüş farklılıkları ve uluslararası uygulama temelinde incelemektedir. Uluslararası hukuk belgelerinin analizinin ve uluslararası hukuk doktrininin, uluslararası silahlı çatışmalarda devletlerin neden olduğu zararlar için bir dizi tazminat biçimi belirlediği belirtilmektedir. Zarar, devletlerin uluslararası hukuku ihlal eden eylemlerinin neden olduğu zararı tam olarak tazmin etme sorumluluğudur.

**Anahtar kelimeler:** uluslararası sorumluluk, savaş suçları, tazminat, devletlerin sorumluluğu, uluslararası hukuk, silahlı çatışmalar, uluslararası hukukun ihlali.



## FİZİKİ ŞƏXSLƏRİN İNFORMASIYA-HÜQUQİ MƏSULİYYƏTİ

**Əlizadə Hüseyn Oktay oğlu,  
Bakı Dövlət Universiteti Hüquq  
Fakültəsi İnsan hüquqları və infor-  
masiya hüququ UNESCO kafedrasının  
doktorantı.**

e-mail:huseyn.alizade.95@bk.ru

*Rəqəmsal dövrün tələbindən irəli gələrək, müxtəlif dövrlərdə istifadə olunan yeni informasiya-hüquq pozuntularının milli hüquq sistemlərində tətbiq olunan normalar müstəvisində şərh olunması mümkün olmur. Çünki müqayisə zamanı mövcud normaların müəyyən etdiyi elementlər arasında uyğunsuzluq yaranır. Habelə, robotların elektron şəxsiyyət kimi tanınması reallığı fiziki şəxslərin hüquqi məsuliyyəti ilə bağlı tənzimləmələri dövrün aktuallığına çevirmişdir. Məqalədə qeyd olunan istiqamətlərdə tədqiqat aparılmış, hüquqi və praktiki təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.*

**Açar sözlər:** informasiya hüquq pozuntusu, fiziki şəxs, informasiya-hüquqi məsuliyyət, robot, elektron şəxsiyyət, beynəlxalq tənzimləmə, milli hüquqi baza.

Qeyd edək ki, tədqiqat mövzusu aşağıdakı bəndlər üzrə aparılmışdır:

### 1. “Eyniyyətin (şəxsiyyətin) oğurlanması” və informasiya-hüquqi məsuliyyət

İnformasiya hüquq pozuntularına dair fiziki şəxslərin məsuliyyətinin müəyyən olunması üzrə əsas problem onların sürətlə yeni növlərinin meydana gəlməsidir. Hətta bir çox hallarda mövcud pozuntunun hansı növə

aid ediləcəyi problem yaradır. Bununla bağlı, eyniyyətin oğurlanması xüsusi qeyd olunmalıdır. Bir şəxsin qeydə alınmış rəqəmsal şəxsiyyətindən başqa bir şəxs tərəfindən vicdansız şəkildə sui-istifadə etmək ədəbiyyatda

“eyniyyətin (şəxsiyyətin) oğurlanması” (theft of identity) kimi adlandırılır. Ümumi dələduzluq cinayətlərindən fərqli olaraq, oğurluq həmin şəxsi cinayətin qurbanı olaraq təyin edir. Rəqəmsal eyniyyətin (şəxsiyyətin) oğurlanmasını dələduzluq saya bilmərik. Çünki dələduzluq bir sıra saxtakarlıq hərəkətlərinə tətbiq edilir və bir şəxsin rəqəmsal şəxsiyyətinin mənfəət və ya zərər əldə etmək məqsədilə vicdansız şəkildə istifadə edildiyi halda tətbiq olunur. Lakin qeyd etdiyimiz cinayətlər yalnız gəlir

əldə etmək üçün törədilmir. Bunun əksinə çıxış edən Alex Steel oğurluğun obyektinə qeyri-maddi mülkiyyəti də daxil edərək genişləndirməyin faydasız olduğunu vurğulayır və qeyri-maddi mülkiyyətdən sui-istifadə hallarının ən yaxşı şəkildə dələduzluq kimi qiymətləndirilməli olduğunu söyləyir.[12, p. 575]

Eyniyyətin (şəxsiyyətin) oğurlanması bir şəxsin qeydiyyatdan keçmiş tranzaksiya şəxsiyyətinin başqa bir şəxs tərəfindən qanunsuz olaraq istifadə edilməsidir. Məsələn, misal olaraq, şəxsin bank kartının şifrəsinin ələ keçirilməsi, mail adresinin şifrəsinin ələ keçirilməsini göstərə bilərik. Deməli, rəqəmsal eyniyyətin (şəxsiyyətin) oğurlanması hər hansı bir şəxsə



məxsus olan fərdi məlumatların qanunsuz yolla əldə olunmasıdır. Əgər bu məlumatlar maliyyə vəsaitləri ilə bağlı olarsa, əməlin dələduzluq və ya oğurluq kimi tövsif olunması problemlə məsələdir. Ənənəvi yanaşmaya nəzər salsaq, burada etibardan sui-istifadə etmə olmadığı üçün dələduzluq kimi qiymətləndirilməsi düzgün olmayacaqdır. Oğurluq gizli talamadır və burada törədilmə üsulunu qanunverici açıq qoymuşdur. Oğurluğun müasir üsullarla törədilməsi istisna olunmur. Lakin burada da bir çox tətbiqetmə çətinlikləri ola bilər. Əgər hər hansı bir kart məlumatları əldə olunubsa, talama obyektinin dəyərini müəyyən etmək mümkün olacaq. Mail adres və s. məlumatlarının əldə olunması başqa məqsədlərlə də icra oluna bilər. Belə olduğu halda, əməlin oğurluq kimi qiymətləndirilməsi nə dərəcədə düzgündür? – Rəqəmsal eyniyyətin (şəxsiyyətin) oğurluğunu oğurluğun bir növü kimi qəbul edən tədqiqatçılar məsələni mənimsəmə ilə əlaqələndirirlər. C.Sullivan görə, başqa bir şəxs tərəfindən sui-istifadə həmin şəxsi mülkiyyətdən həmişəlik məhrum etmək məqsədi ilə mənimsəmə deməkdir. Sui-istifadə fərdin eksklüziv istifadə və tranzaksiya şəxsiyyətinə nəzarət hüququnun nəzərə alınmamasıdır.[13, p. 108]Maraqlı cəhət ondadır ki, “eyniyyətin (şəxsiyyətin) oğurluğu” özü bir anlayış olaraq yanlış ifadədir. Çünki burada şəxs öz tranzaksiya şəxsiyyəti üzrə məlumatlardan tam məhrum edilmir. Oğurluq ənənəvi olaraq başqasının şəxsi əmlakını bu əmlakdan daimi olaraq məhrum etmək məqsədi ilə mənimsənilməsinə nəzərdə tutur. Heç bir fiziki sənəd və ya bir şey almadan, bir şəxsin fərdi məlumatlarına qanunsuz daxil olmaq və istifadə etmək bu

məlumatı istifadə etmək qabiliyyətindən məhrum etməyəcəkdir. Ona görə də şəxsi məlumatların mənimsənilməsi daimi məhrumluq səbəb ola bilməz. Lakin əgər söhbət sırf tranzaksiya eyniyyətindən (şəxsiyyətdən), yəni maliyyə əməliyyatları üçün nəzərdə tutulan fərdi məlumatlardan gedirsə, bu zaman tövsif dəyişə bilər. Tranzaksiya eyniyyəti (The transaction ID) hər bir əməliyyatı təyin edən xüsusi nömrələr toplusudur. Onun köməyi ilə bank işçiləri müştəri tərəfindən edilən satınalmaları müəyyən edə bilər. Tranzaksiya eyniyyəti həmişə unikaldir, yəni eyni olan heç bir tranzaksiya eyniyyəti yoxdur. Bu əməliyyat açarı ümumiyyətlə sistemin uğurlu bir açar olaraq təyin etməsindən sonra yaranır. Tipik olaraq, açar rəqəmlərdən və hərflərdən ibarətdir (12-18 rəqəmli kod). Müştəri müəyyən bir ödəniş üçün axtarış etmək istəsə, tranzaksiya eyniyyəti lazımdır.[15]Beləliklə, tranzaksiya eyniyyəti hüquqi xarakter verən sxem altında xüsusi funksiyalara malikdir. Bu da bu eyniyyətin mülkiyyət olduğunu qəbul etmək, bir şəxsin zərər vurmaq niyyətində olduğu və ya ehtiyatsızlıq etdiyi hallarda cinayətdən zərər görmə cinayətinin sui-istifadə halında tətbiq edilməsinə imkan verir. İndi isə problemə öz milli hüquq sistemimiz aspektindən şərh verək. Eyniyyət oğurluğunun predmetini hər bir halda konkret şəxsə aid olan məlumatlar təşkil edir ki, bu məlumatlar informasiya sistemlərinə yerləşdirilmişdir. Respublikamızda bu cür məlumatlar hamısı fərdi məlumatlar adı altında birləşdirilmişdir. Deməli, eyniyyət oğurluğunun predmetini fərdi məlumatların bir növü təşkil edir. O ki qaldı bu cür fərdi məlumatların ələ keçirilməsi və





müxtəlif məqsədlər üçün istifadəsinə, oğurluq əmlakın gizli talanmasıdır. Burada şəxsin sonradan həmin əmlakı hansı məqsədlə istifadə edəcəyinin heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Önəmli olan hər hansı bir şəxsə məxsus əmlakın qanunsuz ələ keçirilməsidir. Əgər fərdi məlumatlar qanunsuz yolla maddi gəlir əldə etmək və ya maddi ziyan vurmaq məqsədilə, yaxud da başqa qanunsuz əməliyyatın icrası üçün ələ keçirilsə, bu cür əldə etmə hər bir halda oğurluq kimi qiymətləndirilə bilməz. Çünki əmlakdan tam məhrum etmə yoxdur. Yalnız maddi ziyan vurulduğu halda oğurluq olması mümkündür. Məsələn, şəxsin kart məlumatlarını ələ keçirən cinayətkar onlayn alış-veriş etmişdir. Əgər şəxs müxtəlif profil məlumatlarını əldə edib başqa şəxsi təhqir etmək üçün həmin profildən istifadə etmişdirsə, artıq burada oğurluqdan söhbət gedə bilməz. Bu zaman artıq CM-nin 272-ci maddəsində təsbit olunmuş qanunsuz ələ keçirmə əməli kimi qiymətləndirmə etmək lazımdır. Bu mövqeni ona görə təqdim edirik ki, oğurluq daha ağır sanksiya ilə cəzalandırılır. 272-ci maddənin isə sanksiyası nisbətən yüngül cəza nəzərdə tutmuşdur. Şəxsin fərdi məlumatlarını ələ keçirməklə onlayn qaydada onu talamaq bir qədər sərt cəzalandırılmalıdır. (272-ci maddənin özü də qüsuruludur, bu bərdə ətraflı aidiyyəti olan paraqraflarda şərh verilir).

Burada başqa bir problem ümumiyyətlə, eyniyyətin oğurluğunun predmeti ilə bağlıdır. Qeyd etdiyimiz kimi, milli qanunvericilik aspektindən bu predmeti fərdi məlumatlar təşkil edir. Məhz hansı fərdi məlumat növündən söhbət getməsi qaranlıq qalır. Məsələn, giriş şifrəsini fərdi məlumatların

“İnformasiya əldə etmək haqqında” Qanunun 38-ci maddəsinin hansı bəndinə aid edə bilərik? Ümumiyyətlə, şəxsi eyniləşdirməyə imkan verən məlumatların konkret dairəsi necə müəyyən oluna bilər? – “Fərdi məlumatlar haqqında” Qanuna əsasən, müəyyən mənada fərdi identifikasiya nömrəsinə istinad edək. Vahid təkrar olunmaz kod olan bu FİN bütün eyniləşdirmə məlumatlarını ehtiva edirmi? Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 4 aprel 2011-ci il tarixli 49 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “Fərdi məlumatların informasiya sistemlərinə fərdi identifikasiya nömrəsinin daxil edilməsi və istifadə olunması Qaydaları”nın 2-ci bəndində göstərilən siyahı heç də tam deyil. Məsələn, burada ümumvətəndaşlıq pasportu və ya sürücülük vəsiqəsi kimi digər eyniləşdirici sənədlərlə bağlı məlumatlar daxil edilməmişdir. Hesab edirik ki, ümumi redaktərlərin edilməsi və FİN-ə daxil olan məlumatların dairəsinin konkretləşdirilməsi lazımdır.

Əməlin maddi tərəfinə gəldikdə isə, AR CM-nin 177-ci maddəsinə 2013-cü ildə edilmiş dəyişikliyə əsasən, oğurluğun İKT-dən istifadə etməklə törədilməsi tövsifedici hal kimi nəzərdə tutulmuşdur. İlk olaraq onu qeyd edək ki, bu halın ağırlaşdırıcı hal kimi qəbul edilməsi özü mübahisəlidir. Çünki rəqəmsal əsrdə informasiya cəmiyyətinin əksər üzvləri üçün İKT-dən istifadə və onun imkanlarından müxtəlif məqsədlər üçün istifadə çox asan bir haldır. Ona görə İKT-dən istifadə sadəcə olaraq oğurluğun bir üsulu qismində tanınsa, daha yaxşı olar. Başqa bir məsələ isə verilənlərin oğurlanmasının oğurluq kimi tövsif olunub-olunmamasındadır. AR Ali Məhkəməsinin şərhinə görə, əsas məqam



varlanma ilə bağlıdır. Əgər informasiya sistemlərinə daxil olmaqla, pul vəsaiti ələ keçirilsə, artıq dələduzluq deyil, oğurluğa və müvafiq kibercinayət əməlinə (maddə 271 və ya maddə 273) görə məsuliyyət yaranacaqdır.[1] Bəs sadəcə informasiya sistemlərinə daxil olmaqla verilənlər ələ keçirilərsə və başqa qeyri-qanuni məqsədlər üçün istifadə olunarsa, həmin verilənlərin əldə olunması oğurluq sayılacaqmı? – Ali Məhkəməyə istinadən xeyr. Bu yanaşmanı düzgün hesab edirik. Çünki oğurluğun əsas məsədi varlanmadır. Şəxsin başqa qeyri-qanuni məqsədlərlə eyniyyəti oğurlaması oğurluğun ənənəvi məzmununa uyğun gəlmir. Bu halda həmin qeyri-qanuni məqsədin kriminallaşdırıldığı əməl və müvafiq kibercinayət mədəsinə görə məsuliyyət yaranacaqdır.

## 2. Fiziki şəxslərin informasiya-hüquqi məsuliyyətinin müəyyən olunmasında İKT-nin rolu

Fiziki şəxslərin hüquqi məsuliyyətinin müəyyən olunmasında əsas etibarilə İKT-nin özünün istifadəsi nəticəsində uğurlu nəticələr əldə etmək olur. Bir təcrübi misala baxaq: Dennis Rader 1974-1991 illəri arasında Kansas ştatının (ABŞ) Vikita şəhərində 10 cinayət törətmişdir. Cinayətlərdə polis əlində olan yeganə dəlil cinayət yerində tapılan taxta lövhələrdə (BTK - Bind, Torture and Kill, yəni Bağla, İşgəncə et və Öldür) həkk olunmuş imzası və DNT nümunələridir. Ancaq illərlə davam edən araşdırma nəticəsində heç bir nəticə əldə edilə bilməmişdir. BTK cinayətlərini törədərkən, eşidilməsini, məşhurlaşmasını, ancaq sirr olaraq qalmasını planlaşdırmışdı. Səssizliyini uzun müddət

saxlasa da, müəyyən vaxtlarda Kansasdakı media qrupları ilə əlaqə saxlayır və özünə uyğun mesajlar verirdi. Bütün etdiklərinə baxmayaraq, tutulmadığı üçün BTK-nın bir müddət sonra hətta polis məmuru ola biləcəyi müzakirə edildi, hətta bir neçə polis şöbəsində bütün polislərin DNT nümunələri götürüldü və cinayətdən əldə edilənlərlə müqayisə edildi. Lakin bir nəticəyə gəlmək mümkün olmadı. Bütün bu araşdırmalar davam edərkən, BTK hələ də özünəməxsus bir oyun qururdu. 2005-ci ilin fevral ayında Vikita televiziya stansiyalarından biri olan KSAS-a bənövşəyi, şəffaf bir disket göndərildi. Diskdə 3\*5 sm ölçüdə etiket var və içərisində yalnız “test.rtf” adlı bir mətn faylı yazılmışdı. Faylda “Disketdəki etiketi oxuyun!”[6] qeyd olunmuşdu. Əvvəlcə bunu anlama bilməyən polis “Çöl Fırtınası” Əməliyyatında iştirak etmiş və 1998-ci ildən Vikita polis idarəsinin kibercinayətlər bölməsində çalışan keçmiş əsgər 39 yaşlı Randi Stouna disketin rəqəmsal ekspertizası üçün müraciət etdi. Randi Stoun disketi və içindəki faylı araşdırdıqdan sonra, disketin Vikitanın Lüteran Kilsəsində istifadə edildiyini və əvvəlki istifadəçisinin “Dennis” adlı bir adla daxil olduğunu aşkar etdi. O, dərhal Vikitanın Lüteran Kilsəsinin rəsmi saytına daxil olaraq oradakı işçilərin siyahısına baxdı. İşçilərdən birinin adının Dennis Rader olduğu müəyyən olundu. Dennis Rader dərhal tutuldu və DNT nümunələri cinayət yerindən götürülənlərlə uyğun gəldi.[11] Nəticədə otuz bir il ərzində həllini tapmayan iş təxminən on beş dəqiqədə həll edildi.[3, s. 153]

Fiziki şəxslərin informasiya-hüquqi məsuliyyəti də hüquqi şəxslər kimi sahəvi normalarla tənzimlənir. Hüquqi şəxslərdən fərqli



olaraq, fiziki şəxslər istifadəçi qismində məsuliyyət daşıyırlar. Qısa sözlə desək, informasiya sistemlərinin işləməsi və onlarda toplanan verilənlərin mühafizəsi üçün informasiya sahibləri və ya mülkiyyətçilər məsuliyyət daşıyarsa, həmin sistemlərdən əldə olunan informasiyadan istifadəyə görə istifadəçilər məsuldurlar. Belə məsuliyyətin təyin olunmasında əsas məqsəd digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının qorunmasından ibarətdir. Çünki əksər hallarda açıq informasiya elan olunur və onun informasiya sistemində əldə edilməsinə ehtiyac qalmır. Informasiya sorğusu əsasən mühafizə olunan məlumatlar üçün verilir. Şəxs əldə etdiyi həmin informasiyanı icazəsiz açıqlayarsa və ya bundan başqa məqsədlər üçün istifadə edərsə, müvafiq məsuliyyət yaranacaqdır. Problem ondadır ki, informasiya ehtiyatlarından istifadə qaydalarını pozma xətasının (İXM 371-maddə) cinayət ekvivalenti nəzərdə tutulmamışdır. Informasiyanı əldə edən şəxsin həmin informasiyadan istifadə qaydalarını pozma verilənlər əleyhinə cinayətlərin heç birinə aid edilə bilməz. Deməli, qanunverici əldə olunmuş informasiyanın məzmunundan asılı olaraq, ictimai təhlükəliliyi müəyyən etmiş və müxtəlif sirlərin yayılmasına görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutmuşdur. Məsələn, vəkillik fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxs öz müştərisinin boşanma işi üzrə qarşı tərəfin əmlakı barədə müvafiq orqana sorğu ilə müraciət etmişdir. Mülkiyyətə dair məlumatlar fərdi məlumat sayıldığı üçün vəkil bu məlumatların özbaşına yayılmasına, açıqlanmasına yol verməməlidir. Bundan əlavə, hüquqi qaydada da müəyyən olunmuşdur ki, vəkilə öz peşə fəaliyyəti zamanı məlum olan mə-

lumatların konfidensiallığını qorunmalıdır və bu məlumatlar vəkil sirrini təşkil edir. Deməli, bu vəziyyətdə vəkilin fərdi məlumatları açıqlaması vəkil sirrinin yayılmasına görə məsuliyyət yaradır. Buna uyğun kriminallaşdırılmış əməl olmadığı üçün fərdi məlumatlara dair dispozisiyaya (156-cı maddənin 2.1-ci bəndi) istinad etmək lazımdır. Hüquqi ziddiyyətlər də elə buradan irəli gəlir. Müxtəlif konfidensial məlumatları təsnifləşdirən qanunverici həmin məlumatların yayılmasına görə məsul olan şəxslər üçün məsuliyyət differensiasiyasını etmir.

Lakin inzibati xətalər üzrə qayda fərqlidir. Burada sorğuçunun qulluq vəzifəsini bəhanə etməklə şəxsi məqsədlə informasiya əldə etməsi və ya qulluq vəzifəsinin icrası zamanı əldə etdiyi informasiyanı digər məqsədlər üçün istifadəsi inzibati məsuliyyəti formalaşdırır (AR İXM-in 374.4-cü maddəsi).

Fiziki şəxslərin informasiya-hüquqi məsuliyyətinin digər forması müxtəlif zərərli proqramların yayılmasına görə yaranır. Budapeşt Konvensiyasında (6-cı maddə) verilənlər əleyhinə cinayətlərin törədilməsi məqsədilə hazırlanmış istənilən qurğu, kompüter proqramları, informasiya sistemlərinə daxil olmaq üçün lazım olan şifrələr, kodlar və oxşar verilənlərə sahib olmaq, eləcə də onları istehsal etmək, satmaq, əldə etmək və başqa formalarda istifadəyə təqdim etmək cinayət kimi qəbul edilir. Lakin Azərbaycan Respublikasının Konvensiyanın ratifikasiyası zamanı verdiyi Qeyd-şərtə də bu cür əməllər yalnız o halda cinayət sayılır ki, ictimai təhlükəli nəticəyə, daha dəqiq desək, əhəmiyyətli zərəmə səbəb olsun. Qalan hallarda belə pozuntular az əhəmiyyətli təhlükəyə malik ol-



duğundan digər hüquqi məsuliyyət növləri ilə cəzalandırıla bilər.

Cinayət Məcəlləsinə əlavə edilmiş 273-1-ci maddə qeyd olunan əməlin əhəmiyyətli zərərlə nəticələndiyi hallar üçün cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutur. Lakin bu əməllər heç bir zərərə səbəb olmadığı formal tərkiblə AR İXM-də inzibati xəta kimi daxil edilməmişdir. Deməli, müxtəlif zərərli proqramı istehsal edən şəxs hələ onu aktivləşdirməmişdirsə, məsuliyyətdən söhbət gedə bilməz.

Eyni qaydaya müxtəlif xarici dövlətlərin təcrübəsində də rast gəlinir Məsələn, 2008-ci ildə Nanjing İctimai Təhlükəsizlik Bürosu (PSB) onlayn oyunlar oynayan kompüter istifadəçilərinin hesab məlumatlarını əldə etmək üçün hazırlanmış “Young Lady” adlı bir Troya atı proqramı hazırladığı, satdığı və ya istifadə etdiyi iddia edilən 10 şübhəli şəxsi tutdu. Nanjing PSB-yə görə, Troya atı proqramı Çin bazarında 40-dan çox məşhur onlayn oyun saytının istifadəçi hesabı məlumatlarını əldə etmək üçün istifadə edilmişdir.

Bu işdən sonra məhkəmələr tərəfindən oxşar işlərin sayı artdı. Məsələn, Jiangsu əyalətindəki Xuzhou məhkəməsi onlayn oyunların istifadəçi adlarını və şifrələrini oğurlamaq üçün hazırlanmış virusların yazılması və yayılmasındakı rollarına görə on bir nəfərə üç ilə qədər həbs cəzası vermişdi. Cinayətkarlara 833.000 RMB (121.980 ABŞ dolları) məbləğində cərimə də tətbiq olunmuşdu.[10]

Əgər hər hansı bir virus proqramı hələ heç bir zərərə səbəb olmayıbsa, hansı məsuliyyət formasının tətbiqi problemlə məsələdir. Məsələn, COVID-19 virusu ilə əlaqədar

cəmiyyətdə yaranan “təlaş”dan istifadə edən bədniiyyətli 2020-ci ildə CovidLock ransomware proqramını yaratmışlar. Bu proqram zərər çəkmiş faylları yoluxduraraq xəstəlik haqqında daha çox məlumat verməyi vəd edir. Problem ondadır ki, CovidLock quraşdırıldıqdan sonra Android cihazlarından olan məlumatları şifrələyir və zərərçəkənlərə məlumat girişini rədd edir.[7]

Beləliklə, hər bir halda zərərli proqramın hazırlanması və onunla bağlı əməliyyatlar əhəmiyyətli zərərə səbəb olduğu halda məsuliyyət yaradır. Məntiqi baxımdan da bu doğru yanaşmadır.

### 3. Süni intellekt və fərdi hüquqi məsuliyyət problemi

Son illərdə süni intellektin tətbiqi bununla hüquqi məsuliyyət məsələsini aktuallaşdırmışdır.

Əksər xarici dövlətlər süni intellektin tətbiqinə dair inkişaf planlarında və ya strategiyalarında məsuliyyətlə bağlı istiqamətləri rəhbər tuturlar. Məsələn, Almaniyanın Federal Hökumət üçün Milli Süni İntellekt Strategiyasında (2018) Süni intellektin məsuliyyətli inkişafı və istifadəsini qorumaq üç əsas məqsəddən birini təşkil edir, Danimarkanın Rəqəmsal İnkişaf (2018) və Süni İntellekt (2019) üzrə Milli Strategiyaları məsuliyyət prinsipini irəli sürülmüş altı prinsip sırasında nəzərdə tutur[2, s. 42] və s.

2017-ci ildən Avropa Parlamenti tərəfindən robotların “elektron şəxsiyyət” kimi tanınması, yəni “Robot texnikası üzrə mülki-hüquqi qaydalar üzrə Komissiyanın təkliflərinə dair Avropa Parlamentinin 16 Fevral 2017-ci il tarixli Qərarında[8]robotlar üçün konkret



hüquqi statusun yaradılması və onların məsuliyyətinin müəyyən olunması hüquqi tənzimləmənin yenidən işlənilib hazırlanmasını bir daha tələb etdi.

Avropa Parlamenti bütün süni intellekt sistemlərinin deyil, yalnız aşağıdakı xüsusiyyətlərə malik olan ağıllı robotların elektron şəxsiyyət kimi tanınmasını təklif edir:

- sensorlar vasitəsilə və/və ya ətraf mühitlə məlumat mübadiləsi (əlaqələrarası), bu məlumatların dövrüyyəsi və təhlili yolu ilə muxtariyyətin mövcudluğu;
- təcrübədən irəli gələn və qarşılıqlı təsir yolu ilə özünü öyrənmənin olması;
- çox az olsa belə, fiziki dəstəyin olması;
- davranış və hərəkətlərini ətraf mühitə uyğunlaşdırmaq bacarığının mövcudluğu;
- bioloji mənada həyatın olmaması.[8]

Akademik ədəbiyyatda, məsələn, hazırda süni intellekt sistemlərinin mülki məsuliyyəti üçün təklif olunan yeganə həll yolu heyvanların vurduğu ziyanə bənzətməklə süni intellekt üçün ciddi məsuliyyət müddəalarını tətbiq etməkdir. Süni intellekt sistemləri üçün mülki məsuliyyətə ümumi yanaşma üçün təsirli və işlək bir həll axtarılarkən, heyvanlar üçün ciddi məsuliyyət haqqında milli müddəalar müzakirə üçün maraqlı bir zəmin yaradır.[14, p. 32]

Əsas nəzəri mövqeləri ümumiləşdirsək, həm xəyata əsaslanan, həm də ciddi məsuliyyət rejimi zərər risklərinin azaldılmasını nəzərdə tutsa da, təşviqetmə üçün ciddi problemlər yaradır. Belə ki, süni intellekt sistemlərinin istehsalı üzrə onlarda baş verən xətalara görə daha sərt məsuliyyət sistemi

ilə mal və ya xidmət istehsalçıları və ya təchizatçıların müştəriyə daha yüksək qayğı göstərməsinə nail olmaq olar. Amma belə sistem eyni zamanda fəaliyyət səviyyəsini aşağı sala və potensial olaraq yeniliyə mənfi təsir göstərə bilər. Bununla bağlı, “məsuliyyət innovasiyaların qarşısını alır” iddiası ilə çıxış edən əksər tədqiqatçılar sərt məsuliyyətə qarşı çıxırlar.[14, p. 36]

A.Gallaso və H.Luo bu arqumenti inkişaf etdirir və öz yanaşmalarını empirik sübutlarla dəstəkləyirlər. Son araşdırmalarında tibbi implantlar nümunəsi ilə məsuliyyət rejimlərinin innovasiyalara təsiri ilə bağlı məsələni xüsusi olaraq həll edən müəlliflərə görə, öhdəlik riski yenilik təşviqlərini soyutsa da, riskləri azaldan texnologiyaların inkişafına stimül verə, pis nəticənin olma ehtimalını azalda bilər. Beləliklə, Gallaso və Luo məsuliyyət qaydalarının müəyyən olunmasının mütləq yeniliyə mənfi təsir etmədiyi qənaətinə gəlirlər.[4]

Süni intellekt sistemlərinin tətbiqi üzrə hüquqi tənzimləmədəki problemləri şərh edən müəlliflər robotların hüquqi məsuliyyətinin tanınmasını qəti şəkildə qəbul etmirlər: Ənənəvi olaraq, cinayət könüllü cinayətkar hərəkət və ya hərəkətsizlik (actus reus) və cinayət etmək niyyəti (men rea) ilə törədilir. Robotların insanabənzər iradə sərbəstliyi və ya əxlaqi mənada zəngin bir düşüncəyə sahib olduğunu etiraf etsək, hüquqi tənzimləmədə köklü dəyişiklik etmək lazım olacaqdır.[2, s. 92-93]

Müəlliflərin yanaşması ilə tam razılaşmaq olar. Tramvay Yanaşması ilə bağlı şərhlər də bir daha təsdiq edir ki, robotların “mənə-



vilik” meyarına cavab verməsindən hələ söhbət gedə bilməz. 2017-ci ildə Həyatın Gələcəyi İnstitutunun (Future of Life Institute) təşkilatçılığı keçirilmiş Asilomar Konfransının nəticəsində qəbul olunmuş “Asilomar Süni İntellekt Prinsipləri”ndə də[9]məsuliyyət prinsipi elan olunmuşdur. Bu prinsip əsasən, süni intellekt sistemlərinin qeyri-təyinatı, qeyri-hüquqi məqsədlərlə istifadə olunması, süni intellektin tətbiqi nəticəsində yaranan hər hansı maddi və mənəvi zərəərə görə istehsalçı şirkət, proqram təminatını həyata keçirən şirkət, mexanizmin sahibi və ya digər aidiyyəti üzrə subyektlər məsuliyyət daşıyırlar. Məsuliyyət həcmi ölçüləbilən olmalı, həddi əvvəlcədən müəyyən olunmalıdır.

#### 4. Nəticə

İnformasiya-hüquq pozuntuları ilə mübarizə, həmçinin onların artma səbəblərinin də minimuma endirilməsi təqdirdə uğurla nəticələnmə bilər. Bu səbəblər, bir tərəfdən kiberməkənin hüquqi və texniki tənzimlənməsində problemlərlə əlaqədardırsa, digər tərəfdən ayrı-ayrı şəxslərin məlumatlılıq səviyyəsinin aşağı olmasından asılıdır. Təbii ki, burada maarifləndirmənin də rolu əvəzsizdir. Hələ 2010-cu illərdə əksər alimlər ali təhsil müəssisələrində informasiya təhlükəsizliyi və informasiya hüququ kimi fənlərin keçirilməsi zərurətindən bəhs edirdilər. Artıq 2015-ci ildən Hüquq fakültəsinin İnsan hüquqları və informasiya hüququ UNESCO kafedrasında “İnformasiya hüququ” magistr ixtisasının yaradılması, o cümlədən bakalavr pilləsində “İnformasiya hüququ”, “Kibertəhlükəsizlik hüququ” kimi fənlərin tədrisi alqışalayıq haldır. Bununla belə, bu tədbirlərlə

kifayətlənməməli, daha qabaqcıl və müasir ümumi yanaşmalar və əməkdaşlıq təmin edilməli, regionlarda da informasiya hüquqi biliklərin aşılınması üzrə tədbirlər həyata keçirilməlidir. Çünki kiberməkənda törədilən pozuntular hər gün və inkişaf edən informasiya texnologiyaları ilə yenilənir.

İnformasiya hüquq pozuntularına görə məsuliyyətin təyin olunmasında mütləq şəklidə sanksiya kimi həbs (inzibati xəta) və ya azadlıqdan məhrumetmə (cinayət) tətbiq edilməsi məqsədəmüvafiq deyil. Əksinə, bu cür əməllərdə əgər böyük miqdarda maddi, fiziki və ya mənəvi ziyan vurulmamışdırsa, cərimə və alternativ başqa yeni cəzalar daha effektiv ola bilər. Məsələn, ABŞ-da “kompüterdən müəyyən müddətə istifadə etməmək” kimi cəzalar tətbiq olunur. Fikrimizcə, şəxsin törətdiyi informasiya-hüquq pozuntusuna görə onu azadlıqdan məhrum etmək əvəzinə cərimə etməklə və İKT-dən istifadəsinə qadağalar qoymaqla daha uğurlu nəticə əldə etmək olar.

Son dövrlərdə süni intellekt sistemlərindən istifadə, insanabənzər robotların hüquqi statusunun tanınması məsuliyyət məsələlərinin də tənzimlənməsini zəruri etmişdir. Hesab edirik ki, bu cür robotları fiziki şəxslərlə bərabər səviyyədə məsuliyyətə cəlb etmək nə nəzəri, nə də təcrübi baxımdan səmərəli ola bilməz. Bu, tədricən məsuliyyəti “robotların üzərinə qoymaqla” xaosla nəticələ-nəcəkdir. Ona görə də süni intellekt sistemlərinin törətdiyi pozuntulara görə məsuliyyət istehsalçının, satınalmadan sonra işə müvafiq müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq alıcının üzərinə qoyulmalıdır.



**İstifadə olunmuş ədəbiyyat:**

1. “Dələduzluq cinayətlərinə dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun Qərarı. 11 iyun 2015-ci il, bənd 16. <http://supremecourt.gov.az/post/view/756>
2. Gülnaz Rzayeva, Aytəkin İbrahimova. Süni intellekt, insan hüquqları və fərdi məlumatların təhlükəsizliyi. Dərs vəsaiti. Bakı: Nurlar, 2021, 200 s.
3. Hüseyin Akarlan. Bilişim suçları, bilişim yoluyla işlənən suçlar və adli bilişim ayrımı. Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2011, 184 s.
4. A.Galasso and H.Luo. Punishing Robots: Issues in the Economics of Tort Liability and Innovation in Artificial Intelligence. [http://individual.utoronto.ca/galasso/research\\_files/Papers/GalassoLuo\\_Chapter\\_2018.pdf](http://individual.utoronto.ca/galasso/research_files/Papers/GalassoLuo_Chapter_2018.pdf)
5. Brenner SW. Distributed security: Moving away from reactive law enforcement // International Journal of Communication Law & Policy, 2005, No. 9, pp. 1-42
6. BTK killer sends message. <https://www.history.com/this-day-in-history/btk-killer-sends-message>
7. CovidLock: Mobile Coronavirus Tracking App Coughs Up Ransomware. <https://www.domaintools.com/resources/blog/covidlock-mobile-coronavirus-tracking-app-coughs-up-ransomware#>
8. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). [https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051\\_EN.html](https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html)
9. Future of Life Institute 2017 Asilomar Conference. <https://ai-ethics.com/2017/08/11/future-of-life-institute-2017-asilomar-conference/>
10. Jihong Chen and Bing Cheng. The first “Trojan horse” case prosecuted in China. <https://journals.sas.ac.uk/deeslr/article/download/1931/1868/>
11. Reagan Brad. Computer Forensics: The New Fingerprinting. <http://www.popularmechanics.com/technology/how-to/computer-security/2672751>
12. Steel A. Intangible Property as Theft // Sydney Law Review, 2008, Volume 30 (4), pp. 575-614
13. Sullivan C. Digital Identity: An Emergent Legal Concept. University of Adelaide Press, 2011, 178 p.
14. Tatjana Evas. Civil liability regime for artificial intelligence: European added value assessment. EPRS, 2020, 220 p.
15. Transaction ID. <https://ikajo.com/glossary/transaction-id>

**INFORMATION-LEGAL LIABILITY OF INDIVIDUALS**

**Alizade Huseyn Oktay oğlu,**  
**PhD student of the UNESCO Department of Human**  
**Rights and Information Law, Faculty of Law, Baku State University.**  
 e-mail: [huseyn.alizade.95@bk.ru](mailto:huseyn.alizade.95@bk.ru)

Due to the requirements of the digital age, it is impossible to interpret the new information-legal violations used in different countries in accordance with the norms applied in national legal systems. Because during the comparison there is a discrepancy between the elements defined by the existing norms. In addition, the reality of the recognition of robots as electronic entities has made the regulation of the legal liability of individuals relevant.



Research has been conducted in the areas mentioned in the article, and legal and practical suggestions and recommendations have been made.

**Keywords:** information offence, individual, information-legal responsibility, robot, electronic identity, international regulation, national legal framework.

### ИНФОРМАЦИОННО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ФИЗИЧЕСКИХ ЛИЦ

**Ализде Гусейн Октай оглы,**  
аспирант кафедры ЮНЕСКО по правам человека и информационному праву  
юридического факультета Бакинского государственного университета.  
e-mail: huseyn.alizade.95@bk.ru

В связи с требованиями цифровой эпохи невозможно интерпретировать новые информационно-правовые нарушения, используемые в разных странах, в соответствии с нормами, применяемыми в национальных правовых системах. Потому что при сравнении есть несоответствие между элементами, определенными существующими нормами. Кроме того, признание роботов электронными объектами сделало актуальным регулирование юридической ответственности физических лиц. Проведены исследования по указанным в статье направлениям, даны правовые и практические предложения и рекомендации.

**Ключевые слова:** информационное нарушение, физическое лицо, информационно-правовая ответственность, робот, электронная идентификация, международное регулирование, национальная правовая база.

### BİREYLERİN BİLGİ VE HUKUKİ SORUMLULUĞU

**Alizade Hüseyn Oktay oğlu,**  
Bakü Devlet Üniversitesi Hukuk Fakültesi UNESCO  
İnsan Hakları ve Bilgi Hukuku Bölümü doktora öğrencisi.  
e-posta: huseyn.alizade.95@bk.ru

Dijital çağın gerekleri nedeniyle farklı ülkelerde kullanılan yeni bilgi-hukuk ihlallerini ulusal hukuk sistemlerinde uygulanan normlara göre yorumlamak mümkün değildir. Çünkü karşılaştırma sırasında mevcut normların tanımladığı unsurlar arasında bir farklılık vardır. Ayrıca robotların elektronik varlıklar olarak tanınması gerçeği, bireylerin hukuki sorumluluğunun düzenlenmesini de ilgili hale getirmiştir. Makalede belirtilen alanlarda araştırmalar yapılmış, yasal ve pratik öneriler ve önerilerde bulunulmuştur.

**Anahtar kelimeler:** bilgi ihlali, birey, bilgi-yasal sorumluluk, robot, elektronik kimlik, uluslararası düzenleme, ulusal yasal çerçeve.





## AVROPA İTTİFAQINDA VƏTƏNDAŞLIQ PROBLEMLƏRİNİN HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ

**Əsmər Pənahova,**  
**BDU Hüquq fakültəsi İnsan hüquqları**  
**və informasiya hüququ UNESCO ka-**  
**fedrasının doktorantı.**

*Məqalədə Avropa İttifaqında vətəndaşlıq problemlərinin hüquqi tənzimlənməsi hüquq ədəbiyyatında mövcud fikirv müxtəlifliyi və beynəlxalq praktika əsasında geniş təhlil edilir. Sonda belə bir mühüm nəticəyə gəlinir ki, hüquqi anlayış kimi Avropa İttifaqı vətəndaşlığı milli vətəndaşlıqla müqayisədə üzv-dövlətlərin vətəndaşlarını bəzi əlavə hüquqlarla təmin edir, bu isə həmin şəxslərin hüquqi təminatlarının daha da genişlənməsinə və təminatına imkan yaradır.*

**Açar sözlər:** vətəndaşlıq problemləri, Avropa İttifaqı vətəndaşlığı, vətəndaşlığın əldə edilməsi, nəhkəmə təcrübəsi, beynəlxalq müqavilələr, milli qanunvericilik, əsas hüquqlar.

Avropada baş vermiş inteqrasiya proseslərinin kontekstində bəzi hüquq institutları ciddi şəkildə şəklini dəyişmişdir. Aİ üzv-ölkələri üçün sürətli və effektiv həll tələb edən problemlər əsasən bunlardır: öz milli qanunvericiliyini Avropa standartlarına uyğunlaşdırmaq, öz ölkələrində Avropa orqanlarının və təsisatlarının siyasətini həyata keçirmək. Aİ genişlənərək, bu problemlərin həllində yeni yanaşmaları təklif edir, ahəngdar inkişafı və bütün birləşən dövlətlərin qarşılıqlı əməkdaşlığını təmin etməyə çalışır.

Belə gedişatın nümunəsi kimi Lissabon müqaviləsini qeyd etmək olar, hansı ki, Avropa inteqrasiyasının sonrakı dərinləşməsinə yönəlmişdir. Lissabon müqaviləsinin qəbulundan sonra (1 dekabr 2009-cu ildə qüvvəyə minmişdir) ümumilikdə İttifaq üçün bir sıra yeniliklər baş vermişdir. Lissabon müqaviləsinin etdiyi ən əhəmiyyətli dəyişiklik bilavasitə Aİ-nin strukturuna aiddir. Lissabon müqaviləsi Aİ-nin dəyərləri və hədəflərində də ciddi dəyişikliklər etmişdir. Belə ki, daha əvvəl deklarativ xarakterli qəbul edilən prinsiplər (məsələn, Aİ vətəndaşlarının bütün dünyada müdafiəsi, iqtisadi, sosial və ərazi birliyi, mədəni müxtəliflik

və s.) artıq Aİ siyasətinin əsas hədəflərinə çevrilmişdi. Bundan başqa, "daxili bazar"ın yaradılması və növbəti vacib məqsədlərin nailiyyəti də müəyyən edilmişdi: tam məşğulluq, sosial tərəqqi, ətraf mühitin müdafiəsinin yüksək səviyyəsi, diskriminasiyaya qarşı mübarizə, sosial ədalət, uşaqların hüquqlarının müdafiəsi və s.

Lissabon müqaviləsinin gətirdiyi dəyişikliklər arasında vətəndaşlıq məsələləri də xüsusi yer tuturdu. Aİ vətəndaşları Aİ Parlamentinə və Aİ Şurasına qanunvericiliyin dəyişdirilməsi təklifi ilə bağlı müraciət etmək hüququ əldə etdilər. Bunun üçün bir milyon vətəndaş tərəfindən bu təşəbbüsün dəstəklənməsini təmin etmək lazımdır. Lakin Komissiya, bu sorğunun təmin olunması məsələsinin realizəsi imkanı ilə bağlı yekun qərar verilməsi səlahiyyətini özündə saxlayır.



Hələ Lissabon müqaviləsi qəbul edilməzdən öncə, Maastrixt müqaviləsinin müddəaları İttifaqın təsis sənədlərinə, hüquq sisteminə yeniliklər gətirmiş, ümumilikdə Aİ-nin fəaliyyətində dəyişikliklər etmişdir.

Onların arasında əhəmiyyətli yeri Aİ vətəndaşlığı institutunun yaradılması tutur, bu instituta həmçinin vahid ümumavropa vətəndaşlığı da deyilir. Bu məsələyə Aİ-nin yaradılması haqqında Müqavilənin 8-ci maddəsi və həmin Müqaviləyə əlavə kimi Müqavilənin üzv-dövlətin vətəndaşlığı haqqında Bəyannamə həsr etmişdir. Aİ-nin yaradılması haqqında Müqavilənin 8 və 8 d maddələrinin məzmunu 2 oktyabr 1997-ci il tarixli Aİ haqqında Müqaviləyə dəyişikliklər haqqında Amsterdam Müqaviləsi ilə dəyişdirilmişdir. 7 dekabr 2000-ci il tarixli Əsas hüquqlar haqqında Aİ Xartiyasının 41 və 42-ci maddələri də İttifaq vətəndaşlarının hüquqlarını nizamlayır. 2009-cu ildə qüvvəyə minmiş Lissabon müqaviləsi Aİ vətəndaşlığı institutunun mövcudluğunu təsdiq etmiş və möhkəmləndirmişdir. Aİ vətəndaşlığı - beynəlxalq hüququn inkişafı tarixində presedentsiz addımdır. Dünyada mövcud olan heç bir regional təşkilat nə hüquqi, nə də praktiki baxımdan təşkilatın vətəndaşlığı anlayışını tanımamışdır.

Maastrixt müqaviləsi, hər şeydən əvvəl, Aİ vətəndaşlığı prinsipinin özünü elan etdi. Məhz bu səbəbdən Aİ vətəndaşlığını elan etməyə vadar edən ilkin şərtlərin təhlil edilməsini məqsəduyğun hesab edirik.

Ümumiyyətlə, Avropa birliklərində vətəndaşlığın təyin edilməsi ideyası yeni deyildir. Bu məsələ hələ 1957-ci il Roma müqavilələrinin hazırlığı zamanı aparılmış birliklərin təbiəti haqqında müzakirələrin predmeti idi. Vətəndaşlıq məsələlərinə diqqət 1970-

ci illərin sonlarında yenidən meydana çıxmağa başladı, elə həmin vaxtlar "Avropa vətəndaşları" şüarı məşhurlaşmağa başladı. Ancaq onda bu problemə xüsusi qiymət verilmirdi və gələcəyin işi kimi baxılırdı. Bundan əlavə, Avropa birliklərinin İttifaqa transformasiyası haqqında məsələlərin müzakirəsi mərhələsində vətəndaşlıqla bağlı suallar da müzakirə predmetinə çevrilmişdi. Vətəndaşlıq haqqında məsələyə iqtisadi və siyasi amillərin qarşılıqlı təsirindən doğan və inteqrasiyanın yeni vəziyyətinin simvolu kimi qiymət verilir.

Aİ vətəndaşlığı məsələsinə gəldikdə, qeyd edək ki, iki tamamilə təbii və qanunauyğun sual yarana bilər: bu iki anlayış, "vətəndaşlıq" və "Avropa İttifaqı" bir-biri ilə birləşə bilərmi, axı Aİ dövlət deyil və faktiki olaraq, yalnız Qərbi Avropa ölkələrinin təşkilatını təcəssüm etdirir və 1992-ci ildə Avropa İttifaqı adını almışdı. Bununla belə, Maastrixt müqaviləsi aydın və birmənalı şəkildə məhz Avropanın suveren dövlətlərini birləşdirən Aİ-nin vətəndaşlığını təsbit edir. Nəticədə beynəlxalq hüquq elmində əvvəl məlum olmayan siyasi-hüquqi fenomen meydana çıxır, yaxud da, bu fenomen dövlətlərarası münasibətlərin bütün sisteminə inteqrasiya proseslərinin artan təsiri, insanın bu sistemdə yeri və rolunun qlobal şəkildə yenidən qurulması ilə bağlı olan tamamilə obyektiv qanunauyğunluqdur. Bu məsələyə aydınlıq gətirilməsi üçün vahid ümumavropa vətəndaşlığının spesifikasiyasını xarakterizə edən Aİ-nin yaradılması haqqında Müqavilənin müvafiq normalarını təhlil etmək zəruridir.

Aİ-nin yaradılması haqqında Müqavilənin 8-ci maddəsi nəzərdə tutur ki, Aİ-nin üzv-dövlətlərindən hər hansının vətəndaşlığına malik olan istənilən şəxs Aİ vətəndaşdır



(1). Yenə də sual yaranır, belə vətəndaşlığın mövcudluğunu necə müəyyən etmək olar? Çünki, Müqavilənin maddələri bu suala lazımı cavab vermədiyindən, Müqaviləyə əlavə kimi Üzv-dövlətin vətəndaşlığı haqqında Bəyannamə qəbul edilmişdi. Mahiyyət etibarilə, Bəyannamə milli hüquqa göndərməni əks etdirir. Orada müəyyən edilir ki, fərdin vətəndaşlığı haqqında məsələ müstəsna olaraq müvafiq üzv-dövlətin hüququ ilə tənzim edilir.

Müvafiq olaraq, onun əldə edilməsi və ya itirilməsinin hər hansı xüsusi proseduru mövcud deyildir. Aİ üzv-dövlətinin vətəndaşlığında istənilən dəyişiklik Aİ çərçivəsində konkret şəxsin vəziyyəti üçün müəyyən nəticələr doğurur. Aİ orqanları üzv-dövlətlərin öz vətəndaşlarının dairəsinin sərbəst şəkildə müəyyən etməsi prinsipinə tərəfdar olduqlarını bildirmişlər.

13 mart 1996-cı ildə Maastrixt müqaviləsinə yenidən baxılması üzrə hökumətlərarası konfransın çağırışı haqqında Avropa Parlamentinin qətnaməsində vurğulanır ki, “Avropa vətəndaşlığı İttifaqa münasibətdə vətəndaşlara yeni hüquq və vəzifələr verir, Aİ dövlətlərinin vətəndaşlığını tamamlayır”. Amsterdam müqaviləsi Maastrixt müqaviləsinin 8.1-ci maddəsinə yalnız bu ifadənin ikinci hissəsini daxil etdi: “İttifaq vətəndaşlığı İttifaqın üzv-dövlətlərinin vətəndaşlığını tamamlayır, onu əvəz etmir”. Bununla belə, Aİ çərçivəsində vətəndaşlığın daha az və ya çox tənzimlənməsi imkanı qeyri-müəyyən vaxta təxirə salınır. Aİ üzv-dövlətinin vətəndaşlığının itirilməsi vaxtı Aİ vətəndaşlığı da itirilir (2).

Mövcud məhkəmə təcrübəsinə müvafiq olaraq İttifaqın üzv-dövləti Aİ-nin yaradılması haqqında müqavilə ilə nəzərdə tutulmuş əsas

hüquqların və azadlıqların reallaşdırılmasının təminatı ilə əlaqədar vətəndaşlıq statusunun tanınması üçün əlavə şərtlərin tətbiqi vasitəsi ilə başqa üzv-dövlət tərəfindən vətəndaşlığın verilməsinin nəticələrini məhdudlaşdırma bil-məz (3). Analoji olaraq, başqa üzv-dövlətin vətəndaşlarına Aİ hüququ ilə təmin olunan hüquq və azadlıqlardan istifadəyə də məhdudiyət qoyulmur (4).

Vahid ümumavropa vətəndaşlığının spesifik xüsusiyyətlərindən biri onun potensial olaraq dinamik xarakter daşmasıdır. Bu məsələ Aİ-nin yaradılması haqqında Müqavilənin 8-e maddəsinin məzmunundan irəli gəlir. Bu maddə Aİ Komissiyasına müntəzəm şəkildə Avropa Parlamentini, Nazirlər Şurasını, həmçinin İqtisadi və Sosial Komitəni vətəndaşlıqla bağlı məsələlər haqqında məlumatlandırmağa öhdəlikləndirir. Zəruri hallarda Nazirlər Şurasına Aİ vətəndaşlarının mövcud hüquqlarının qorunmasına yönəlmiş müəyyən addımları təşəbbüs etmək səlahiyyəti verilmişdir. Bundan başqa, üzv-dövlətlərə bu sferada uyğun olan müddəaları qəbul etmək tövsiyəsi də verilə bilər. Bu mənada Aİ-nin yaradılması haqqında Müqavilənin müddəaları ilə nəzərdə tutulmuş və vahid ümumavropa vətəndaşlığına həsr edilmiş hüquqların siyahısı statik deyil və çox güman ki, real hüquqi məzmunu malik “Avropa İttifaqı vətəndaşı” anlayışının əsaslandırılması prosesində aralıq mərhələ kimi qiymətləndirilə bilər.

Müəyyən dövlətin vətəndaşlığına məxsusluq şəxsə yalnız hüquqların yox, həm də müəyyən vəzifələrin mövcudluğunu ehtiva edir. Bu mənada Aİ-nin yaradılması haqqında Müqavilənin 8.2-ci maddəsi aydın şəkildə nəzərdə tutur ki, Aİ vətəndaşları onlara Müqaviləyə uyğun olaraq aid olan vəzifələri



yerinə yetirməlidirlər (5). Ancaq vahid ümumavropa vətəndaşlığına aid olan Müqavilənin müvafiq bölməsi həmin vəzifələrin məzmununu konkretləşdirmir. Əgər nümunə kimi milli vətəndaşlıq institutuna müraciət etsək, qeyd etmək olar ki, vətəndaşın əsas vəzifələrinin sırasına, bir qayda olaraq, hərbi mükəlləfiyyəti, vergilərin ödənilməsini, bəzi ölkələrdə isə seçici kimi seçkilərdə iştirak etməyi aid edirlər. Ancaq, Aİ-yə gəlincə, onun vətəndaşlarının vəzifələrinin nədən ibarət olmasını konkret olaraq qeyd etmək çətinidir. Bununla birlikdə, artıq mövcud olan hüquqların dairəsinin genişləndirilməsi imkanı da nəzərdə tutulur. Maastrixt müqaviləsi vəzifələr barəsində analoji normanı təsbit etmir, yəqin ki, bu yanaşma Aİ vətəndaşının hüquqi statusuna müəyyən sabitliyin verilməsi cəhdi ilə izah edilir.

Vahid ümumavropa vətəndaşlığının həqiqi təbiəti və mahiyyətini daha yaxşı anlamaq üçün Aİ vətəndaşına verilmiş hüquqların məzmun və xüsusiyyətləri üzərində dayanmaq məqsədəuyğundur. Onu da qeyd etmək ki, həmin hüquqların siyahısı məhduddur. Xüsusilə də, Maastrixt müqaviləsi aydın şəkildə qeyd edir ki, Aİ-nin hər bir vətəndaşı növbəti hüquqlara malikdir: 1) Aİ-nin bütün ərazisi üzrə sərbəst şəkildə yerdəyişmə etmək və orada maneəsiz yaşamaq; 2) seçici kimi seçkilərdə iştirak etmək və yaşadığı ölkənin bələdiyyə və ümumavropa seçkilərində öz namizədliyini irəli sürmək; 3) Aİ xaricində olaraq, diplomatik nümayəndəliklərin və Aİ-nin istənilən üzv-ölkəsinin konsul missiyalarının müdafiəsindən istifadə etmək; 4) müəyyən edilmiş prosedurlara riayət etməklə petisiya və şikayətlərlə Avropa Parlamentinə müraciət etmək.

Əsas hüquqlar haqqında 7 dekabr 2000-ci il tarixli Aİ Xartiyası İttifaq vətəndaşlarının hüquqlarını tamamlayır və yuxarıda sadalanan hüquqların davamı olaraq növbəti hüquqları da bəyan edir: 5) Avropa birliklərinin prezident hüququnu rəhbər tutaraq yaxşı idarəetmə hüququ; 6) Avropa Parlamentinin, Şuranın və Komissiyanın sənədlərinə çıxış hüququ.

Amsterdam müqaviləsi ilə daxil edilmiş 8d maddəsinə əsasən petisiya ilə müraciət İttifaqın istənilən rəsmi dilində mümkündür və həmin dildə cavablandırılmalıdır.

Maastrixt müqaviləsinə əsasən Aİ-nin hər bir vətəndaşı İttifaqın üzv-dövlətlərinin ərazisində azad hərəkət və daimi yaşamaq hüququna malikdir. Ancaq bu hüququn reallaşdırılması Maastrixt müqaviləsi ilə nəzərdə tutulmuş məhdudiyyətləri və şərtləri nəzərə alaraq həyata keçirilməlidir. Bununla birlikdə, qeyd etmək lazımdır ki, Aİ vətəndaşlığına həsr edilmiş bölmədə belə məhdudiyyətlər və şərtlər müəyyən edilməmişdir və buna görə onları Müqavilənin başqa maddələrində axtarmaq lazımdır. Bu mənada adətən 48.3-cü maddəni rəhbər tuturlar. Həmin maddədə qeyd edilir ki, vətəndaşlar tərəfindən onlara aid olan hüquqların istifadəsində müəyyən məhdudiyyətlərin və şərtlərin tətbiqi ictimai asayiş, ictimai təhlükəsizlik, həmçinin əhəlinin sağlamlığı baxımından mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, 48.3-cü maddə 8a maddəsi ilə müqayisədə Aİ çərçivəsində insanların azad hərəkətinə həsr edilmiş daha ümumi normanı ehtiva edir. Yeri gəlmişkən, insanların azad hərəkəti prinsipi hələ Avropa İqtisadi Birliyinin yaradılması haqqında 1957-ci il Roma müqaviləsi ilə nəzərdə tutulmuşdur.



İstənilən dövlətin vətəndaşlığına məxsusluğun ayrılmaz atributu həmin dövlətdə səsvermə hüququna malik olmaqdır. Bu hüququn həyata keçirilməsi vasitəsilə cəmiyyətin siyasi həyatında bilavasitə iştirak imkanı reallaşır. Maastrixt müqaviləsi bu kontekstdə bələdiyyələr və ümumavropa seçkilərinin keçirilməsində aktiv, həm də passiv seçki hüququnun mövcudluğunu nəzərdə tutur.

Beləcə, Aİ-nin yaradılması haqqında Müqavilənin 8b (1) maddəsi Aİ-nin hər bir vətəndaşına, onun milli vətəndaşlığından asılı olmayaraq, seçici kimi seçkilərdə iştirak etmək və yaşadığı ölkənin bələdiyyə seçkilərində öz namizədliyini irəli sürmək imkanı verdi (6).

Ona diqqəti yönəltmək lazımdır ki, Aİ səviyyəsində bu hüquq həqiqətən ilk dəfə xülasə edilmişdi, halbuki bir sıra üzv-dövlətlərin milli qanunvericiliyində bu məsələ Maastrixt müqaviləsindən əvvəl mövcud idi. Belə ki, İrlandiyada, Niderlandda və Danimarkada seçici kimi seçkilərdə iştirak etmək və bələdiyyə seçkilərində öz namizədliyini irəli sürmək hüququ bu dövlətlərin ərazisində yaşayan bütün Aİ üzv-dövlətlərinin vətəndaşlarına verilmişdi. Bəzi ölkələr (məsələn, İspaniya və Portuqaliya) belə hüququn əcnəbilərə verilməsinə yalnız qarşılıqlılıq prinsipi əsasında yol verirdilər. Hərçənd, bəzi dövlətlərin (məsələn, Almaniya, Fransa) qanunvericiliyi üçün yuxarıda göstərilən hüquq yenilik idi. Məhz bu maddə Fransa, Almaniya və digər Aİ ölkələrinin konstitusiyalarında Maastrixt müqaviləsinin bəzi müddəaları əsasında dəyişikliyə səbəb olmuşdur.

Aİ-nin yaradılması haqqında Müqavilənin 8b (2) maddəsi Aİ-nin hər bir vətəndaşına, onun milli vətəndaşlığından asılı olmayaraq,

seçici kimi seçkilərdə iştirak etmək və yaşadığı ölkədə Avropa Parlamentinə seçkilərdə öz namizədliyini irəli sürmək hüququ verdi. Bu hüquq, yuxarıdakı abzasda baxılmış bələdiyyə seçkilərində iştirak hüququ kimi bəzi Aİ üzv-dövlətlərinin milli qanunvericiliyində Maastrixt müqaviləsinin qəbul edilməsinə qədər mövcud idi. Avropa Parlamentinə seçkilərin keçirilməsi vaxtı Aİ-nin digər üzv-dövlətlərində daimi yaşayan vətəndaşları üçün səsvermə hüququ İrlandiya, Niderland və Belçika qanunvericiliyində artıq mövcud idi. Passiv seçki hüququna münasibətdə vəziyyət bir qədər fərqli idi, bu hüququ bir qayda olaraq, yalnız həmin üzv-dövlətin vətəndaşları istifadə edə bilərdi. İstisna yalnız İtaliya qanunvericiliyində nəzərdə tutulurdu, bu dövlətin qanunlarına görə istisnasız olaraq Aİ-nin bütün üzv-dövlətlərinin vətəndaşları passiv seçki hüququndan istifadə edə bilərdi. Böyük Britaniyada da adekvat norma var idi. Fərq onda idi ki, Böyük Britaniya Avropa parlamentinə seçkilərdə passiv seçki hüququnu öz vətəndaşları ilə yanaşı, İrlandiya vətəndaşlarına da şamil edirdi.

Aİ-nin yaradılması haqqında Müqavilənin 8c maddəsi onun hüduqları xaricində olan Aİ vətəndaşlarına ehtiyac olduğu halda Aİ-nin istənilən üzv-dövlətinin diplomatik nümayəndəliklərindən və konsul missiyalarının müdafiəsindən istifadə etmək hüququ verir (7). Bu vahid ümumavropa vətəndaşlığının olduqca spesifik atributudur, hansı ki, ilk dəfə Maastrixt müqaviləsində təsbit edilmişdir. Məsələn burasındadır ki, burada söhbət Aİ tərəfindən yox, məhz üzv-dövlətlər tərəfindən göstərilən diplomatik və konsul müdafiəsindən gedir.



1961-ci il Diplomatik əlaqələr haqqında Vyana Konvensiyasına (maddə 6, 46), həmçinin 1963-cü il Konsul əlaqələri haqqında Vyana konvensiyasına (maddə 8, 18) uyğun olaraq, olduğu dövlətə məxsusluğu olmayan (və ya vətəndaşı olmayan) üçüncü dövlətin vətəndaşının diplomatik və konsul səviyyəsində müdafiəsini həyata keçirmək mümkündür. Ancaq bu maddələrin müddəaları olma dövlətinin aydın şəkildə ifadə edilmiş ilkin razılığını və ya etirazlarının yoxluğunu nəzərdə tutur. Beləliklə, akkreditə edən dövlət, hər dəfə, nə vaxt ki, üçüncü dövlətin vətəndaşlarının təhlükəsizliyini hədələyən hansısa bir fəvqəladə vəziyyət yaranıqca, həmin üçüncü dövlətin xahişi ilə diplomatik müdafiənin göstərilməsinə olma dövlətinin razılığını tələb edəcək. Nəzərə alsaq ki, Yer kürəsində dövlətlərin ümumi sayı iki yüzü keçir, o zaman diplomatik və konsul nümayəndəlikləri tərəfindən müdafiə hüququ olduqca şərti və pis təmin edilmiş qalır.

Aİ qanunvericiliyinə uyğun olaraq üçüncü ölkə vətəndaşlarının hüquqları, xüsusilə mülki hüquq və azadlıqları əhəmiyyətli məhkəmə araşdırması mövzusu olmuşdur. Aİ-nin məqsədlərindən biri azadlıq, təhlükəsizlik və ədalət zonası yaratmaqdır. Bu vəzifənin məqsədi İttifaq vətəndaşlarının və Aİ-yə qanuni daxil olan üçüncü ölkə vətəndaşlarının daxili sərbəst hərəkətini təmin etməkdir. Presedent hüququ, bəzən insan hüquqları anlayışlarından istifadə edərək üçüncü ölkə vətəndaşlarının ailə üzvlərinin hüquqlarını genişləndirmişdir. Bəzi hallarda Aİ, üçüncü ölkələrlə onların vətəndaşlarının İttifaqa daxil olması və məhdud iqtisadi hüquqlardan istifadə edə biləcəyi sazişlər bağlayır. Məsələn Avropa iqtisadi zonası haqqında Saziş, Aİ və Türkiyə ara-

sında 2004-cü il Sazişi və s. qeyd etmək olar (8).

Aİ-nin yaradılması haqqında Müqavilənin 8d maddəsinə müvafiq olaraq, Aİ-nin istənilən vətəndaşı petisiya və şikayətlərlə Müqavilədə müəyyən edilmiş prosedurlara riayət etməklə Avropa Parlamentinə müraciət etmək hüququna malikdir. Ancaq bu Aİ vətəndaşlarının müstəsna hüququ deyil, bu hüquqa istənilən Aİ üzv-dövlətində daimi yaşayan “üçüncü ölkələr”in vətəndaşları və ya qeydiyyatdan keçən hüquqi şəxsləri də malikdirlər. Aİ vətəndaşlarının petisiya və şikayətlə bağlı müraciət hüququ barəsində qeyd edilən son iki kateqoriya şəxslərin hüquqi vəziyyətindən prinsipial fərqi ondadır ki, bu hüququn realizəsi üçün Aİ vətəndaşlarından Aİ üzv-dövlətində “daimi” yaşama tələb olunmur. Petisiyalarla və şikayətlərlə müraciət etmək hüququ vətəndaşın Avropa Parlamenti ilə münasibətlərindən yaranan faktiki olaraq, iki sərbəst və bir-birindən ayrı hüquqdur.

Qeyd edilən hüquqlardan birincisi hələ Maastrixt müqaviləsinin qəbul edilməsinə qədər Avropa birliklərinin qanunvericiliyinə məlum idi. Xüsusilə də, bu hüquq Avropa Parlamentinin prosedur qaydalarının (Reqlamentinin) 128-130-cu maddələrində öz əksini tapmışdır. Sonradan Aİ-nin yaradılması haqqında Müqavilənin 13, 8d maddələri Avropa Parlamentinin Petisiyalar üzrə Komitəsi tərəfindən vətəndaşların müraciətlərinə baxılması üzrə şərtləri aydın şəkildə qeyd etdi. Birincisi, həll tələb edilən məsələ Avropa Birliklərinin hər hansı fəaliyyəti sferaları çərçivəsində olmalıdır. İkincisi, bu məsələ bilavasitə o şəxsin maraqlarına toxunmalıdır ki, hansı ki, petisiya ilə müraciət edir. Bununla birlikdə, qeyd etmək lazımdır ki, Aİ-nin ya-



radılması haqqında Müqavilə fərdi, həm də kollektiv petisiyalar vermək imkanını da nəzərdə tutmuşdu.

Aİ vətəndaşlarının petisiyalarla müraciət etmək hüququndan fərqli olaraq, Avropa Parlamentinə şikayətlər vermək hüququ, həm bu hüququn məzmunu nöqteyi-nəzərindən, həm də Avropa Parlamenti Ombudsmanı institutunun meydana çıxması ilə əlaqədar əhəmiyyətli yenilik idi. Aİ-nin yaradılması haqqında Müqaviləyə uyğun olaraq, İttifaqın hər bir vətəndaşı Aİ Ombudsmanına şikayətlə müraciət hüququna malikdir, hansı ki, Avropa Parlamenti tərəfindən təyin olunur. Ombudsmanın fəaliyyəti ona yönəldilən şikayətlərdə göstərilən İttifaqın mövcud hüququnun tətbiqi vaxtı çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına yönəlmişdir.

Yalnız qanunverici və ya inzibati xarakterli qeyri-qanuni əməllər yox, həm də qeyri-efektiv və məsuliyyətsiz icra edilən funksiyalar da çatışmazlıqlar siyahısına aiddir. Şəxslər, Ombudsmana ya bilavasitə, ya da Avropa Parlamentinin deputatı vasitəsilə şikayətlə müraciət edə bilirlər. Bu halda şikayətin predmetinin bilavasitə şikayət verən şəxsə toxunması mütləq şərt deyildir. Qeyd edək ki, Ombudsman Aİ Məhkəməsinin öz səlahiyyətlərinin realizəsi hissəsində birinci instansiya məhkəmələrinin hərəkətlərindən şikayətlərə baxmır. Qeyd etmək lazımdır ki, S.Y.Kaşkin Əsas hüquqlar haqqında Aİ Xartiyasına 43-cü maddənin şərhində yazır ki: "özü-özlüyündə belə orqanın mövcudluğu insan hüquqlarına riayət etmənin və onların müdafiəsinin yüksək səviyyəsinin təminatının əhəmiyyətli zəmanətidir" (9). Amsterdam müqaviləsi Maastrixt müqaviləsinin 8d maddəsini belə bir müddəə ilə tamamladı: "İtti-

faqın hər bir vətəndaşı üzv-ölkələrin dövlət dillərindən birində yazılı ərizə ilə İttifaqın istənilən orqanına (Avropa Parlamenti, Şura, Komissiya, Məhkəmə, Hesablama Palatası, İqtisadi və Sosial Komitə, Regionlar Komitəsi, Ombudsman) müraciət etmək və həmin dildə cavab almaq hüququna malikdir".

Əsas hüquqlar haqqında 2000-ci il tarixli Aİ Xartiyasının 41-ci maddəsində təsbit edilən "yaxşı idarəetmə hüququ" konsolidasiya olunmuş hüquq olmaqla, İttifaqın ərazisində qanuni əsaslarla yaşayan vətəndaşların və şəxslərin Aİ orqan və institutlarına müraciət hüququ ilə yanaşı, aşağıdakı hüquqları və halları da ehtiva edir: Aİ-nin orqan və institutları tərəfindən vətəndaşların və şəxslərinin işinə qərəzsiz, ədalətlə və ağlabatan müddətdə baxılmasını; İttifaqın hər bir vətəndaşı və şəxsi, onlara qarşı fərdi xarakterli və əlverişsiz nəticələr doğuran qərarların qəbuluna qədər dinlənilməlidir; İttifaqın vətəndaşları və şəxslərinə toxunan informasiya dosyesinə giriş yalnız məxfilik, peşəkarlıq və kommərsiya sirrinin qorunması şəklində onların qanuni maraqlarına riayət etmə şərti ilə mümkündür; İttifaqın vətəndaşları və şəxslərinə Aİ institutları və ya onların əməkdaşları tərəfindən vurulmuş ziyanın ödənilməsi (10).

Əsas hüquqlar haqqında Aİ Xartiyasının 42-ci maddəsi bəyan edir ki, İttifaqın hər bir vətəndaşı və ya Aİ üzv-dövlətində daimi yaşayan şəxs və ya hüquqi ünvana malik olan hüquqi şəxs Avropa Parlamentinin, Şuranın və Komissiyanın sənədlərinə giriş hüququna malikdir. Bu hüquq Aİ-nin yaradılması haqqında Müqavilənin 255-ci maddəsində də təsbit edilmişdir. Avropa Birliyinin yaradılması haqqında Roma Müqaviləsinə əsasən sənədlərə giriş hüququnun tətbiqi vaxtı dövlət



və ya şəxsi maraqlarda rəhbər tutulan ümumi prinsiplər və məhdudiyətlər Şura tərəfindən müəyyən olunur. Beləcə, Şura və Komissiyanın sənədləşməsinə girişin ümumi qayda və şərtləri 6 dekabr 1993-cü il tarixli Şura və Komissiyanın sənədlərinə ictimaiyyətin girişi barəsində davranış Kodeksi ilə müəyyən edilir.

Aİ vətəndaşlığı üzv-dövlətlərin vətəndaşlarına yeni bir status, o cümlədən İttifaqı boyunca həyata keçirilə bilən bir sıra hüquqlar qazandırsa da, bu konsepsiyanın həyata keçirilməsi üzv-dövlətlərin bəzi qanuni maraqları ilə yanaşı milli siyasət və ya suverenliyini qorumaq istəyi ilə gərginlik yarada bilər. Vətəndaşlıq üçün təhsil Avropa səviyəsində təhsil islahatlarının prioriteti olaraq qəbul edilir. Bu, vətəndaşların hüquq və vəzifələrinə əsaslanan sosial birliyin bir aləti olaraq görülür. Bundan əlavə, bütün Avropa ölkələrində təhsil siyasətin əsas ölçüsünü təmsil edir. Bütövlükdə, vətəndaşlıq üçün təhsil sistemini müxtəliflik, plüralizm, insan hüquqları, sosial ədalət, rifah, həmrəylik kimi ümumi dəyərlərin məcrasına aparən bir təhsil məqsədidir (11)

Aİ vətəndaşlığı haqqında sadalanan müqavilələrin müddəaları kifayət qədər ümumi xarakter daşıyır və qətiyyətlə əhalinin ayrıca qruplarının (uşaqlar, qadınlar, işsizlər, pensiyaçılar, gənclər, əlillər) hüquqlarını konkretləşdirmir. Hətta Maastrixt müqaviləsi ilə xülasə edilmiş Aİ vətəndaşlarının hüquqlarının siyahısı olduqca məhduddur. O, adətən öz vətəndaşları üçün milli konstitusiyaların nəzərdə tutduğu hüquqların həcminə açıq-aydın şəkildə adekvat deyildir. Bundan başqa, əgər bu hüquqlardan bəziləri həqiqətən ilk dəfə meydana çıxmışdısa, (məsələn,

diplomatik nümayəndəliklərin və istənilən üzv-dövlətin konsul missiyalarının müdafiəsindən istifadə etmək hüququ), digər hüquqlar (məsələn, Aİ-nin bütün ərazisi daxilində yerdəyişmə və yaşamaq azadlığı) hələ Maastrixt müqaviləsinin qəbulundan öncə Avropa Birliyinin qanunvericiliyi səviyyəsində mövcud idi.

Beləliklə, vahid ümumavropa vətəndaşlığının yaradılmasına dair fəaliyyət əsasən Avropa çərçivəsində inteqrasiya proseslərinin daha da sürətləndirilməsinə istiqamətlənmişdir. Hazırda Aİ vətəndaşlığı haqqında Maastrixt müqaviləsinin müddələrinin həqiqi mənası bu gün onların bilavasitə məzmununun realizəsinə yox, gələcək perspektivə nəzərdə tutulmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq, vahid ümumavropa vətəndaşlığının aşkar potensialını qiymətləndirməmək olmaz.

Aİ-də vətəndaşlıq problemlərinin hüquqi tənzimlənməsi ilə bağlı bu paragrafda qeyd edilənlərə yekun vuraraq, belə nəticəyə gəlmək olar ki, Aİ vətəndaşlığı beynəlxalq hüquqi təbiətə malikdir, hansı ki, Aİ üzv-dövlətlərinin milli vətəndaşlığı ilə bağlı İttifaq vətəndaşlığının subsidiar xarakterinin saxlanılmasında ifadə edilir. Bundan başqa, Aİ vətəndaşlığının təhlili iddia etməyə əsas verir ki, Aİ vətəndaşlarının İttifaq qarşısında hər hansı vəzifələri yoxdur, bu isə bizim fikrimizcə, vətəndaşlıq haqqında klassik yanaşmaya ziddir, yəni vətəndaşlıq həm hüquqların verilməsini, eyni zamanda vəzifələrin icrasını da tələb edən anlayışdır. İddia etmək olar ki, bu hüquqi anlayış milli vətəndaşlıqla müqayisədə üzv-dövlətlərin vətəndaşlarını bəzi əlavə hüquqlarla təmin edir, bu isə həmin şəxslərin hüquqi təminatlarının daha da genişlənməsinə imkan yaradır.





## İstifadə edilmiş mənbələr

1. John Ashley Soames Grenville. Major International Treaties of the Twentieth Century: A History and Guide with Texts, Volume 1, Taylor & Francis, 2000, P. 573. 1016 p.
2. Рачков И.В. Правовая регламентация гражданства Европейского союза// Государство и право. 1999. № 8. С. 76.
3. Paul P. Craig, Gráinne De Búrca. EU Law: Text, Cases, and Materials. Oxford University Press, 2015, P. 866. 1198 p.
4. Great Britain: Immigration Appeal Tribunal. Immigration Appeals: Selected Reports of Decisions of the House of Lords, the Court of Appeal, the Court of Session and the High Court and Selected Reported Determinations of the Immigration Appeal Tribunal and the Asylum and Immigration Tribunal ("AIT"). The Stationery Office, 2005, p. 765.
5. Helen Fenwick, Gavin Phillipson. Text, Cases and Materials on Public Law and Human Rights. Routledge, 2013, P. 191. 1144 p.
6. European Integration and Constitutional Law. Council of Europe, 2001, P. 79. 197 p.
7. Lewis S., Aileen Harvey. The Annual Register 2000, Volume 242. Gale Research International, Limited, 2001, P. 516. 635 p.
8. Cygan Adam. Citizenship of the European Union. The International and Comparative Law Quarterly // Apr 2013, Vol.62(2), p. 498. pp.492-501
9. Хартия Европейского Союза об основных правах: Комментарий / Под. ред. С. Ю. Кашкина. М.: 2001. С. 126.
10. [http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text\\_en.pdf](http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf)
11. Dina Paulina. The significance of the institution of the European citizenship in the international law // Challenges of the Knowledge Society, 01 May 2012, Vol.2, P. 741. pp.737-741.
12. Avropa hüququ. Dərslik / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş ikinci nəşr. Bakı, "Kooperasiya" nəşriyyatı, 2019, 764 səh.

**LEGAL REGULATION OF CITIZENSHIP ISSUES  
IN THE EUROPEAN UNION**

**Asmar Panahova,**  
**BSU Faculty of Law Human Rights and Information Law**  
**Doctoral student of UNESCO department.**

The article examines the legal regulation of citizenship in the European Union on the basis of diversity and international practice in legal literature. In conclusion, it is important to conclude that as a legal concept, European Union citizenship provides citizens of member states with some additional rights compared to national citizenship, enabling them to further expand and ensure their legal provisions.

**Keywords:** citizenship problems, European Union citizenship, citizenship, experience, international treaties, national law, basic rights.



## ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ВОПРОСОВ ГРАЖДАНСТВА В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ

**Асмар Панахова,  
Юридический факультет БГУ Права человека и  
информационное право  
Докторант кафедры ЮНЕСКО.**

В статье рассматривается правовое регулирование гражданства в Европейском Союзе на основе разногласие и международной практики в юридической литературе. В заключение важно сделать вывод, что в качестве правовой концепции гражданство ЕС предоставляет гражданам государств-членов некоторые дополнительные права по сравнению с национальным гражданством, что позволяет им еще больше расширять и обеспечивать свои правовые положения.

**Ключевые слова:** проблемы гражданства, гражданство Европейского Союза, приобретение гражданства, практика суда, международные договоры, национальное законодательство, основные права.

## AVRUPA BİRLİĞİ'NDE VATANDAŞLIK KONULARININ YASAL DÜZENLEMESİ

**AsmarPanahova,  
BSU Hukuk Fakültesi İnsan Hakları ve Bilişim Hukuku  
UNESCO bölümünün doktora öğrencisi.**

Makale, Avrupa Birliği'ndeki vatandaşlık konularının yasal düzenlemesini, hukuk literatürü ve uluslararası uygulamadaki mevcut görüş farklılıkları temelinde analiz etmektedir. Sonuç olarak, yasal bir kavram olarak AB vatandaşlığının, Üye Devletlerin vatandaşlarına ulusal vatandaşlığa kıyasla bazı ek haklar sağladığını ve bu da yasal garantilerinin daha da genişletilmesine ve uygulanmasına izin verdiğini belirtmek önemlidir.

**Anahtar kelimeler:** vatandaşlık konuları, AB vatandaşlığı, vatandaşlığın kazanılması, içtihat, uluslararası anlaşmalar, ulusal mevzuat, temel haklar.



## AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ NEFT SİYASƏTİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ SAHƏSİNDƏ NORMATİV-HÜQUQİ BAZA

**Anar Pənahov,**  
**Bakı Dövləti Universiteti “Beynəlxalq  
ümumi hüquq” kafedrasının dissertantı.**

*Məqalədə Azərbaycan Respublikasının neft siyasətinin tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının müqavilə və qanunvericilik təcrübəsi, eləcə də hüquq ədəbiyyatında mövcud fikir müxtəlifliyi əsasında təhlil edilir. Qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasında neftin kəşfiyyatı və istismarı ilə bağlı dövlət tənzimləməsi kifayət qədər təkmil deyildir. Müəllif belə nəticəyə gəlir ki, bir tərəfdən, qanunvericilik aktları arasında müəyyən ziddiyyətlərin olması, digər tərəfdən, praktikada neftin kəşfiyyatı və istismarı ilə bağlı lisenziyalı fəaliyyət subyektlərinə dair tələblərin yerinə yetirilməməsi bu sahədə daha effektiv qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsini şərtləndirir.*

**Açar sözlər:** energetika, neft kontraktları, hasilatın pay bölgüsü sazişi, xarici investisiya, qanunvericilik, yerin təkli, birgə müəssisə sazişləri, neft şirkətləri.

Azərbaycan, xüsusilə də Abşeron yarımadası hələ qədim dövrlərdən özünün neft və qaz ehtiyatları ilə tanınmışdır. Hələ IX əsrə aid yazılarda Azərbaycan ərazisində mövcud olan neft yataqlarına, eləcə də müxtəlif dövrlərdə məişət və tibbi ehtiyacların qarşılınması məqsədilə neftdən istifadəyə dair məlumatlara rast gəlmək olar. Sənaye inqilabından sonrakı inkişafın təmin edilməsi məqsədilə böyük həcmdə neft

tələbatı Bakı neftinin əhəmiyyəti daha da artmış oldu. XX əsrin əvvəllərində dünya neft hasilatının təqribən yarısı Azərbaycanın üzərinə düşürdü [8, 15-77]. SSRİ-nin yaradılmasından sonra Bakı nefti, ilk növbədə, bütöv İttifaqın neft ehtiyaclarını ödəməyə xidmət edirdi. Belə ki, 1941-ci ildə neft hasilatı 23.5 mln. tona çatdı ki, bu da bütün SSRİ ərazisində neft hasilatının 71.4%-ni təşkil edirdi [20].

Neft hazırda da Azərbaycan iqtisadiyyatının aparıcı qüvvəsi hesab olunur. Azərbaycanın neft sənayesi neft hasilatı, emalı və istehlakı seqmentlərini özündə ehtiva edir. Sovet İttifaqının dağılmasından sonrakı dövrdə Azərbaycanda neft-qaz sənayesinin inkişafı tənəzzülə uğraması təhlükəsi bu sahənin dirçəldilməsi zərurətini ön plana çəkdi. Azərbaycanın neft sənayesinin, eləcə də ölkənin və müəyyən mənada, bütövlükdə Cənubi Qafqaz regionunun iqtisadiyyatının inkişafı məqsədilə xarici investisiyalar cəlb edilməyə başladı. Beləliklə, 1994-cü ildə Azərbaycan Respublikası ilə iri neft şirkətləri arasında hasilatın pay bölgüsü formasında Azəri-Çıraq-Günəşli yataqlarının istismarı ilə bağlı mühüm müqavilə imzalandı. Qeyd edilən yataq OPEK yurisdiksiyasında kənarında mövcud olan ən mühüm neft yatağı hesab edilir [7, 263-269].

Bu müqavilədən sonra həm quru, həm də dənizdə hasilat və istismarla bağlı 30-dək digər hasilatın pay bölgüsü sazişləri də



imzalandı ki, bunların da nəticəsində Xəzər dənizində ən mühüm qaz yatağı hesab edilən Şahdəniz yatağının istismarı reallaşdı. Bütün bu kəşflər regionda mühüm neft-qaz boru kəmərlərinin inkişafına gətirib çıxardı.

2006-cı ildən etibarən regionda ən mühüm layihələrdən biri olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəməri istismara verilmişdir. Boru kəmərinin ümumi uzunluğu 1768 km-dir və Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə ərazisindən keçməklə, Xəzər dənizinin Azərbaycana aid sektorundan hasil edilən neftin Aralıq dənizində Ceyhan terminalına çatdırılmasını təmin edir [10].

2017-ci ilin sentyabr ayının 14-də Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda Azərbaycan Hökuməti və Dövlət Neft Şirkəti, "BP", "Chevron", "İNPEX", "Statoil", "Exxon-Mobil", "TP", "İTOCHU" və "ONGC Videsh" şirkətləri ilə "Azəri", "Çıraq" yataqları və "Günəşli" yatağının dərinsulu hissəsinin birgə işlənməsi və neft hasilatının pay bölgüsü haqqında düzəliş edilmiş və yenidən tərtib olunmuş saziş imzalanmışdır [21].

2020-ci ildə SOCAR və Norveçin "Equinor" (keçmiş "Statoyl") şirkətinin birgə qazma əməliyyatı vasitəsilə "Qarabağ" məhz neft yatağı kimi kəşf edildi. Yataq 60 milyon ton neft ehtiyatına malikdir [9].

Beləliklə, neft hasilatı və istismarı, eləcə də yeni boru kəmərlərinin çəkilməsi xarici şirkətlərlə birgə həyata keçirilsə də, bu istiqamətdə fəaliyyət bütövlükdə Dövlət Neft Şirkəti vasitəsilə Azərbaycan hökumətinin nəzarətində qalmaqdadır.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın xam neft və qaz kondensatı ehtiyatları 2 mlrd. ton təşkil edir. Ölkənin neft infrastrukturuna Xəzər dənizi sahillərində

yerləşən bir sıra neft terminalları (xüsusilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin başlanğıc nöqtəsi olan Səngəçal terminalı), bir sıra neft emalı zavodları, dəniz neft tankerləri donanması, dəmiryolları və dəmiryol neft sisternləri, eləcə də neft platformaları və neft avadanlıqları zavodları daxildir. Neft nəqli üzrə inkişaf etmiş infrastrukturun mövcudluğu Azərbaycanı mühüm neft hasilatçısı olmaqla bərabər, tranzit-ölkəyə də çevrilməsinə gətirib çıxarmışdır.

1991-ci ildə özünün dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra, Azərbaycanda neft və qaz məsələlərinin tənzimlənməsi üzrə hüquqi bazanın əsası 30 may 1996-cı ildə Enerji resurslarından istifadə haqqında 94-IQ sayılı Qanunla [14], Yer in təki haqqında 13 fevral 1998-ci il tarixli 439-IQ sayılı Qanunla [16] və Energetika haqqında 24 noyabr 1998-ci il tarixli 541-IQ sayılı Qanunla [17] qoyuldu. Eyni zamanda, 12 noyabr 1995-ci il tarixli AR Konstitusiyasının təbii ehtiyatlarla bağlı 14-cü maddəsi neft-qaz məsələlərinin tənzimlənməsində əsas müəyyən edici norma kimi göstərməlidir. Belə ki, həmin maddəyə əsasən, təbii ehtiyatlar hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və mənafələrinə xələl gətirmədən Azərbaycan Respublikasına mənsubdur. AR qanunvericiliyində təbii ehtiyatlar anlayışı dəqiqləşdirilməsə də [2, 46], təbii ehtiyatlara dair qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarında olan Yer in təki haqqında Qanunun 1-ci maddəsində deyilir ki, yer in təki yer qabığının yer səthindən və ya torpaq qatından, su obyektlərinin (suttarların) dibindən aşağıda yerləşən, öyrənilməsi və istifadəsi mümkün olan dərinliklərdə uzanan süxurlardan, mineral-xammal ehtiyatlarından, enerji daşıyıcılarından (neft, qaz və s.), təbii və süni boşluqlardan, geoloji



və texnogen törəmələrdən ibarət hissəsidir. Beləliklə, neft və qaz təbii ehtiyatlar hesab edilməklə, AR Konstitusiyasının 14-cü maddəsinə əsasən, bütövlükdə Azərbaycan Respublikasına mənsubdur. Bu o deməkdir ki, Azərbaycan Respublikasında neft hasilatı və istismarı sahəsində vətəndaşların hüquqları məhdudlaşdırılır və ABŞ, Kanada kimi ölkələrdən fərqli olaraq, bu sahədə hər hansı bir xüsusi fəaliyyətə icazə verilmir.

Yerin təki haqqında Qanun Azərbaycan Respublikası ərazisində, o cümlədən Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub bölməsində yer təkinin öyrənilməsi (axtarış, kəşfiyyat), onun səmərəli istifadəsi, mühafizəsi və görülən işlərin təhlükəsizliyi ilə əlaqədar münasibətləri tənzimləyir. Yerin təki haqqında 1998-ci il Qanunu ilə qüvvədən düşmüş Azərbaycan Sosialist Respublikasının Yerin Təki Məcəlləsində qərarlı olaraq neft və qaz həmin Məcəllənin tənzimləmə predmetindən çıxarılmışdı. Energetika haqqında Qanun yerin təkindən, o cümlədən neft və qazdan istifadə sahəsində hüquqi bazanı tamamlayır, Enerji resurslarında istifadə haqqında Qanun isə enerji resurslarından istifadə sahəsində dövlət siyasətinin sosial, iqtisadi və hüquqi əsaslarını müəyyən edir.

28 mart 2000-ci ildə AR Prezidentinin Azərbaycan Respublikasında bəzi sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinə lisenziya verilməsinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında 310 sayılı Fərmanına [11] əsasən, neftin, neft məhsullarının və təbii qazın hasilatı və emalı, neft və neft məhsullarının tullantılarının emalı yalnız dövlət müəssisələri və ya səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan səhmdar cəmiyyətləri tərəfindən həyata ke-

çirilə bilər. Bu mənada ölkənin neftlə əlaqədar konkret fəaliyyət siyasətindən fərqli olaraq, ümumi neft siyasəti mövcuddur.

AR Prezidentinin 11 aprel 2014-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Energetika Nazirliyi haqqında Əsasnaməyə [12] əsasən, Nazirlik neft və qaz məhsullarının satışına xüsusi razılıq (lisenziya), ... İxrac məqsədli neft-qaz fəaliyyətinə xüsusi iqtisadi rejimin tətbiqi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda müəyyən edilmiş hallarda şəhadətnamə, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi hallarda isə istismar olunan ixrac neft boru kəmərlərinin mühafizə zonasında işlərin aparılmasına icazə verir. Bununla yanaşı, Energetika Nazirliyi Energetika haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq işlənmə və hasilat üzrə müqavilələrdəki iş proqramlarının razılaşdırılmasında iştirak edir, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin tapşırıqlarına əsasən karbohidrogen ehtiyatlarının hasilatın pay bölgüsü və ya digər şərtlərə uyğun işlənməsi barədə sazişlərin layihələrini hazırlayır, bu sazişlər üzrə danışıqlar aparır, onları müəyyən olunmuş qaydada imzalayır, bağlanmış sazişlərin həyata keçirilməsinə nəzarət edir. Qeyd edilən müddəalardan onu deməyə əsas verir ki, Energetika Nazirliyi neft-qaz məsələlərinin tənzimlənməsində mərkəzi rol oynayır. Bununla belə, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti neft və qaz layihələrinin praktiki realizəsinə münasibətdə əsas rol oynamaqda davam edir [4, 25].

1999-cü ildə isə Azərbaycan neftinin gəlirlərinin toplanması və idarə olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu təsis edilmişdir [8, 139].



Eyni zamanda, Azərbaycanda neft hasilatının, ixracının və idxalının statistikasını aparan digər dövlət orqanları da fəaliyyət göstərir. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi öz reqlamentinə uyğun olaraq neft və neft məhsullarının hasilatına, ixracına və idxalına dair statistik məlumatları qeydə almaq, saxlamaq və yaymaq səlahiyyətinə malikdir. Energetika Nazirliyi, Dövlət Gömrük Komitəsi, Dövlət Neft Şirkəti və Dövlət Neft Fondu da neftin hasilatı, ixracı və idxalı ilə bağlı öz səlahiyyətləri çərçivəsində statistik fəaliyyət həyata keçirirlər.

Azərbaycanın neft sənayesinə böyük həcmdə xarici investisiyaların yatırılması və enerji təhlükəsizliyinə dair istehlakçı-dövlətlərin artan narahatçılığı ilə əlaqədar Azərbaycan özünün neft sənayesinin tənzimləmə dairəsini bir sıra beynəlxalq sazişlərə qoşulmaqla daha da genişləndirmək qərarına gəlmişdir. Belə ki, 29 may 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikası hər hansı bir qeyd-şərt olmadan Xarici arbitraj qərarlarının tanınması və icrası haqqında YUNSATRAL Konvensiyasına (1958-ci il tarixli Nyu-York Konvensiyası) qoşuldu [18]. Analoji olaraq, Azərbaycan İnteraksiya Mübahisələrinin Həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəzin Dövlətlərlə digər dövlətlərin vətəndaşları arasında investisiya mübahisələrinin tənzimlənməsi haqqında Konvensiyasına qoşulmuşdur, həmçinin Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Dünya Bankı, Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası, Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası, İslam İnkişaf Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankına üzv olmuşdur. Bununla yanaşı, Azərbaycan Enerji Xartiyası Müqaviləsini və onun Protokolunu

imzalamışdır, həmçinin Enerji Xartiyası Konfransının üzvüdür.

Neftin regional tranzit nəqlinin inkişafı Avropa İttifaqı tərəfindən TACIS/TRASECA proqramları çərçivəsində dəstəklənir. Azərbaycan əsasən qonşu ölkələrlə, eləcə də ABŞ, Almaniya və Böyük Britaniya ilə 40-a qədər ikitərəfli investisiya sazişləri bağlamışdır. Belə sazişlər əsasən ikiqat vergiqoymanın aradan qaldırılması sahəsində bağlanmışdır. İkiqat vergiqoymanın aradan qaldırılması barədə müqavilələr arasında sahilyanı yurisdiksiyaya malik dövlətlərlə bağlanan müqavilələr də vardır. Məsələn, Lüksemburq və Niderland ilə bağlanan müqavilələr. Vergiqoyma sahəsində Azərbaycanın digər müqavilələrinə vergi qanunvericiliyi sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında sazişlər, vergi ödənişlərindən yayınma ilə mübarizə üzrə əməkdaşlıq və məlumat mübadiləsi barədə sazişlər, malların və xidmətlərin ixracı və idxalı zamanı dolayı vergiqoymanın prinsipləri haqqında sazişlər, vergi orqanları arasında əməkdaşlığa dair ikitərəfli sazişlər daxildir [5, 120-121]. Məsələn, MDB çərçivəsində çoxtərəfli sazişlər.

Azərbaycan neftinin böyük hissəsinin Xəzər dənizinin şelf hissəsində hasil edildiyini nəzərə alaraq, Xəzər dənizinin statusu məsələsi Azərbaycan üçün əhəmiyyətli olaraq qalmaqdadır. 2018-ci ildə Xəzər dənizinin statusu haqqında Konvensiya qəbul edilərkən Xəzəryanı dövlətlər üçün yalnız ərazi sularının və balıqçılıq zonalarının statusu və hüdudları müəyyənləşdirildi [15]. Xəzər şelfinin statusu isə dəyişməz olaraq qaldı. Buna görə də Xəzər şelfinin sektoral bölgüsü Azərbaycan-Rusiya, Azərbaycan-Qazaxıstan və Qazaxıstan-Rusiya arasında əldə edilmiş sazişlərlə tənzimlənməkdə davam edir [8, 159-168].



Yerin təkisi haqqında 1998-ci il tarixli Qanuna müvafiq olaraq, Azərbaycan Respublikasında yerin təkisi hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına xələl gətirmədən Azərbaycan Respublikasına mənsubdur. Torpaq üzərində mülkiyyət hüququ ilə yerin təkindən istifadə hüququ arasında hüquqi fərlilik mövcuddur. neftin kəşfiyyatı və hasilatı Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyinin səlahiyyətlərinə aiddir. Yerin təkisi haqqında Qanuna əsasən, heç bir fiziki və ya hüquqi şəxs lisenziya olmadan neftin kəşfiyyatı və ya hasilatı fəaliyyəti ilə məşğul ola bilməz. Bununla yanaşı, Lisenziyalar və icazələr haqqında Azərbaycan Respublikasının 2016-cı il 15 mart tarixli Qanunun [13] 3 sayılı əlavəsi Sahibkarlıq fəaliyyətinə verilən icazələrin siyahısına yerin təkisi sahəsində faydalı qazıntıların çıxarılması, faydalı qazıntıların çıxarılması ilə əlaqədar olmayan yeraltı qurğuların tikmək və istismar etmək məqsədilə “Dağ-mədən ayırması” statusunun verilməsi daxil edilmişdir. Eyni zamanda, Yerin təkisi haqqında Qanuna əsasən, yerin təkində geoloji öyrənilmə üçün lisenziya 5 il müddətinə, faydalı qazıntıların çıxarılması üçün lisenziya isə 25 il müddətinə verilir. Geoloji öyrənilmə və faydalı qazıntıların çıxarılması üçün isə lisenziya 30 il müddətinə qədər verilə bilər. Yerin təkisinin istifadəçisi icazə şərtlərini yerinə yetirərsə, tərəflərin razılığı ilə yerin təkindən istifadənin müddəti (kəşfiyyat, istismar və ya hər ikisi üzrə fəaliyyət) uzadıla bilər. Müddətin artırılması yerin təkisinin istifadəçisi ilə lisenziya verən orqan arasında razılaşdırılmış müddətə təqdim oluna bilər. Mövcud lisenziya sahibi müddətin artırılması üzrə digər şəxslərə münasibətdə üstün hü-

quqlara malikdir. Qanunla yerin təkindən istifadə hüququnun dayandırılması halları da müəyyən olunur. Belə ki, yerin təkisinin səmərəli istifadəsinə və mühafizəsinə aid əsas tələblər pozulduqda, yerin təkisinin istifadəçisi yerin təkindən istifadə qaydasını təqvim ili ərzində pozarsa, fors-major vəziyyəti (təbii fəlakətlər, hərbi əməliyyatlar və sairə) yarandıqda, yerin təkisinin istifadəçisi icazədə göstərilən müddətdə yerin təkindən nəzərdə tutulan həcmdə istifadəyə başlamadıqda, eləcə də lisenziya müqaviləsinin tələbləri pozulduqda, yaxud lisenziya sahibinin istəyi əsasında yerin təkindən istifadə hüquqları dayandırılır. Yerin təkindən istifadə hüququnun dayandırılmasına səbəb olan hallar aradan qaldırıldığı təqdirdə, bu hüquq bərpa olunur. Yerin təkisi haqqında Qanundan fərqli olaraq, Energetika haqqında Qanun enerji resurslarından istifadə təyinatlı istehsalın müstəsna olaraq “energetika müqaviləsi” əsasında mümkünliyünü müəyyən edir. Yerin təkisi haqqında və Energetika haqqında qanunlarla nəzərdə tutulan rejimlərə baxmayaraq, neftin ölkə üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq, Azərbaycanın əksər mühüm neft sövdələşmələri ölkənin qanunverici orqanı tərəfindən təsdiq olunmaqdadır. Hasilatın pay bölgüsü sazişləri haqqında və neft haqqında qanunların olmaması səbəbindən Azərbaycanda neft sazişlərin böyük hissəsi Konstitusiyaya, referendum yolu ilə qəbul olunmuş aktlar və beynəlxalq müqavilələr istisna olmaqla, bütün digər qanunvericilik aktları üzərində üstün qüvvəyə malik qanunlar şəklində təsdiq olunur. Praktikada konkret neft yatağı və ya bloku üzrə qarşılıqlı anlaşma memorandumu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müvəkkil edilmiş Dövlət



Neft Şirkəti ilə maraqlı investor arasında bağlanır. Dövlət Neft Şirkəti ilə investor arasında sövdələşmənin əsas kommersiya şərtlərini razılaşdırdıqdan sonra Prezident tərəfindən danışıqları yekunlaşdıraraq müqavilənin bağlanması məqsədilə səlahiyyətli dövlət orqanı təyin edilir. Əksər hallarda müvafiq orqan qismində Dövlət Neft Şirkəti çıxış edir. Daha sonra, bağlanmış saziş qanun şəklində təsdiq olunmaq üçün qanunverici orqana təqdim edilir və yalnız bundan sonra Prezident tərəfindən imzalanır [4, 28].

Fərqli qanunvericilik aktları olsa da, hasilatın pay bölgüsü üzrə əksər sazişlər Yer in təki haqqında Qanunla müəyyən edilmiş maksimal müddət olaraq 30 illik müəyyən edilmiş lisenziya əsasında bağlanmışdır.

Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində xarici şirkətlərlə birgə müəssisə sazişləri Azərbaycanın neft sənayesində adi hal idi və ümumi olaraq 4 belə birgə müəssisə sazişi mövcud idi. Yerli müəssisə sazişi formasında digər bir kəşfiyyat və hasilat müəssisəsi 2008-ci ildə Ümid yatağının öyrənilməsi məqsədilə yaradılmışdır. Beləliklə, birgə müəssisələr, bir qayda olaraq, neft investorlarının tranzit təşkilatı kimi deyil, müstəqil vergi ödəyicisi kimi Azərbaycan hüquqi şəxsi qismində yaradılıb fəaliyyət göstərirlər. İlk dəfə hasilatın pay bölgüsü sazişinin qanun şəklində qəbul edilməsindən sonra əksər növbəti neft sazişləri hasilatın pay bölgüsü kimi qəbul edilməyə başladı. Nəticədə, bir birgə müəssisə sazişi hasilatın pay bölgüsü rejimi ilə dəyişdirildi, həmin sazişin tənzimləmə obyektinə olan neft yatağı hasilatın pay bölgüsü rejimi altında qonşu yataqla birləşdirdi [6, 337-344].

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, qanunvericiliyə əsasən, heç bir fiziki və ya hüquqi

şəxs lisenziya olmadan neftin kəşfiyyatı və ya hasilatı fəaliyyətini həyata keçirə bilməz. Lisenziyalar və icazələr haqqında 2016-cı il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu lisenziyanı müvafiq sahibkarlıq fəaliyyəti növünün həyata keçirilməsi üçün ərizəçiyə lisenziya verən orqan tərəfindən verilən rəsmi sənəd kimi müəyyən edir. Qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən, təşkilatı hüquqi formasından asılı olmayaraq, bütün hüquqi şəxslərə, xarici hüquqi şəxslərin filial və nümayəndəliklərinə və fərdi sahibkarlara şamil olunur. Beləliklə, neft yataqlarının kəşfiyyatı və istismarı sahəsində Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bütün xarici neft şirkətləri müvafiq Qanunun tətbiqi dairəsinə düşür və onların fəaliyyəti lisenziya əsasında məhdud təbii ehtiyatlardan istifadəni nəzərdə tutur. Neft yataqlarının kəşfiyyatı və ya istismarına dair lisenziya əldə etmiş xarici neft şirkəti lisenziyadan yalnız özü istifadə edə bilər və onu başqa hüquqi və ya fiziki şəxsə verə bilməz. Yer in təki haqqında Qanunun 8-ci maddəsi də xarici ölkələrin hüquqi və fiziki şəxslərini yer in təkinin istifadəçiləri qismində tanıyır və onların Azərbaycan Respublikası ərazisində fəaliyyətinin lisenziya əsasında mümkünliyünü müəyyən edir. Bununla yanaşı, Qanunun 7-ci maddəsi yer in təkinin axtarışı və kəşfiyyatı, eləcə də faydalı qazıntıların (müxtəlif növ faydalı qazıntılar və təbii ehtiyatlar nəzərdə tutulur – müəllifdən) çıxarılması məqsədilə eyni zamanda istifadəyə verilə bilməsini nəzərdə tutur.

AR Prezidentinin 2000-ci il tarixli Fərmanına əsasən, neftin, neft məhsullarının və təbii qazın hasilatı və emalı, neft və neft məhsullarının tullantılarının emalı yalnız dövlət müəssisələri və ya səhmlərinin nəzarət





zərfi dövlətə məxsus olan səhmdar cəmiyyətləri tərəfindən həyata keçirilə bilər. Lakin, burada bir məsələ Yerini təki haqqında Qanunun müddəası ilə ziddiyyət təşkil edir. Belə ki, Yerini təki haqqında Qanun və Lisenziyalar və icazələr haqqında Qanunla nəzərdə tutulan lisenziya rejimi, o cümlədən Energetika haqqında Qanunla nəzərdə tutulan “müqavilə” rejimi Prezidentin 2000-ci il tarixli Fərmanında göstərilən “neftin, neft məhsullarının və təbii qazın hasilatı və emalı, neft və neft məhsullarının tullantılarının emalı yalnız dövlət müəssisələri və ya səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan səhmdar cəmiyyətləri tərəfindən həyata keçirilə bilər” müddəasına zidd olaraq, neftin, neft məhsullarının və təbii qazın hasilatı və emalının, neft və neft məhsullarının tullantılarının emalının xarici şirkətlər tərəfindən həyata keçirilmə imkanını ehtiva edir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, müvafiq ziddiyyət nə hər hansı bir məhkəmə instansiyasında, nə də qanunvericiliyin təfsiri kontekstində nəzərdən keçirilməmişdir. Bununla belə, hasilatın pay bölgüsü sazişlərinin yuxarıda qeyd edilən xüsusi rejimi onu deməyə əsas verir ki, 2000-ci il tarixli Fərmanda müvafiq fəaliyyətin həyata keçirilməsinə münasibətdə tətbiq edilən subyekt məhdudluğu hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə şamil edilmir.

Energetika haqqında Qanunun 23-cü maddəsinə müvafiq olaraq, energetika müqaviləsinin başqa şəxslərə verilməsi və ya podratçı tərəfindən törəmə müqavilənin bağlanması tərəflərin qarşılıqlı razılaşması əsasında həyata keçirilir və Azərbaycan Respublikasının Energetika Nazirliyi tərəfindən qeydiyyatdan alındıqdan sonra qüvvəyə minir. Tərəflər qarşılıqlı razılığa gəlmədikdə pod-

ratçının dövlət qarşısında olan öhdəliklərinin onun varisi tərəfindən yerinə yetirilməsinə görə ilkin podratçı birgə və ya təkbaşına məsuliyyət daşıyır. Yerini təki haqqında Qanunda isə əvvəllər yerini təkindən istifadə hüququnun başqa şəxsə keçməsi imkanı nəzərdə tutulsa da, Qanunun hazırkı redaksiyasında yerini təkindən istifadə hüququ verən icazənin sahibinin icazədən yalnız özünün istifadə edə bilməsi və onu başqa şəxsə verməsinin mümkünsüzlüyü nəzərdə tutulur. Yerini təkindən istifadə hüququ verən icazənin qüvvəsi icazə sahibinin təsisçisi (iştirakçısı) olduğu hüquqi şəxslərə, habelə icazənin sahibi ilə birgə fəaliyyət, o cümlədən onunla əməkdaşlıq barədə müqavilə əsasında fəaliyyət göstərən başqa şəxslərə şamil edilmir (maddə 20). Hasilatın pay bölgüsü sazişlərində isə payların (neft yataqlarının kəşfiyyatı və istismarı üzrə hüquqların – müəllifdən) başqa şəxsə keçməsi Dövlət Neft Şirkətinin timsalında Azərbaycan dövlətinin razılığı əsasında mümkündür.

Neft məhsullarının münasibətdə vergi qoyma məsələlərinə gəldikdə, 1 yanvar 2001-ci ildə qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən, neftin kəşfiyyatı və hasilatına tətbiq edilən vergilər dövlət vergiləri hesab edilir və bu vergilərə 20 faiz həcmində mənfəət vergisi (müəssisənin gəlir vergisi) və ya sadələşdirilmiş vergi, 18 faiz həcmində müəyyən edilən əlavə dəyər vergisi, fiziki şəxslərin gəlir vergisi, faydalı qazıntıların çıxarılmasına görə mədən vergisi (royalti – müəllifdən), aksiz vergisi, yol vergisi, hüquqi şəxslərin əmlak vergisi, torpaq vergisi, eləcə də sosial yönümlü vergilər və yığımlar aid edilir. Xüsusi olaraq, Vergi Məcəlləsi xam neftin hasilatına görə mədən vergisinin həcmi



26 faiz həcmində müəyyən edir (maddə 215).

Hasilatın pay bölgüsü sazişləri çərçivəsində nəzərdə tutulan vergi rejimləri ümumi vergi rejimindən fərqlənir və hər bir saziş üzrə xüsusi qaydada tənzimlənir [3, 518-519]. Bir qayda olaraq, hasilatın pay bölgüsü sazişlərinin vergi rejimləri fiziki şəxslərin gəlir vergisindən daha aşağı vergi dərəcələrini, əlavə dəyər vergisindən azad olunmanı və hesabatlılıq və mühasibat uçotunun sadələşdirilmiş prosedurlarını nəzərdə tutur. Buna baxmayaraq, hasilatın pay bölgüsü üzrə podratçılar saziş üzrə müəyyən edilmiş neft yatağı ərazilərinin ümumi sahəsi və hasilat gücü nəzərə alınmaqla, izafi vergilər ödəməlidirlər. Bir çox hasilatın pay bölgüsü sazişləri əsasında podratçılar faydalı qazıntıların çıxarılmasına görə mədən vergisindən azad edirlər. Neft podratçıları tərəfindən ödənilən vergilər hasilatın pay bölgüsü sazişləri üzrə neftin hasilatında dövlətin payının üzərinə əlavə oluna bilər [6, 200-202]. İstənilən halda, vergilərin yığılması Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi və onun struktur bölmələri tərəfindən həyata keçirilir. Bəzi hallarda gömrük rüsumlarının həcmnin müəyyən olunması zərurəti yarandıqda, vergi nəzarəti gömrük orqanları tərəfindən də həyata keçirilə bilər.

Xarici şirkətlər tərəfindən neft yataqlarının kəşfiyyatı və istismarına münasibətdə Azərbaycan Respublikasında mövcud ekoloji norma və qaydalar da hasilatın pay bölgüsü sazişlərinin mühüm tərkib elementlərini təşkil edir. Belə ki, mövcud norma və standartlar ətraf mühitin çirkləndirilməsinin hədlərini müəyyən edir, o cümlədən ekoloji monitoring və hesabatlılığa dair tələblər, eləcə də ətraf mühitə müəyyən təsir üzrə icazələrin alın-

masını nəzərdə tutur. İnzibati qaydalar yerin təkindən ümumi istifadə çərçivəsində qadağan edilən fəaliyyət növlərini müəyyən edir. Belə ki, Yerin təkisi haqqında Qanuna əsasən, faydalı qazıntıların çıxarılması ilə əlaqədar olmayan məqsədlər, o cümlədən yeraltı qurğuların tikintisi və istismarı üçün yerin təkindən istifadəyə görə ödənişlər istifadəyə verilən yer təkinin hüdudlarının ölçülərindən, faydalılığından və ondan istifadə zamanı ekoloji tarazlığın pozulma təhlükəsinin səviyyəsindən asılı olaraq qanunvericiliklə müəyyən edilir (maddə 40). Energetika haqqında Qanunə müvafiq olaraq, karbohidrogen ehtiyatlarının axtarışı, kəşfiyyatı, işlənməsi, hasilatı və nəqlinə dair layihələrlə bağlı mövcud obyektlərin fəaliyyəti zamanı təbiətdən istifadə şərtləri ətraf mühitə təsir göstəricilərinə dair ekoloji tələblərə uyğun olmadıqda və ya ilkin layihədə nəzərdə tutulandan fərqli texnologiyalar və texnoloji üsullar tətbiq edildikdə, həmin fəaliyyətə dair yenidən ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi aparılmalıdır (maddə 9.5).

Bununla yanaşı, hasilatın pay bölgüsü sazişləri çərçivəsində neft əməliyyatları aşağıdakı hallar üçün podratçının icbari məsuliyyət sığortasını nəzərdə tutur:

- ətraf mühitin çirklənməsi nəticəsində itkilər, zərər və xəsarət, eləcə də baş vermiş istehsalat qəzasının nəticələrinin aradan qaldırılması xərcləri olduqda;

- üçüncü şəxslərin əmlakının itirilməsi və ya zədələnməsi, yaxud bədən xəsarətlərinin yetirilməsi halları baş verdikdə;

- podratçının öz işçilərinə hər hansı bir zərər vurduğu hallarda.

Eyni zamanda, bir sıra digər sığorta halları da hasilatın pay bölgüsü sazişlərinə müvafiq olaraq məcburi qaydada müəyyən edilə



bilər. Belə sığorta hallarına işçilərin tibbi sığortası, istehsalat zamanı bədbəxt hadisə nəticəsində əmək qabiliyyətinin itirilməsi və peşə fəaliyyətinin yerinə yetirilməsi zamanı xəstəliklərə yoluxma, eləcə də dövlət sosial sığortası aid edilir [1, 190-191].

Yerin təki haqqında Qanun da yerin təkinin istifadəçisinin ekoloji standartlarla bağlı məsuliyyət daşdığı halların siyahısını aydın şəkildə ehtiva edir: yerin təkindən özbaşına istifadə edildikdə; yerin təkindən istifadə ilə əlaqədar işlərin təhlükəsiz aparılması, yerin təkinin və ətraf mühitin mühafizəsi üzrə standartların (normaların, qaydaların) tələbləri pozulduqda; yerin təkinin çirklənməsinə və faydalı qazıntı yatağının istismar üçün yararsız hala düşməsinə yol verildikdə; yerin təkindən istifadə edilərkən bina və qurğuların, eləcə də xüsusi mühafizə olunan ərazilərin və ətraf mühit obyektlərinin toxunulmazlığı təmin edilmədikdə; yeraltı suların müşahidə quyuları, markşeyder və geodeziya nişanları məhv edilərsə və zədələndikdə; ləğv edilən və konservasiya olunan dağ-qazmalarının və buruq quyularının əhalinin və ətraf mühitin təhlükəsizliyini təmin edən vəziyyətə gətirilməsi, habelə konservasiya müddəti ərzində faydalı qazıntı yataqlarının, dağ-qazmaların və buruq quyularının qorunması tələblərinə əməl edilmədikdə; yerin təkindən istifadə edilərkən yararsız hala salınmış torpaq sahələri və digər təbiət obyektləri onların gələcək istifadəsi üçün yararlı vəziyyətə gətirilmədikdə (maddə 46).

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında ətraf mühitin mühafizəsi məsələləri üzrə əsas orqan Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyidir. Eyni zamanda, Fövqəladə Hallar Nazirliyi yanında Sənayedə İşlərin Təhlükəsiz Görülməsi və Dağ-Mədən

Nəzarəti Dövlət Agentliyi də təhlükəli hesab edilən obyektlərin istismarına nəzarət edir. Hasilatın pay bölgüsü sazişlərində isə məhz Dövlət Neft Şirkəti əksər hallarda ətraf mühitin mühafizəsi məsələləri üzrə Azərbaycan Respublikası adından fəaliyyət göstərir [1, 187-188].

Ekoloji qaydaların pozulmasına görə cəzalandırma növlərinə pozuntunun növündən və zərərin həcmindən asılı olaraq fərqləndirilən inzibati cəza qismində tətbiq edilən cərimələr aid edilir. Dövlət ətraf mühitin çirkləndirilməsində təqsirli olan yerin təkinin istifadəçisindən vurulmuş zərərin əvəzini tələb edə bilər.

Yerin təki haqqında Qanuna əsasən, Azərbaycan Respublikasının, habelə xarici ölkələrin hüquqi və fiziki şəxsləri Azərbaycan Respublikasında yerin təkinin istifadəçiləri ola bilərlər. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyi ilə belə xarici hüquqi və fiziki şəxslər yerin təkindən istifadə məqsədilə lisenziya almaqla, xarici investitorlara çevrilirlər. Bu baxımdan Xarici investisiyaların qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının 15 yanvar 1992-ci il tarixli 7 sayılı Qanununa [19] əsasən, xarici investitorlar (xarici hüquqi şəxslər, xarici dövlətlər, beynəlxalq təşkilatlar və Azərbaycan hüdudlarında daimi yaşayış yerinə malik fiziki şəxslər) Azərbaycan qanunvericiliyi ilə qadağan edilməyən istənilən investisiya fəaliyyəti ilə məşğul ola bilərlər. Qanuna müvafiq olaraq, xarici investisiyalar aşağıdakı formalardan biri şəklində qəbul edilə bilər:

- Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri və vətəndaşları ilə birlikdə yaradılan müəssisələrdə, təşkilatlarda payçılıq iştirakı;
- tamamilə xarici investitorlara məxsus olan müəssisələr yaradılması;



– müəssisələrin, əmlak komplekslərinin, binaların, qurğuların, müəssisələrdə iştirak payının, səhmlərin, istiqrazların və digər qiymətli kağızların, habelə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə müvafiq surətdə xarici investora məxsus ola bilən başqa əmlakın əldə edilməsi;

– torpaqdan və başqa təbii ehtiyatlardan istifadə hüquqlarının, habelə digər əmlak hüquqlarının əldə edilməsi;

– Azərbaycan Respublikasının hüquqi şəxsləri və vətəndaşları ilə xarici investisiya qoyuluşunun başqa formalarını nəzərdə tutan müqavilələr bağlanması (maddə 3).

Xarici investisiyalı müəssisələrə xarici investorların pay iştirakı ilə birgə müəssisələr və tamamilə xarici investora mənsub müəssisələr daxildir. Eyni zamanda, xarici investorlar Azərbaycan ərazisində filiallara və nümayəndəliklərə malik ola bilərlər (maddə 16).

Hasilatın pay bölgüsü sazişləri həddlərindən kənar ümumi hüquqi rejimə müvafiq olaraq, şəxsin neft hasilatı ilə məşğul olması üçün 2 əsas tələb yerinə yetirilməlidir:

1) şəxs dövlət müəssisəsi və ya səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan səhmdar cəmiyyəti olmalıdır;

2) şəxs Yerini təki haqqında Qanun əsasında müvafiq lisenziyaya malik olmalıdır.

Praktikada neft-qaz sferasında fəaliyyətin böyük hissəsi hasilatın pay bölgüsü sazişləri çərçivəsində həyata keçirildiyindən, “şəxsin dövlət müəssisəsi və ya səhmlərinin nəzarət zərfi dövlətə məxsus olan səhmdar cəmiyyəti olması” tələbi tətbiq olunmur. Buna görə də xarici investorlar Azərbaycan ərazisində neft-qaz kəşfiyyatı və istismarı üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilmə formaları kimi xarici investisiya müəssisəsi və ya fi-

lial, yaxud da bəzi hallarda nümayəndəlik formalarından birini sərbəst şəkildə seçmək imkanına malikdirlər.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının neft siyasətinin tənzimlənməsi sahəsində mövcud qanunvericilik praktikasını barədə təhlili yekunlaşdıraraq, belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan Respublikasında neftin kəşfiyyatı və istismarı ilə bağlı dövlət tənzimlənməsi kifayət qədər təkmil deyildir. Bir tərəfdən, qanunvericilik aktları arasında müəyyən ziddiyyətlərin olması, digər tərəfdən, praktikada neftin kəşfiyyatı və istismarı ilə bağlı lisenziyalı fəaliyyət subyektlərinə dair tələblərin yerinə yetirilməməsi bu sahədə daha effektiv qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsini şərtləndirir.

Bununla yanaşı, hasilatın pay bölgüsü sazişlərinin ali qanunverici orqan tərəfindən qanun şəklində müzakirələr nəticəsində qəbul edilməsi onu deməyə əsas verir ki, Azərbaycan Respublikasının mövcud sahədə boşluqları məhz bu yolla kompensasiya edilir. Azərbaycan Respublikasının neft sazişlərinin bağlanması mövcud praktika dünyada dövlətləri ilə müqayisədə kifayət qədər mütərəqqi hesab edilə bilər. Buna baxmayaraq, hasilatın pay bölgüsü sazişlərinin ümumi rejiminin müəyyən edilməsi, sazişlərdə əsas anlayışların dəqiqləşdirilməsi, xarici neft şirkətlərinin (podratçıların) dövlət qarşısında, eləcə də dövlətin xarici şirkətlərə münasibətdə əsas hüquq və vəzifələrinin dəqiqləşdirilməsi, bütövlükdə, neft kontraktlarının ümumi rejimi, neftin kəşfiyyatı və istismarına münasibətdə vergi dərəcələrinin və güzəştlərinin müəyyənəşdirilməsi zərurəti bu sahənin qanunvericilik səviyyəsində daha geniş tənzimlənməsini zəruri edir.



## Ədəbiyyat

1. Babayev S.R. Hasilatın pay bölgüsü haqqında sazişlər: beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqi tənzimləmə məsələləri. Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2008, 240 s.
2. Cəfərov İ.M. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının şərhli. Bakı, Hüquq ədəbiyyatı, 2003, 552 s.
3. Əliyev E.Ə. Beynəlxalq nəqliyyat hüququ. Dərslük. Bakı, SeNa, 2009, 868 s.
4. Asadov A. I. Azerbaijan / The Oil and Gas Law Review. Ed. by C.B. Strong. London, Law Business Research, 2013, pp. 23-32.
5. Aslanli K. Fiscal sustainability and the State Oil Fund in Azerbaijan // Journal of Eurasian Studies, Vol. 6, 2015, pp. 114-121.
6. Atakishiyev M. The role of Azerbaijan in Europe's energy security. Baku, 2014, 516 p.
7. Nuriyev S.S. Oil and European Policy. Baku, Mütərcim, 2002, 403 p.
8. Zeynalov F. The Oil and Gas Resources of Azerbaijan. A country's transformation into a regional energy hub. SaintDenis, ConnaisancesetSavoires, 2016, 244 p.
9. <http://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/azerbaycanin-neft-qaz-strategiyasi-mohkem-dayaqlara-esaslanir-195441>
10. [http://www.bp.com/en\\_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/btc.html](http://www.bp.com/en_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/btc.html)
11. <http://www.e-qanun.az/framework/2736>
12. <http://www.e-qanun.az/framework/27517>
13. <http://www.e-qanun.az/framework/32626>
14. <http://www.e-qanun.az/framework/4062>
15. <http://www.e-qanun.az/framework/41551>
16. <http://www.e-qanun.az/framework/4273>
17. <http://www.e-qanun.az/framework/5095>
18. <http://www.e-qanun.az/framework/5203>
19. <http://www.e-qanun.az/framework/7000>
20. <http://www.minenergy.gov.az/az/neft/neft-senayesinin-inkisaf-tarixi>
21. <http://www.socar.az/socar/en/news-and-media/news-archives/news-archives/id/11046>

### NORMATIVE BASIS IN THE FIELD OF OIL POLICY REGULATION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

**AnarPanahov,**  
**PhD Student of Public International Law Department of**  
**Baku State University.**

The article analyzes the oil policy regulation of the Republic of Azerbaijan on the basis of the contractual and legislative experience of the Republic of Azerbaijan, as well as the diversity of opinions in the legal literature. It is noted that the state regulation on the exploration and exploitation of oil in the Republic of Azerbaijan is not sufficiently developed. The author concludes that, on the one hand, there are certain contradictions between the legislative acts, on the other hand, the failure to comply with the requirements for the exploration and exploitation of oil in practice necessitates the adoption of more effective legislative acts in this area.

**Keywords:** *energetics, petroleum contracts, production sharing agreement, foreign investment, legislation, subsoil, joint venture agreements, oil companies.*



## **НОРМАТИВНО-ПРАВОВАЯ БАЗА В ОБЛАСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ НЕФТЯНОЙ ПОЛИТИКИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

**Анар Панахов,**  
диссертант кафедры Международного публичного права  
Бакинского Государственного Университета.

В статье подробно анализируется регулирование нефтяной политики Азербайджанской Республики на основе договорной и законодательной практики Азербайджанской Республики, а также разногласий в юридической литературе. Отмечается, что государственное регулирование разведки и добычи нефти в Азербайджанской Республике недостаточно разработано. Автор приходит к выводу, что, с одной стороны, существуют определенные противоречия между законодательными актами, с другой стороны, несоблюдение требований по разведке и добыче нефти на практике требует принятия более эффективных законодательных актов в этой сфере.

**Ключевые слова:** энергетика, нефтяные контракты, соглашение о разделе продукции, иностранные инвестиции, законодательство, недра, соглашения о совместных предприятиях, нефтяные компании.

## **AZERBAJCAN CUMHURİYETİ PETROL POLİTİKASININ DÜZENLENMESİ ALANINDA NORMATİF-HUKUKİ TEMEL**

**Anar Panahov,**  
Bakü Devlet Üniversitesi "Genel Uluslararası Hukuk" bölümü tezi.

Makale, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin petrol politikasının düzenlenmesini, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sözleşme ve mevzuat tecrübesine ve ayrıca hukuk literatüründe mevcut görüş farklılıklarına dayanarak incelemektedir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde petrol arama ve işletmeye ilişkin devlet düzenlemesinin yeterince gelişmediği belirtilmektedir. Yazar, bir yandan mevzuat arasındaki bazı tutarsızlıkların, diğer yandan uygulamada, petrol arama ve işletme ile ilgili lisanslı kuruluşlar için gerekliliklere uyulmamasının, bu konuda daha etkin mevzuatın kabul edilmesine yol açtığı sonucuna varmaktadır.

**Anahtar kelimeler:** enerji, petrol sözleşmeleri, üretim paylaşım sözleşmesi, yabancı yatırım, mevzuat, toprak altı, ortak girişim sözleşmeleri, petrol şirketleri.



## MÜNDƏRİCAT

Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü bərpa olundu! Noyabrın 10-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin xalqa müraciəti .....	3
Prezident İlham Əliyev Qarabağda tarixi ədaləti, Qafqazda isə davamlı sülh və möhkəm təhlükəsizlik sistemi yaradır .....	12
<i>Elçin Babayev.</i> Azərbaycan Qarabağ qələbələri ilə öz həqiqətini çağdaş tarixə yazır ...	20
<i>Fərhad Abdullayev.</i> Qarabağ savaşında xalqımızın böyük qələbəsi günlərində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsinin 25 illiyi tamam oldu ..	24
<i>Ариф Гулиев.</i> «Кровавая рана» на карте мира: Карабах Азербайджан! .....	42
<i>Əmir Əliyev.</i> Geniş beynəlxalq cinayətlər siyasəti yeridən Ermənistana beynəlxalq hüquq da layiqli cəzasını verəcəkdir .....	55
<i>Владимир Дорошенко.</i> Концептуальные основы реформирования социальной политики Украины как института публичного управления .....	62
<i>Habil Qurbanov.</i> Mənimsəmə və ya israf etmə yolu ilə talama cinayət tərkibinin hüquqi təhlili .....	68
<i>Etibar Aliyev.</i> Verkehrssicherheit im internationale .....	81
<i>Сакут Гусейнов.</i> Философские и социально-психологические аспекты мошенничества .....	93
<i>Etibar Əliyev.</i> İqtisadi sferada nəqliyyat münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi .....	99
<i>Həsənzadə Səidə.</i> Azərbaycan Respublikasında ailə və uşaq hüquqlarının mühafizəsi	107
<i>Araz Kərimov, Nadir Adilov, Etibar Əliyev.</i> Vergi hüququ: anlayışı, predmeti və statusu .....	116
<i>Тургут Салаев.</i> Административно-правовые формы и методы обеспечения информационной безопасности в таможенной сфере .....	127
<i>Könül Məmmədova.</i> İnzibati icraatın nəzəri və hüquqi əsasları .....	135
<i>Нугяр Мамедова.</i> Совершенствование патентного законодательства Азербайджанской Республики в свете действующих международных соглашений .....	144
<i>Sevinc Hüseynova.</i> İnsan alveri cinayət tərkibinin subyektiv əlamətləri .....	158
<i>Fərdin Xəlilov.</i> Bəzi “yüvenal istintaq” normaları barədə mülahizələr .....	165
<i>Чыраглы М.А.</i> Ретроспективный взгляд на международное право по защите и поощрению иностранных инвестиций .....	176
<i>Orxan Bayramov.</i> Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti parlamentinin hüquqi bazası .....	185
<i>Elnarə Mirzəyeva.</i> Beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyətinin spesifik xüsusiyyətləri .....	191
<i>Mehriban Eyyubova.</i> Müharibə cinayətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulan ziyanın ödənilməsi formaları .....	198
<i>Hüseyn Əlizadə.</i> Fiziki şəxslərin informasiya-hüquqi məsuliyyəti .....	207
<i>Əsmər Pənahova.</i> Avropa İttifaqında vətəndaşlıq problemlərinin hüquqi tənzimlənməsi	217
<i>Anar Pənahov.</i> Azərbaycan Respublikasının neft siyasətinin tənzimlənməsi sahəsində normativ-hüquqi baza .....	227



Jurnal Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən təsdiq olunmuş «Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən elmi nəşrlərin Siyahısı»na daxil edilmişdir.

\* \* \*

Журнал включён в «Список научных изданий, рекомендуемых для публикации основных результатов диссертаций в Азербайджанской Республике», утверждённый Высшей Аттестационной Комиссией при Президенте Азербайджанской Республики.

\* \* \*

The magazine was inscribed in «The scientific edition list, recommended to publication of main results of the dissertations in Azerbaijan Republic», confirmed by Superior Examination Board under President of Azerbaijan Republic.

\* \* \*

Dergi Azərbaycan Cumhuriyyəti Cumhurbaşkanı yanında Yüksek Tasnif Komisyonu tarafından onaylanmış Azərbaycan Cumhuriyyetinde doktoraterlerin genel sonularının yayınlanması önerilen bilimsel yayınların listesine dahil edilmiştir.

\*\*\*

## JURNALDA ÇAP OLUNAN ELMİ MƏQALƏLƏRƏ DAİR ƏLAVƏ TƏLƏBLƏR

**Word proqramı**

**Səhifənin formatı – A4**

**Azərbaycan, rus və ingilis dillərində mətnlər**

**«Times New Roman», Az\_Times\_lat şrifləri ilə verilsin**

**Əsas mətn – 14 pt**

**Sətirlərarası məsafə – 1,5 interval**

**Vərəqin sağ və sol hissəsindən 2 sm, yuxarı**

**və aşağıdan isə 3 sm ölçüdə zolaq ayrılısın**

**Məqalənin həcmi – 10 səhifəyədək**

**Məqalə fiziki kağız və elektron versiyada verilməlidir.**

\*\*\*

«SkyE» nəşriyyatı.

\*\*\*

Ofset üsulu ilə çap edilmişdir.

Formatı 70×100 1/16.

Şərti çap vərəqi 15. Tirajı 300.

